

**АКАДЕМІЯ ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН І ТУРИЗМУ**

Тетяна Семигіна

СУЧАСНА СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Київ 2020

*Рекомендовано рішенням Вченої Ради Академії праці, соціальних відносин і туризму
(протокол № 9 від 16 травня 2020 р.)*

Рецензентки

Олена Карагодіна, д.мед.наук, професорка, завідувачка кафедри соціальної роботи та практичної психології Академії праці, соціальних відносин і туризму

Оксана Кравченко, д.пед.наук, професорка, деканка факультету соціальної та педагогічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Олена Чуйко, д.псих.наук, професорка, завідувачка кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СемигінаТ.

Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

ISBN 978-966-64-097-8

У виданні розкрито новітні тенденції розвитку соціальної роботи як професійної діяльності та як системи знань. Представлено останні визначення соціальної роботи, наведено огляд поточних практик і технологій соціальної роботи, етичних принципів цієї діяльності.

Видання має дві частини: у першій містяться схеми, таблиці до основних тем курсу, які унаочнюють сприйняття матеріалу студентами. Друга частина має хрестоматійний характер, вона являє собою читанку з перекладів міжнародних матеріалів, а також статей і матеріалів з питань соціальної роботи, опублікованих авторкою в останні роки.

Видання може бути використано як посібник до курсів «Вступ до соціальної роботи», «Теорії соціальної роботи» «Методи соціальної роботи», «Соціальна робота з різними групами клієнтів» та інших дисциплін освітніх програм підготовки бакалаврів та магістрів із соціальної роботи.

© Тетяна Семигіна, 2020

© Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020

ISBN 978-966-64-097-8

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	9
ЧАСТИНА ПЕРША: ТАБЛИЦІ ТА СХЕМИ	11
Розділ 1. СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ВИЗНАЧЕННЯ, ІСТОРІЯ	12
1.1. Міжнародні визначення соціальної роботи	13
1.1.1. <i>Визначення соціальної роботи, ухвалені у 2001 та 2014 рр. Міжнародною федерацією соціальних працівників та Міжнародною асоціацією шкіл соціальної роботи</i>	13
1.1.2. <i>Порівняння двох міжнародних визначень соціальної роботи</i>	14
1.2. Українські визначення соціальної роботи	14
1.2.1. <i>Визначення соціальної роботи, наведені у вітчизняній літературі</i>	14
1.3. Структура сучасної соціальної роботи	15
1.3.1. <i>Традиційне бачення компонентів професійної соціальної роботи</i>	15
1.3.2. <i>Сучасне бачення компонентів соціальної роботи</i>	16
1.3.3. <i>Основні моделі соціальної роботи</i>	16
1.3.4. <i>Взаємопов'язані складові соціальної роботи</i>	17
1.3.5. <i>Рівні сучасної соціальної роботи</i>	17
1.4. Історія соціальної роботи як професії	18
1.4.1. <i>Становлення соціальної роботи</i>	18
1.4.2. <i>Відмінності між благодійництвом і соціальною роботою</i>	18
1.4.3. <i>Відмінності між соціальною роботою у різних країнах Європи</i>	19
1.5. Фундатори професійної соціальної роботи	19
1.5.1. <i>Мері Річмонд – засновниця індивідуальної соціальної роботи</i>	19
1.5.2. <i>Джейн Адамс – засновниця соціальної роботи в громаді</i>	20
1.5.3. <i>Річард Кабот – фундатор соціальної роботи в охороні здоров'я</i>	20
1.5.4. <i>Алісе Саломон – фундаторка соціальної роботи як академічної дисципліни</i>	21

Розділ 2. СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ЦІННОСТІ, ПРИНЦИПИ	22
2.1. Етика в соціальній роботі	23
2.1.1. Уявлення про етику та деонтологію	23
2.1.2. Призначення етики соціальної роботи	24
2.1.3. Співвідношення між етикою та цінностями	25
2.2. Професійні цінності соціальної роботи	25
2.2.1. Визначення поняття «цінності»	25
2.2.2. Співвідношення між цінностями, теоріями, моделями та практикою	26
2.2.3. Загальна типологія цінностей	26
2.2.4. Класифікація професійних цінностей соціальної роботи (шуламіт рамон)	27
2.2.5. Класифікація професійних цінностей соціальної роботи (британська асоціація соціальних працівників)	28
2.2.6. Класифікація професійних цінностей соціальної роботи (канадська асоціація соціальних працівників)	28
2.3. Етичні кодекси	29
2.3.1. Визначення поняття «кодекс»	29
2.3.2. Уявлення про етичний кодекс	29
2.3.3. Міжнародні та вітчизняний етичні кодекси соціальної роботи	30
2.4. Принципи соціальної роботи	31
2.4.1. Визначення поняття «принцип»	31
2.4.2. Глобальні принципи соціальної роботи	31
2.4.3. Вітчизняна класифікація принципів соціальної роботи	32
2.4.4. Вітчизняна класифікація принципів надання соціальних послуг	33
2.5. Прийняття професійних рішень у соціальній роботі	34
2.5.1. Моделі прийняття професійних рішень	34
2.5.2. Сучасні підходи до прийняття професійних етичних рішень	34
2.5.3. Визначення поняття «дилема»	35
2.5.4. Джерела етичних дилем у соціальній роботі	35
2.5.5. Пріоритети при вирішенні професійних дилем	36

Розділ 3. СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ЗНАННЯ, КОНЦЕПЦІЇ	37
3.1. Теорії та моделі соціальної роботи	38
3.1.1. Визначення понять «теорія» та «модель».....	38
3.1.2. Сучасні уявлення щодо призначення теорій соціальної роботи.....	38
3.1.3. Еволюція методології соціальної роботи	39
3.2. Класифікації теорій та моделей соціальної роботи.....	40
3.2.1. Традиційна класифікація теорій та моделей соціальної роботи	40
3.2.2. Сучасна класифікація теорій соціальної роботи.....	41
3.2.3. Сучасні уявлення щодо теорій, які формують практику соціальної роботи.....	42
3.3. Сучасні перспективи соціальної роботи.....	42
3.3.1. Ключові перспективи (напрями теорії та практики) соціальної роботи	42
3.3.2. Складові підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів	43
3.3.3. Підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів: візуалізація	44
3.3.4. Огляд феміністичної соціальної роботи	45
3.3.5. Феміністична соціальна робота: візуалізація	46
3.3.6. Складові зеленої соціальної роботи	47
3.3.7. Зелена соціальна робота: візуалізація.....	48
3.4. Сучасні концепції, важливі для соціальної роботи	49
3.4.1. Ключові концепції у сучасній соціальній роботі	49
3.4.2. Якість життя.....	50
3.4.3. Ексклюзія (соціальне виключення) та інклюзія (включення).....	51
3.4.4. Стигма та дискримінація.....	52
3.4.5. Адаптивна розвивальна соціалізація	53
3.4.6. Резилієнс (стресостійкість)	54
3.4.7. Наснаження (емпаурмент).....	55

Розділ 4. СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ПРАКТИКА, ВТРУЧАННЯ	56
4.1. Мета, завдання та напрями практики соціальної роботи	57
4.1.1. Мета практики соціальної роботи	57
4.1.2. Завдання практики соціальної роботи	58
4.1.3. Напрями практики соціальної роботи	58
4.1.4. Глобальні пріоритети сучасної соціальної роботи	59
4.1.5. Чинники, що визначають зміст практики соціальної роботи	59
4.1.6. Складові практики соціальної роботи	60
4.2. Суб'єкти та об'єкт практики соціальної роботи	61
4.2.1. Визначення понять «суб'єкт» та «об'єкт»	61
4.2.2. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія у соціальній роботі	62
4.2.3. Взаємодія між суб'єктами соціальної роботи з точки зору теорії управління	63
4.2.4. Визначення поняття «клієнт»	64
4.2.5. Визначення понять «групи ризику» та «вразливі групи»	64
4.3. Функції та ролі соціальних працівників	65
4.3.1. Визначення понять «функція» та «роль»	65
4.3.2. Класифікація функцій соціальних працівників	66
4.3.3. Класифікація ролей соціальних працівників залежно від завдань	67
4.3.4. Групи ролей соціальних працівників	68
4.4. Методи та форми соціальної роботи	69
4.4.1. Визначення понять «метод» та «форма»	69
4.4.2. Класифікації методів соціальної роботи	70
4.4.3. Класичні методи соціальної роботи	71
4.4.4. Форми соціальної роботи	71
4.4.5. Співвідношення понять «метод» та «форма» із іншими поняттями соціальної роботи	72
4.5. Процес соціальної роботи	72
4.5.1. Визначення поняття «процес»	72
4.5.2. Алгоритм (послідовність дій) роботи з клієнтами	73
4.6. Заклади соціальної роботи та соціальні послуги	74
4.6.1. Типологія закладів соціальної роботи	74
4.6.2. Визначення поняття «соціальні послуги»	74
4.6.3. Класифікації соціальних послуг за українським законодавством	75

ЧАСТИНА ДРУГА: ТЕКСТИ 77**До розділу 1**

Міжнародна федерація соціальних працівників, Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи (2014). <i>Глобальне визначення соціальної роботи</i> /Перекл. з англ. Т. Семигіної	79
Семигіна Т. (2015). <i>Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи</i>	84
Семигіна Т. (2017). <i>Завдання соціальної роботи у контексті Цілей сталого розвитку</i>	92
Семигіна Т.В. (2018). <i>Сучасна соціальна робота: чи виправдане стирання меж?</i>	95
Семигіна Т.В. (2019). <i>Соціальні послуги у територіальних громадах України: інновації правового регулювання</i>	99

До розділу 2

Семигіна Т. (2019). <i>Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи</i>	113
Собочан А., Бертотті Т., Стром-Готфрід К. (2019). <i>Етичні міркування у дослідженнях із соціальної роботи</i> / Пер. з англ. Т. Семигіної.....	134

До розділу 3

Семигіна Т. (2012). <i>Теорії соціальної роботи</i>	155
Семигіна Т. (2018). <i>Розвиток власних теорій соціальної роботи: глобальні тенденції</i>	160
Семигіна Т. (2019). <i>Розвиток у сучасній соціальній роботі підходів, орієнтованих на сильні сторони клієнтів</i>	163
Ярошенко А., Семигіна Т. (2019). <i>Феміністична соціальна робота як професійне інвестування в жіночу солідарність</i>	171
Семигіна Т. (2018). <i>Чому соціальна робота набуває зеленого кольору?</i>	191
Лиховид Д., Семигіна Т. (2015). <i>Колективне наснаження і самоорганізація територіальної громади</i>	212

До розділу 4

Столярик О., Семигіна Т. (2020). <i>Допомога сім'ям, які виховують дітей з аутизмом: що можуть соціальні працівники?</i>	221
Каркач А., Семигіна Т. (2019). <i>Подолання цифрової нерівності як виклик для сучасної соціальної роботи з літніми людьми</i>	231
Землянська Н., Семигіна Т. (2019). <i>Зміст соціальної роботи з трудовими мігрантами з огляду на специфіку мобільності робочої сили</i>	238
Семигіна Т. (2017). <i>Психосоціальна реабілітація комбатантів: міжнародна та вітчизняна практика</i>	241
Семигіна Т., Чистякова А. (2019). <i>Спортивно-дозвілєві практики у соціальній інтеграції дітей із порушеннями розумового розвитку</i>	244

Скрипка І., Семигіна Т. (2014). <i>Практика колективного представництва інтересів в Україні (на прикладі людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом)</i>	251
Семигіна Т., Лиховид Д. (2015). <i>Як перетворити населення на спільноту? (соціально-технологічні аспекти розвитку територіальної громади)</i>	260
Семигіна Т. (2016). <i>Он-лайн технології у практичній соціальній роботі</i>	267

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	271
---------------------------------------	-----

Ця книжка народилась із бажання узагальнити матеріали, напрацьовані впродовж останніх років. До неї увійшли схеми та ілюстрації, використовувані під час різноманітних занять та тренінгів, а також візуалізації, розроблені спільно з аспірантами та студентами.

Друга частина книжки має характер «читанки», «хрестоматії». До неї включено статті з наукових журналів та розділи з колективних монографій, опубліковані раніше. Ці тексти знайомлять як із сучасними теоретичними концептуалізаціями соціальної роботи, так і з результатами досліджень конкретних інтервенцій. Частина публікацій була підготовлена у співавторстві з аспірантами та студентами (які надали згоду на використання спільних напрацювань у цьому виданні).

Хочу (авансом) відповісти на кілька питань, що можуть виникнути у читачів. Питання перше. *Чому книжка має таку структуру?* В її основі – чотири теми: «Визначення, історія», «Цінності, принципи», «Знання, концепції» та «Практика, втручання». Наразі така структура книжки суголосна сучасному глобальному визначенню соціальної роботи, ухваленому в 2014 році. І подані у виданні ідеї та концепції відповідають міжнародній і прогресивній українській практиці. Можливо, схеми, таблиці та текстові матеріали – небездоганні й суперечливі, викликатимуть дискусії у вітчизняному фаховому середовищі. Власне, це очікувано й нормально, бо соціальна робота – поліпарадигмальна наука і різнопланова практика, де співіснують різноманітні, багатогранні поняття, думки, інтервенції, методи та підходи, культурально та соціально обумовлені. Якого берега пристати – справа особистого та професійного вибору. Ключове ж, як на мене, фахові цінності та принципи, довкола яких гуртується професійна соціальна робота.

Питання друге. *Чому книжка побудова таким чином?* Чому це не класичний текстовий підручник? Книжка бере до уваги когнітивні особливості сучасних студентів (та й викладачів також). Поколінню Z, поколінню Y, міленіалам, властиве здебільшого «кліпове мислення», здатність сприймати світ через короткі яскраві образи. А також орієнтованість на практичні речі. Заучування складних термінів та абстрактних понять втрачає сенс в умовах, коли Гугл (Інтернет) знає все... Тому короткі схеми та яскраві ілюстрації видаються важливішими за логічно-послідовні розлогі описи. І, здається, все йде до того, що мультимедійні підручники будуть переважно у відеоформаті. Можливо, це наступний крок? Нинішня книжка така, як є, – строката та фрагментарна, її читачі можуть самостійно скласти з її матеріалів власний пазл, свою «картинку» сучасної професійної соціальної роботи.

Передбачаю й третє питання. *А де ж фемінітиви?* У книжці постійно вживаються словосполучення «клієнт соціальної роботи», «соціальний працівник», хоча було б більш сучасно вживати гендерно-чутливі конструкти «клієнт_ки», «соціальні працівники/ці». Ілюстрації та тексти готувались у різні роки, коли над темою андроцентризму у мові не надто замислювалися. Тішу себе думкою, що в цьому виданні гендерна нечутливість стосується лише мови, а не ретрансляції ідей гендерної нерівності. Бо концепції, на яких побудована ця книжка і сучасна соціальна робота в цілому, спрямовані, зокрема, на подолання гендерного дисбалансу влади.

На завершення хочу подякувати своїм аспірантам, студентам та колегам по кафедрі соціальної роботи та практичної психології АПСВТ за те, що підтримували та надихали, а головне – що стали партнерами у виробленні нових ідей та систематизації наявних. Віриться, що видання знайде своїх читачів і прислужиться розвитку вітчизняної соціальної роботи.

Тетяна Семигіна

Травень 2020 р.

ЧАСТИНА ПЕРША

ТАБЛИЦІ ТА СХЕМИ

Розділ перший

СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ВИЗНАЧЕННЯ, ІСТОРІЯ

☞ Цей розділ знайомить з такими темами:

- міжнародні та вітчизняні визначення соціальної роботи
- складові та рівні соціальної роботи
- еволюція соціальної роботи та її професіоналізація

Рекомендована література до розділу 1:

1. Міжнародна федерація соціальних працівників, Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи (2014). Глобальне визначення соціальної роботи
2. Семигіна Т. (2015). Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи
3. Семигіна Т. (2017). Завдання соціальної роботи у контексті Цілей сталого розвитку
4. Семигіна Т. (2018). Сучасна соціальна робота: чи виправдане стирання меж?
5. Семигіна Т. (2019). Соціальні послуги у територіальних громадах України: інновації правового регулювання

1.1. Міжнародні визначення соціальної роботи

1.1.1. ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ, ухвалені у 2001 та 2014 рр. Міжнародною федерацією соціальних працівників та Міжнародною асоціацією шкіл соціальної роботи

2001	2014
Соціальна робота як професійна діяльність сприяє соціальним змінам, розв'язанню проблем у людських стосунках, а також наснаженню і звільненню людей задля покращення їхнього добробуту. Використовуючи теорії поведінки людини та теорії соціальних систем, соціальна робота здійснює втручання у сферу взаємодії людей з їхнім оточенням. Принципи дотримання прав людини та соціальної справедливості є головними для соціальної роботи	Соціальна робота – це заснована на практиці професія та академічна дисципліна, яка сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній згуртованості, активізації та звільненню людей. Центральне місце в соціальній роботі посідають принципи соціальної справедливості, прав людини, колективної відповідальності та поваги до різноманітності. Підкріплена теоріями соціальної роботи, соціальними і гуманітарними науками, а також місцевими знаннями соціальна робота залучає людей і структури для вирішення життєвих проблем та підвищення добробуту. Наведене вище визначення може бути посилене на національному та/або регіональному рівнях.
<i>Джерело: Семигіна Т. В., Брижовата О. С. Міжнародне визначення соціальної роботи // Соціальна політика і соціальна робота. 2002. № 3-4. С.144-157.</i>	<i>Джерело: Семигіна Т. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи // Вісник АПСВ. 2015. № 1-2. С. 6-11.</i>

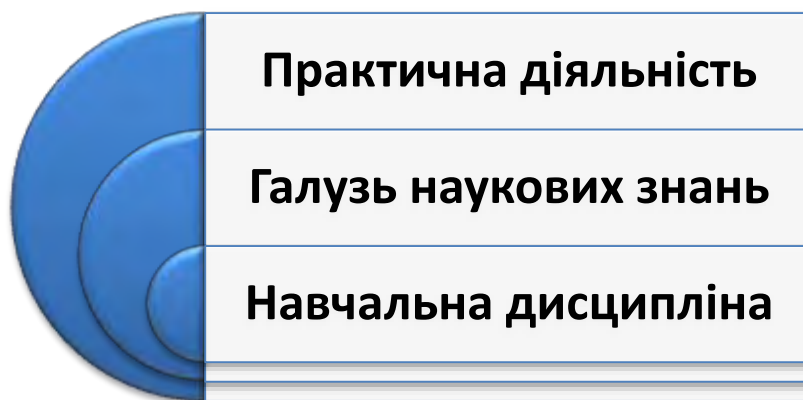
1.1.2. ПОРІВНЯННЯ ДВОХ МІЖНАРОДНИХ ВИЗНАЧЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**1.2. Українські визначення соціальної роботи****1.2.1. ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ, наведені у вітчизняній літературі**

Рік	Визначення	Джерело
2000	Система теоретичних знань і заснована на них практика, яка має на меті забезпечення соціальної справедливості шляхом насадження і підтримки найменш захищених верств суспільства та протидії факторам соціального виключення.	<i>В.І. Полтавець у кн. Соціальна робота в Україні: перші кроки / За ред. В. І. Полтавця. Київ: КМ Академія, 2000. С. 5.</i>
2001	Діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, а також фахівців з соціальної роботи та волонтерів, яка спрямована на соціальну підтримку сімей, дітей та молоді, забезпечення їхніх прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів та потреб.	<i>Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»</i>

2004	Галузь наукових знань і професійна діяльність, спрямована на підтримання і надання кваліфікованої допомоги будь-якій людині, групі людей, громаді, що розширює або відновлює їхню здатність до соціального функціонування, сприяє реалізації громадянських прав, запобігає соціальному виключенню.	<i>Вступ до соціальної роботи /Ред. Семигіна Т.В., Мигнович І.І. Київ: Академвидав, 2005. С. 9.</i>
2006	Процес визначення й надання допомоги тим, хто її потребує (індивідам, групам, сім'ям) щодо сприяння вирішенню їх життєвих проблем (економічних, медичних, медико-соціальних, правових, психолого-педагогічних, інформаційно-консультативних та інших) з метою відновлення, поліпшення чи самоспонування самовідновлювати та самополіпшувати власні здатності до життєдіяльності.	<i>Соціальна робота з людьми, які живуть із ВІЛ/СНІДом: Метод. посібник для проведення курсів підвищення кваліфікації / Ред. Семигіна Т. В. Київ: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. С. 28.</i>
2015	Професійна діяльність соціальних інституцій, державних та недержавних організацій, груп і окремих індивідів із надання допомоги у здійсненні успішної соціалізації особам чи групам людей у випадках, коли за відсутності належних умов у суспільстві або особистих вад їхня соціалізація утруднюється, призупиняється або відбувається у зворотному напрямі (десоціалізація).	<i>Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота: теорія і практика: Підручник. Київ: Каравела, 2015. С.11.</i>

1.3. Структура сучасної соціальної роботи

1.3.1. ТРАДИЦІЙНЕ БАЧЕННЯ КОМПОНЕНТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Джерело: авторська розробка на основі

Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота: теорія і практика: Підручник. Київ: Каравела, 2015. С.6.

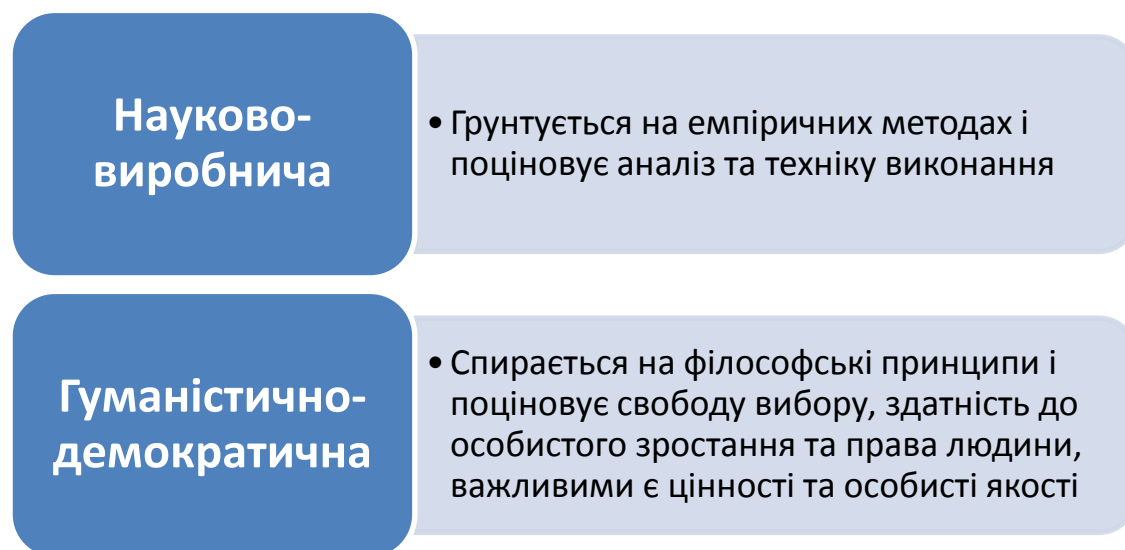
1.3.2. СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ КОМПОНЕНТІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

(з урахуванням глобальних стандартів і пріоритетів, визначених міжнародними фаховими асоціаціями)

Джерело: авторська розробка

1.3.3. ОСНОВНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

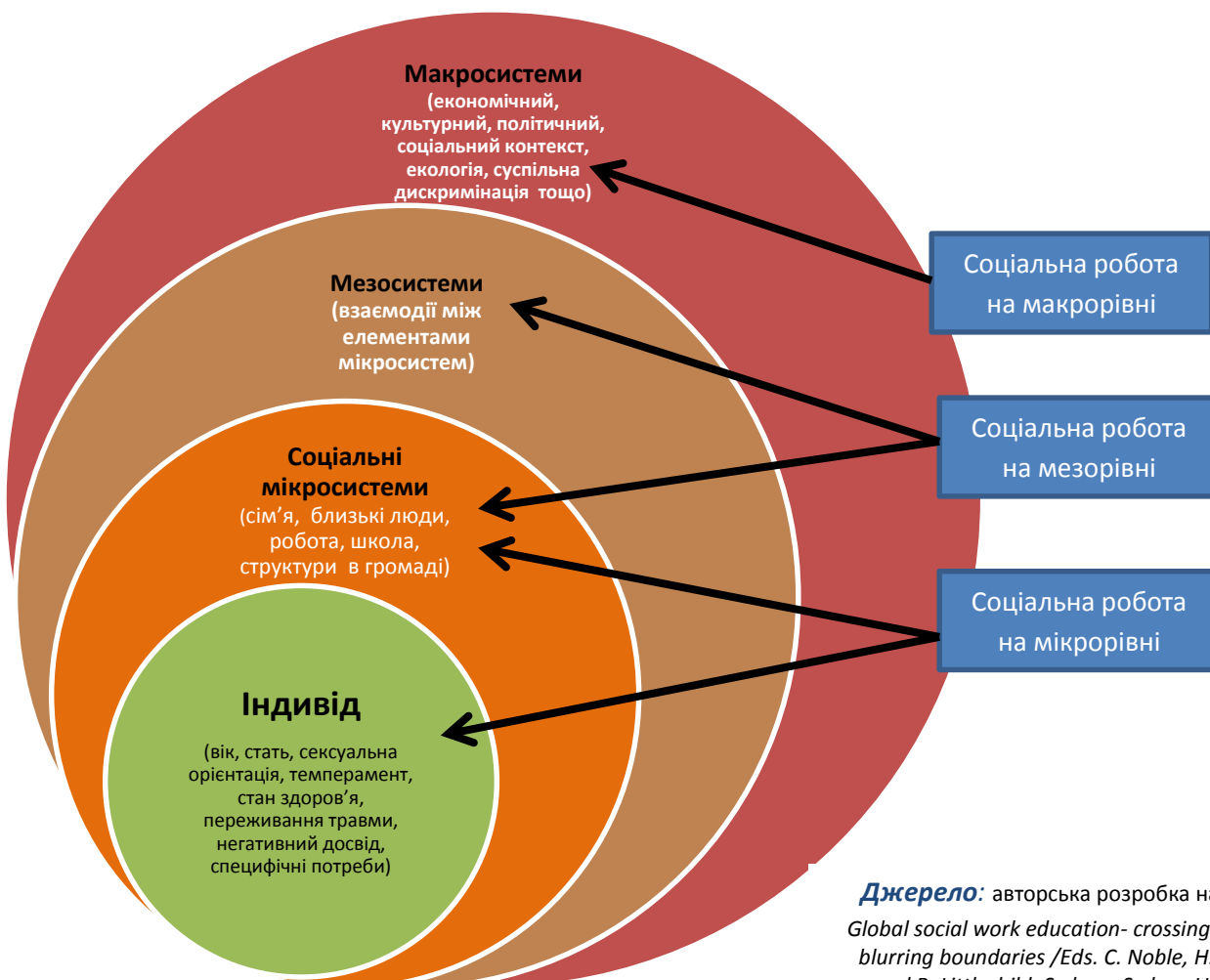
Джерело: авторська розробка

1.3.4. ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНІ СКЛАДОВІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Джерело: авторська розробка

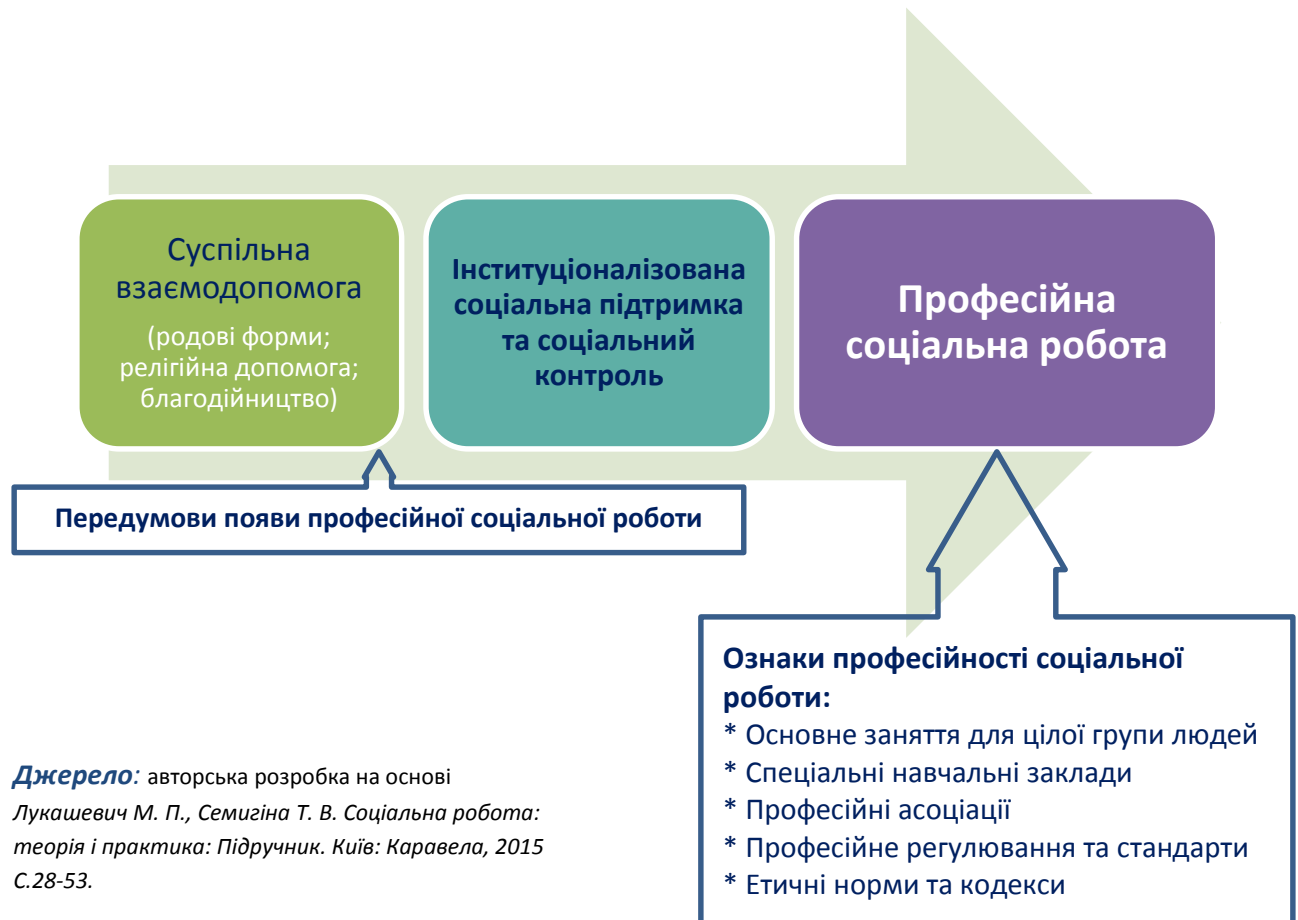
1.3.5. РІВНІ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Джерело: авторська розробка на основі
*Global social work education- crossing borders
blurring boundaries /Eds. C. Noble, H. Strauss
and B. Littlechild. Sydney: Sydney University
Press, 2014. С. 40-68.*

1.4. Історія соціальної роботи як професії

1.4.1. СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Джерело: авторська розробка на основі
Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота:
теорія і практика: Підручник. Київ: Каравела, 2015
С.28-53.

1.4.2. ВІДМІННОСТІ МІЖ БЛАГОДІЙНИЦТВОМ І СОЦІАЛЬНОЮ РОБОТОЮ

Благодійництво	Фахова діяльність
• Рушійною силою для людей, які займалися благодійністю, були їхні почуття морального обов'язку та прагнення робити добро, що впливало із їхньої віри у безсмерття душі	• Сучасні соціальні працівники бачить своє завдання в тому, аби людина, якій вони допомагають, змогла обходитися без цієї допомоги, що й є основним критерієм професійного успіху
• <i>Благодійність як вид соціальної активності підносить прагнення тих, хто надає допомогу, та їхні переконання</i>	• <i>У фаховій соціальній роботі ключовою фігурою є клієнт і його звільнення від потреби у соціальних працівниках</i>

Джерело: Шанін Т. Соціальна робота як культурний феномен сучасності // Соціальна політика і соціальна робота. 1998. №1-2. С.39-67.

1.4.3. ВІДМІННОСТІ МІЖ СОЦІАЛЬНОЮ РОБОТОЮ У РІЗНИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

	Західна Європа	Східна та центральна Європа	Україна
Історія виникнення	Виникла наприкінці XIX-початку XX століття. Розвивалась безперервно, хоча й з кризами. Орієнтується на гуманістичну модель	Виникла у 1950-х, але керувалась не професійними, а ідеологічними цінностями. Орієнтувалась на модель соціальної патології	Зародки виникли на початку XX століття. Професійний розвиток було перервано. Розчинилась у діяльності різних міністерств, заклади яких орієнтувались на модель соціального контролю. Відродилась у 1990-х.
Поширеність	Поширений і стабільний фах	Поширений фах	Непоширений фах
Статус соціальних працівників	Права фахівця визначені державою; соціальні працівники повинні мати ліцензію/дозвіл на надання послуг. Освіта із соціальної роботи є обов'язковою	Соціальні працівники повинні мати ліцензію/дозвіл на надання послуг або пройти фахову атестацію	Немає вимог щодо ліцензування. У соціальних службах працює чимало осіб, які не мають освіти із соціальної роботи
Престиж	Низький (за винятком Німеччини)	Низький	Низький

Джерело: авторська розробка**1.5. Фундатори професійної соціальної роботи****1.5.1. МЕРІ РІЧМОНД – засновниця індивідуальної соціальної роботи****Провідна ідея:**

причина бідності і соціальних проблем людини полягає в ній самій, і працювати потрібно з конкретною людиною, а не вдаватися до соціальних реформ.

Внесок:

- «принципи ментальної гігієни» (покладені в основу Етичного кодексу соціальної роботи);
- введення в обіг термінів, запозичених із медичної практики: клієнт, діагноз, лікування;
- становлення терапевтичної (діагностичної, психологічної) школи соціальної роботи.

Основні публікації:

- «Дружній візит до бідняків: керівництво для працюючих у благодійних організаціях» (1899)
- «Соціальні діагнози» (1917)
- «Що таке індивідуальна соціальна робота?» (What is social case work?) (1922)

Мері Річмонд (1861-1928)

Джерело: Вступ до соціальної роботи /Ред. Семігіна Т.В., Мигович І.І. Київ: Академвидав, 2005. С. 45-46.

1.5.2. ДЖЕЙН АДАМС – засновниця соціальної роботи в громаді

Провідна ідея:

причини соціальних проблем полягають не у внутрішньому світі людини, а в суспільстві і пов'язані з процесами суспільних перетворень.

Внесок:

- становлення функціональної (соціологічної) школи соціальної роботи;
- боротьба за права жінок.

Основні публікації:

- «Демократія і соціальна етика» (1902)
- «Дух юнацтва і міські вулиці» (1909)
- «Двадцять років у Гал Хаузі» (1910)
- «Довга дорога жіночої пам'яті» (1916)

Джейн Адамс (1860-1935)

Джерело: Вступ до соціальної роботи /Ред. Семигіна Т.В., Мигович І.І. Київ: Академвидав, 2005. С. 46-47.

1.5.3. РІЧАРД КАБОТ – фундатор соціальної роботи в охороні здоров'я

Провідна ідея:

медичні і соціальні проблеми людини тісно пов'язані між собою, хвороби мають соціальні фактори і без впливу на ці фактори неможливо вилікувати людину.

Внесок:

- Впровадження посад соціальних працівників у Массачусетському загальному госпіталі (фінансував за власний рахунок);
- Навчання людей з проблемами психічного здоров'я, харчування для малозабезпечених, вивчення соціальних факторів хвороб, зокрема туберкульозу

Основні публікації:

- «Соціальна робота у лікарнях» (1911)
- «Соціальна робота» (1919)
- «Етика та соціальна робота» (1926)

Річард Кабот (1868-1939)

Джерело: Richard C. Cabot
<https://www.unz.com/print/author/CabotRichardClarke/>

1.5.4. АЛІСЕ САЛОМОН – фундаторка соціальної роботи як академічної дисципліни

Провідна ідея:

соціальні працівники потребують ґрунтового фахового теоретичного й практичного навчання; соціальна робота має бути уніфікована і інтернаціоналізована.

Внесок:

- впровадила прогресивну програму підготовки соціальних працівників;
- була організатором першого міжнародного конгресу із соціальної роботи;
- стояла у витоків створення міжнародних фахових організацій соціальних працівників; 20 років була президентом Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи;
- боротьба за права жінок.

Основні публікації:

- Автор 28 книжок та понад 100 статей
- Адаптований переклад на німецьку книжки «Соціальні діагнози» Мері Річмонд
- «Характер – це доля. Автобіографія Алісе Саломон» (написана у 1940-х роках, вперше опублікована у 1983 р.)

Алісе Саломон (1872-1948)

Джерело:

Wieler J. Alice Salomon // Jewish Women's Archive. URL: <https://jwa.org/encyclopedia/article/salomon-alice>;
Вступ до соціальної роботи /Ред. Семигіна Т.В., Мигович І.І. Київ: Академвидав, 2005.

Розділ другий

СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ЦІННОСТІ, ПРИНЦИПИ

☞ Цей розділ знайомить з такими темами:

- уявлення про етику та деонтологію
- цінності соціальної роботи
- етичні стандарти та принципи соціальної роботи
- професійні рішення та етичні дилеми соціальної роботи

Рекомендована література до розділу 2:

1. Семигіна Т.(2019). Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи
2. Собочан А., Бертотті Т., Стром-Готфрід К. (2019). Етичні міркування у дослідженнях із соціальної роботи / Пер. з англ. Т. Семигіної

2.1. Етика в соціальній роботі

2.1.1. УЯВЛЕННЯ ПРО ЕТИКУ ТА ДЕОНТОЛОГІЮ

Етика

- (від грец. ethos – звичай)
- вчення про мораль, що аналізує її природу та основні категорії (добро і зло, справедливість і несправедливість, честь і гідність), за допомогою яких формуються правила поведінки, теоретично обґрунтовується певна система моральних переконань

Деонтологія

- (від. грец. – необхідне) професійна етика
- система моральних норм, вироблених у межах професійного співтовариства; закріплюється у фахових документах; дотримання регулюється фаховими організаціями

Норми етики

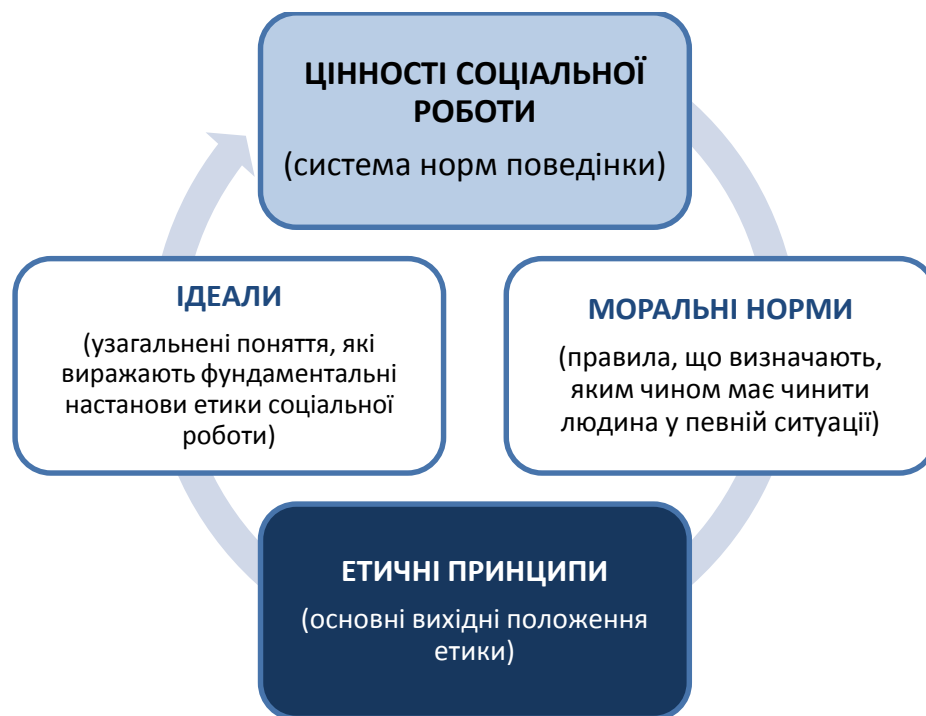
- правила, що окреслюють певні межі діяльності соціального працівника, сприяють усвідомленню того, що дозволено і чого не можна робити при виконанні своїх службових обов'язків

Джерело: Вступ до соціальної роботи /
Ред. Семигіна Т.В., Мигович І.І. Київ:
Академвидав, 2005.

2.1.2. ПРИЗНАЧЕННЯ ЕТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Джерело: Лаврецький Р.В., Лоза А.С.
Етичні дилеми в соціальній роботі // *Young Scientist*. 2017. № 12 (52). С.81.

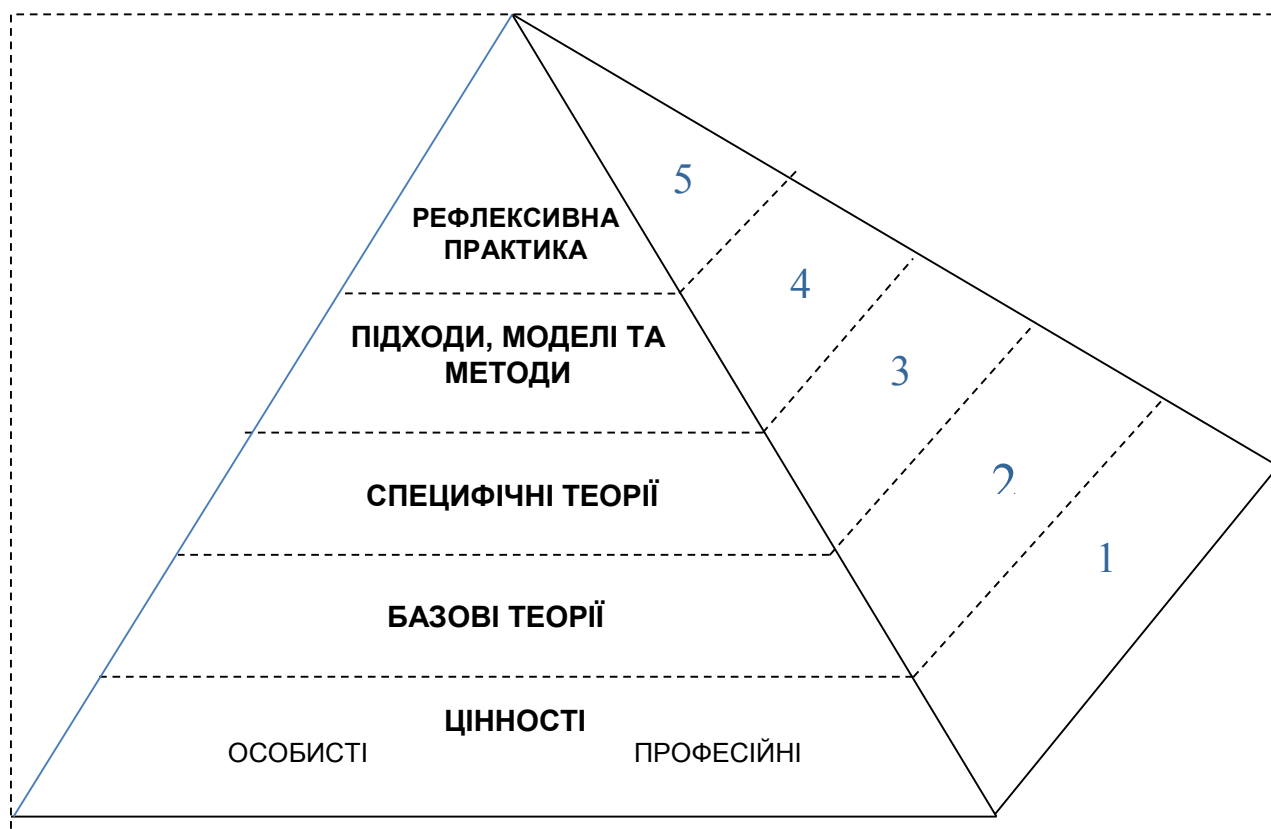
2.1.3. СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ ЕТИКОЮ ТА ЦІННОСТЯМИ

Джерело: Наместникова И.В. *Этические основы социальной работы*. Москва: Юрайт, 2019.

2.2. Професійні цінності соціальної роботи**2.2.1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЦІННОСТІ»**

Визначення	Джерело
Своєрідна система, світоглядний концепт професійної субкультури, де реалізуються переконання і відносини, ідеали і прагнення, норми і практичні принципи взаємодії, етичні правила і професіональні цінності	Фирсов М.В. Студенова Е.Г. <i>Теория социальной работы</i> Москва: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2000.
Система етичних норм поведінки; ідеї та переконання, на які спираються соціальні працівники у процесі прийняття фахових рішень; вважаються ядром соціальної роботи, вони впроваджуються в практику за допомогою знань та навичок	<i>Соціальна робота: В 3-х ч. -- Ч. 1. Основи соціальної роботи / За ред. Т. Семигіної, І. Григу.</i> Київ: Києво-Могилянська академія, 2004.
Конкретні типи переконань, яких дотримуються люди щодо того, що вважати гідним або цінним у контексті соціальної роботи (загальні переконання про природу доброго суспільства, загальні принципи, як цього досягти за допомогою дій, а також бажані якості або риси характеру професійних практиків)	<i>The Code of Ethics for Social Work/ British Association of Social Workers.</i> 2012. URL: http://cdn.basw.co.uk/upload/basw_112315-7.pdf

2.2.2. СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ ЦІННОСТЯМИ, ТЕОРІЯМИ, МОДЕЛЯМИ ТА ПРАКТИКОЮ

Джерело: авторська розробка на основі

Global Definition of Social Work / IFSW, IASSW. 2014.

URL: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>

2.2.3. ЗАГАЛЬНА ТИПОЛОГІЯ ЦІННОСТЕЙ

Цінності-цілі (метацінності)

- *Метарівневі цінності*, які розглядають у контексті глобалізованих цілей та завдань як певні ідеали, що реалізуються у мультикультурному просторі. Наприклад, гуманізм, мир, справедливість

Цінності-засоби (інструментальні)

- *Фахові вимоги* до взаємодії соціального працівника і клієнта, корпоративні принципи та норми взаємодії між соціальними працівниками і соціальними службами. Їх часто також називають професійними (етичними) цінностями

Джерело: Вступ до соціальної роботи /Ред. Семигіна Т.В., Мигович І.І. Київ: Академвидав, 2005.

2.2.4. КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ (Шуламїт Рамон)

Професійна цінність	Пояснення
Наснаження (Empowerment)	Йдеться про необхідність працювати з клієнтами так, щоб вони змогли відновити і використовувати свої особисті громадські й людські здатності. Найуразливіші люди відчувають брак впливу в суспільстві, особливо якщо вони мають явні порушення. Вони часто піддаються маргіналізації та ізоляції і в такому разі можуть бути позбавлені нормальних можливостей діяти й бути незалежними в суспільстві. Наснаження вимагає розподілу влади та її відриву від традиційних впливових груп.
Насамперед – людина (People first)	У кожної людини є право одержувати підтримку від суспільства в скрутних обставинах не тільки тому, що це може принести вигоду, а й в ім'я розвитку людських можливостей і для збагачення нематеріального боку нашого життя, загального для всіх нас
Повага до особистості (Respect for persons)	Повага до особистості має багато форм; наприклад, коли дорослі нездатні піклуватися про своє власне тілесне функціонування і залежать у цьому від інших або коли люди похилого віку виглядають спантеличеними, здається “природним” поводитися з ними, неначе з дітьми. Незважаючи на це, деякі люди спроможні продовжувати ставитись до них відповідно до їхнього віку, а не до їхньої залежності. Повага також вимагає дозволяти людям робити помилки й час від часу чинити неправильно. Обходитися з людьми так, ніби вони завжди мають рацію або завжди її не мають, було б однаково проявом неповаги
Право на самовизначення (The right to self determination)	Право кожного розв'язувати свої проблеми, виходячи зі своєї спроможності приймати розумні рішення, а також із факту, що людина глибше за інших знає саму себе. Це цілком суперечить поширеному переконанню, що професіонал знає краще. На професіоналі лежить обов'язок пояснити свої професійні знання зрозумілою мовою, щоб зробити їх доступними іншій людині. Право на самовизначення також припускає, що ухвалення рішення – загальнодоступний процес, якому можна навчити. Це право включає право помилятися.
Право на залежність (The right to dependence)	Люди за своєю природою взаємозалежні; кожний із нас має право на взаємну залежність і підтримку в разі потреби. Взаємозалежність – позитивний і цілком нормальний стан. Зростання незалежності не заперечує цієї цінності, оскільки воно припускає, що жоден індивід не може бути цілком самодостатнім, і самодостатність – не ідеал. Час від часу люди стають залежними від інших на більш чи менш тривалий час, і це відбувається з низки різних причин.

Джерело: Соціальна робота в Україні: перші кроки/ Під ред. В. Полтавця. Київ: Вид. дім “KM Academia”, 2000.

2.2.5. КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ (Британська асоціація соціальних працівників)

Професійна цінність	Пояснення
Права людини (Human rights)	• Повага до притаманних усім людям цінності та гідності, як це виражено в Загальній декларації прав людини ООН • Права людини – це комплекс природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, обумовлених фактом існування людини в суспільстві
Соціальна справедливість (Social justice)	• Відповідальність за сприяння соціальній справедливості стосовно суспільства загалом та стосовно людей, з якими працюють соціальні працівники • Соціальна справедливість означає створення для всіх рівних реальних можливостей для вияву і реалізації своїх інтелектуальних творчих сил (хоча всі вони різні), гарантування суспільством із цією метою необхідних соціальних умов
Професійна доброчесність (Professional integrity)	• Відповідальність поважати та відстоювати цінності та принципи професії та діяти надійно, чесно та таким чином, щоб викликати довіру

Джерело: The Code of Ethics for Social Work/ British Association of Social Workers. 2012. URL: http://cdn.basw.co.uk/upload/basw_112315-7.pdf

2.2.6. КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ (Канадська асоціація соціальних працівників)

Базова цінність 1: Повага до вродженої гідності та цінності людей (Respect for the inherent dignity and worth of persons)

Базова цінність 2: Досягнення соціальної справедливості (Pursuit of social justice)

Базова цінність 3: Служіння людству (Service to humanity)

Базова цінність 4: Чесність у професійній практиці (Integrity in professional practice)

Базова цінність 5: Конфіденційність у професійній практиці (Confidentiality in professional practice)

Базова цінність 6: Компетентність у професійній практиці (Competence in professional practice)

Джерело: Code of Ethics / CASW. 2005.

URL: https://nlasw.ca/sites/default/files/inline-files/Ethical_Decision_Making_Framework.pdf

2.3. Етичні кодекси

2.3.1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КОДЕКС»

Принцип	
Походження слова	Від лат. <i>codex</i> — кодекс
Загальне тлумачення	Документ, що містить систематизовані норми поведінки
Розуміння у соціальній роботі	Збірник настанов, який допомагає соціальним працівникам діяти чесно, коли виникають питання про ситуацію, в якій вони опинились

Джерело: авторська розробка

2.3.2. УЯВЛЕННЯ ПРО ЕТИЧНИЙ КОДЕКС

Джерело: авторська розробка

2.3.3. МІЖНАРОДНІ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ЕТИЧНІ КОДЕКСИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Міжнародні	Вітчизняний
1994 рік «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти» («Ethics of Social Work – Principles and Standards») Документ Міжнародної федерації соціальних працівників» дві частини: "Міжнародна декларація етичних принципів соціальної роботи" і "Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників", в яких проголошуються етичні принципи і стандарти соціальних працівників стосовно клієнтів і колег	2005 рік «Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України» Документ, затверджений наказом Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту. Визначає такі етичні принципи діяльності: ✓ повага до гідності кожної людини; ✓ пріоритетність інтересів кожної людини; ✓ толерантність; ✓ довіра і взаємодія у розв'язанні проблем клієнта; ✓ доступність послуг; ✓ конфіденційність; ✓ дотримання норм професійної етики.
2004 рік «Етика соціальної роботи, визначення принципів» (Ethics in Social Work, Statement of Principles) Документ Міжнародної федерації соціальних працівників та Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи визначає сім прав людини, довкола яких має будуватися діяльність соціальних працівників	
2018 рік «Глобальна декларація етичних принципів соціальної роботи» (Global Social Work Statement of Ethical Principles) Два окремі документи Міжнародної федерації соціальних працівників та Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи: один набір етичних принципів – різні тлумачення	

Джерело: авторська розробка на основі матеріалів веб-сайту Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи (<https://www.iassw-aiets.org>) та сторінки «Законодавство України» <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05/stru>

2.4. Принципи соціальної роботи

2.4.1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРИНЦИП»

Принцип	
Походження слова	Від лат. <i>principium</i> — начало, основа
Загальне тлумачення	Твердження, яке сприймається як головне або, принаймні, бажане
	Практичні, моральні та теоретичні засади, якими людина керується в житті, в різних сферах діяльності
Розуміння у соціальній роботі	Основні правила роботи у сфері надання соціальних послуг населенню і здійснення втручань

Джерело: авторська розробка

2.4.2. ГЛОБАЛЬНІ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. **Визнання гідності людини** (Recognition of the Inherent Dignity of Humanity)
2. **Сприяння правам людини** (Promoting Human Rights)
3. **Сприяння соціальній справедливості** (Promoting Social Justice)
4. **Сприяння праву на самовизначення** (Promoting the Right to Self-Determination)
5. **Сприяння праву на участь** (Promoting the Right to Participation)
6. **Повага конфіденційності та приватності** (Respect for Confidentiality and Privacy)
7. **Ставлення до людей як до цілісних індивідів** (Treating People as Whole Persons)
8. **Етичне використання технологій та соціальних медіа** (Ethical Use of Technology and Social Media)
9. **Професійна доброчесність** (Professional Integrity)

Джерело: Семигіна Т. Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2019. № 1. С.70-85.

2.4.3. ВІТЧИЗНЯНА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Принцип	Коментар
Клієнтоцентризму	Визнання пріоритету прав клієнта у всіх випадках, окрім тих, де вони суперечать правам та інтересам інших людей. Застосування цього принципу на практиці означає прямування за клієнтом або вплив на формування його інтересів, мотивування до зміни пріоритетів (що може потребувати тривалого часу). Для реалізації цього принципу необхідно дотримуватися права клієнта на власну думку і створювати умови для її висловлення в ході втручання.
Опертя на власні сили клієнта	Ніхто, крім самої людини, не може вирішити її життєвих утруднень, усунути конфліктну ситуацію, налагодити відносини з близькими людьми. При цьому клієнт повинен мати право голосу в оцінюванні якості послуг та програми в цілому, як і право на подання скарг. Інструментом, який дає змогу обговорити й закріпити обов'язки між клієнтом та фахівцем організації, є план втручання. Реалізація цього принципу можлива через активну участь клієнта у визначенні своїх проблем, труднощів та сильних сторін, формулюванні завдань і заходів плану, його регулярному перегляді.
Наснаження / активізації (імпаурменту)	Підтримка клієнтів соціальних служб, підвищення їхньої впевненості, самооцінки, компетенції, щоб вони могли виступати від свого імені та від імені своєї родини в існуючих службах; об'єднуватися з іншими клієнтами для створення служб, які їм потрібні
Максимізації соціальних ресурсів	Кожна соціальна система виділяє мінімум засобів для надання соціальної допомоги клієнтам, соціальні працівники повинні залучати всі можливості громади для надання допомоги клієнтові, налагоджувати співпрацю з державними, громадськими, приватними закладами та організаціями, використовувати можливості груп взаємодопомоги (якщо вони діють в організації). Для цього слід провести картування ресурсів громади, послуг, які в ній можна отримати, і вести постійну роботу з залучення додаткових ресурсів.
Конфіденційності	Збереження в таємниці інформації про клієнта, його проблеми, стан здоров'я, минуле тощо. Цю інформацію дозволяється використовувати тільки з професійною метою. Вона має фіксуватися та зберігатися з дотриманням цього принципу.
Толерантності	Поважливе та гідне ставлення до клієнта, утримання від критичних суджень. Професійна толерантність вимагає визнання клієнта таким, яким він є, терпимості до нього, уникнення поділу клієнтів на «гарних» і «поганих», «зручних» та «незручних», недопущення того, щоб особисті переконання й цінності впливали на професійне ставлення до клієнта.
Професійної чесності і дотримання професійних меж	Бути чесними та звітувати про свої дії й контакти з клієнтами, іншими спеціалістами, представниками громадськості та державних установ. У процесі надання допомоги персонал має усвідомлювати межі можливостей своєї професійної діяльності й пояснювати це клієнтові. Цей принцип закликає до реалістичності, продовження навчання та вдосконалення професійних навичок; водночас його дотримання означає, що персонал має практикувати те, що знає, і те, у що вірить

Джерело: Гальчинська О., Семигіна Т. Інтегрована програма з формування прихильності до АРТ у клієнтів ВІЛ-сервісних організацій та розвитку їхньої економічної самостійності. В 3 ч. Ч.1: Інтеграція програм формування прихильності до АРТ та розвитку економічної самостійності. Київ: Поліграф-плюс, 2017. С. 13-14.

2.4.4. ВІТЧИЗНЯНА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИНЦИПІВ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Принцип	Коментар
Принцип створення рівних можливостей	Надання соціальних послуг особистості незалежно від її віку, національності, походження, соціального статусу, сфери зайнятості, місця проживання, релігійної приналежності; створення таких соціальних умов життєдіяльності особистості, які відповідають її потребам і співвідносяться з умовами функціонування суспільства
Принцип поєднання допомоги із самодопомогою	Опора на позитивний потенціал особистості та її прагнення сприйняти соціальний вплив
Принцип гуманності	Пріоритет загальнолюдських цінностей, що передбачають погляд на людину в її взаємозв'язках з природою, суспільством, глобальними проблемами, що продиктовані особливостями та реаліями сучасності, загальнолюдською культурою, а також такими загальнолюдськими цінностями, що сягають корінням у родинне середовище і фундаментальні основи моральності; поєднання інтересів суспільства і потреб особистості в отриманні соціальних послуг
Принцип диференціації та індивідуалізації	Врахування рівнів фізичного, психічного, соціального, духовного, інтелектуального розвитку особистості, стимулювання її активності, розкриття творчої індивідуальності кожного
Принцип адаптації	Визначає особливості залучення різних категорій і цільових груп населення до соціально значущої діяльності з метою пристосування до соціального середовища і задоволення соціально значимих потреб, а також адаптація суспільства до особливих потреб окремих категорій громадян
Принцип інтеграції	Створення умов для включення особистості в діяльність різних сфер життя суспільства, її позитивної соціалізації, індивідуалізації, ідентифікації
Принцип узгодженості короткотривалих і довготривалих перспектив	Узгодженість короткотривалих і довготривалих перспектив соціалізації особистості, взаємодія заходів державної, недержавної та особистісної програми освітнього, культурного, психічного, фізичного розвитку
Принцип комплексного підходу	Використання широкого спектра прийомів і засобів розв'язання соціально-психологічних проблем, їх варіативності державними, громадськими, приватними установами та організаціями
Принцип етичності	Відображає характер діяльності, спрямований на коректну обробку інформації та збереження конфіденційності
Принцип партнерства і взаємної довіри	Основа продуктивної взаємодії в соціальному становленні дітей і молоді, різних вікових груп населення із державними і недержавними соціальними службами
Принцип поваги до особистості	Дотримання права на особистісну думку, створення умов для волевиявлення власної думки клієнта у процесі надання соціальних послуг
Принцип безкоштовності обслуговування чи кошовності послуг	Визначається відповідно до чинного законодавства

Джерело: Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика Київ: ВМУРОЛ, 2004. С. 7-22.

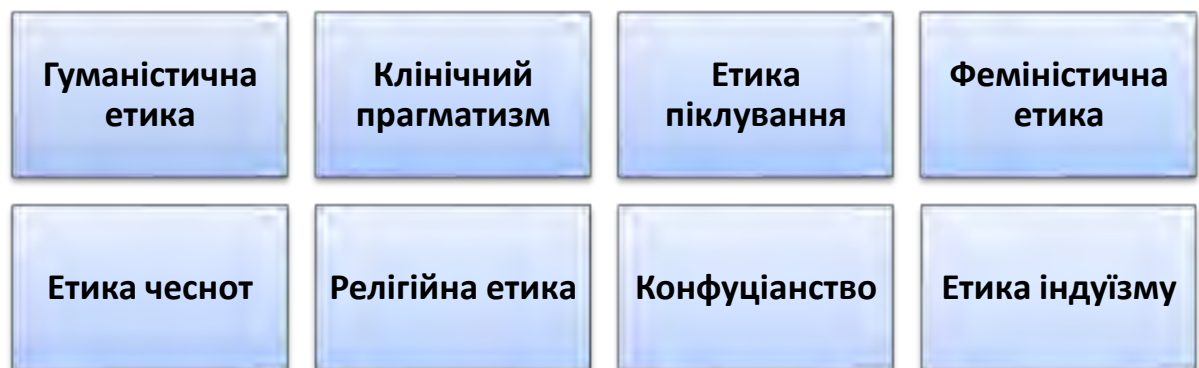
2.5. Прийняття професійних рішень у соціальній роботі

2.5.1. МОДЕЛІ ПРИЙНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНИХ РІШЕНЬ

Джерело: Соціальна робота в Україні: перші кроки / За ред. В. І. Полтавця. Київ: КМ Академія, 2000. С. 34-35.

2.5.2. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРИЙНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЕТИЧНИХ РІШЕНЬ

Джерело: Dolgoff R., Loewenberg D., & Harrington F. *Ethical Decisions for Social Work Practice*. 9th ed. Belmont: Brooks/Cole, 2012. P. 56-64.

2.5.3. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДИЛЕМА»

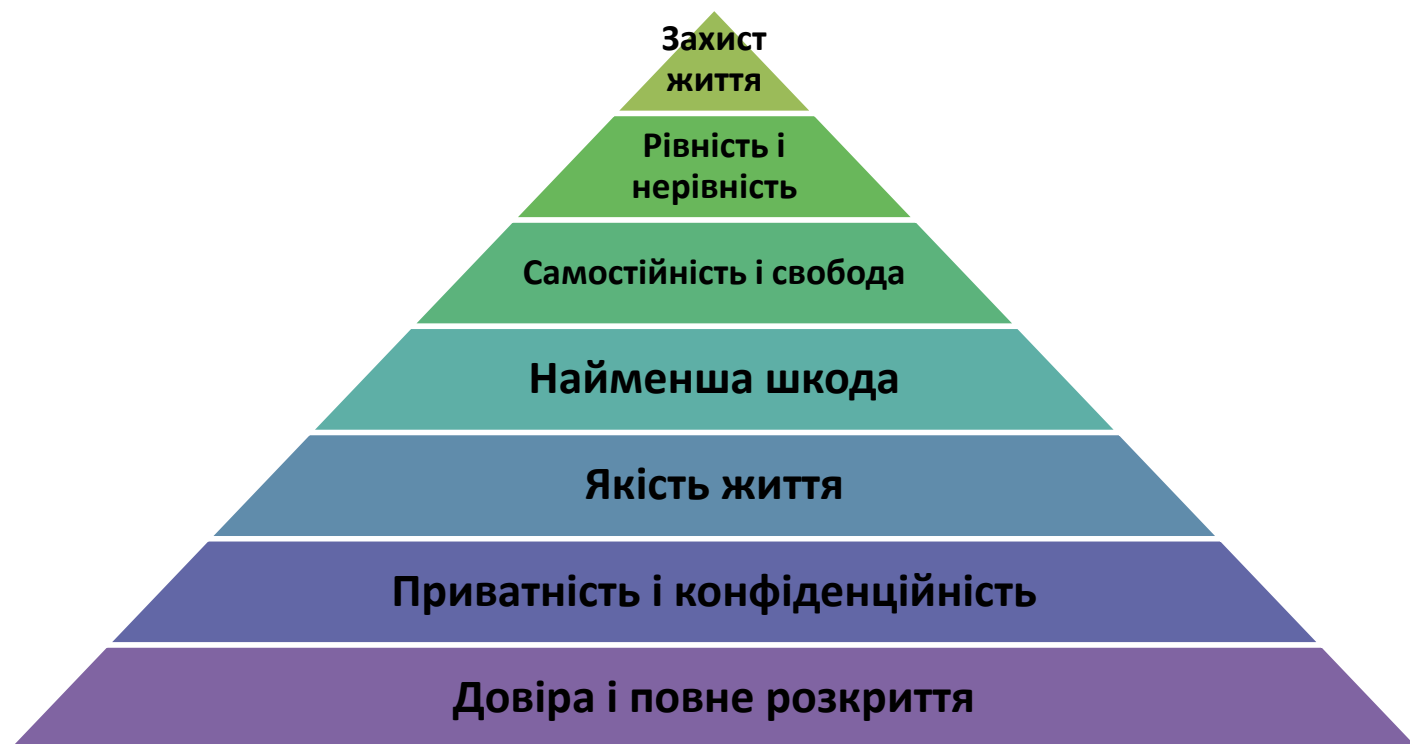
Дилема	
Походження слова	Від грец. <i>dilemma</i> - <i>di</i> (s) "двічі" + <i>lemma</i> "посилка"
Загальне тлумачення	Стан, при якому вибір однієї з двох протилежних можливостей однаково скрутний.
Розуміння у соціальній роботі	Ситуація, у якій соціальний працівник, приймаючи рішення, змушений визначити для себе пріоритети: норми професійної етики або особисті моральні переконання (суспільний запит, вимоги керівництва та ін.). Етична дилема виникає в ситуації, коли всі альтернативні рішення чи варіанти поведінки мають негативні моральні наслідки, коли важко відрізнити належне від поганого, добро від зла

*Джерело: авторська розробка***2.5.4. ДЖЕРЕЛА ЕТИЧНИХ ДИЛЕМ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ****Приклади причин виникнення етичних дилем**

- ® Конфлікт між особистими та професійними цінностями соціального працівника
- ® Двозначність і невпевненість
- ® Конфлікт обов'язків та очікувань (сподівань)
- ® Професійні знання соціального працівника та права клієнта
- ® Поінформованість, обізнаність
- ® Різні релігійні погляди соціального працівника і клієнта
- ® Не відповідність етнокультурних традицій учасників соціальної дії
- ® Розподіл обмежених ресурсів
- ® Вибір ефективного методу втручання тощо

Джерело: Лаврецький Р.В., Лоза А.С. Етичні дилеми в соціальній роботі // Young Scientist. 2017. № 12 (52). С.81.

2.5.5. ПРІОРИТЕТИ ПРИ ВИРІШЕННІ ПРОФЕСІЙНИХ ДИЛЕМ

Джерело: *Dolgoff R., Loewenberg D., & Harrington F. Ethical Decisions for Social Work Practice. 9th ed. Belmont: Brooks/Cole, 2012. P. 85-87.*

Розділ третій

СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ЗНАННЯ, КОНЦЕПЦІЇ

Цей розділ знайомить з такими темами:

- Теорії та моделі соціальної роботи
- Еволюція знань і концепцій у соціальній роботі
- Базові теорії
- Специфічні теорії, моделі та підходи
- Ключові концепції соціальної роботи

Рекомендована література до розділу 3:

1. Семигіна Т. (2012). Теорії соціальної роботи
2. Семигіна Т. (2018). Розвиток власних теорій соціальної роботи: глобальні тенденції
3. Семигіна Т. (2019). Розвиток у сучасній соціальній роботі підходів, орієнтованих на сильні сторони клієнтів
4. Ярошенко А., Семигіна Т. (2019). Феміністична соціальна робота як професійне інвестування в жіночу солідарність
5. Семигіна Т. (2018). Чому соціальна робота набуває зеленого кольору?
6. Лиховид Д., Семигіна Т. (2015). Колективне насадження і самоорганізація територіальної громади

3.1. Теорії та моделі соціальної роботи

3.1.1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ТЕОРІЯ» ТА «МОДЕЛЬ»

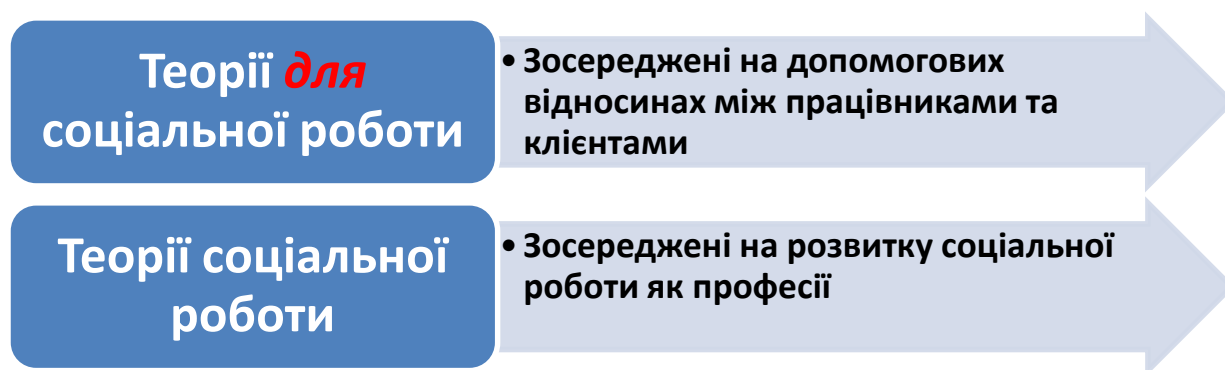
	Теорія	Модель
Походження слова	Від гр. – розгляд, дослідження	Від лат. <i>modulus</i> – міра, аналог, зразок
Загальне тлумачення	Сукупність узагальнених положень, які становлять певну науку чи розділ науки	Зразок якого-небудь нового виробу, взірцевий примірник чогось; загальна схема опису основних характеристик якогось явища
Розуміння у соціальній роботі	Сукупність сформованих у процесі пізнавальної, практичної діяльності уявлень, концепцій, понять, які з різною мірою наукової відповідності відображають закони, закономірності, принципи, тенденції розвитку соціальної роботи, обґрунтовують моделі практики та техніки втручання	Опис певної практики соціальної роботи, складений з метою вивчення та відтворення її властивостей, стратегій і тактик втручання

Джерело: авторська розробка з використанням

Теорія і методи соціальної роботи /Ред. Семігіна Т.В., Мигович І. І.

Київ: Академвидав, 2005. С.8-9.

3.1.2. СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ ТЕОРІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Джерело: авторська розробка

3.1.3. ЕВОЛЮЦІЯ МЕТОДОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Панівні моделі соціальної роботи у певні періоди

3 1920-ті рр.: **психодинамічна** модель

1960-ті рр.: **когнітивна та біхевіористична** моделі

1960-1970-ті рр.: **гуманістична** модель

1970-ті рр.: **системна** модель

1970-ті рр.: **екологічний** підхід

1970-ті рр.: **зосереджена на завданні** модель

1970-1980-ті рр.: **соціально-радикальний** підхід

Від 1990-х рр.: розробка **власних теорій та концепцій соціальної роботи**

2000 рр.: формування **інтегральної (глобальної) теорії соціальної роботи**, використання місцевих знань

- Розвиток методології соціальної роботи не відбувався лінійно
- Постійно існував баланс моделями, орієнтованими на індивідів та взаємодію між ними, та моделями, орієнтованими на суспільні соціальні зміни

Теорії допомагають:

- пояснювати,
- описувати,
- планувати,
- надавати допомогу,
- оцінювати результат

Джерело: Вступ до соціальної роботи /
Ред. Семигіна Т.В., Мигович І. І].
Київ: Академвидав, 2005. С. 47-54.

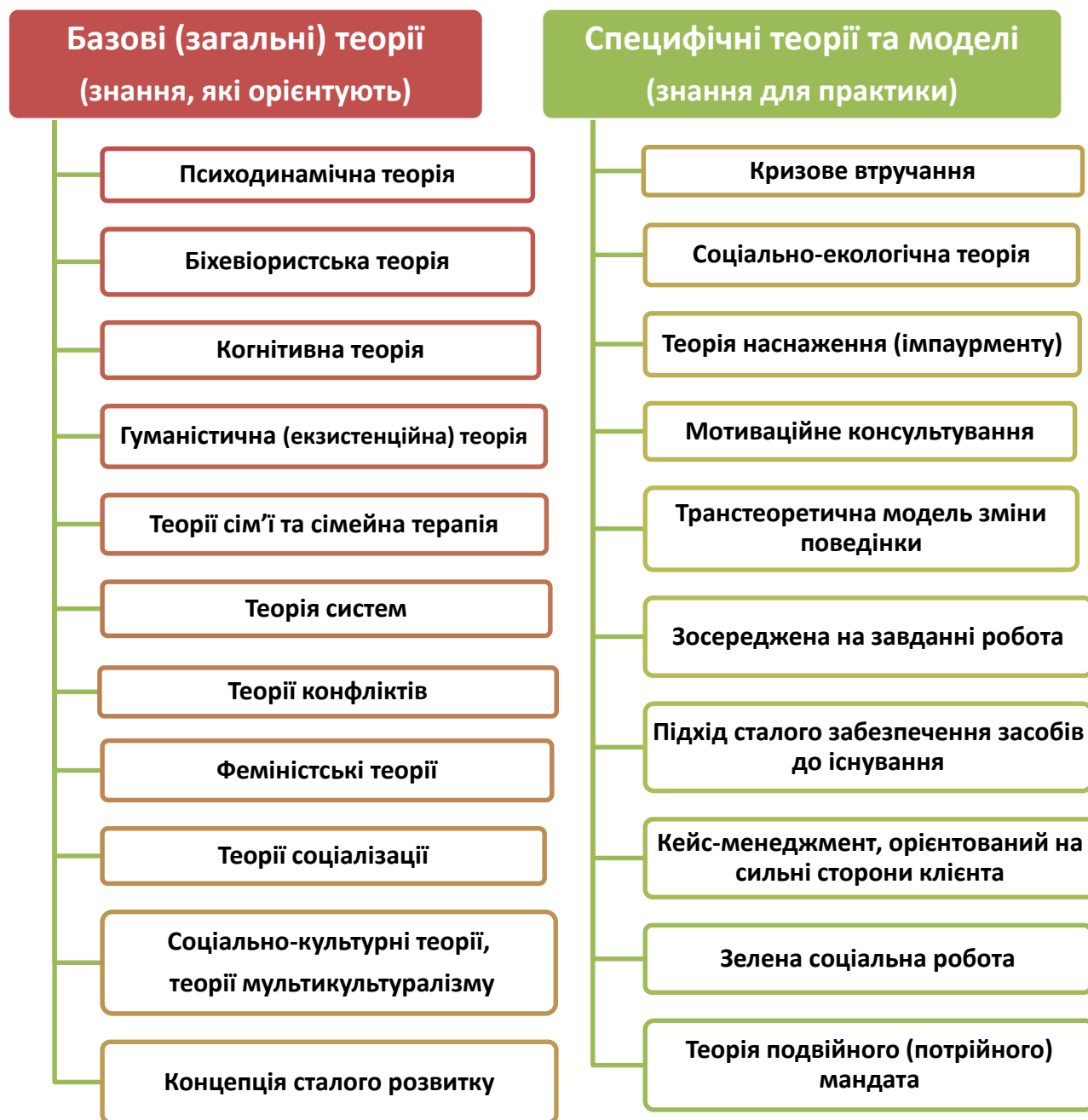
3.2. Класифікації теорій та моделей соціальної роботи

3.2.1. ТРАДИЦІЙНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТЕОРІЙ ТА МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Група теорій	Характеристика групи	Теоретичні моделі, які застосовують у соціальній роботі
Психологічно-орієнтовані	Сукупність теоретичних концепцій соціальної роботи, спільною основою яких є пізнання закономірностей психологічного розвитку і статусу людини в суспільстві	● Психодинамічна модель ● Біхевіористські та когнітивні моделі ● Гуманістично-екзистенційні підходи
Соціологічно-орієнтовані	Сукупність теоретичних концепцій соціальної роботи, в основі яких - пізнання закономірностей соціального розвитку, структурування суспільства, взаємодії його соціальних інститутів	● Системна модель ● Соціально-екологічна модель ● Рольова теорія ● Соціально-радикальна модель
Комплексні (біопсихосоціальні, холістичні)	Сукупність теоретичних концепцій соціальної роботи, які орієнтують на цілісне бачення проблем захисту життєвих сил людини як біопсихосоціальної істоти	● Теорія кризового втручання ● Зосереджена на завданні модель ● Сімейна терапія ● Психосоціальна терапія

***Джерело:** Семигіна Т. В. Теорії соціальної роботи // Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / Заг. ред. І. Д. Зверева. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. С. 110-114.*

3.2.2. СУЧАСНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТЕОРІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Джерело: авторська розробка на основі

Goud N., Taylor I. *Reflective Learning for Social Work: Research, Theory and Practice*. Routledge, 2017, 176 p.

Lovelock R., Lyons, K., Powel J. *Reflecting on Social Work - Discipline and Profession*. London: Routledge, 2017. 262 p.

Social Work Treatment: Interlocking Theoretical Approaches/ Turner F.J., ed. 6th ed. Oxford: Oxford University Press, 2017. 648 p.

3.2.3. СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ ЩОДО ТЕОРІЙ, ЯКІ ФОРМУЮТЬ ПРАКТИКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Джерело: International Social Work: Issues, Strategies, and Programs /Ed. by D. Cox, M. Pawar. 2d ed. Thousand Oaks, CA: Sage, 2012. 640 p.

3.3. Сучасні перспективи соціальної роботи

3.3.1. КЛЮЧОВІ ПЕРСПЕКТИВИ (НАПРЯМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ) СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Джерело: Семигіна Т. В. Розвиток власних теорій соціальної роботи: глобальні тенденції // Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. С. 90-94.

3.3.2. СКЛАДОВІ ПІДХОДУ, ОРІЄНТОВАНОГО НА СИЛЬНІ СТОРОНИ КЛІЄНТІВ

Ключова ідея	Всі люди мають РЕСУРСИ, які можна допомогти розвинути, аби люди досягали власних цілей
Очікувані результати	- Краща якість життя - Особисті досягнення - Відновлення соціальної інтеграції
Філософія перспективи	- Опертя на розвивальну (девелопментську) теорію - Пошук можливостей і «більшого» - Взаємодія: спільне формування цілей і завдань - Конструювання позитивної ідентичності - Формування самоефективності (вміння самостійно досягати цілей)
Принципи, складові практики	- Орієнтація на цілі - Систематична оцінка ресурсів - Залучення внутрішніх та зовнішніх ресурсів - Наснаження - Розумний вибір (право клієнтів), повноваження клієнтів
Інтервенції (короткострокові, мінімум 90 днів)	Кейс-менеджмент (індивідуальна робота за особливим планом, визначеним спільно із клієнтом) Індивідуальна консультація, зосереджена на рішенні (фокусується на тому, чого людина хоче досягти, а не на проблемі) Групова робота (закриті групи) Робота в громаді (модель розвитку активів громади (ABCD); модель сталого розвитку)
Ключові інструменти	- Інструменти оцінки ресурсів - Інструменти відстеження змін (щоденники) - Звітування - Робота з позитивними емоціями (зокрема, методи психологічної саморегуляції: аутотренінг, афірмації, вправи на підвищення самооцінки тощо)
Фундатори	- Фундаторка психосоціального підходу у соціальній роботі Флоренс Холліс - Науковці Канзаського університету (США) Ен Вейк, Чарльз Репп, Пат Саліван, Уолі Кістхардт

Джерело: авторська розробка

3.3.3. ПІДХІД, ОРІЄНТОВАНИЙ НА СИЛЬНІ СТОРОНИ КЛІЄНТІВ: ВІЗУАЛІЗАЦІЯ

Джерело: складено під час дискусії зі студентами
магістерської програми Академії праці, соціальних відносин і туризму (грудень 2019)

3.3.4. ОГЛЯД ФЕМІНІСТИЧНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Поява: у 1970-х роках у країнах Західної Європи, США і Канаді.

Ключова ідея: *нерівний розподіл прав і можливостей жінок і чоловіків впливає на особисті та соціальні проблеми, з якими стикаються жінки і дівчата.*

Фокус: практика феміністичної соціальної роботи визначає жіночий досвід як вихідну точку аналізу та фокусується на зв'язку між положенням жінки у суспільстві та її життєвими труднощами (включно із різними формами тиску й гноблення), відповідає на конкретні потреби жінки, створює рівноправні стосунки у взаємодії «клієнт-соціальний працівник» та звертається до структурних нерівностей (Лена Доминеллі, 2002).

Значення для соціальної роботи:

- розширення інструментарію соціальних працівників, який базується на концептуальних засадах феміністичних теорій;
- відповідність цінностям соціальної роботи та повага до людської гідності й самовизначення;
- сприяння розумінню складного та неоднорідного характеру жіночності;
- включення гендерного аналізу у розгляд і вирішення потреб та проблем клієнтів;
- підтримка різноманітності та гендерної інклюзивності;
- фокусування на жіночих питаннях, що допомагає розглянути витoki інтерналізованих стереотипів;
- розширення соціально-політичного оточення клієнтів;
- наснаження жінок щодо активного вирішення власних проблем, сприяння самонаснаженню;
- знаходження сильних сторін та емпатермент жінок;
- включення у соціальну роботу різних груп жінок (наприклад, етнічних меншин, ЛГБТ);
- забезпечення інтеграції з іншими підходами (наприклад, поєднання з підходом резилієнс є ефективним при соціальному втручанні);
- застосування феміністичної психотерапії, психологічна допомога постраждалим від гендерно зумовленого насильства, робота з клієнтами над зміною гендерних стереотипів.

Фундатори: засновники та дослідники політичного і соціального жіночого руху й теорій фемінізму (ліберального, постмодерного, радикального, соціалістичного та ін.), які пояснюють динаміку і структуру жіночого досвіду в межах нерівної міжособистісної та суспільно-політичної гендерної ієрархії.

Джерело: Ярошенко А., Семигіна Т. Феміністична соціальна робота як професійне інвестування в жіночу солідарність // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2019. № 1. С. 13-29.

Сучасні дослідниці напрямку

Лена Доминеллі
(Велика Британія)

Марі Валентич
(Канада)

Ейлен МакЛеод
(Велика Британія)

3.3.5. ФЕМІНІСТИЧНА СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ВІЗУАЛІЗАЦІЯ

Джерело: складено під час дискусії з аспірантами Академії праці, соціальних відносин і туризму (листопад 2019)

3.3.6. СКЛАДОВІ ЗЕЛЕНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Ключова ідея

Потрібно забезпечити доступність ресурсів, екологічну справедливість і сталий (збалансований) розвиток суспільства

Філософія перспективи

Нинішній розподіл ресурсів, короткострокове планування і діяльність політичних структур, орієнтована на підтримку індустріалізації, є несправедливими і нераціональними

Фундатори

- * Лена Домінеллі (Велика Британія)
- * Джеф Пітерс (Бельгія)
- * Джон Коатс (Канада)
- * Мел Грей (Австралія)

Випереджувальна стратегія

Боротьба за доступність ресурсів для всіх, формування раціонального споживання природних ресурсів; залучення громад та користувачів послуг до здобуття знань та навичок, які дадуть інноваційні, альтернативні рішення для подолання наявних чи потенційних екологічних криз

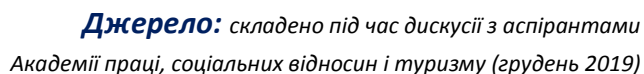
Реагувальна стратегія

Робота з тими особами, групами та громадами, які потерпіли від надзвичайних ситуацій (природних катастроф, стихійних лих, техногенних катастроф, війн або-що), над відновленням життєдіяльності громади та доступу до ресурсів

Ключовий принцип

Громада розглядається як співвиробник соціальних змін у подолання структурних нерівностей

Джерело: Семигіна Т.
Чому соціальна робота набуває зеленого кольору? // Вісник АПСВТ. 2018. № 2. С. 11-27.

3.4. Сучасні концепції, важливі для соціальної роботи

3.4.1. КЛЮЧОВІ КОНЦЕПЦІЇ У СУЧАСНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Джерело: авторська розробка на основі

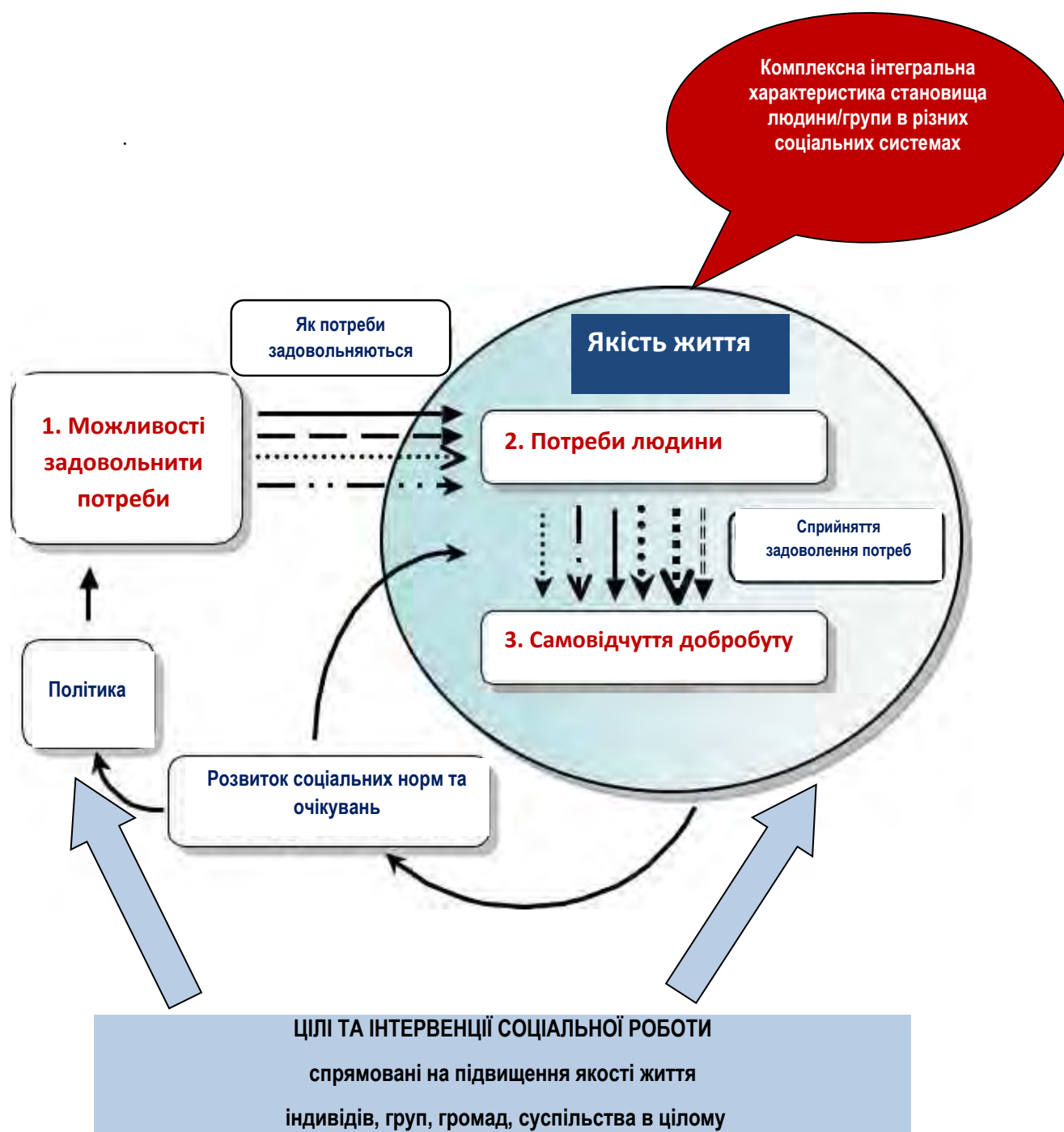
Lovelock R., Lyons, K., Powel J. *Reflecting on Social Work - Discipline and Profession*.

London: Routledge, 2017. 262 p.

Social Work Treatment: Interlocking Theoretical Approaches/ Turner F.J., ed. 6th ed.

Oxford: Oxford University Press, 2017. 648 p.

3.4.2. ЯКІСТЬ ЖИТТЯ

Джерело: авторська розробка з використанням

Costanza R. et al. An Integrative Approach to Quality of Life Measurement, Research, and Policy //

S.A.P.I.EN.S. Vol. 1.1. URL : <http://journals.openedition.org/sapiens/169>

3.4.3. ЕКСКЛЮЗІЯ (СОЦІАЛЬНЕ ВИКЛЮЧЕННЯ) ТА ІНКЛЮЗІЯ (ВКЛЮЧЕННЯ)

Ексклюзія (виключення)

часткове або повне вилучення індивідів чи соціальних груп із соціальної структури суспільства й суспільних процесів

Інклюзія (включення)

процес збільшення ступеня участі всіх громадян у суспільстві, насамперед тих, хто має фізичні чи металеві порушення

Інтервенції з подолання ексклюзії та соціальної несправедливості

* Зменшення структурних нерівностей

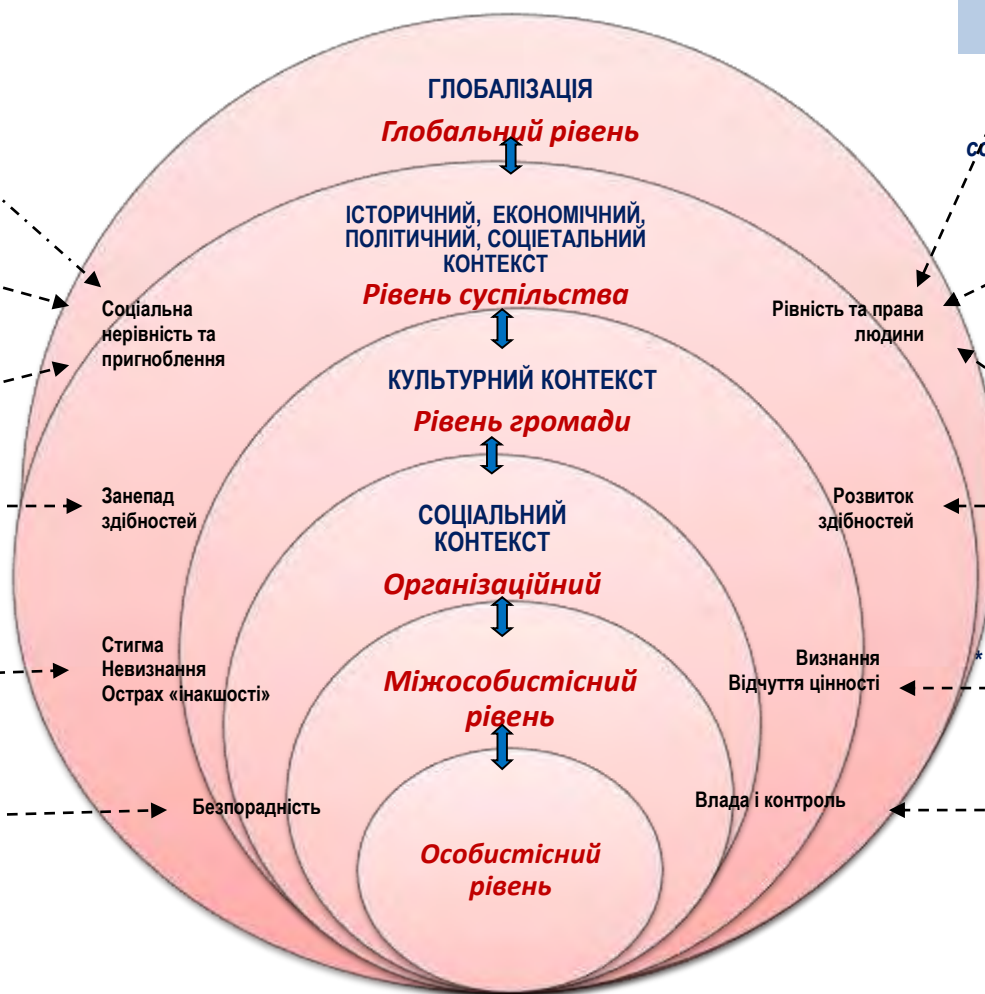
* Мобілізація та соціальна дія

* Зменшення бар'єрів для участі

* Протидія неможливості виявити здібності

* Зменшення стигми

* Обговорення владних відносин і зміна їх

Інтервенції з досягнення інклюзії та соціальної справедливості

* Створення справедливих соціальних структур

* Сприяння інклюзивності середовища

* Сприяння справедливим умовам та участі

* Створення можливостей для розвитку здібностей

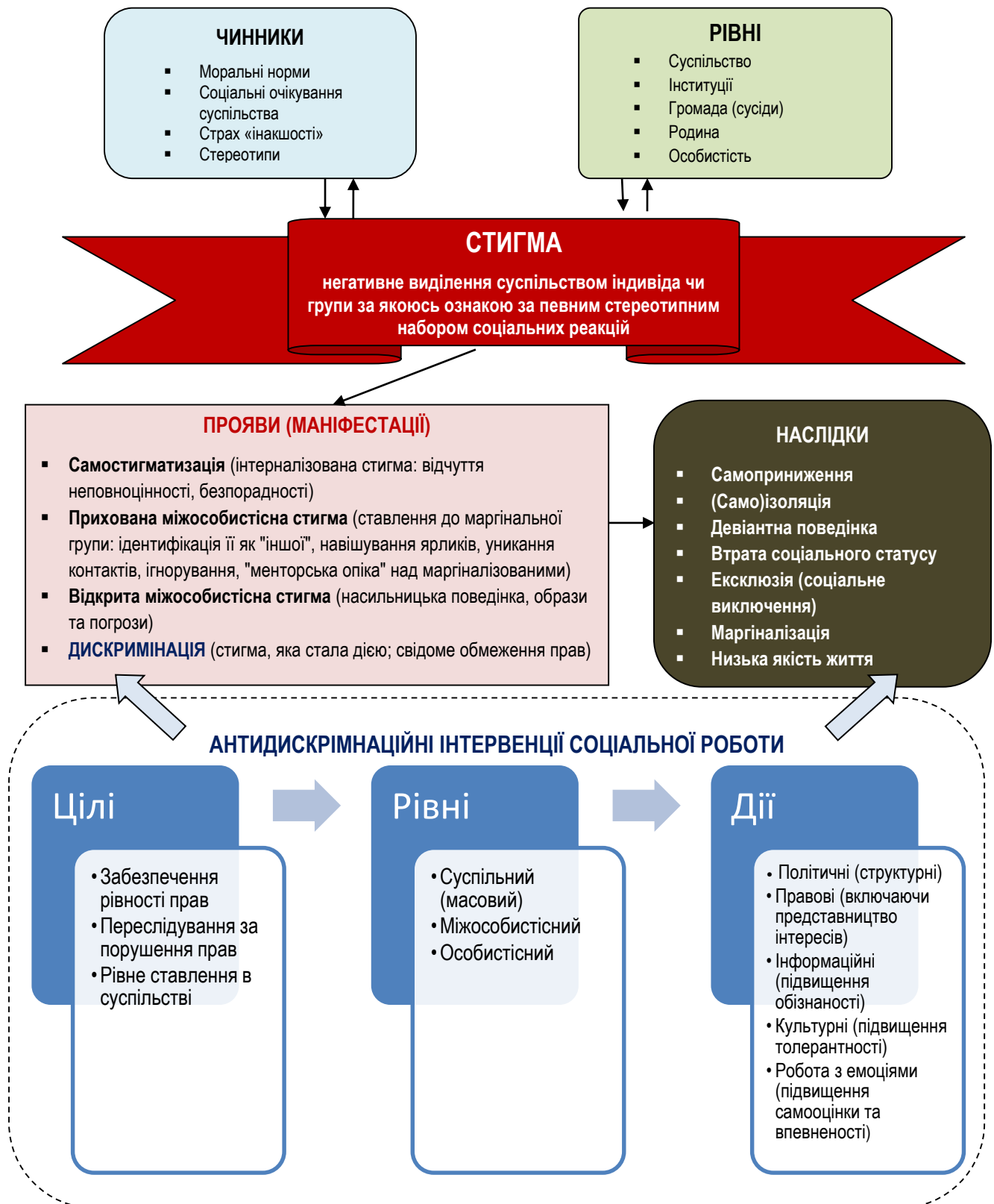
* Сприяння повазі та визнанню

* Наснаження (активізація та повноваження)

Джерело: адаптовано з

Yanicki S.M., Kushne K. E., and Reutter L. Social inclusion/exclusion as matters of social (in)justice: a call for nursing action // Nursing Inquiry. 2015. Vol. 22. P. 121– 133.

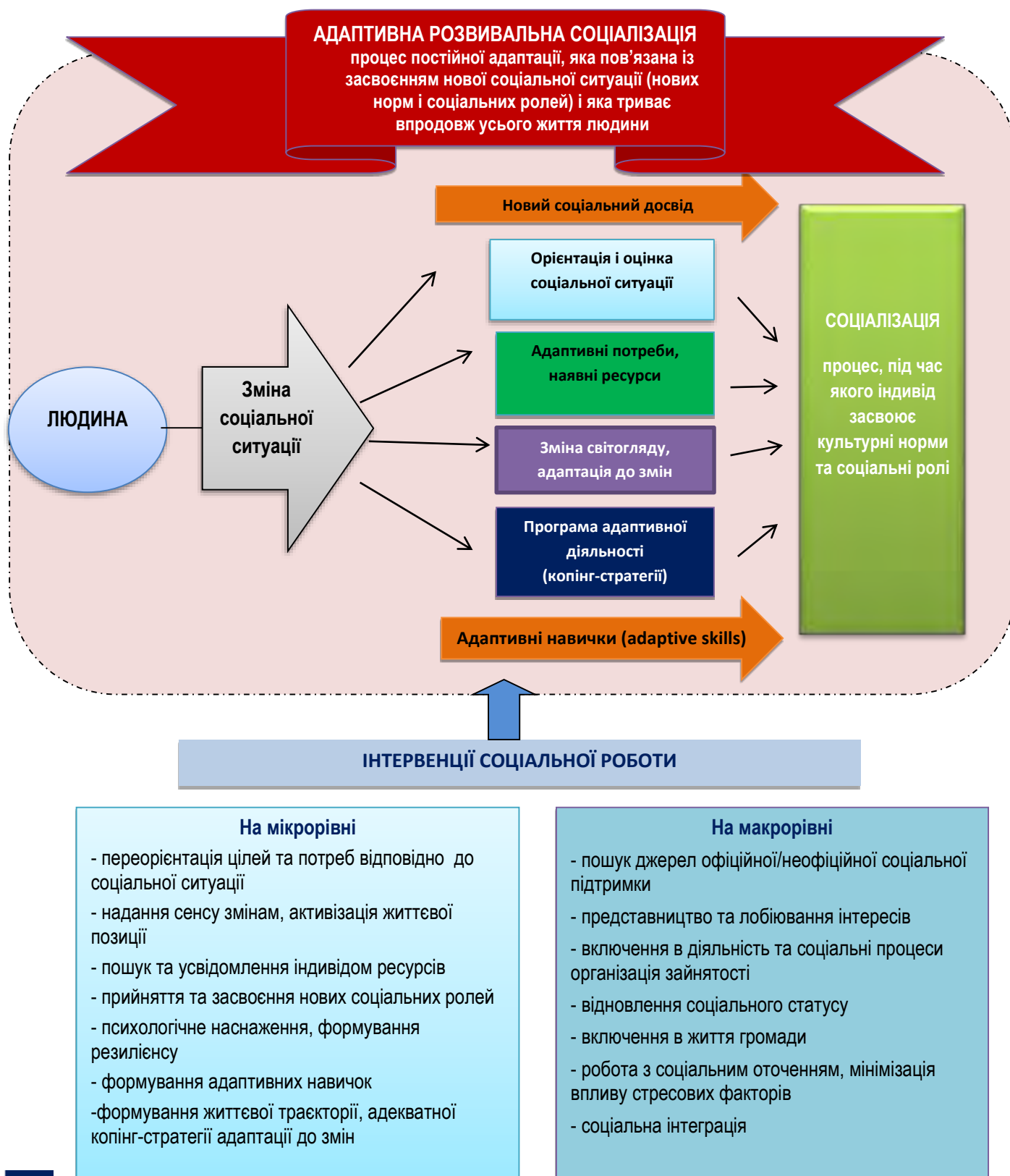
3.4.4. СТИГМА ТА ДИСКРИМІНАЦІЯ

Джерело: авторська розробка на основі

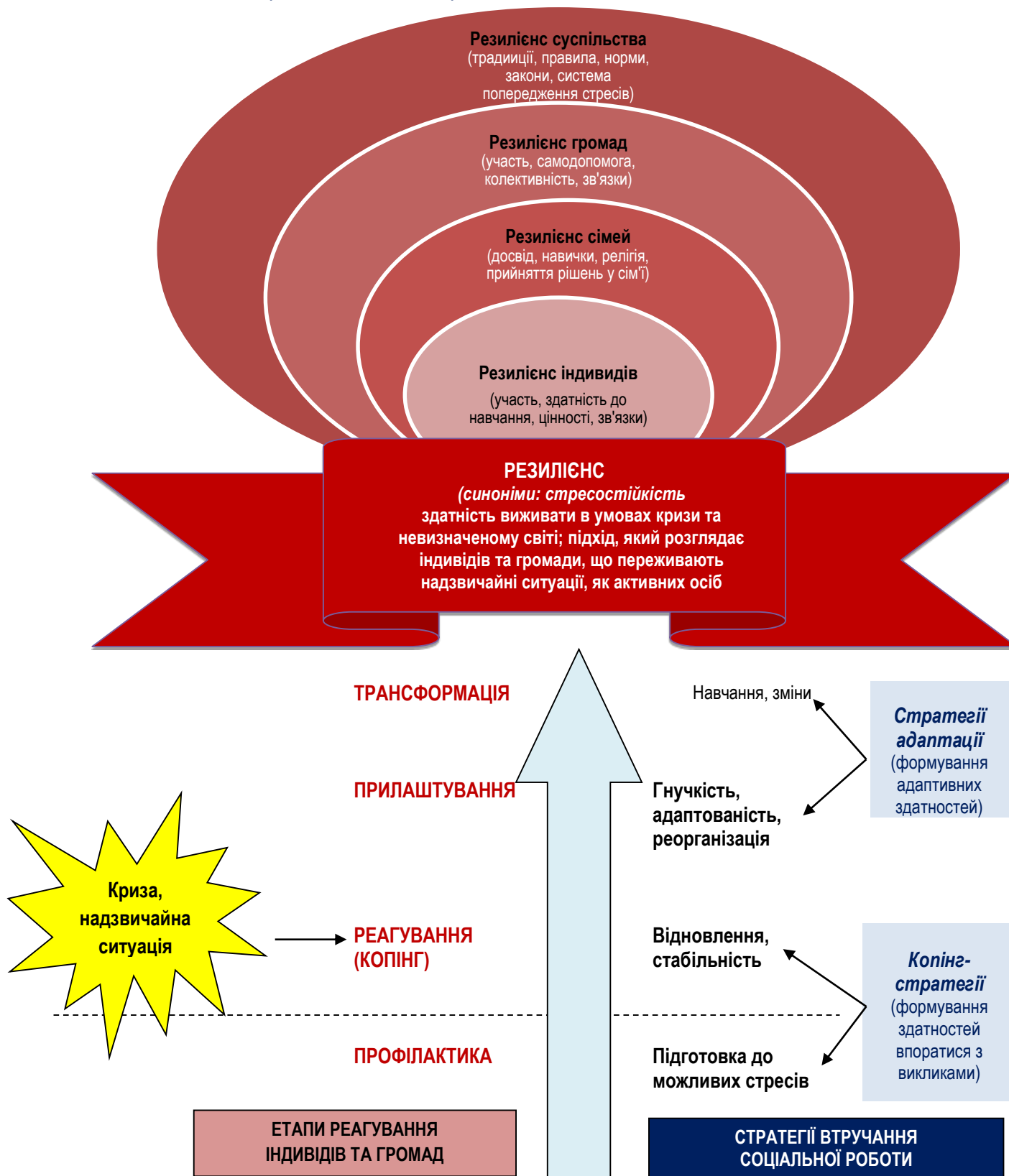
Semigina T. Is Zero Discrimination possible? Voices from Ukraine // Getting to zero: Global social work responds to HIV /Henrickson M., et al. (Eds.). Geneva: UNAIDS and IASSW, 2017. P. 255-280.

3.4.5. АДАПТИВНА РОЗВИВАЛЬНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ

Джерело: авторська розробка (спільно з О. Столярик)

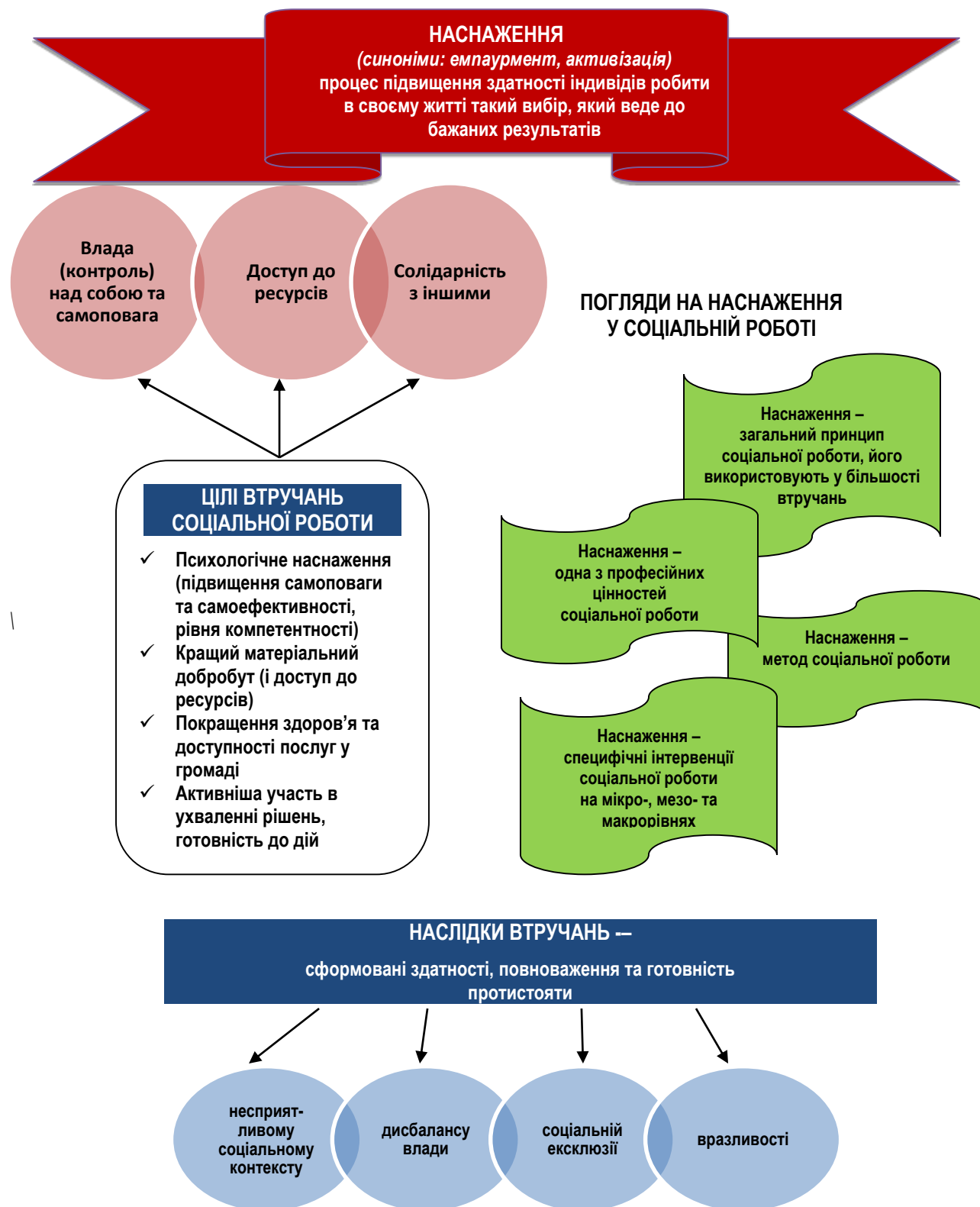
3.4.6. РЕЗИЛІЄНС (СТРЕСОСТІЙКІСТЬ)

Джерело: авторська розробка з урахуванням ідей

Kamara J. K., Agho K, Renzaho A. Understanding disaster resilience in communities affected by recurrent drought in Lesotho and Swaziland – A qualitative study // PLoS ONE. 2019. Vol. 14(3). URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0212994>

3.4.7. НАСНАЖЕННЯ (ЕМПАУРМЕНТ)

Джерело: авторська розробка

Розділ четвертий

СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ПРАКТИКА, ВТРУЧАННЯ

☞ Цей розділ знайомить з такими темами:

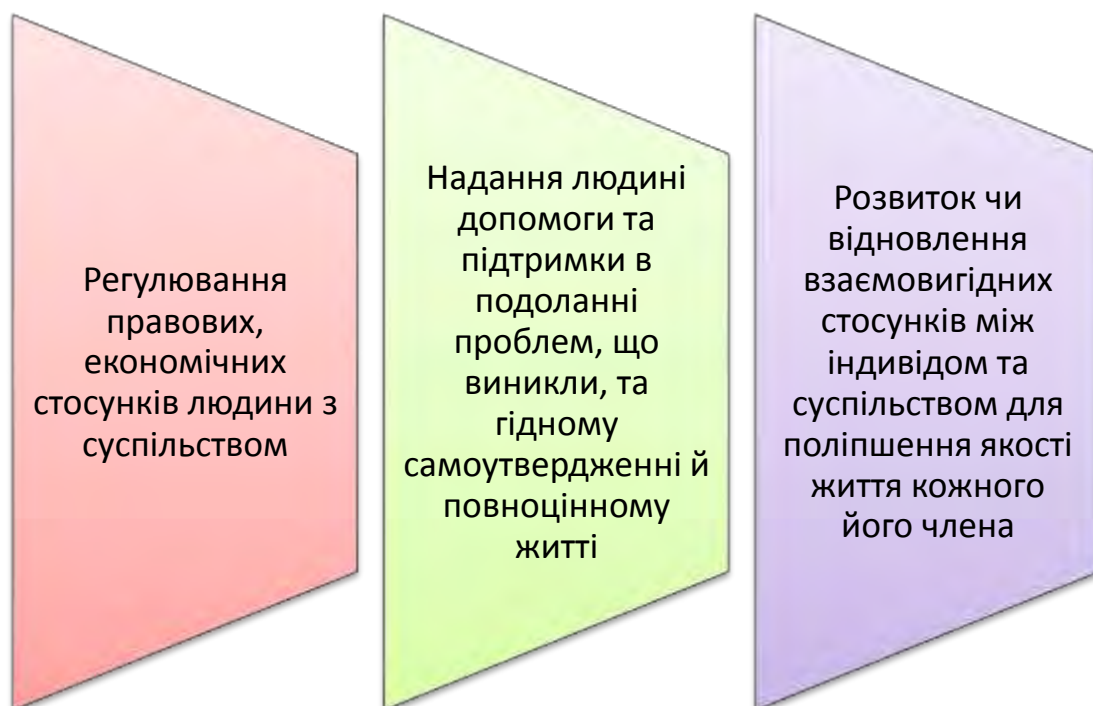
- Призначення та зміст практик соціальної роботи
- Суб'єкти та клієнти соціальної роботи
- Ролі соціальних працівників
- Методи та форми соціальної роботи
- Процес соціальної роботи
- Заклади соціальної роботи, соціальні послуги

Рекомендована література до розділу 4:

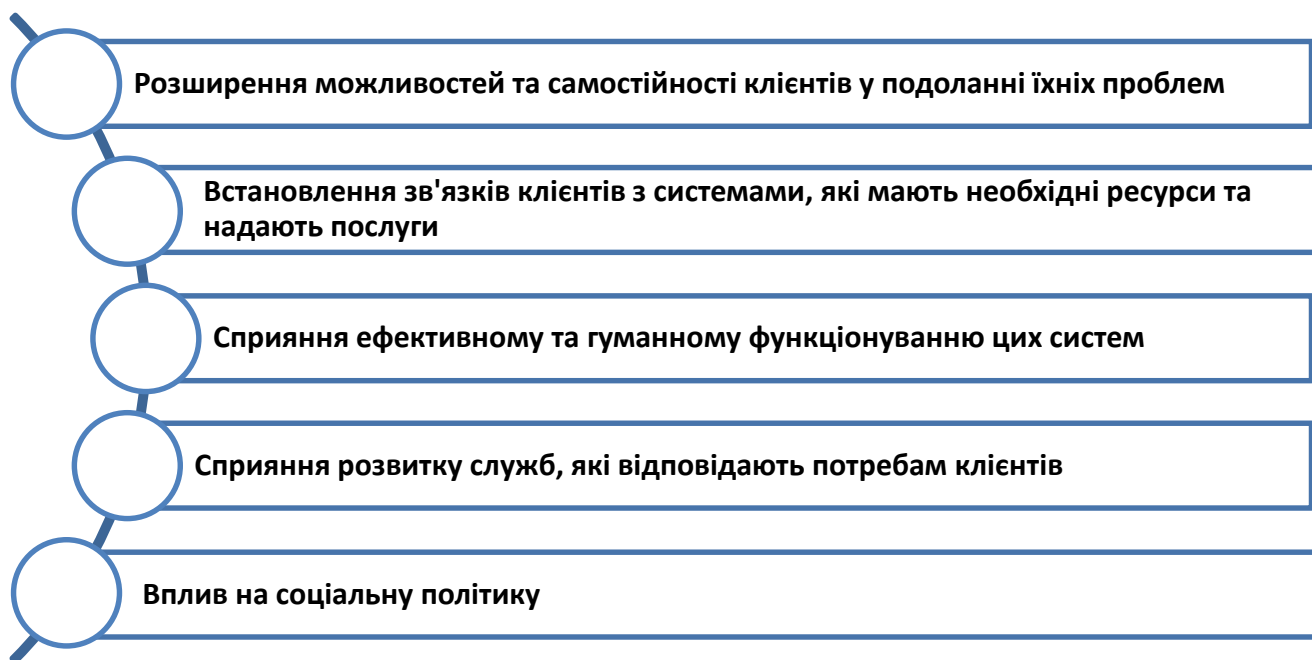
1. Столярик О., Семигіна Т. (2020). Допомога сім'ям, які виховують дітей з аутизмом: що можуть соціальні працівники?
2. Каркач А., Семигіна Т. (2019). Подолання цифрової нерівності як виклик для сучасної соціальної роботи з літніми людьми
3. Землянська Н., Семигіна Т. (2019). Зміст соціальної роботи з трудовими мігрантами з огляду на специфіку мобільності робочої сили
4. Семигіна Т. (2017). Психосоціальна реабілітація комбатантів: міжнародна та вітчизняна практика
5. Семигіна Т., Чистякова А. (2019). Спортивно-дозвілєві практики у соціальній інтеграції дітей із порушеннями розумового розвитку
6. Скрипка І., Семигіна Т. (2014). Практика колективного представництва інтересів в Україні (на прикладі людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом)
7. Семигіна Т., Лиховид Д. (2015). Як перетворити населення на спільноту? (соціально-технологічні аспекти розвитку територіальної громади)
8. Семигіна Т. (2016). Он-лайн технології у практичній соціальній роботі

4.1. Мета, завдання та напрями практики соціальної роботи

4.1.1. МЕТА ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Джерело: Соціальна робота з людьми, які живуть із ВІЛ/СНІДом: Метод. посібник для проведення курсів підвищення кваліфікації / Ред. Семигіна Т. В. Київ: Вид. дім „Кієво-Могилянська академія”, 2006. С. 28.

4.1.2. ЗАВДАННЯ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Джерело: Семигіна Т.В., Грига І.М. та ін. Введення у соціальну роботу. Навч. посібник.
Київ: Фенікс, 2001. С. 14.

4.1.3. НАПРЯМИ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Напрямок	Коментар
Допомога людям, які мають проблеми, віднайти шляхи їхнього вирішення	Коло проблем, що входять до компетенції соціального працівника, охоплює: складнощі у взаємостосунках з іншими людьми; нездатність до виконання різних соціальних ролей, неможливість доглядати за собою з будь-якої причини тощо
Допомога людям допомогти собі	Важливий елемент практики соціальної роботи – працювати з людьми, щоб надати допомогу їм у досягненні їхніх власних цілей, розвиток самоефективності
Вжиття заходів щодо захисту найбільш вразливих членів суспільства від них самих та від інших осіб	Цими групами є діти, які зазнали насильства з боку батьків, люди з проблемами психічного здоров'я, люди з проблемами в навчанні, люди похилого віку
Нагляд за людьми	В деяких випадках суд зобов'язує соціальних працівників здійснювати нагляд, наприклад, за тими, хто відбуває умовні покарання, або вийшов із місць ув'язнення
Догляд за тими, хто не в змозі сам за собою доглядати	

Джерело: Шардлоу С. Определение социальной работы // Что такое социальная работа? .Київ: Ассоциация психиатров Украины, 1995. С. 6-9.

4.1.4. ГЛОБАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Джерело: Семигіна Т. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи // Вісник АПСВ. 2015. № 1. С. 6-11.

4.1.5. ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ЗМІСТ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Зміст соціальної роботи, її професійний розвиток та очікування клієнтів залежать від:

- ✓ часу, соціальних та культурних умов;
- ✓ ступеня теоретичної розробки;
- ✓ даних наукових досліджень;
- ✓ політичних та законодавчих змін;
- ✓ організаційних перетворень;
- ✓ впливу суміжних професій;
- ✓ засобів масової інформації, громадської думки тощо.

Джерело: Payne M. Modern Social Work Theory London: Macmillan, 1991. P. 7-9.

4.1.6. СКЛАДОВІ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Джерело: авторська розробка

4.2. Суб'єкти та об'єкт практики соціальної роботи

4.2.1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «СУБ'ЄКТ» ТА «ОБ'ЄКТ»

	Суб'єкт	Об'єкт
Походження слова	Від лат. <i>functio</i> — виконання, здійснення, звершення чогось	Від лат. <i>rotulus</i> — паперовий свиток для акторів, де написані їхні слова
Значення	Загальне тлумачення: обов'язок, коло діяльності когось У соціології: роль, яку виконує той чи інший елемент соціальної системи в її організації як цілого У філософії: термін, який вживають для опису діяльності або зв'язку різних категорій	Загальне тлумачення: яка-небудь робота, яке-небудь заняття, певний вияв себе в чомусь; вплив когось на щось; чия-небудь участь у чомусь У соціології: набір очікувань або поведінка, асоційована з позиціями у соціальних структурах
Розуміння у соціальній роботі	Призначення та обов'язки соціальних працівників, коло їх діяльності у межах досягнення цілей соціальної роботи	Складні життєві обставини, СЖО — обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно (визначення Закону України «Про соціальні послуги» від 2019).

Джерело: авторська розробка з використанням

Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота: теорія і практика: Підручник. Київ: Каравела, 2015. С.60, 134;

Словника української мови. URL: <http://sum.in.ua>,

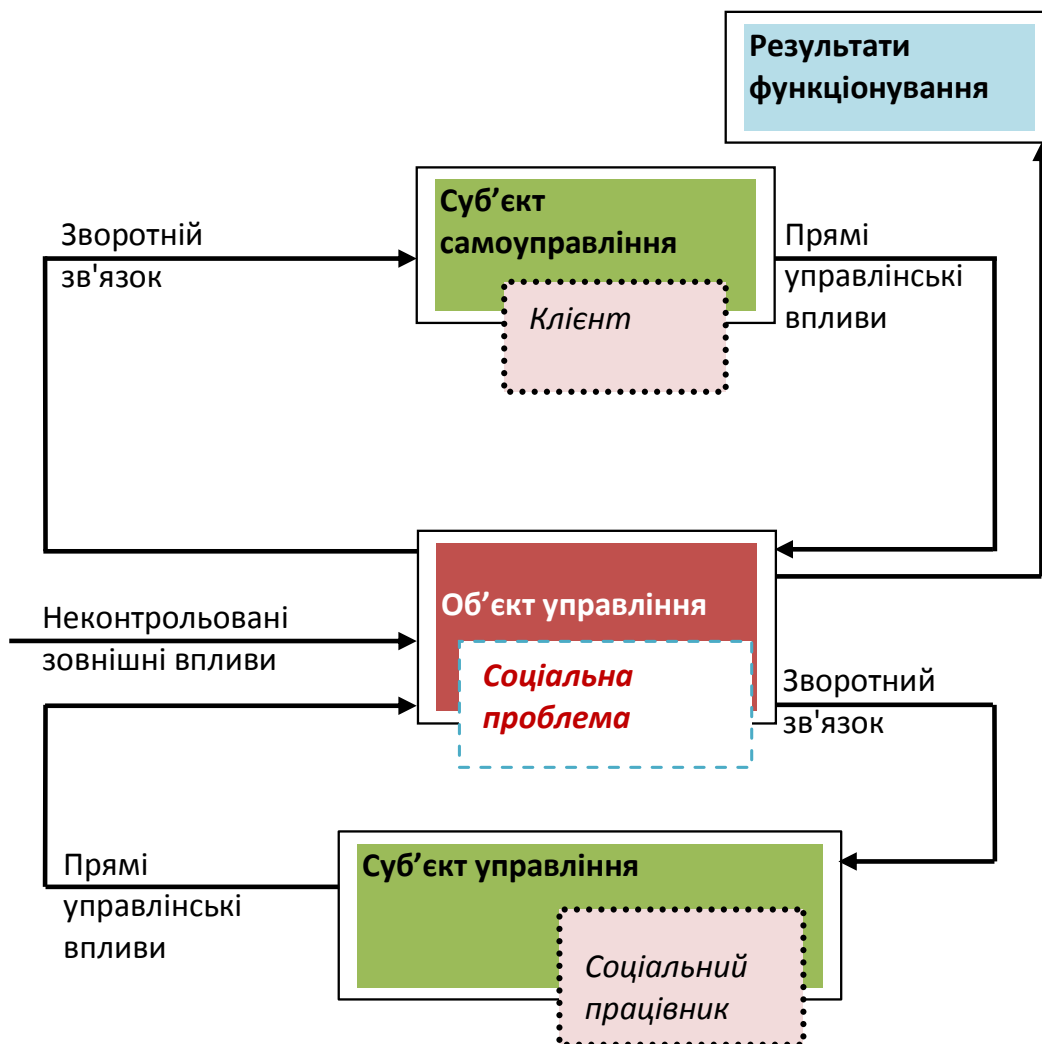
Закону України «Про соціальні послуги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>

4.2.2. СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНА ВЗАЄМОДІЯ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Джерело: авторська розробка

4.2.3. ВЗАЄМОДІЯ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ТОЧКИ ЗОРУ ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ

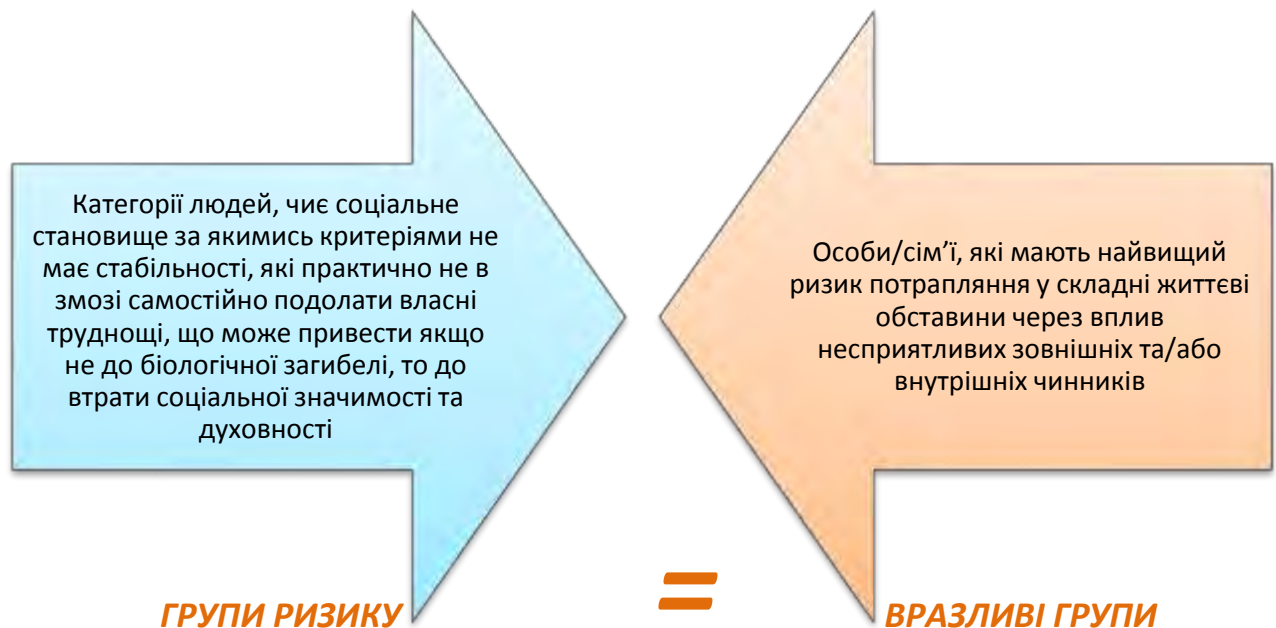
Джерело: Купенко О. В. Соціальна робота: від теорії до практики. Суми: Сумський державний університет, 2019.

4.2.4. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КЛІЄНТ»

Клієнт	
Походження слова	Від лат. cliens — громадянин, який юридично залежав від свого патрона (опікуна)
Загальне тлумачення	Постійний відвідувач, замовник, покупець тощо. Особа, що доручила ведення своїх справ адвокату чи іншому фахівцю.
Розуміння у соціальній роботі	Окремі особи, групи осіб, їхні родичі, сім'ї, громади, які не можуть самостійно подолати свої труднощі і проблеми, вийти з життєвої кризи, функціонувати самостійно, і тому їм потрібна стороння допомога фахових соціальних працівників

Джерело: авторська розробка на основі

Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота: теорія і практика. Київ: Каравела, 2015.;

Словник.Уа: URL: <https://slovnnyk.ua/index.php?sword=%D0%9A%D0%BB%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%82>**4.2.5. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ГРУПИ РИЗИКУ» ТА «ВРАЗЛИВІ ГРУПИ»****Джерело:** Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. Соціологія соціальної роботи // Психологія і суспільство. 2014. № 1. С. 113;Закон України «Про соціальні послуги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>

4.3. Функції та ролі соціальних працівників

4.3.1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ФУНКЦІЯ» ТА «РОЛЬ»

	Функція	Роль
Походження слова	Від лат. <i>functio</i> — виконання, здійснення, звершення чогось	Від лат. <i>rotulus</i> — паперовий свиток для акторів, де написані їхні слова
Значення	Загальне тлумачення: обов’язок, коло діяльності когось У соціології: роль, яку виконує той чи інший елемент соціальної системи в її організації як цілого У філософії: термін, який вживають для опису діяльності або зв’язку різних категорій	Загальне тлумачення: яка-небудь робота, яке-небудь заняття, певний вияв себе в чомусь; вплив когось на щось; чия-небудь участь у чомусь У соціології: набір очікувань або поведінка, асоційована з позиціями у соціальних структурах
Розуміння у соціальній роботі	Призначення та обов’язки соціальних працівників, коло їх діяльності у межах досягнення цілей соціальної роботи	Модель поведінки, детермінована фаховою культурою; робоча функція, що передбачає застосування певного підходу; низка конкретних завдань, виконання яких очікують від соціальних працівників

Джерело: авторська розробка з використанням

Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота: теорія і практика. Київ: Каравела, 2015. С.60, 134;

Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua>

4.3.2. КЛАСИФІКАЦІЯ ФУНКЦІЙ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Клас функцій	Функція	Коментар
Базисні функції	Діагностична (оцінювальна)	Вивчення, аналіз та оцінення життєвого поля клієнта (індивіда, групи, громади), оцінка досягнутих результатів
	Прогностична	Розроблення плану розв'язання проблеми
	Коригувальна (перетворювальна)	Виконання розробленого плану розв'язання проблеми, задоволення потреб клієнтів за спеціально розробленими моделями
Спеціальні функції	Організаторська	Діяльність соціального працівника з забезпечення взаємодії всіх учасників та установ, задіяних до роботи з клієнтом
	Комунікативна	Встановлення, продовження й припинення необхідних професійних контактів, обмін інформацією
	Правозахисна	Використання законів та правових норм для захисту прав й інтересів клієнтів
	Психотерапевтична	Комплексний позитивний вербальний і невербальний вплив соціального працівника на когнітивну, емоційну, поведінкову сфери особистості клієнта
	Превентивна	Запобігання виникненню життєвих колізій в окремих індивідів і груп ризику
	Рекламно-пропагандистська	Поширення ідей щодо належної соціальної поведінки та доступних соціальних послуг з метою створення попиту на них
	Соціально-педагогічна	Здійснення виховного впливу на поведінку і діяльність клієнтів, виявлення інтересів і потреб у різних видах діяльності (культурного дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної, художньої творчості) і залучення до роботи з клієнтами відповідних закладів
	Соціально-економічна	Задоволення матеріальних інтересів і потреб бідних клієнтів

Джерело: Соціальна робота з людьми, які живуть із ВІЛ/СНІДом:

Метод. посібник для проведення курсів підвищення кваліфікації / Ред. Семигіна Т. В.

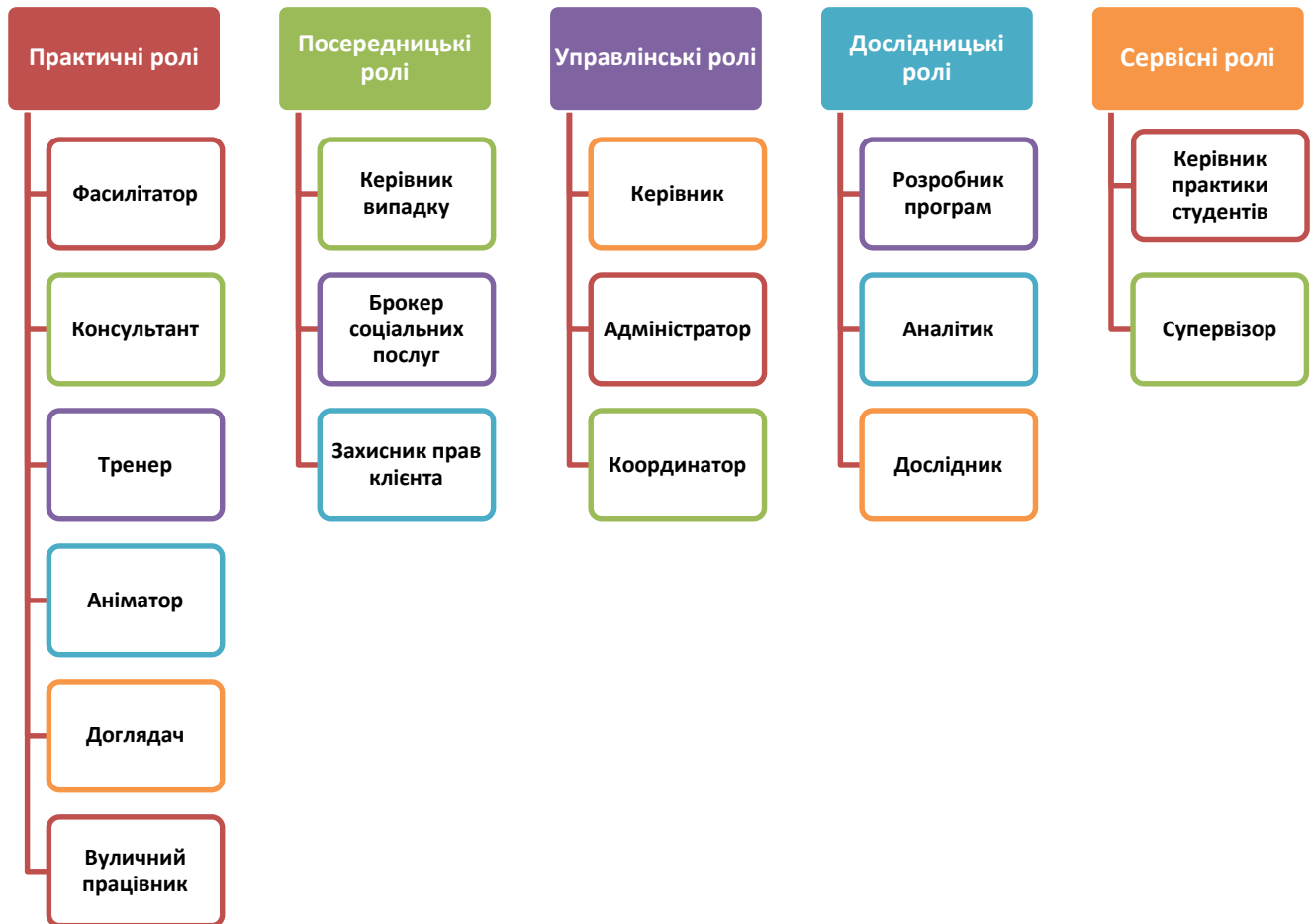
Київ: Вид. дім „Киево-Могилянська академія”, 2006. С. 53

4.3.3. КЛАСИФІКАЦІЯ РОЛЕЙ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАЛЕЖНО ВІД ЗАВДАНЬ

Завдання соціальної роботи	Ролі соціальних працівників
Підвищувати здатність клієнтів до розвитку, до розв'язання проблем і подолання труднощів	• Фасилітатор, заохочувач • Консультант (соціально-психологічне та інше консультування) • Тренер, учитель соціальних навичок
Зв'язувати клієнтів із системами (закладами тощо), які надають ресурси, послуги та можливості	• Керівник випадку • Брокер соціальних послуг • Захисник прав та інтересів клієнта
Просувати ефективну та гуманну діяльність систем, які забезпечують ресурси та послуги	• Консультант, експерт соціальної служби • Координатор • Керівник (супервізор)
Розвиток та удосконалення соціальної політики	• Розробник програм, напрямів роботи • Дослідник • Аналітик • Представник інтересів громади

Джерело: Соціальна робота з людьми, які живуть із ВІЛ/СНІДом:
 Метод. посібник для проведення курсів підвищення кваліфікації / Ред. Семигіна Т. В.
 Київ: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. С. 54.

4.3.4. ГРУПИ РОЛЕЙ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Джерело: адаптовано з
Соціальна робота в Україні: перші кроки / За ред. В. І. Полтавця. Київ: КМ Академія, 2000. С. 46-80.

4.4. Методи та форми соціальної роботи**4.4.1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «МЕТОД» ТА «ФОРМА»**

	Метод	Форма
Походження слова	Від гр. <i>metodos</i> – дослідження	Від лат. <i>forma</i> – зовнішній вигляд
Загальне тлумачення	Планомірний шлях пізнання істини; прийом, спосіб або образ дії; спосіб досягнення мети; систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити для виконання певної задачі, досягнення мети	Обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд; спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом.
Розуміння у соціальній роботі	Система прийомів, які застосовують соціальні працівники для розв'язання проблем; певні межі, у яких соціальні працівники застосовують власні знання й визначають критерії ефективності своєї роботи	Спосіб організації діяльності соціального працівника та клієнта соціальної роботи

Джерело: авторська розробка з використанням

Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота: теорія і практика. Київ: Каравела, 2015. С.60, 134;

Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua>

4.4.2. КЛАСИФІКАЦІЇ МЕТОДІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

«Класичні» методи	● <i>індивідуальна підтримка</i> ● <i>групова робота</i> ● <i>робота в громаді</i>
«Новітні» методи	● <i>індивідуальна терапія</i> ● <i>сімейна терапія</i> ● <i>групова терапія</i> ● <i>супервізія</i> ● <i>планування</i> ● <i>консультування</i> ● <i>супровід практики</i> ● <i>розвиток організації, менеджмент</i>
Класифікація С. Тетерського	● <i>Науково-дослідницькі методи (інтерв'ю, соціологічне опитування, експертна оцінка, експертний прогноз, біографічний метод тощо)</i> ● <i>Перетворювальні методи (вулична соціальна робота, кризове втручання, соціально-психологічний тренінг тощо)</i>

Джерело: Лукашевич М. П., Семігіна Т. В. Соціальна робота: теорія і практика.
Київ: Каравела, 2015. С.86-87.

4.4.3. КЛАСИЧНІ МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Метод	Завдання	Реалізується через:
Індивідуаль- на робота	Вирішення проблеми клієнта шляхом надання йому підтримки та заохочення розібратися у власних труднощах та подолати їх	• Ведення випадку (соціальний супровід, кейс-менеджмент) • Каунселінг (соціально-психологічне консультування) • Довготривалий догляд
Групова робота	Надання допомоги клієнту через передачу групового досвіду для розвитку його фізичних і духовних сил, формування соціальної поведінки	• Групову консультацію • Групові інтерв'ю • Соціально-психологічний тренінг • Лекції, бесіди, дискусії • Організацію групи взаємодопомоги • Організацію групи соціальної дії тощо
Робота в громаді	Розвиток соціальних зв'язків у місцевій громаді, організація системи взаємодопомоги та кооперації певної групи людей, розробка, впровадження та оцінка ефективності різних соціальних програм, що пов'язані з потребами чи інтересами населення	• Надання послуг за місцем проживання (вивчення потреб громади і формування соціальних закладів, розвиток волонтерських програм) • Розвиток самоорганізації громади (пересічні люди визначають свої власні потреби, виробляють рішення і працюють разом, щоб виконати його)

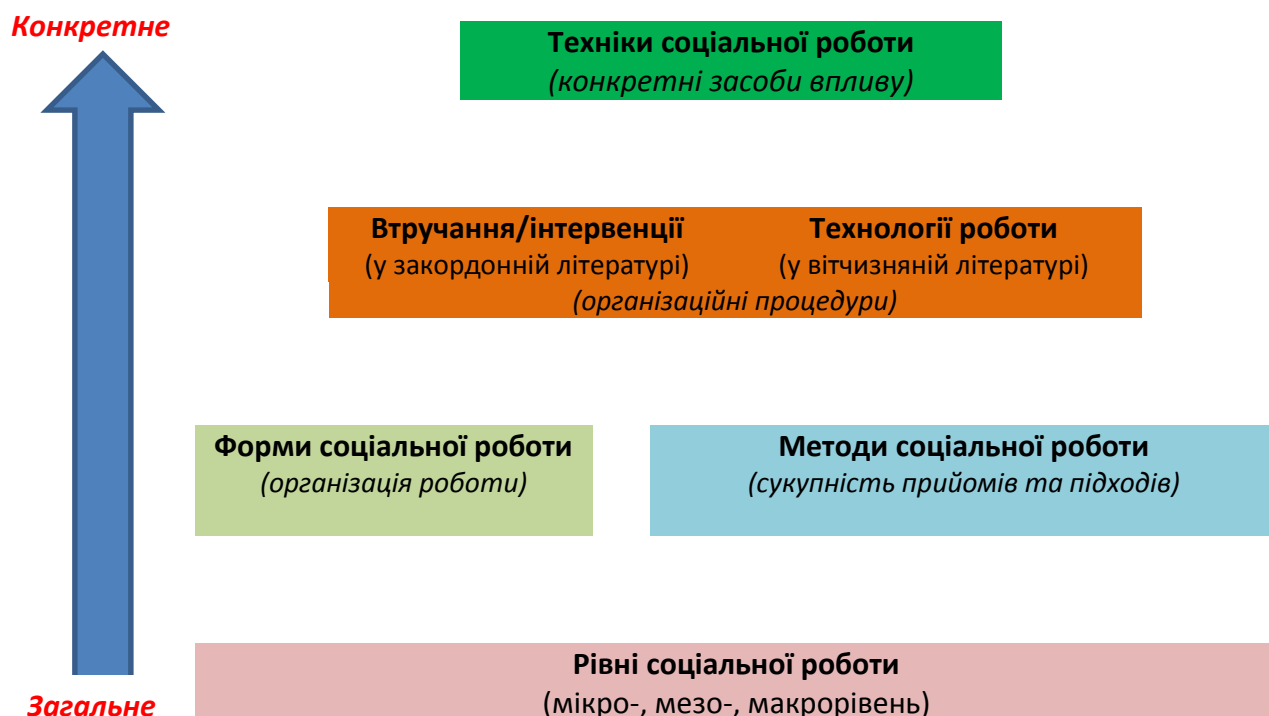
Джерело: Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота: теорія і практика.

Київ: Каравела, 2015. С.89-91.

4.4.4. ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**Приклади форм соціальної роботи**

1. **Груповий догляд** – організація надання соціальних та інших послуг в установах з денним чи резидентним (інтернатним) доглядом за клієнтами, робота з командою, організація простору, координоване використання часу
2. **Вулична (мобільна) соціальна робота** – встановлення контактів із представниками «закритих» соціальних груп у звичних для них місцях із метою донесення необхідної інформації та надання послуг.
3. **Онлайн соціальна робота** – дистанційне надання консультативних та профілактичних послуг за допомогою сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій

4.4.5. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «МЕТОД» ТА «ФОРМА» ІЗ ІНШИМИ ПОНЯТТЯМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Джерело: авторська розробка

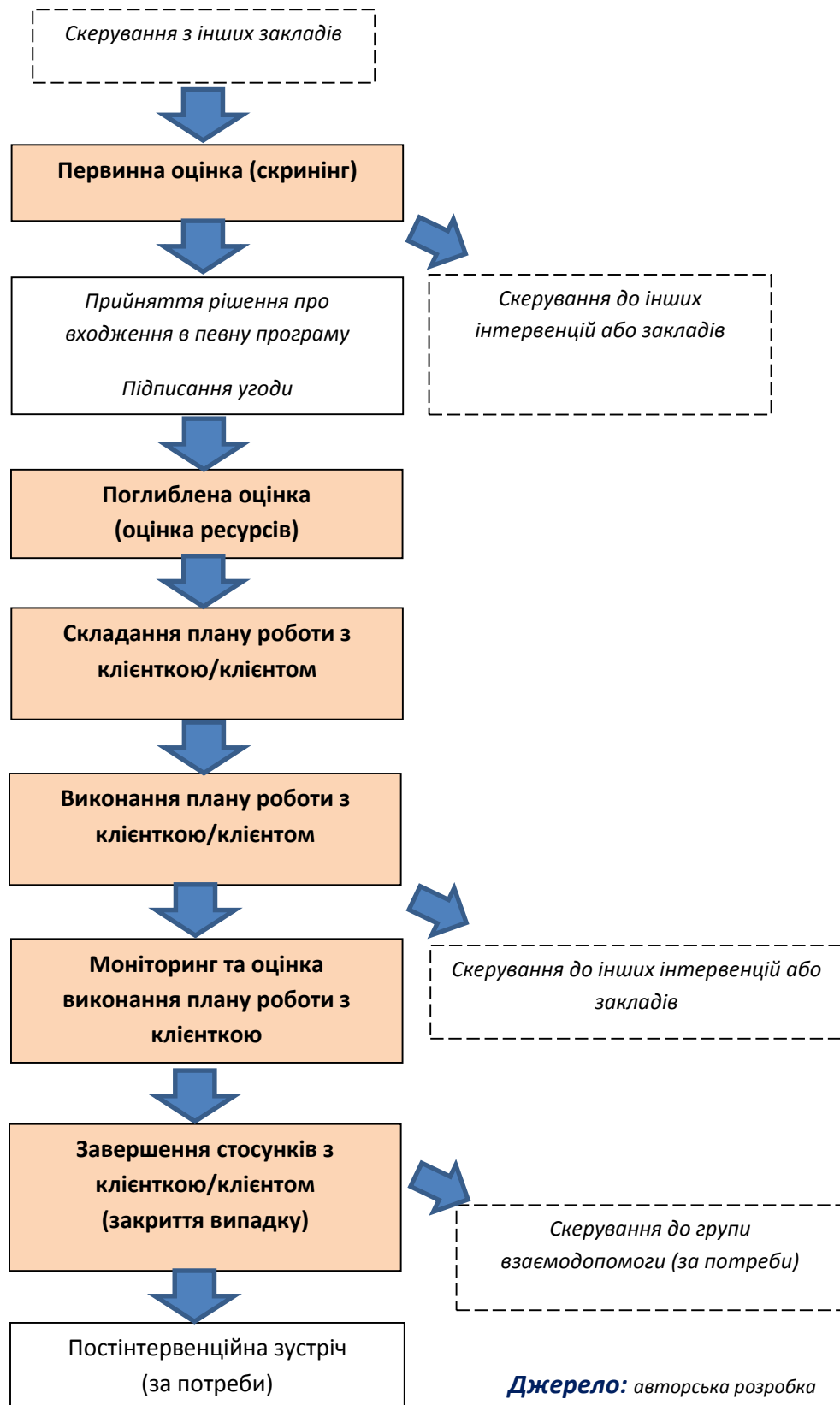
4.5. Процес соціальної роботи

4.5.1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРОЦЕС»

Процес	
Походження слова	Від лат. <i>processus</i> — рух
Загальне тлумачення	Сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату
Розуміння у соціальній роботі	Послідовність дій, за якою відбувається втручання соціального працівника у ситуацію клієнта задля досягнення конкретного результату

Джерело: авторська розробка

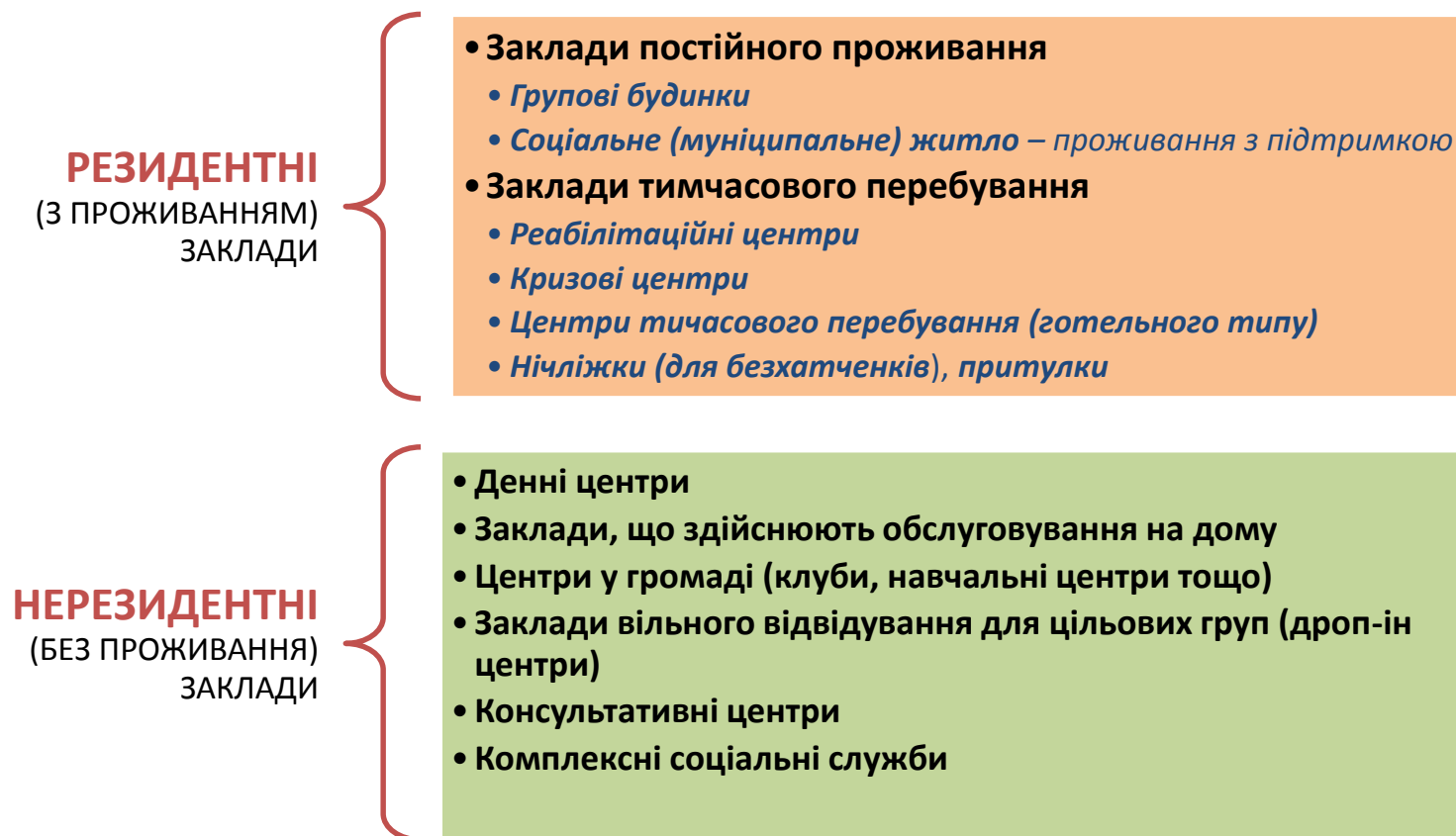
4.5.2. АЛГОРИТМ (ПОСЛІДОВНІСТЬ ДІЙ) РОБОТИ З КЛІЄНТАМИ

Джерело: авторська розробка

4.6. Заклади соціальної роботи та соціальні послуги

4.6.1. ТИПОЛОГІЯ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Джерело: авторська розробка

4.6.2. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ»

Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV (перша редакція)	Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII
Комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.	Дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Особі/сім'ї можуть надаватися одна або одночасно декілька соціальних послуг.

4.6.3. КЛАСИФІКАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ за українським законодавством

Ознака	Типологія послуг
За призначенням	• Соціальна профілактика (запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини) • Соціальна підтримка (сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин) • Соціальне обслуговування (мінімізація для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримка їхньої життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду)
За типом	• Прості (не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги; сюди належать інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо) • Комплексні (передбачають узгоджені дії фахівців з надання постійної або систематичної комплексної допомоги; сюди відносять <i>догляд, виховання, спільне проживання, соціальний супровід, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо</i>) • Комплексні спеціалізовані (надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг – особам, які живуть із ВІЛ, особам із залежністю від психотропних речовин, особам, які постраждали від торгівлі людьми, біженцям, особам із психічними розладами та іншим) • Допоміжні (надаються у вигляді натуральної допомоги – <i>продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом тощо, а також технічних послуг – транспортні послуги, переклад жестовою мовою тощо</i>)
За місцем надання	• Послуги, що надаються за місцем проживання/перебування отримувача соціальних послуг (вдома) • Послуги, що надаються у приміщенні надавача соціальних послуг стаціонарно або напівстаціонарно • Послуги, що надаються за місцем перебування отримувача соціальних послуг поза межами місця проживання та приміщення надавача соціальних послуг, у тому числі на вулиці
За строком надання	• Екстрені (кризові) (надаються невідкладно, протягом доби у зв'язку з обставинами, що загрожують життю та/або здоров'ю отримувача соціальних послуг; мобільні бригади соціально-психологічної допомоги тощо) • Постійні (надаються не менше одного разу на місяць протягом більше одного року) • Тимчасові (надаються не менше одного разу на місяць протягом до одного року) • Одноразові (надаються разово)

**За
обов'язковістю**

- **Добровільні** (отримувач сам звертається за послугами)
- **Примусові** (отримувачі послуг не можуть від них відмовитись, а мають проходити індивідуальні корекційні програми, а саме: *батьки, які не виконують батьківських обов'язків; особи, які вчинили насильство за ознакою статі, домашнє насильство чи жорстоке поводження з дітьми; особи, до яких застосовуються заходи пробації відповідно до закону; особи, яких судом направлено на проходження програми для кривдників; в інших випадках, передбачених законом*)

**За
гарантуванням
суб'єктами
місцевого
самоврядування**

- **Базові** (послуги, надання яких отримувачам соціальних послуг забезпечується органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства, а саме: *догляд вдома, денний догляд; підтримане проживання; соціальна адаптація; соціальна інтеграція та реінтеграція; надання притулку; екстрене (кризове) втручання; консультування; соціальний супровід; представництво інтересів; посередництво (медіація); соціальна профілактика; натуральна допомога; фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на візках, порушення зору; переклад жестовою мовою; догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних; супровід під час інклюзивного навчання; інформування*)
- **Інші** (послуги, надання яких забезпечується органами місцевого самоврядування за можливістю цих органів)

Джерело: Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>

ЧАСТИНА ДРУГА

ТЕКСТИ

До розділу 1

СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ВИЗНАЧЕННЯ, ІСТОРІЯ

1. Міжнародна федерація соціальних працівників, Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи (2014). *Глобальне визначення соціальної роботи* /Перекл. з англ. Т. Семигіної
2. Семигіна Т. (2015). *Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи*
3. Семигіна Т. (2017). *Завдання соціальної роботи у контексті Цілей сталого розвитку*
4. Семигіна Т.В. (2018). *Сучасна соціальна робота: чи виправдане стирання меж?*
5. Семигіна Т.В. (2019). *Соціальні послуги у територіальних громадах України: інновації правового регулювання*

*Міжнародна федерація соціальних працівників,
Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи (2014)*

ГЛОБАЛЬНЕ ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У 2014 році Міжнародна федерація соціальних працівників (МФСП) та Міжнародна Асоціація шкіл соціальної роботи (МАШСР) ухвалили Глобальне визначення соціальної роботи (*Global Definition of Social Work*). Цей документ складається з двох частин – власне визначення й коментарі до нього, які витлумачують завдання, принципи, ключові теоретичні концепції соціальної роботи.

Документ англійською мовою доступний тут:

Global Definition of Social Work / IFSW, IASSW. 2014. URL: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>

«Соціальна робота – це заснована на практиці професія та академічна дисципліна, яка сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній згуртованості, активізації та звільненню людей. Центральне місце в соціальній роботі посідають принципи соціальної справедливості, прав людини, колективної відповідальності і поваги до різноманітності. Підкріплена теоріями соціальної роботи, соціальних і гуманітарних наук, а також місцевими знаннями, соціальна робота залучає людей і структури для вирішення життєвих проблем та підвищення добробуту.

Наведене вище визначення може бути посилене на національному та/або регіональному рівнях».

Коментарі до глобального визначення соціальної роботи

Коментарі розкривають ті основні поняття, які використано у визначенні і які деталізують їх відповідно до основних завдань і принципів професії соціальної роботи, її бази знань і практичної сфери діяльності.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ

Основні завдання професії соціальної роботи - це сприяння соціальним змінам, соціальному розвитку, соціальній згуртованості, а також наснаженню і звільненню (розширенню свобод) людей.

Соціальна робота – практично орієнтована професія та академічна дисципліна, яка визнає, що пов'язані між собою історичні, соціально-економічні, культурні, територіальні, політичні та індивідуальні фактори створюють можливості та/чи перешкоди добробуту та розвитку людей. Структурні бар'єри сприяють укоріненню

нерівності, дискримінації, експлуатації та пригнобленню. Розвиток критичної свідомості через осмислення структурних джерел пригноблення і/або привілеїв, що базуються на таких критеріях, як раса, клас, мова, релігія, гендер, наявність інтелектуальної чи фізичної недостатності, культурна чи сексуальна орієнтація, та розвиток дієвих стратегій, спрямованих на усунення структурних і особистісних бар'єрів, є ключовими у розвивальній практиці, завданнями якої є насадження і звільнення (розширення свобод) людей. Виявляючи солідарність з тими, хто перебуває у скрутному становищі, соціальна робота спрямована на подолання бідності, звільнення вразливих та пригноблених, сприяє соціальному залученню і соціальній згуртованості.

Завдання сприяти соціальним змінам ґрунтується на тому, що втручання соціальної роботи має відбуватися тоді, коли на індивідуальному рівні, на рівні сім'ї, малої групи, громади чи суспільства наявна така ситуація, яка потребує зміни і розвитку. Це завдання зумовлене необхідністю кинути виклик і змінити ті структурні умови, які спричиняють маргіналізацію, соціальне виключення та пригноблення. Ініціативи з соціальних змін визнають роль людських чинників у просуванні прав людини та економічної, екологічної і соціальної справедливості. Соціальна робота так само підтримує соціальну стабільність допоки таку стабільність не використовують для підтримки маргіналізації, соціального виключення чи пригноблення будь-якої окремої групи осіб.

Концепція соціального розвитку передбачає впровадження таких стратегій втручання, що в підсумку формують бажані рамки для державних і політичних контекстів, на додаток до більш популярних підходів - залишкового та інституціонального. Соціальний розвиток ґрунтується на цілісних біопсихосоціальних, моральних оцінках (судженнях) і втручаннях, які виходять за межі розподілу на мікро- і макро- рівні, включають численні системні рівні та міжгалузеве й міжпрофесійне співробітництво, спрямовані на забезпечення сталого розвитку. Пріоритетними є соціально-структурний та економічний розвиток; при цьому не підтримується загальноприйнята думка про те, що економічне зростання є необхідною умовою для соціального розвитку.

ПРИНЦИПИ

Основними принципами в соціальній роботі є: повага до невід'ємної цінності і гідності людей, не нанесення шкоди, повага до різноманіття, захист прав людини і соціальної справедливості.

Представництво інтересів та захист прав людини і соціальної справедливості є мотивацією та рушійною силою соціальної роботи. Професія соціальної роботи виходить із того, що права людини можуть повноцінно дотримуватись лише тоді, коли наявна колективна відповідальність. Ідея колективної відповідальності полягає в тому,

що права окремої людини можуть бути щоденно реалізовані лише за умови відповідальності кожної людини одна перед одною та перед оточенням; а також звертає увагу на важливість створення рівних взаємовідносин у межах громад. Саме тому головним фокусом соціальної роботи виступає адвокація прав людини на всіх рівнях та сприяння досягненню таких результатів діяльності, за яких кожна людина бере відповідальність за добробут інших, розуміє і поважає як взаємозалежність людей, так і взаємозалежність між людьми і навколишнім оточенням.

Соціальна робота охоплює права першого, другого і третього покоління. До прав першого покоління належать громадянські та політичні права, як-от свобода слова і думки, свобода від тортур і недоторканість особистості; друге покоління включає соціально-економічні та культурні права, такі як право на освіту, охорону здоров'я і житло, мовні права меншин; третє покоління прав зосереджене на світі природи, праві на видове біорізноманіття, рівності між поколіннями. Ці права взаємно доповнюють одне одно і є взаємозалежними, при цьому співіснують як індивідуальні, так і колективні права.

У деяких випадках принципи «не нашкодь» і «повага до різноманіття» можуть набувати суперечливого значення, зокрема, коли в ім'я культури права деяких груп (як-от жінки та гомосексуальні особи), включно з правом на життя, порушуються. Глобальні стандарти освіти і навчання з соціальної роботи вирішують це складне питання, пропонуючи навчати соціальних працівників підходу, що ґрунтується на базових правах людини, в контексті якого існує наступне пояснення: «Цей підхід може викликати конструктивну конфронтацію та зміни там, де певні культурні вірування, цінності та традиції порушують базові права людини. Оскільки культура є соціально конструйованою і динамічною, вона може зазнавати деконструкції та змін. Така конструктивна конфронтація, деконструкція і зміни можуть полегшуватись за допомогою підвищення чутливості до певних культурних цінностей, вірувань і традицій, їхнього розуміння, а також за допомогою налагодження критичного і рефлексивного діалогу між членами культурної групи щодо широкого кола питань у сфері прав людини».

ЗНАННЯ

Соціальна робота є одночасно міждисциплінарною і трансдисциплінарною, й спирається на широкий спектр наукових теорій і досліджень. «Науку» розуміють у цьому контексті в її базовому значенні – як «знання». Соціальна робота спирається на власну теоретичну базу та дослідження, які постійно розвиваються, та на теорії інших гуманітарних наук, включно з (але не обмежуючись) розвитком громад, соціальною педагогікою, менеджментом, антропологією, екологією, економікою, освітою, доглядом, психіатрією, психологією, охороною здоров'я і соціологією. Унікальність

теорій і досліджень у соціальній роботі полягає у тому, що вони прикладні та мають розвивальний характер. Значна частина досліджень та теорій соціальної роботи розроблені спільно з користувачами послуг в інтерактивному, діалогічному процесі, а, отже, ґрунтуються на особливостях окремої практики.

В запропонованому визначенні йдеться також про те, що соціальна робота ґрунтується не лише на специфічній практичній діяльності та західних теоріях, а й на місцевих знаннях. Спадщина колоніалізму вплинула на те, що першочергову роль було відведено західним теоріям і знанням, а корінні, місцеві знання були знецінені, проігноровані. Запропоноване визначення спрямоване на зменшення впливу цього процесу, його уповільнення й руху в зворотному напрямку, через визнання того, що корінне населення кожного регіону, країни чи території має свої власні цінності, шляхи пізнання, способи передачі власних знань, і зробило вагомий внесок у науку. Соціальна робота намагається виправити наслідки західного колоніалізму і гегемонії, що історично склалися, через вивчення й врахування досвіду корінного населення усього світу. У такий спосіб знання в соціальній роботі будуть створюватись спільно з корінним населенням та базуватися на його досвіді, а, отже, застосовуватимуться більш правильно не лише в місцевому контексті, а й на міжнародному рівні. Ґрунтуючись на діяльності Організації Об'єднаних Націй, Міжнародна Федерація соціальних працівників визначає корінні народи наступним чином:

- вони живуть на географічно визначених, успадкованих територіях (або зберігають прив'язаність до них);
- як правило, вони підтримують особливі, окремі соціальні, економічні та політичні інституції в межах своїх територій;
- як правило, вони прагнуть зберігати культурні, географічні та інституційні відмінності, а не асимілюватися повністю в суспільство окремої національності;
- вони ідентифікують себе як корінні жителі або представники роду¹.

ПРАКТИКА

Законність та повноваження соціальної роботи полягають у втручанні на етапах взаємодії людей з їхнім оточенням. Оточення включає в себе різноманітні соціальні системи, до яких залучені люди, а також природне, географічне середовище, яке має вагомий вплив на життя людей. Методологія залучення, що просувається у соціальній роботі, описана у визначенні наступним чином: «залучає людей і структури для вирішення проблем і покращення благополуччя». Наскільки це можливо, соціальна робота підтримує роботу з людьми, а не лише для людей. Відповідно до парадигми соціального розвитку, соціальні працівники використовують низку навичок, методів,

¹ <http://ifsw.org/policies/indigenous-peoples>

стратегій, принципів і заходів на різних системних рівнях, спрямованих на підтримку системи та/або зусилля щодо її зміни. Практика соціальної роботи охоплює широкий спектр діяльності, у тому числі різноманітні форми терапії та консультування, групової роботи, роботи в громаді; розробку та аналіз соціальної політики, а також втручання з метою адвокації чи змін на політичному рівні. З огляду на розвивальну перспективу, яку підтримує це визначення, стратегії соціальної роботи спрямовані на збільшення відчуття надії, посилення почуття власної гідності і творчого потенціалу людей, з метою протистояння та зміни репресивної динаміки влади і структурних джерел несправедливості. Таким чином відбувається поєднання в єдине ціле мікро- та макровимірів втручань та особистісно-політичних вимірів втручань. Цілісний фокус соціальної роботи універсальний, однак пріоритети практичної соціальної роботи відрізнятимуться з огляду на конкретну країну, та іноді залежно від історичних, культурних, політичних і соціально-економічних умов.

Відповідальність соціальних працівників усього світу полягає в тому, щоб захищати, збагачувати і реалізовувати на практиці цінності та принципи, наведені у цьому визначенні. Визначення соціальної роботи може бути значимим лише за умови, якщо соціальні працівники активно впроваджують його цінності й бачення.

**ДОДАТКОВІ ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ГЛОБАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ,
ПРИЙНЯТІ НА ГЕНЕРАЛЬНІЙ АСАМБЛЕЇ
МІЖНАРОДНОЇ ФЕДЕРАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ**

- *«Жодна з частин цього визначення не може тлумачитися у спосіб, що суперечить будь-яким іншим частинам цього визначення».*
- *«Поширення на національному та/або регіональному рівнях не повинне суперечити змісту окремих елементів визначення та розумінню визначення в цілому».*
- *«Оскільки визначення соціальної роботи є ключовим елементом встановлення ідентичності професійної групи, подальший перегляд цього визначення повинен ініціюватися лише після певного оцінювання процесу впровадження та встановлення потреби у змінах. Пріоритетним має бути додавання подальших коментарів, на противагу зміні визначення».*

Переклад з англійської мови Тетяни Семигіної

МІЖНАРОДНА СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ГЛОБАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І НОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Вперше опубліковано:

Семигіна Т. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи // Вісник АПСВ. 2015. № 1-2. С. 6-11. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_2015_1.pdf

Глобалізація як процес швидкого поширення людей, ідей та капіталів зумовила виникнення такого явища як «міжнародна соціальна робота». Під цим поняттям Л. Хілі (США), авторка численних книжок із міжнародної соціальної роботи, розуміє міжнародну професійну практику і здатність професії соціальна робота та тих, хто до неї належить, до дій на міжнародному рівні [7]. Воно увійшло в науковий обіг в 40-х роках ХХ ст., проте його дослідження набуло широко розвитку у 1990-х роках. З-поміж відомих дослідників міжнародної соціальної роботи можна відзначити американських (К. Кендал [10], Дж. Мідглі [12], Т. Тріподі та М. Потоцкі-Тріподі [18], Л. Хілі [7], М. С. Хокенстад [9]), британських (Л. Домінеллі [5], К. Лайонс [11], М. Пейн [13], Р. Хагман [8]), австралійських (М. Грей [6]), норвезьких (Г. Аскеленд [13]) та інших науковців.

У вітчизняній науковій літературі (М. Лукашевич, І. Мигович [1]; Г. Попович [2]) під міжнародною соціальною роботою мають на увазі практику соціальної роботи, здійснювану у зарубіжних країнах (тобто «зарубіжну» соціальну роботу, а зовсім не «транснаціональну», тобто діяльність понад кордони, як її трактують, наприклад, Т. Тріподі та М. Потоцкі-Тріподі [18]).

Така суперечність між закордонною та вітчизняною практикою витлумачування міжнародної роботи породжує потребу більш глибокого аналізу цього феномену. Тому у цій статті розглядається теоретичне обґрунтування міжнародної соціальної роботи, її напрями та деякі ключові дії професійних міжнародних асоціацій на глобальному рівні. Стаття підготовлена на основі аналізу документів, результатів вивчення фахової літератури та особистого досвіду участі автора як члена Ради директорів Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи у фахових дискусіях щодо розвитку соціальної роботи.

Слід зауважити, що у науковому апараті закордонних досліджень із соціальної роботи виразно спостерігається прагнення пояснити схожі тенденції розвитку практики соціальних служб, технологічних переносів такої практики із країни в країну, а також зрозуміти появу глобальних соціальних проблем і можливості соціальних працівників протидіяти цим явищам. Власне, саме ці аспекти й становлять предметне поле міжнародної соціальної роботи.

За Л. Хілі [7], міжнародна професійна діяльність соціальних працівників відбувається за чотирма напрямками: 1) внутрішня практика, що відповідає міжнародним стандартам і має міжнародний вимір; 2) професійний обмін; 3) практика на міжнародному рівні; 4) розвиток міжнародної політики та представництва інтересів клієнтів. У той час як Р. Хагман [8] виокремлює значно більшу кількість складових міжнародної соціальної роботи, зокрема: 1) практика соціальної роботи в іншій країні, ніж на батьківщині соціального працівника (наприклад, передача досвіду з країни, де соціальна робота добре розвинута, до країни, де вона робить лише перші кроки, тобто безпосередній трансфер практики, який інший дослідник – Дж. Мідглі назвав «професійним імперіалізмом» [12]); 2) робота з окремими особами, сім'ями або громадами, які походять з іншої країни, ніж соціальний працівник (наприклад, робота з біженцями та шукачами притулку, трудовим та іншими мігрантами); 3) робота з міжнародними організаціями (наприклад, співпраця з недержавними або наддержавними організаціями, як от ЮНІСЕФ, ПРООН, ВООЗ тощо); 4) співпраця між країнами, під час якої соціальні працівники обмінюються ідеями або працюють разом у транснаціональних проектах (наприклад, візити практиків, університетських викладачів і дослідників, що працюють разом над проектами; міжнародні конференції та подібні заходи; студентські обміни тощо); 5) практика розв'язання локальних проблем, зумовлених глобалізацією соціальних систем (наприклад, вплив кризи у світовій економіці на рівень зайнятості та соціальні структурні проблеми у певній місцевості). Такі погляди на міжнародну соціальну роботу збагачують нас уявленнями про взаємопереплетеність соціальних, політичних та економічних вимірів соціальної роботи, синергетичність взаємодії наднаціональних, транснаціональних і локальних чинників.

Російська дослідниця О. Пріступіна, аналізуючи проблемне поле феномена міжнародної соціальної роботи, зосереджується як на змістовій спрямованості практики діяльності соціальних працівників на глобальному рівні щодо реалізації прав людини та ідей соціальної інклюзії (міжнародна практика захисту дітей; робота з біженцями; створення безбар'єрного середовища для пересування, можливості для соціальної мобілізації), так і на механізмах здійснення міжнародної соціальної роботи (ухвалення та використання міжнародних нормативно-правових актів і професійних стандартів;

уніфікація термінології соціальної роботи; розвиток академічної мобільності та проведення міжнародних досліджень) [3].

На увагу заслуговує позиція Н. Ахмаді (Швеція) [4], відповідно до якої важливо зосереджуватись не тільки на тому, як здійснюється практика міжнародної соціальної роботи, а й на тому, яким саме цілям вона слугує. До таких цілей авторкою віднесено наступні: 1) зміцнення демократії, зокрема усунення бідності; 2) глобальна солідарність, запобігання конфліктам, підтримка миру; 3) зменшення впливу національних держав; 4) знаходження рішень на базі регіональних потреб за межами національних кордонів; 5) залучення нових соціальних суб'єктів до пошуку спільних рішень. Цей підхід до розуміння міжнародної соціальної роботи живиться ідеями соціального розвитку, транснаціональної демократії, передовсім у її дискурсивній формі, концепцією сталого розвитку.

Водночас деякі вчені (М. Грей [6], Л. Домінеллі [5]) вказують на сутнісні відмінності між різними регіонами світу у розумінні соціальної роботи, відмінні концептуалізації практики та неоднакову професійну ідентичність у різних країнах, що робить концепцію міжнародної соціальної роботи уразивою й такою, що потребує постійного перегляду.

Певну світоглядну базу міжнародної соціальної роботи формують документи, ухвалені ключовими фаховими міжнародними організаціями у галузі соціальної роботи – Міжнародною федерацією соціальної роботи та Міжнародною асоціацією шкіл соціальної роботи. Обидві організації були утворені ще 1928 р. і суттєво прислужилися інтернаціоналізації соціальної роботи. Як зауважують К. Кендал [10] та Л. Хілі [7], нова професія прагнула якнайшвидшого становлення та вдосконалення, задля чого її активісти намагались відвідувати різні країни та переймати позитивний досвід, проводили міжнародні симпозіуми та конференції, засновували міжнародні організації тощо. Цього ж домагались і освітяни, котрі відкрили академічні програми підготовки соціальних працівників.

Проте лише ХХІ століття з його глобалізаційними процесами та ідеями транснаціональної демократії зумовило справжню інтернаціоналізацію соціальної роботи та освіти. На думку А. Тассе (Мавританія), вплив глобалізації на мікрорівень і зростання числа дітей і літніх людей, що живуть у злиднях, поглиблення соціальної несправедливості, збільшення збройних конфліктів та стихійних лих по всьому світу, секс-торгівля жінками та дітьми, організована злочинність та інші проблеми поставили фундаментальні питання для міжнародних організацій, зокрема для професійних асоціацій соціальних працівників і викладачів соціальної роботи [15]. Певною відповіддю на ці виклики став документ «Світові пріоритети соціальної роботи і соціального розвитку: зобов'язання щодо дій», оприлюднений у березні 2012 р. під час

відзначення Міжнародного дня соціальної роботи в ООН. Ключова ідея цього документу полягає у «просуванні нового світового порядку, який зробить реальністю повагу до прав людини та її гідності, а також призведе до появи іншої структури відносин між людьми»²[16]. У преамбулі документу зазначено, що ці світові пріоритети – «продукт трирічної співпраці трьох міжнародних організацій, що представляють практику соціальної роботи, навчання соціальній роботі та соціальний розвиток (Міжнародної федерації соціальних працівників, Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи та Міжнародної ради з питань соціального добробуту). Ці три міжнародні організації засновані 1928 р. і впродовж десятиліть мають офіційний консультативний статус у Раді з економічних і соціальних питань Організації Об'єднаних Націй та в інших структурах ООН і відповідних організаціях.

Документ визначає, що зусилля мають бути зосереджені на чотирьох ключових сферах: 1) сприяння соціальній та економічній рівності; 2) обстоювання гідності та цінності людей; 3) сприяння стабільності навколишнього середовища; 4) визнання важливості людських відносин.

Слід зауважити, що документ не має сили правового припису, він є лише професійною платформою, баченням фахівців щодо стратегічних цілей соціального розвитку, на досягнення яких мають спрямовувати свої зусилля соціальні працівники. Ця платформа являє собою сформовані на основі численних дискусій уявлення про правильний соціальний порядок у сучасному глобалізованому світі та в кожному суспільстві, у взаєминах між людьми, у відносинах між людиною і державою. Таку ідеалістичну політичну платформу можна розглядати у різних аспектах: 1) політичному (формування політичної свідомості, що поціновує права людини); 2) соціальному (визначення принципів і форм організації суспільства, що відповідає інтересам людей та соціальних груп, тобто узагальнена оцінка соціальних відносин з боку моралі); 3) психологічному (самоусвідомлення індивіда як гідного жити в добробуті та протидія самостигматизації); 4) економічному оцінки (справедливий поділ доходів та оплата праці, умов життя).

Міжнародна федерація соціальних працівників, Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи та Міжнародна рада з питань соціального добробуту взяли на себе зобов'язання створити глобальну мережу регіональних центрів для дослідження умов, які сприяють досягненню позитивних результатів щодо соціального розвитку. На світовому конгресі із соціальної роботи в Мельбурні (2014 р.) підведено перші підсумки втілення нової професійної платформи, оприлюднено перший звіт.

Розробка та ухвалення світових пріоритетів відбувалась на тлі фахових дебатів щодо доцільності формулювання глобальних підходів для соціальної роботи, яка

² Переклад Т. Семигіної та О. Бойко.

вважається вкоріненою в національну культуру. Широка публічна дискусія, залучення представників різних країн, національних і регіональних асоціацій соціальних працівників дали змогу підготувати документ, що виходить за межі традиційного розуміння соціальної роботи і включає питання охорони здоров'я, навколишнього середовища й сталого розвитку тощо, орієнтується передусім на розвиток людського капіталу, а не на філософію патерналістського соціального забезпечення.

Якщо подивитися на історію професійної соціальної роботи як теорії та практики, то у ній завжди існували дві ключові парадигми – індивідуальна (психологічна школа) та соціальна (соціологічна школа). Якщо перша школа зосереджується на веденні випадку клієнта, то друга – намагається вплинути на його соціальне становище через зміну умов життя, орієнтується на структурні чинники складної життєвої ситуації. Впровадження «Світових пріоритетів соціальної роботи та соціального розвитку: зобов'язання щодо дій» слугує посиленню соціологічної парадигми соціальної роботи, становленню того, що дістало назву «політична соціальна робота».

За час, що минув від появи нової професійної платформи, стало зрозуміло, що її впровадження матиме нелінійний характер. Деякі науковці [14; 19] наполягають, що стратегії впровадження глобальних пріоритетів соціального розвитку, а також модернізація інших документів міжнародної соціальної роботи повинні відбуватися на регіональному рівні. Наразі активна діяльність у цьому напрямі азійських фахових організацій, зокрема, Асоціації шкіл соціальної роботи Азії та тихоокеанського регіону, свідчить про умовність «глобальних» підходів, залишає простір для наповнення локальним культурним змістом міжнародних дефініцій. І це до певної міри заперечує такий міжнародної соціальної роботи як «уніфікацію термінології» (на нього звертає увагу О. Пріступіна [3]).

Новий документ – разом із міжнародним визначенням соціальної роботи (2001 р. і 2014 р.), етичними стандартами соціальної роботи (2004 р.) та глобальними стандартами підготовки соціальних працівників (2005 р.) – утворює нормативну базу міжнародної соціальної роботи й водночас кидає їй виклик, змушує повернутися до попередніх документів і зробити їх більш відповідними новим онтологічним реаліям.

Так, розробка механізмів впровадження «Світовими пріоритетами соціальної роботи та соціального розвитку: зобов'язання щодо дій» супроводжувалась посиленими професійними дебатами щод сутності соціальної роботи як такої та її міжнародного визначення. Упродовж 2008-2013 років Міжнародна федерація соціальних працівників та Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи організували глобальну фахову дискусію щодо нового формулювання визначення соціальної роботи. Під час цих фахових дискусій досить гострими були дебати між азійською та європейською

фаховими спільнотами щодо деяких частин нового визначення, зокрема, в частині прав людини, активізації клієнтів тощо.

У липні 2014 р. під час світового конгресу із соціальної роботи в Мельбурні було схвалено нове міжнародне визначення соціальної роботи, яке дістало назву «глобального визначення професії соціальної роботи» [17]. Воно тепер звучить наступним чином:

«Соціальна робота – це заснована на практиці професія та академічна дисципліна, яка сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній згуртованості, активізації та звільненню людей. Центральне місце в соціальній роботі посідають принципи соціальної справедливості, прав людини, колективної відповідальності і поваги до різноманітності. Підкріплена теоріями соціальної роботи, соціальними і гуманітарними науками, а також місцевими знаннями соціальна робота залучає людей і структури для вирішення життєвих проблем та підвищення добробуту.

Наведене вище визначення може бути посилене на національному та/або регіональному рівнях»³

На відміну від попереднього міжнародного визначення, що було чинним у 2001-2014 рр., у новим визначенні стверджується, що соціальна робота – це не лише професійна практика, а й академічна дисципліна. Якщо раніше мова йшла про те, що соціальна робота спирається на теорії людської поведінки (фактично – психологічні теорії) та теорії систем (соціологічні теорії), то нині йдеться про наявність власних теорій соціальної роботи і опертя на більш широкий спектр гуманітарного знання (наприклад, під час дискусій наголошувалось, що важливими є філософські ідеї гуманізму, соціальної справедливості тощо), з одного боку, і на місцеві знання, з іншого.

Слід також звернути увагу, що у новому визначенні з'явилися нові конструкти «соціальної згуртованості» та «колективної відповідальності» (на яких наполягали представники азійських фахових асоціацій) та зроблено наголос на структурних чинниках, що цілком відповіде уявленням як прихильників соціологічних теорій, так і такого розуміння міжнародної соціальної роботи, що зосереджується на структурних компонентах і потребі державного/наддержавного регулювання розв'язання соціальних проблем (Н. Ахмаді [4], Л. Домінеллі [5], Р. Хагман [8] та ін.).

Таким чином, у зарубіжній науковій літературі сформувалось уявлення про міжнародну соціальну роботу як про транснаціональну діяльність (діяльність понад кордони) соціальних працівників та тих, хто представляє професію соціальна робота, щодо підвищення добробуту людей і поваги до їх гідності. Ця концепція живиться

³ Авторський переклад.

ідеями глобалізації, сталого розвитку, прав людини і транснаціональної демократії, соціальної інклюзії і соціального розвитку. Механізмами реалізації міжнародної соціальної роботи є дії, які передбачають обмін практикою та формування наднаціонального нормативного та фахового регулювання розв'язання соціальних проблем, визначення «ідеалістичних концепцій» розвитку соціальної роботи як професійної діяльності та академічної дисципліни.

Ухвалені в останні роки глобальні пріоритети соціального розвитку та нове глобальне визначення соціальної роботи привертають увагу до питань соціальної справедливості та солідарності, формують риси певного суспільного ідеалу, з метою реалізації якого соціальні працівники та фахівці інших галузей мають здійснювати соціальні перетворення і домагатися реалізації таких механізмів державного регулювання забезпечення соціального добробуту, що повинно стати наріжним каменем політики у її глобальних, національних та локальних вимірах.

Література та джерела інформації

1. Лукашевич М. П., Мигович І.І. *Теорія і методи соціальної роботи*. Київ: МАУП, 2002. 136 с.
2. Попович Г. М. *Соціальна робота в Україні і за рубежом*. Ужгород: Гражда, 2000. 134 с.
3. Приступина Е. Н. Взаимодействие в системе международной социальной работы // *Педагогическое образование в России*. 2013. № 1. С. 193–200.
4. Ahmadi N. Globalisation of consciousness and new challenges for international social work // *International Journal of Social Welfare*. 2003. № 12. P. 14–23.
5. Dominelli L. *Social Work in a Globalising World*. Oxford: Polity Press, 2010. 224 p.
6. Gray M. Dilemmas of international social work: Paradoxical processes in indigenisation, universalism and imperialism // *International Journal of Social Welfare*. 2005. № 14(2). P. 230–237.
7. Healy L. M. *International Social Work: Professional Action in an Interdependent World* [2nd ed.]. New York: Oxford University Press, 2008. 432 p.
8. Hugman R. *Understanding International Social Work: A Critical Analysis*. Basingstoke: Palgrave, 2010. 200 p.
9. *Issues in International Social Work: Global Challenges for a New Century* /Eds. Hokenstad, M.C., Midgley, J. Washington, DC: NASW Press, 1997. P. 11–26.
10. Kendall K. A. The IASSW 1928–1978: A Journey of Remembrance // *Reflections on Social Work Education 1950–1978* /Ed. K. A. Kendall. New York: IASSW, 1978. P. 170–191.
11. Lyons K. Globalization and Social Work: International and Local Implications // *British Journal of Social Work*. 2006. Vol. 36 (3). P. 365–380.
12. Midgley J. *Professional Imperialism: Social Work in the Third World*. London: Heinemann, 1981. 242 p.
13. Payne M., Askeland G. A. *Globalization and International Social Work: Postmodern Change and Challenge*. Aldershot: Ashgate, 2008. 202 p.
14. Rankopo M. J., Osei-Hwedie K. Globalization and Culturally Relevant Social Work: African Perspectives on Indigenization // *International Social Work*. 2011. Vol. 54(1). 137–147.

15. Tasse A. International Association of Schools of Social Work (IASSW) // *Encyclopedia of Social Work* [20th ed.]. Washington NASW Press and Oxford University Press, 2008. Vol. 2. P. 472-473.
16. *The Global Agenda for Social Work and Social Development* /International Federation of Social Workers. URL: <https://www.ifsw.org/social-work-action/the-global-agenda/>
17. *The Global Definition of Social Work Profession* / IFSW, IASSW. 2014. URL: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
18. Tripodi T., Potocky-Tripodi M. *International Social Work Research: Issues and Prospects*. USA Oxford University Press, 2006. 272 p.
19. Trygged S. Balancing the Global and the Local: Some Normative Reflections on International Social Work // *International Social Work*. 2010. Vol. 53(5). P. 644–655.

ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У КОНТЕКСТІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Вперше опубліковано:

Семигіна Т. Завдання соціальної роботи у контексті Цілей сталого розвитку// Цілі сталого розвитку: глобальні та національні виміри. Матеріали міжнар.наук.-практ. конф (5-6 квітня 2017 р.) [За заг. ред. Семигіної Т.В.]. Київ: АПСВТ, 2017. С. 138-141.

URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Tezy_conf_04_17.pdf

Вступ. Соціальна робота є динамічною професією. Вона гнучко реагує на виклики сучасності, постійно розвиває свою методологію та практику. Одним з поточних пріоритетів у міжнародній соціальній роботі визначено сприяння сталому розвитку [1; 2]. Проте у вітчизняній соціальній роботі такий дискурс не отримав належної уваги.

Мета і методи. Ця робота розглядає, яким чином ідеї сталого розвитку та завдання, що випливають із Глобальних цілей сталого розвитку, віддзеркалені у діяльності фахівців із соціальної роботи. Робота ґрунтується на аналізі документів міжнародних організацій (ООН, Міжнародної федерації соціальних працівників, Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи тощо), закордонних досліджень.

Результати. Питання сталого розвитку і його зв'язку із соціальною роботою почали дискутуватися у закордонній соціальній роботі на початку 2000-х. Сталося це після обговорення концепції сталого (стійкого) розвитку на конференції ООН з проблем довкілля та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), а також на IX спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН з тих же питань за участі глав держав та урядів (Нью-Йорк, 1997 р.). У 2012 році на черговій конференції в Ріо-де-Жанейро ухвалили документ «Майбутнє, якого ми прагнемо». Саме на його основі робоча група ООН підготувала звіт «Дорога до гідності до 2030 року: припинення бідності, трансформація життя і захист планети», оприлюднений у грудні 2014 р. [3]. У 2015 р. після широкої дискусії документів, що були у вільному доступі на сайті ООН, було ухвалено Глобальні цілі сталого розвитку [4].

Глобальні цілі сталого розвитку і сучасна соціальна робота мають багато спільного. Наприклад, документ ООН використовує такі поняття, як людська гідність, повага до різноманітності, рівність і недискримінація, розширення можливостей,

впевненість, самодопомога і реалізація повного потенціалу людини. Ці поняття важливі для практики соціальної роботи, адже вони становлять основу професійного світогляду соціальних працівників.

Міжнародні фахові організації соціальних працівників почали активно використовувати концепції сталого розвитку у своїх документах. Зокрема:

- документ «Світові пріоритети соціальної роботи і соціального розвитку: зобов'язання щодо дій» (ухвалений Міжнародною федерацією соціальних працівників, Міжнародною асоціацією шкіл соціальної роботи і Міжнародною радою соціального добробуту та оприлюднений 2012 р.) [5] з-поміж пріоритетів соціальної роботи визначає сприяння стабільності навколишнього середовища;
- резолюція «Роль соціальної роботи в системах соціального захисту: універсальне право на соціальний захист» (Міжнародна федерація соціальних працівників, 2016)[6] розглядає значення соціального захисту задля сталого соціального розвитку;
- заява «Сприяння екологічній та суспільній стійкості» (Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи, 2016) [7] визначає завдання соціальних працівників з огляду на потребу у забезпеченні сталого розвитку суспільства.

У 2017 році Міжнародний день соціальної роботи, який відзначається у другий вівторок березня, мав гасло «Сприяння сталості громад та навколишнього середовища». Глобальний форум соціальної роботи, який організовується щодвароки, у 2018 році відбудуватиметься під назвою «Сталість навколишнього середовища і громад: рішення людей у мінливому суспільстві».

Аналіз закордонної наукової літератури дає підстави виокремити низку напрямів науково-практичного дискурсу щодо взаємозв'язку сталого розвитку та соціальної роботи:

1) *соціально-екологічна практика соціальної роботи*, яка підносить ідеї сталого позитивного середовища людини та громади [8]; обґрунтовує специфічну практику втручання соціальних працівників в умовах екологічних та техногенних катастроф [9];

2) теорії та концепції *«зеленої соціальної роботи»*, які спираються на структурний підхід до розв'язання проблем соціальної нерівності та бідності, наголошують на потребі такої діяльності соціальних працівників, яка була б орієнтована на забезпечення гідних умов навколишнього середовища та «екологічної справедливості», належного і рівного доступу до природних ресурсів [10; 11];

3) забезпечення прав людини і протидія бідності, макросистемна *«політична соціальна робота»* як відповідь на економічну кризу та політику економічної ощадливості, яка знайшла вираження у сутнісному перегляді соціальних програм [12].

З огляду на наявні документи та дослідження завдання соціальної роботи у контексті Глобальних цілей сталого розвитку полягають у втіленні підходів, орієнтованих на забезпечення стійкого соціального розвитку людей та громад, у яких вони мешкають, обстоювання прав людини, зокрема на безпечне середовище.

Висновки. Концепції сталого розвитку, зокрема сталого соціального розвитку, знаходять дедалі більше поширення в документах, які визначають завдання соціальної роботи, а також у науковій літературі. Наразі формування ідей «зеленої соціальної роботи» (екологічних напрямів соціальної роботи) продовжує досить традиційну для соціальної роботи парадигму захисту прав людини та стійкого розвитку громад, які спираються на структурні підходи й макропрактику соціальної роботи.

Список використаних джерел

1. Семигіна Т. В. Глобальні пріоритети соціального розвитку: імперативи для політики і практики // *Наукові записки НаУКМА: Психологічні, педагогічні науки та соціальна робота*. 2013. Т. 149. – С. 57-61.
2. Семигіна Т. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи // *Вісник АПСУ*. 2015. № 1-2. С. 6-11.
3. *UN Secretary General Report Synthesis Report “The Road to Dignity by 2030”*. URL: http://www.un.org/disabilities/documents/reports/SG_Synthesis_Report_Road_to_Dignity_by_2030.pdf.
4. *Transforming our world: The 2030 Agenda for sustainable Development*. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>.
5. *The Global Agenda for Social Work and Social Development*. URL: www.globalsocialagenda.org.
6. *The Role of Social Work in Social Protection Systems: The Universal Right to Social Protection* (Adopted at the IFSW General Meeting 2016, Seoul, Korea) / International Federation of Social Workers. URL: <http://ifsw.org/policies/the-role-of-social-work-in-social-protection-systems-the-universal-right-to-social-protection>.
7. *Global Agenda for Social Work and Social Development IASSW Statement Theme 3: Promoting environmental and community sustainability* / International Association of Schools of Social Work. URL: <https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2015/10/IASSW-Theme-3-Statement-24-August-2016.pdf>.
8. Peeters J. Social work and sustainable development: towards a social–ecological practice model // *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*. 2012. Vol. 21(3). P. 5–26.
9. Drolet J. et al. (2015). Women rebuilding lives post-disaster: innovative community practices for building resilience and promoting sustainable development // *Gender & Development*. 2015. Vol. 23(3). P. 433-448.
10. Dominelli L. *Green social work: From environmental crises to environmental justice*. Cambridge, England: Polity Press, 2012 200 p.
11. Kemp S. P. Recentring Environment in Social Work Practice: Necessity, Opportunity, Challenge // *British Journal of Social Work*. 2011. Vol. 41. P. 1198-1210.
12. Lombard A. Global agenda for social work and social development: A path toward sustainable social work // *Social Dialogue*. 2016. Vol. 14. P. 6-15.

СУЧАСНА СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ЧИ ВИПРАВДАНЕ СТИРАННЯ МЕЖ?

Вперше опубліковано:

Семигіна Т.В. Сучасна соціальна робота: чи виправдане стирання? // Перспективи розвитку соціальної педагогіки в Україні: Матеріали круглого столу (24 травня 218 року, Київ) / за ред О.В. Чуйко. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. С. 84-89. URL: <http://www.psy.univ.kiev.ua/ua/scientificpublications/perspektyvy-rozvytku-sotsialnoi-pedahohiky-v-ukraini>

Упродовж XX століття соціальна робота в багатьох країнах проходила тривалий і нелінійний процес професіоналізації. Зараз вона переживає різноспрямовані тенденції – посилення вимог до фаховості соціальних працівників, з одного боку, і депрофесіоналізації, появи парaproфесійних працівників, з іншого [4]. Також важливою рисою сучасної соціальної роботи можна вважати опертя на біопсихосоціальний (цілісний) підхід і роботу соціальних працівників у мультидисциплінарних і інтрадисциплінарних командах, де вони можуть бути «координаторами», «керівниками випадку», «консультантами» тощо. Ці та інші тенденції висувають низку питань щодо ролей, завдань і повноважень соціальних працівників, їхньої взаємодії з представниками інших фахів. Відтак актуальним видається осмислення фахових меж соціальної роботи. Ця розвідка ґрунтується на результатах кабінетного дослідження та рефлексії досвіду.

Хочеться насамперед відзначити, що соціальна робота належить до тих сфер професійної діяльності, межі якої вважають зумовленими місцевою культурою та цінностями [8]. Багатогранний характер фаху підтверджує й глобальне визначення соціальної роботи, ухвалене міжнародними професійними асоціаціями соціальних працівників у 2014 р. після тривалих дискусій [3]. Наразі вагоме місце у сучасній соціальній роботі відіграють макропрактика, структурні інтервенції, «політична робота» тощо, а не тільки традиційна індивідуальна робота з особою чи сім'єю. Ухвалений документ відкриває подальший простір для дискусій щодо соціальної роботи, адже в ньому міститься заувага щодо можливості адаптації визначення на регіональному та національному рівнях.

Визначення Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи щодо досліджень у сфері соціальної роботи також не дає однозначної відповіді щодо меж соціальної роботи як науки. У ньому наголошено на широкому спектрі методологічних підходів і методів,

що дозволяють охопити різноманіття реальності та відмінність способів її пізнання [7]. Міжнародні стандарти підготовки соціальних працівників носять радше аксіологічний, світоглядний аніж прагматичний характер [3].

В Україні дискусії щодо меж соціальної роботи посилились з ухваленням у 2015 р. нового переліку спеціальностей, за яким відбувається підготовка у закладах вищої освіти [1]. Згідно із цим документом «Соціальна робота» як спеціальність набула окремого статусу, підготовка соціальних працівників має відбуватися на трьох рівнях – бакалаврському, магістерському та доктора філософії. Такий підхід цілком відповідає сучасній загальноєвропейській практиці і європейській класифікації спеціальностей вищої освіти (відповідно до директиви 2005/36/ЄС від 20. 10. 2007 р. щодо визнання національних кваліфікацій соціальна робота є визнаною професією в усіх країнах ЄС). Водночас спеціальність «Соціальна педагогіка», яка активно розвивалась в Україні впродовж майже 20 років, втратила самостійний статус і увійшла до спеціальності «Соціальна робота» (що теж цілком відповідає європейським тенденціям, зокрема, така ситуація спостерігається й у Німеччині, яку вважають «батьківщиною» соціальної педагогіки).

Рішення урядовців викликало збурення у фаховому середовищі й породило низку практичних проблем. Наприклад, варто чи не варто розмежовувати дослідження з соціальної роботи та соціальної педагогіки (останні мають певні традиції в Україні) і відповідно яким змістом наповнювати програми підготовки докторів філософії, якою має бути методологія дисертаційних досліджень із соціальної роботи? Ще одна гостра проблема – кваліфікаційні вимоги до соціальних педагогів у школах. Від них вимагають наявність вищої педагогічної освіти, а випускників спеціальності «Соціальна робота» не вважають такими, що цю освіту мають.

Актуальною проблемою видається й відсутність посад соціальних працівників у багатьох закладах, які належать до соціальної сфери (як-от психоневрологічних інтернатах) або до сфери охорони здоров'я (приміром, будинки дитини, реабілітаційні центри). Начебто заклади є соціальними за своєю суттю, мали б бути закладами соціальної роботи, де працюють мультидисциплінарні команди, але там немає ані соціальних працівників, ані команд як таких.

Розвиток ідей інклюзивної освіти в Україні також породжує дискусії щодо ролі й місця соціальних працівників у команді, що має забезпечувати право кожної дитини на освіту.

Починаючи з середини 2000-х років набула поширення практика залучення до деяких українських медичних закладів (СНІД-центрів, наркологічних диспансерів тощо) соціальних працівників із громадських організацій. Ці працівники, як правило, є парапрофесіоналами та не мають освіти із соціальної роботи. Межі їхньої компетенції й

обов'язки варіюються від закладу до закладу і до певної міри залежать від бачення керівників закладів охорони здоров'я. При цьому результати досліджень засвідчують потребу у перерозподілі функціональних обов'язків, вказують на необхідність «більш чітко визначити функції психологів та соціальних працівників, що є одним з істотних резервів для розвантаження медичного персоналу від не властивих для нього функцій» [2].

Можна констатувати, що мультидисциплінарний підхід допоки не дістав в Україні належного розвитку. Його почасті підмінюють міжсекторальною (міжвідомчою) взаємодією на рівні територіальної громади. Така взаємодія корисна для побудови системи перенаправлення клієнтів, проте вона не в змозі забезпечити допомогу, яка матиме інтегрований біопсихосоціальний характер, наприклад в інтервенціях раннього втручання, інклюзивній освіті, комплексній психосоціальній реабілітації.

Отже, в Україні не відбулось належного оформлення соціальної роботи як професійної діяльності (втім, схожі тенденції наявні і в інших пострадянських країнах [5; 9]). Власне, вона зіткнулась із низкою викликів та питань, на які слід знайти відповіді. Чи доцільно продовжувати екстенсивний розвиток наявних соціальних служб, де працюють здебільшого парапрофесіонали, або ж формувати ринок праці, інноваційних соціальних послуг і нових соціальних та медико-соціальних служб, яким будуть потрібні фахівці зі знаннями та навичками? Чи варто ініціювати зміну кваліфікаційних вимог до соціальних педагогів у школах та фахівців соціальних закладів? Навчальні заклади, навіть ті, які розробляли інноваційні освітні програми за міжнародними зразками і випереджали розвиток ринку соціальних послуг [6], опинились у ситуації, коли вони змушені переглядати навчальні програми відповідно до потреб теперішнього ринку праці і нормативно-правових документів.

Наразі в соціальній роботі питання меж, кордонів завжди мало неабияке значення. Адже кордони, зокрема, створюють умови для професійного спілкування й відчуття захищеності, пов'язані з уявленнями щодо етичної поведінки соціальних працівників щодо клієнтів, колег та суспільства в цілому, формують зміст повноважень і функціональних обов'язків.

На сучасному етапі розвитку соціальної роботи можна виокремити два рівні меж: 1) межі (кордони) індивідуальної відповідальності фахівця; компетенцій і повноважень соціальних працівників у команді; 2) межі (розуміння) соціальної роботи як фаху, академічної дисципліни та науки. В обох випадках в Україні спостерігається невизначеність кордонів фаху. Це відповідає глобальним тенденціям розширення сфери соціальної роботи і разом із тим зумовлене національними процесами повільної професіоналізації соціальної сфери.

Перелік використаної літератури

1. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 266. URL: zakon.rada.gov.ua/go/266-2015-п (дата звернення 20.04.2018).
2. *Результати хронометражу роботи медичних працівників, які надають ВІЛ-послуги в семи регіонах України* / Проект USAID «Реформа ВІЛ-послуг у дії». Київ, 2017. 84 с.
3. Семигіна Т. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи // *Вісник АПСВ*. 2015. № 1. С. 6- 11.
4. Семигіна Т. В. Розвиток власних теорій соціальної роботи: глобальні тенденції // *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 березня 2018 року, Київ) / За ред. Ю.М. Швалба. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. С. 90-194.
5. Iarskaia-Smirnova E. R. Social Work in Post-Socialist Countries: Divergence and Common Ground // *Weltatlas Soziale Arbeit* / H. Homfeldt, C. Bähr, C. Schröder Ch. et al. Weinheim; Basel: Beltz Juventa, 2013. P. 350-375.
6. Semigina T., Boyko O. Social work education in post-socialist and post-modern era: case of Ukraine // *Global social work education- crossing borders blurring boundaries* [Eds. C. Noble, H. Strauss, B. Littlechild]. Sydney: Sydney University Press, 2014. P. 257 – 269.
7. The IASSW Statement on social work research, RC 9July 2014 / the IAASW Board 7 – 9 July 2014. URL <https://www.iassw-aiets.org/the-iassw-statement-on-socialwork-research-july-2014/> (дата звернення: 20.04.2018).
8. Twikirize J.M. Indigenisation of Social Work in Africa: Debates, Prospects and Challenges // *Professional Social Work in East Africa: Towards Social Development, Poverty Reduction and Gender Equality* [Eds. H. Spitzer, J.M. Twikirize, G.G. Wairire]. Kampala: Fountain, 2014. P. 75–90.
9. Zaviršek D. Engendering Social Work Education under State Socialism in Yugoslavia // *British Journal of Social Work*. 2008. Vol. 38(4). P. 734-750.

Тетяна Семигіна (2019)

СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ УКРАЇНИ: ІННОВАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Вперше опубліковано:

Семигіна Т. В. Соціальні послуги у територіальних громадах України: інновації правового регулювання // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2019. № 4. С. 65-75. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_4_2019-65-75.pdf

Процеси децентралізації кинули виклик сформованій в Україні системі надання соціальних послуг. Гостро постали питання про те, як мають взаємодіяти учасники системи в нових умовах, як має бути розмежовано повноваження між різними рівнями територіальних організацій у наданні послуг, яким чином стимулювати розвиток ринку соціальних послуг.

З 1 січня 2020 року набуває чинності новий Закон України «Про соціальні послуги» [20]. Він має замінити чинний Закон України із такою самою назвою [21], який був ухвалений у 2003 році і неодноразово зазнавав правок. Новий закон вважають однією зі складових адміністративно-територіальної реформи в Україні, адже він спрямований, зокрема, на розмежування повноважень у соціально-економічних сферах між органами місцевого самоврядування різних рівнів. Проте багато що з того, що стосується надання соціальних послуг, досі залишається на стадії правової невизначеності, особливо в об'єднаних територіальних громадах (ОТГ).

Наразі у вітчизняній літературі проблемам теоретичного та наукового осмислення функціонування системи надання соціальних послуг в умовах децентралізації приділяється не достатньо уваги. Найчастіше у дослідженнях ідеться про фінансові аспекти. Так, Л. Лисяк [9], О. Новікова та Л. Логачова [13] визначили такі проблеми фінансування галузей соціальної інфраструктури, як відсутність реально гарантованих зобов'язань держави щодо фінансового забезпечення соціальної сфери на місцевому рівні; неефективність механізмів витрачання коштів місцевих бюджетів; розпорошеність бюджетних ресурсів та неможливість концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціального розвитку територіальних громад; відсутність реальних механізмів для пошуку та залучення додаткових джерел фінансових ресурсів розвитку соціальної інфраструктури на рівні місцевих органів влади. Проте, як визначають інші науковці [3; 4; 7], проблеми також виникають через недосконалість законодавчого регулювання прав органів місцевого самоврядування щодо здійснення

повноважень у соціальній сфері та недостатній професіоналізм працівників соціальних закладів, низьку якість послуг, їхню невідповідність потребам.

Ця стаття має на меті проаналізувати ключові новели законодавчого акту 2019 року про соціальні послуги та окреслити виклики, що постають перед територіальними громадами з огляду на потребу забезпечити виконання нового законодавства в умовах процесів децентралізації. Робота виконана на основі системного аналізу тексту законодавства та дискусій з практиками соціальної роботи і представниками місцевих територіальних громад, зокрема під час круглого столу «Впровадження нового Закону України «Про соціальні послуги»: завдання для освіти та практики»^[8].

Основні результати

Різновиди соціальних послуг, визначені законодавством

Згідно із Законом України «Про соціальні послуги» [20] такі послуги розуміються як дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають (стаття 1). Отже, у самому визначенні уже закладено певну диференціацію послуг за їх призначенням.

Законом визначено поняття «складні життєві обставини», до яких віднесено обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно, а також чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини. На відміну від попереднього Закону [201] у новому нормативно-правовому акті [20] наведено вичерпний перелік складних життєвих обставин. Стаття 1 містить чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини: а) похилий вік; б) часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; в) невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; г) психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин; ґ) інвалідність; д) бездомність; е) безробіття; є) малозабезпеченість особи; ж) поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; з) ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; и) втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; і) жорстоке поводження з дитиною; ї) насильство за ознакою статі; й) домашнє насильство; к) потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; л) шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією. При цьому у практиків соціальної роботи викликає подивування відсутність у цьому переліку деяких традиційно вразливих груп клієнтів, як-от, самотні матері/батьки, працівники секс-бізнесу, біженці тощо.

Далі в тексті Закону наведено розгалужену й не завжди зрозумілу з точки зору органів місцевого самоврядування класифікацію соціальних послуг.

Так, у статті 16 визначено, що соціальні послуги поділяють на: послуги, спрямовані на: соціальну профілактику, тобто запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини; соціальну підтримку, тобто сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин; соціальне обслуговування, тобто мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду.

Водночас законодавство визначає, що соціальні послуги за типами поділяють на: 1) прості соціальні послуги, що не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо); 2) комплексні соціальні послуги, що передбачають узгоджені дії фахівців з надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, виховання, спільне проживання, соціальний супровід, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо); 3) комплексні спеціалізовані соціальні послуги, що надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфікованим особам, особам із залежністю від психотропних речовин, особам, які постраждали від торгівлі людьми, біженцям, особам із психічними розладами та іншим); 4) допоміжні соціальні послуги, що надаються у вигляді натуральної допомоги (продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом тощо) та технічних послуг (транспортні послуги, переклад жестовою мовою тощо).

Ця ж стаття законодавства визначає, що соціальні послуги залежно від місця надання поділяють на послуги, що надаються: 1) за місцем проживання/перебування отримувача соціальних послуг (вдома); 2) у приміщенні надавача соціальних послуг стаціонарно або напівстаціонарно; 3) за місцем перебування отримувача соціальних послуг поза межами місця проживання та приміщення надавача соціальних послуг, у тому числі на вулиці. Також у Законі України визначено, що соціальні послуги залежно від строку надання поділяють на послуги, що надаються: 1) екстрено (кризово) - невідкладно (протягом доби) у зв'язку з обставинами, що загрожують життю та/або здоров'ю отримувача соціальних послуг; 2) постійно - не менше одного разу на місяць протягом більше одного року; 3) тимчасово - не менше одного разу на місяць протягом до одного року; 4) одноразово. Отже, у законодавстві наявна більше ніж одна класифікація соціальних послуг, що утруднює розуміння системи послуг.

Якщо у попередньому законодавстві [21] постулювалась добровільність отримання соціальних послуг, то новим законом [20] передбачено, що в окремих випадках, отримувачі послуг не можуть від них відмовитись, а мають проходити індивідуальні корекційні програми, а саме: батьки, які не виконують батьківських обов'язків; особи, які вчинили насильство за ознакою статі, домашнє насильство чи жорстоке поводження з дітьми; особи, до яких застосовуються заходи пробації відповідно до закону; особи, яких судом направлено на проходження програми для кривдників; в інших випадках, передбачених законом. По суті, це означає обов'язковість для місцевих територіальних громад забезпечення «примусових» соціальних послуг, покликаних виконувати функцію соціального контролю.

Очевидно, що перелік соціальних послуг, окреслений законодавством, видається достатньо великим. Всі ці послуги мають надаватися у громаді, максимально наближено до проживання людини, що їх потребує. У законодавстві також зазначено, що перелік соціальних послуг, які надають відповідно до цього Закону, визначає Класифікатор соціальних послуг, який затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення. При цьому формується реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг.

Законодавством передбачено, що Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських рад міст обласного значення, а також виконавчі органи сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад забезпечують безпосередньо отримання надання базових соціальних послуг, а саме: догляд вдома, денний догляд; підтримане проживання; соціальна адаптація; соціальна інтеграція та реінтеграція; надання притулку; екстрене (кризове) втручання; консультивання; соціальний супровід; представництво інтересів; посередництво (медіація); соціальна профілактика; натуральна допомога; фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на візках, порушення зору; переклад жестовою мовою; догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних; супровід під час інклюзивного навчання; інформування. В той же час зазначено, що орган місцевого самоврядування має вжити заходів з надання не тільки базових, а й інших соціальних послуг.

Оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах здійснюють шляхом аналізу документів, фактів та інформації. Всі ці дані збирають під час спілкування з особою/сім'єю та їхнім найближчим оточенням, а також отримують від юридичних та фізичних осіб у встановленому порядку (стаття 20). Таке оцінювання здійснює фахівець із соціальної роботи, соціальний працівник, соціальний менеджер. У разі необхідності до оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах залучають медичних, педагогічних працівників, психологів, реабілітологів, ерготерапевтів та інших фахівців.

Оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах здійснюють протягом 5 робочих днів з дня одержання заяви, звернення, повідомлення про надання соціальних послуг. Порядок оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах затверджує центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

Стаття 18 Закону встановлює, що надання соціальних послуг здійснюється шляхом ведення випадку, що включає такі етапи: 1) аналіз заяви/звернення про надання соціальних послуг, повідомлення про осіб/сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах або в ситуаціях, що загрожують життю чи здоров'ю особи; 2) оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах; 3) прийняття рішення про надання соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб особи/сім'ї; 4) розроблення індивідуального плану надання соціальних послуг; 5) укладення договору про надання соціальних послуг; 6) виконання договору про надання соціальних послуг та індивідуального плану надання соціальних послуг. Такий процес надання соціальної послуги у цілому відповідає сучасним уявленням про соціальну роботу, однак він не включає групові форми роботи та роботу в громаді, які також вважають складовими фахової діяльності соціальних працівників [28], а також до певної міри заперечує самому Закону, де наявні й інші, окрім ведення випадку, форми соціальної роботи.

Узагальнену характеристику змін у системі соціальних послуг для їх отримувачів наведено у вставці 1.

Вставка 1. Характеристика новел правового регулювання соціальних послуг для отримувачів соціальних послуг

- **Встановлення вичерпного переліку** чинників складних життєвих обставин
- **Запровадження розгляду** повідомлення інших служб та осіб
- **Встановлення чітких термінів** розгляду звернень за послугами **прийняття рішення, укладання договору**
- **Створення реєстру отримувачів послуг**
- **Визначення прав та обов'язків** отримувачів соціальних послуг, **завдань надавачів**
- **Надання послуг** на підставі договорів із зобов'язаннями та відповідальністю
- **Добровільність та обов'язковість** послуг (діти, насильство, пробація)
- **Запровадження послуги екстреного втручання** без додаткових документів, **укладання договорів**
- **Запровадження базових** соціальних послуг – **зобов'язання** Київської МДА, районних держадміністрацій, виконавчих органів міськрад, рад об'єднаних територіальних громад

Організація надання соціальних послуг

Новим законом передбачено внесення змін до восьми законів України: “Про місцеве самоврядування” [14], “Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю”

[22], “Про місцеві державні адміністрації” [15], “Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим” [18], “Про органи самоорганізації населення” [16], “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку” [17], “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” [23], “Про реабілітацію інвалідів в Україні” [19]. Зміни стосуються як розмежування повноважень, так і специфіки соціального обслуговування різних груп населення. Зокрема, передбачено уніфікацію термінології у різних законах (зміни до законів про соціальну роботу, реабілітацію, громадян похилого віку та ін.), визначення основних напрямів державної політики, засад функціонування системи (профілактика, відповідність соціальних послуг потребам, безперервність, послідовність, рівність прав, обов’язків та відповідальності), забезпечення участі зацікавлених сторін на всіх етапах підготовки та надання соціальних послуг (взаємодія суб’єктів, залучення об’єднань до управління системою), усунення правових колізій у чинному законодавстві, встановлення єдиного алгоритму (“ведення випадку”) тощо.

Повноваження виконавчих органів міських рад міст обласного значення, рад об’єднаних територіальних громад окреслено статтею 25 Закону. До таких повноважень з 1 січня 2020 року належатиме:

1) визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці / територіальної громади у соціальних послугах, у тому числі із залученням надавачів соціальних послуг недержавного сектору, оприлюднення відповідних результатів;

2) інформування населення про перелік соціальних послуг, їх зміст і порядок надання у формі, доступній для сприйняття особами з будь-яким видом порушення здоров’я;

3) здійснення заходів для виявлення вразливих груп населення та осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

4) забезпечення за результатами оцінювання потреб особи/сім’ї надання базових соціальних послуг особам/сім’ям відповідно до їхніх потреб, вжиття заходів з надання інших соціальних послуг таким особам/сім’ям шляхом створення мережі надавачів соціальних послуг державного/комунального сектору та/або залучення надавачів соціальних послуг недержавного сектору (шляхом соціального замовлення, державно-приватного партнерства, конкурсу соціальних проєктів, соціальних програм тощо) та/або на умовах договору з уповноваженими органами;

5) затвердження, забезпечення фінансування та виконання регіональних програм в частині забезпечення потреб осіб/сімей у соціальних послугах, розроблених за результатами визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці / територіальної громади у соціальних послугах;

6) забезпечення підвищення професійної компетентності / кваліфікації працівників надавачів соціальних послуг, утворених ними;

7) координація діяльності суб'єктів системи надання соціальних послуг на місцевому рівні;

8) забезпечення взаємодії надавачів соціальних послуг та органів, установ, закладів, фізичних осіб — підприємців, які в межах своєї компетенції надають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці / територіальної громади допомогу вразливим групам населення та особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, та/або здійснюють їх захист;

9) збір, аналіз та поширення відповідно до законодавства інформації щодо надання соціальних послуг, сприяння впровадженню кращого досвіду надання соціальних послуг;

10) забезпечення ведення Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг на місцевому рівні;

11) здійснення моніторингу надання соціальних послуг, оцінки їх якості, оприлюднення відповідних результатів;

12) здійснення контролю за цільовим використанням бюджетних коштів, спрямованих на фінансування соціальних послуг;

13) здійснення контролю за додержанням вимог цього Закону у порядку, визначеному КМУ;

14) забезпечення дотримання прав отримувачів соціальних послуг;

15) призначення керівників утворених ними надавачів соціальних послуг, діяльність яких фінансується за рахунок коштів відповідного бюджету/бюджетів;

16) вирішення інших питань щодо надання соціальних послуг відповідно до закону.

Слід відзначити, що законом встановлено єдині вимоги до надавачів соціальних послуг усіх форм власності: державних, комунальних і недержавних. До надавачів соціальних послуг недержавного сектору належать підприємства, установи, організації, громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації, фізичні особи – підприємці та фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду відповідно до цього закону без здійснення підприємницької діяльності. Визначено, що надавачі недержавного сектору можуть бути залучені шляхом соціального замовлення, державно-приватного партнерства, конкурсу соціальних проектів, соціальних програм тощо. Соціальне замовлення, з позицій законодавця, має здійснюватись шляхом компенсації надавачам соціальних послуг вартості наданих ними соціальних послуг.

Законом визначено, що соціальні послуги можуть надаватись у центрах зайнятості, закладах охорони здоров'я, освіти, культури тощо.

До переваг нового законодавства можна віднести те, що у ньому зазначено, що з метою оптимізації та комплексного підходу до надання соціальних послуг можуть утворюватися комплексні установи/заклади надання соціальних послуг, структурні або відокремлені (територіальні) підрозділи яких надають різні соціальні послуги різним групам населення. Це дозволяє долати відомчі бар'єри на рівні територіальної громади.

Кваліфікаційні вимоги до працівників надавачів соціальних послуг, порядок атестації фахівців та професіоналів надавачів соціальних послуг визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення. Підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців та професіоналів надавачів соціальних послуг здійснюють заклади освіти (у тому числі заклади післядипломної освіти), що мають відповідну ліцензію, видану в установленому порядку. У той же час підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації соціальних робітників здійснюють шляхом формального або неформального професійного навчання відповідно до законодавства.

Водночас з законодавстві не встановлено вичерпних вимог до фізичних осіб — підприємців, які теж належать до надавачів соціальних послуг.

Стаття 25 нового Закону України твердить, що визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/територіальної громади у соціальних послугах здійснюється щороку шляхом збирання, узагальнення та аналізу інформації, у тому числі з урахуванням статі, віку, місця проживання відповідних категорій осіб/сімей.

Також Закон України (стаття 27) встановлює, що фінансування надання соціальних послуг здійснюють за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, спеціальних фондів, коштів підприємств, установ та організацій, плати за соціальні послуги, коштів благодійної допомоги (пожертвувань) та інших джерел, не заборонених законом. При цьому визначено різні групи і категорії осіб, що мають право на отримання соціальних послуг незалежно від доходу отримувача соціальних послуг (як-от, особи, які постраждали від торгівлі людьми, особи, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, діти з інвалідністю тощо), а для решти безкоштовні соціальні послуги надаються тільки у разі, якщо середньомісячний сукупний дохід становить менше двох прожиткових мінімумів. Однак, механізму визначення права на послугу в законі не наведено, методики обчислення відсутні. Також — на момент написання статті — перед практиками постають питання, чи продовжуватимуть отримувати безкоштовні соціальні послуги ті, хто почав їх отримувати до 1 січня 2020 року. По суті нова норма виглядає як звуження соціальних

прав і соціальних гарантій, що заборонено Конституцією України (частина третя статті 22) [6].

Узагальнену характеристику змін у системі соціальних послуг для їх надавачів наведено у вставці 2.

Вставка 2. Характеристика новел правового регулювання соціальних послуг для надавачів соціальних послуг

- Створення реєстру надавачів соціальних послуг
- Встановлення єдиних вимог до надавачів будь-якої форми власності
- Залучення органів самоорганізації населення до надання соціальних послуг
- Закупівля соціальних послуг за загальними процедурами, державно-приватне партнерство, конкурс проектів
- Компенсація вартості соціальних послуг (соціальне замовлення - рішення про приймається не пізніше 1 березня бюджетного періоду або не пізніше 30 календарних днів після внесення змін до відповідного бюджету)
- Встановлення нових підходів до оплати соціальних послуг (від доходу: до 2 прожиткових мінімумів - безкоштовно)
- Запровадження диференційованої оплати соціальних послуг (2-4 прожиткові мінімуми)

Дискусійні моменти впровадження нових правових норм

Попри те, що новий закон схвалено в січні 2019 року, станом на жовтень 2019 року в Україні не розроблено й не затверджено Класифікатор соціальних послуг, відсутні технічні можливості ведення реєстру отримувачів та надавачів соціальних послуг, немає методологій обрахунку вартості різних соціальних послуг, оцінювання потреб у послугах тощо. Очевидними є як брак фахівців, здатних забезпечити якісне надання соціальних послуг [27], так потреба в розвитку ресурсів територіальних громад аби вони могли взяти на себе відповідальність за соціальні послуги [1]. У Класифікаторі професій [5] відсутній опис професії соціального менеджера, який – з точки зору нового законодавства – мав би бути ключовою особою в системі надання соціальних послуг.

Чимало запитань у практиків соціальної роботи та у представників органів місцевого самоврядування викликають неоднозначні моменти, пов'язані із звуженням категорії тих, хто має право на безкоштовне отримання соціальних послуг [25]. Виникає питання й про те, що робити, якщо виявлені потреби у деяких соціальних послугах в конкретній громаді так і не знайдуть відображення через неможливість їх надання. Однак, Конституція України [6] гарантує кожному певний перелік прав, і соціальні послуги не є виключенням.

Визначення терміна «соціальні послуги» та їх видів є дуже узагальненим та розмитим, в ньому відсутня конкретика. Зокрема, відсутні конкретний перелік та умови надання соціальних послуг за кожним із визначених напрямів. У випадку надання

соціальних послуг чомусь сам заклад, який надаватиме соціальні послуги, а не конкретна особа, яка їх потребує (тобто не використовується модель «кошти ходять за клієнтом»).

Не зрозуміло, хто буде контролювати оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах та чи правильно його будуть проводити надавачі соціальних послуг недержавного сектору чи фізичні особи-підприємці. Закон також не передбачає повноважень органів місцевого самоврядування щодо оперативного контролю якості надання соціальних послуг. Водночас відповідальність за надання соціальних послуг лежить одразу на представниках трьох інстанцій – органах місцевої влади (райдержадміністраціях), органах місцевого самоврядування та надавачах соціальних послуг.

Досить неоднозначним можна вважати питання про фінансування соціальних послуг. Адже досвід останніх років засвідчує, що у деяких ОТГ спостерігається порушення конституційних прав громадян на догляд. Так, наприклад, скорочується мережа територіальних центрів соціального обслуговування, соціальних робітників включають до складу виконкомів об'єднаних територіальних громад, громадян знімають з обслуговування та залишають без надання соціальних послуг. Або ОТГ відмовляються фінансувати дитячі будинки сімейного типу, куди були свого часу влаштовані діти, що залишились без піклування батьків. Це актуалізує питання реальності заявленого у новому законодавстві переліку безоплатних послуг, гарантованих державою, для категорій осіб, які мають право на їх отримання, та “базового кошика послуг”, який повинен бути у кожній місцевій територіальній громаді [26].

Розмежування різних функцій соціальних працівників, залучених до надання соціальних послуг у територіальних громадах (оцінка потреб громади, робота із заявами на отримання послуг і оцінка запитів потенційних клієнтів, безпосереднє надання широкого спектру базових і небазових послуг, супервізія як професійне наставництво, моніторинг надання послуг, контроль за дотриманням права на соціальних захист), визначене законодавством, маловірогідне у малих громадах із обмеженими фінансовими ресурсами, де одна людина де факто є й менеджером соціальних послуг, і їх надавачем, і сама себе має супервізувати та контролювати.

Проблематичним видається й те, що розвиток ринку соціальних послуг має політико-правовий характер, і мав би виглядати як перехід від адміністративної до публічної моделі соціального обслуговування. Проте такий перехід не підкріплено належним нормативно-правовим регулюванням. Соціальні послуги мають усі ознаки публічних послуг, але критерієм їх виділення в окрему категорію є не коло суб'єктів, що їх надають, а сфера, в якій вони реалізуються (соціальний захист). Згідно із новим законодавством, соціальні послуги можуть надаватися як органами державної влади,

органами місцевого самоврядування, так і недержавними організаціями. Але якщо в основі соціальної послуги лежать конституційні права громадян, реалізація яких повинна забезпечуватися державою, то ця послуга має надаватися державними структурами, відтак держава в цьому випадку не вправі самоусунутися, хоча це не забороняє надання цієї послуги й недержавними, комерційними органами [24]. Варіантів співпраці між місцевою владою й недержавними організаціями щодо надання соціальних послуг населенню і раніше було чимало, однак нормативна база такої співпраці залишається не достатньо розробленою. Вона частково підмінена підзаконними актами [2; 10-12], які здебільшого носять рекомендаційний характер і не обов'язкові до виконання територіальними громадами.

Висновки

Нове законодавство про соціальні послуги, яке набуває чинності в 2020 році, покликане запровадити нову модель соціальних послуг, яка ґрунтується на створенні ринку таких послуг, посилення їхньої адресності та прозорості. Правове регулювання спрямоване на удосконалення управління системою соціальних послуг в умовах децентралізації та на оптимізацію видатків, забезпечення єдиних підходів в організації системи.

Однак закон пропонує численні класифікації соціальних послуг за різними ознаками, чим дещо дезорієнтує місцеві органи, обов'язком яких виразно встановлено надання базових соціальних послуг. Наразі «базовість» таких послуг можна вважати сумнівною, адже частина з них потребують високої кваліфікації, як-от переклад жестовою мовою, соціальна інтеграція та реінтеграція абощо.

Територіальні громади України опинились у ситуації, коли, з одного боку, вони повинні забезпечити впровадження досить розгалуженої і професійної системи базових соціальних послуг як добровільного, так і примусового характеру, до чого вони не завжди готові. З іншого боку, центральні органи влади не забезпечили реальних механізмів та організаційних інструментів втілення нової системи, обмежившись виданням методичних рекомендацій. При цьому інновації фінансування соціальних послуг можуть зумовити зростання соціального невдоволення мешканців територіальних громад, адже вони передбачають жорстку прив'язку до рівня сукупного доходу сімей, тобто впровадження адресного підходу до надання безоплатних соціальних послуг, що означає скорочення соціальних гарантій.

Перелік використаних джерел

1. Бриль М., Врублевський О., Данчева О., Сеїтосманов А., Чубаров Е. *Успішна територіальна громада: будемо разом*. Харків: Фактор, 2018. 128 с.

2. Впровадження в дослідну експлуатацію програмного комплексу „Інтегрована інформаційна система „Соціальна громада” (наказ Мінсоцполітики від 20.02.2019 № 251)
3. Гребя Р. Механізми реформування системи соціальних послуг в Україні: державно-управлінський аспект // Державне управління та місцеве самоврядування. 2017. Вип. 1(32). С. 62-67.
4. Ільчук Л. І. Розвиток системи інтегрованих соціальних послуг в умовах децентралізації (на прикладі об'єднаних територіальних громад) // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2018. № 1. С. 114–121.
5. Класифікатор професій із змінами, затвердженими наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 15 лютого 2019 року № 259. URL: https://hrliga.com/index.php?module=norm_base&op=view&id=433
6. Конституція України від 28.06.1996. . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
7. Кравченко М. Механізми децентралізації соціальних послуг в Україні // Демократичне врядування. 2014. № 14. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk14/fail/kravchenko.pdf
8. *Круглий стіл «Впровадження нового Закону України «Про соціальні послуги»: завдання для освіти та практики»*/ Академія праці, соціальних відносин і туризму. 2019. 24 жовтня. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/round_table_24_10_19
9. Лисяк Л. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні: проблеми та перспективи // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Економіка. 2017. Т. 25. Вип. 11(1). С. 23–30.
10. Методичні рекомендації щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаних територіальних громад у сфері соціального захисту населення (наказ Мінсоцполітики від 19.01.2016 № 26)/
11. Методичні рекомендації щодо впровадження інтегрованої системи соціального захисту (наказ Мінсоцполітики від 25.02.2019 № 282) /
12. Методичні рекомендації щодо організації та забезпечення діяльності об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення та захисту прав дітей (наказ Мінсоцполітики від 14.06.2018 № 890 із змінами, внесеними наказом від 18.07.2018 №1029а).
13. Новікова О.Ф., Логачова Л.М. Особливості фінансування соціальної інфраструктури в процесі бюджетної децентралізації // Економічний вісник Донбасу. 2017. № 1 (47). С. 4–12.
14. Про місцеве самоврядування: Закон України № 280/97-ВР від 21.05.1997 (із подальшими змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
15. Про місцеві державні адміністрації: Закон України № 586-XIV від 09.04.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>
16. Про органи самоорганізації населення: Закон України № 2625-III від 11.07.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>
17. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку: Закон України № 3721-XII від 16.12.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>
18. Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим: Закон України № 3530-VI від 16.06.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3530-17>
19. Про реабілітацію інвалідів в Україні: Закон України № 2961-IV від 06.10.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
20. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>

21. *Про соціальні послуги*: Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.
22. *Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю*: Закон України № 2558-III від 21.06.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2558-III>
23. *Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту*: Закон України № 3551-XII від 22.10.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/ed20170305>
24. Сахарук О. П. Підвищення ролі органів місцевого самоврядування в наданні соціальних послуг членам територіальної громади // *Державне управління: теорія і практика*. 2012. № 1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12SOPCTG.pdf>
25. Семигіна Т. Нове законодавство про соціальні послуги: що воно означає для територіальних громад? // *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості*: Тези доповідей III щорічної Всеукр. наук.-практ. конф. Київ: ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС, 2019. С. 42-46.
26. Семигіна Т. В. Муніципальна реформа і соціальні послуги у громадах: яку модель обрати? // *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості*: Тези доповідей II щорічної Всеукр. наук.-практ. конф. Київ: ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС, 2018. С. 235-238
27. Семигіна Т.В. Сучасна соціальна робота: чи виправдане стирання меж? // *Перспективи розвитку соціальної педагогіки в Україні*: Матеріали круглого столу (24 травня 2018 року, Київ) / за ред. О.В. Чуйко. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. С. 84-89.
28. *Global Definition of Social Work* / IFSW and IASSW (2014). Retrieved from: <https://www.ifsw.org/global-definition-of-social-work>.

До розділу 2

СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ЦІННОСТІ, ПРИНЦИПИ

1. Семигіна Т. (2019). *Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи*
2. Собочан А., Бертотті Т., Стром-Готфрід К. (2019). *Етичні міркування у дослідженнях із соціальної роботи* / Пер. з англ. Т. Семигіної

Тетяна Семигіна (2019)

НОВІ ГЛОБАЛЬНІ ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Вперше опубліковано:

Семигіна Т. Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2019. № 1. С. 70-85.

URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_1_2019--70-85.pdf

Вступ

Дискусії щодо професійної етики в соціальній роботі тривали роками і зміст етичних концепцій трансформувався, змінювався, набував нових значень [18]. Зумовлене це як фаховим розвитком самої соціальної роботи, завдання та пріоритети якої уточнювались і ставали дедалі більш соціетально-орієнтованими [8], так і тим, що етика, за твердженням Д. Лантоса, – це «жива істота і, як і всі живі істоти, розвивається та адаптується» [19].

Професійна етика як система моральних норм, вироблених у межах професійного співтовариства, закріплюється у фахових документах, а її дотримання регулюється фаховими організаціями. В Україні розвиток професійної соціальної роботи і, зокрема, її етичних засад носить навздогінний характер. Як засвідчують публікації, працівники соціальної сфери мало обізнані з етичними стандартами, мають специфічну систему професійних цінностей, а представники наукової спільноти послуговуються застарілою інформацією щодо міжнародного фахового регулювання [2-4; 9].

Цей матеріал знайомить із тим, які документи ухвалювали міжнародні професійні асоціації соціальних працівників щодо етики соціальної роботи, представляє переклад ухвалених влітку 2018 р. документів, що містять перелік етичних принципів та пояснення до них. Матеріал підготовлений на основі аналізу відповідних документів та особистого досвіду участі автора як члена Ради директорів Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи (МАШСР) у фахових дискусіях щодо розвитку соціальної роботи.

Ухвалення міжнародних документів щодо етики соціальної роботи

У вітчизняній літературі під час обговорення етичних аспектів соціальної роботи використовують текст документа **«Етика соціальної роботи: принципи і стандарти»** («Ethics of Social Work – Principles and Standards»), схваленого Міжнародною федерацією соціальних працівників (МФСП) у 1994 р. [25]. Документ складається з преамбули, в якій стисло обґрунтовано важливість етичної обізнаності як складової частини професійної практики соціальних працівників, а також «Міжнародної Декларації етичних принципів соціальної роботи» і «Міжнародних етичних стандартів соціальних працівників».

У «Міжнародній Декларації етичних принципів соціальної роботи» було сформульовано дванадцять етичних принципів професії соціального працівника. Наприклад, перший принцип стверджував таке: «Кожна людина є унікальною цінністю, на яку слід зважати і ставитися до неї з повагою». Цей принцип відповідає категоричному імперативу І. Канта, який він вважав вищим принципом етики. Його зміст полягає в тому, щоб ставитися до людини як до мети, а не як до засобу» [1, с.183]. Принципи, визначені документом «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти», значною мірою індивідуалістично-орієнтовані.

У 2004 р. на заміну документа «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти» МФСП та МАШСР ухвалили документ «Етика соціальної роботи, декларація принципів» («Ethics in Social Work, Statement of Principles») [11]. У другому розділі цього документу в якості вихідного пункту подається визначення соціальної роботи, ухвалене окремо МФСП та МАШСР у 2000 р., в якому наголошено на принципах прав людини та соціальної справедливості. У третьому розділі вміщено посилання на різні декларації та конвенції з прав людини, що стосуються соціальної роботи. У четвертому розділі викладено загальні етичні принципи в рамках двох основних підрозділів: 1) права людини та гідність і 2) соціальна справедливість. У підсумковій частині представлені деякі основні рекомендації щодо етичної поведінки в соціальній роботі, які, як очікувалось, будуть далі розвинуті у національних етичних кодексах.

На думку МФСП та МАШСР, спільна декларація етичних принципів була покликана заохочувати соціальних працівників у всьому світі до роздумів про виклики та дилеми, з якими вони стикаються, а до прийняття етично обґрунтованих рішень про те, як діяти у кожному окремому випадку.

У 2014 році МФСП та МАШСР ухвалили Глобальне визначення соціальної роботи (Global Definition of Social Work) [12]. Цей документ витлумачує завдання, принципи, ключові теоретичні концепції соціальної роботи. Одночасно з ухваленням нового визначення МАШСР ініціювала перегляд документа «Етика соціальної роботи, декларація принципів» [11], ухваленого 2004 р., та створення спільної робочої групи

МАШСР та МФСП, співголова якої від МАШСР – В. Сьюпол (Південна Африка), співголова від МФСП – Д. Хобді (США).

Розробники нового документу взяли до уваги визначення з документу «Глобальні пріоритети соціального розвитку та соціальної роботи» (2012 р.) [7], згідно з яким зусилля фахових міжнародних організацій із соціальної роботи мають бути зосереджені на таких ключових сферах: 1) сприяння соціальній та економічній рівності; 2) обстоювання гідності та цінності людей; 3) сприяння стабільності навколишнього середовища; 4) зміцнення визнання важливості людських відносин (зокрема, у сфері праці). Важливими для робочої групи також виявились документи МФСП. Це, зокрема, декларація «Роль соціальної роботи у розбудові реальної демократії» (2016 р.) [27], в якій йшлося про те, що «соціальні працівники, коли вони організовані та діють як колективний агент, здатні створювати альянси та брати участь у громадських рухах для побудови нового суспільного ладу без панування та експлуатації». Також робоча група зважала на документ «Роль соціальної роботи у системах соціального захисту: універсальні права на соціальний захист» (2016 р.) [26], відповідно до якого роль соціальних працівників полягає у сприянні солідарності та залученню громад до розробки систем, які стануть всеохопними, інклюзивними для всіх людей і в яких до людей будуть ставитись із повагою, а також у забезпеченні дотримання прав людини та соціальної справедливості. Як бачимо, у цих документах, що ґрунтуються на філософії соціального конструктивізму, ідеться про посилення політичності соціальної роботи.

Процес формулювання нових етичних принципів відбувався досить неоднозначно й болісно. Давалися взнаки давні інституційні непорозуміння між двома організаціями (що спричинились до створення спеціальної освітньої комісії МФСП на протигагу МАШСР [17]). Крім того, у регіональних та національних асоціацій шкіл соціальної роботи виявились різні розуміння сутності та меж соціальної роботи. Наприклад, Латиноамериканська асоціація освіти та досліджень у сфері соціальної роботи, яка об'єднує понад 100 навчальних закладів із 20 країн, оприлюднила відкритий лист МФСП та МАШСР, де, зокрема, містились вимоги додати до міжнародних етичних принципів діяльність соціальних працівників у соціальних рухах і боротьбу за класову справедливість [10]. Деякими членами робочої групи це було розцінено як марксистська риторика, що, між іншим, набуває дедалі більшої популярності в дискурсі міжнародних фахових асоціацій соціальних працівників і спричинює радикалізацію соціальної роботи [22].

Учасники робочої групи майже два роки узгоджували текст документу, консультувались із практиками та дослідниками, але так і не змогли дійти згоди. Як пояснила співголова робочої групи В. Сьюпол, МАШСР наполягала на тому, що новий документ має слугувати трампліном для обговорення визнання західної гегемонії у практиці навчання, освіти та досліджень у соціальній роботі й сприяти деколонізації,

забезпеченню контекстуальної актуальності цієї професійної діяльності: «Деколонізація мислення та практики, протидія західній гегемонії є критичною для всіх викладачів соціальної роботи, дослідників та практиків незалежно від географічного розташування в світі» [23]. Водночас МФСП просила вилучити з тексту твердження, що стосуються деколонізації або винести це питання у примітку.

Зрештою, у липні 2018 р. було ухвалено «Глобальну декларацію етичних принципів соціальної роботи» (Global Social Work Statement of Ethical Principles). Проте, насправді, співіснують два різних тексти – версія МФСП та версія МАШСР (кожна організація ухвалювала їх самостійно на своїх вищих зборах). В їх основі – однакові дев'ять принципів етики, підтриманих як практиками, так і академічною спільнотою (див. табл. 1).

Табл. 1. Етичні принципи соціальної роботи (2018 р.)

Назва принципу англійською мовою	Назва принципу українською мовою
Recognition of the Inherent Dignity of Humanity	<i>Визнання гідності людини</i>
Promoting Human Rights	<i>Сприяння правам людини</i>
Promoting Social Justice	<i>Сприяння соціальній справедливості</i>
Promoting the Right to Self-Determination	<i>Сприяння праву на самовизначення</i>
Promoting the Right to Participation	<i>Сприяння праву на участь</i>
Respect for Confidentiality and Privacy	<i>Повага конфіденційності та приватності</i>
Treating People as Whole Persons	<i>Ставлення до людей як до цілісних індивідів</i>
Ethical Use of Technology and Social Media	<i>Етичне використання технологій та соціальних медіа</i>
Professional Integrity	<i>Професійна доброчесність</i>

Джерело: складено на основі документів МФСП [14] та МАШСР [13]

Слід зауважити, що МФСП ухвалила коротшу версію декларації, у той час як МАШСР додала більше пояснень до кожного з принципів і залишила в ній ідею деколонізації соціальної роботи. Обидві організації визнають, що їхня глобальна заява може не відображати особливості національної або регіональної контекстної реальності й закликають до ухвалення етичних стандартів на національному та регіональному рівнях, які б базувались на ключових ідеях нової декларації.

Далі наведено авторський переклад обидвох документів фахових міжнародних організацій із соціальної роботи.

Глобальна декларація етичних принципів соціальної роботи (Міжнародної федерації соціальних працівників) [14]⁴

Ця Декларація етичних принципів (далі в тексті – Декларація) слугує загальною основою для соціальних працівників для досягнення найвищих стандартів професійної доброчесності.

Ухвалюючи цю Декларацію, ми – практики соціальної роботи, викладачі, студенти та дослідники – підтверджуємо наші зобов'язання підтримувати основні цінності та принципи професійної соціальної роботи, викладені в цій Декларації.

Існує низка цінностей та етичних принципів, які впливають на нас, соціальних працівників; ця реальність була визнана у глобальному визначенні соціальної роботи, схваленому Міжнародною Федерацією соціальних працівників у 2014 році, яке дістало розвою та посилення на регіональному та національному рівнях.

Всі політичні документи та процедури МФСП, включно з визначенням соціальної роботи, спираються на ці принципи.

Соціальна робота – це базована на практиці професія та академічна дисципліна, яка сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній згуртованості, активізації та звільненню людей. Центральне місце в соціальній роботі посідають принципи соціальної справедливості, прав людини, колективної відповідальності і поваги до різноманітності. Підкріплена теоріями соціальної роботи, соціальних і гуманітарних наук, а також місцевими знаннями, соціальна робота залучає людей і структури для вирішення життєвих проблем та покращення добробуту.

Принципи

1. Визнання гідності людини

Своїм ставленням, словами та вчинками соціальні працівники визнають і поважають природжену, невід'ємну гідність та цінність усіх людей. Ми поважаємо всіх людей, але ми кидаємо виклик переконанням та діям тих, хто знецінює або стигматизує себе чи інших осіб.

⁴ Авторський переклад з англійської мови.

2. Сприяння правам людини

Соціальні працівники підтримують фундаментальні та невід'ємні права всіх людей і сприяють їм. Соціальна робота базується на повазі до природженої цінності та гідності всіх людей, на повазі до індивідуальних і соціальних / громадянських прав, що з них випливають. Соціальні працівники часто працюють з людьми, щоб знайти відповідний баланс між конкуруючими правами людини.

3. Сприяння соціальній справедливості

Соціальні працівники несуть відповідальність за залучення людей до досягнення соціальної справедливості у суспільстві в цілому та стосовно людей, з якими вони працюють. Це означає:

3.1. Протистояння дискримінації та інституційному гнобленню

Соціальні працівники сприяють соціальній справедливості у суспільстві в цілому та стосовно людей, з якими вони працюють.

Соціальні працівники кидають виклик дискримінації, яка, зокрема, зумовлена, віком, правоздатністю, громадянським статусом, класом, культурою, етнічною приналежністю, гендером, гендерною ідентичністю, мовою, національністю/громадянством (чи відсутністю громадянства), думками, іншими фізичними характеристиками, фізичними або розумовими здібностями, політичними переконаннями, бідністю, расою, статусом відносин, релігією, статтю, сексуальною орієнтацією, соціально-економічним станом, духовними настановами, структурою сім'ї тощо.

3.2. Повага до різноманітності

Соціальні працівники працюють над посиленням інклюзивних громад, які поважають етнічну та культурну різноманітність суспільств, беручи до уваги індивідуальні, сімейні, групові відмінності та відмінності між громадами.

3.3. Доступ до справедливих ресурсів

Соціальні працівники захищають ідею справедливого розподілу ресурсів та багатства і працюють над тим, щоб забезпечити доступ до них.

3.4. Протистояння несправедливій політиці та практиці

Соціальні працівники працюють, щоб привернути увагу своїх роботодавців, політиків та суспільства до тих ситуацій, коли політика та ресурси є неадекватними, або коли політика та практика є жорсткими, несправедливими або шкідливими. При цьому соціальні працівники не повинні зазнавати покарань.

Соціальні працівники повинні знати про ситуації, які можуть загрожувати їхній власній безпеці, і в таких умовах повинні робити розумний вибір. Соціальні працівники не змушені діяти, коли опиняються у ситуаціях, що становлять для них ризик.

3.5. Розвиток солідарності

Соціальні працівники активно працюють у громадах і разом з колегами всередині та за межами професійного середовища утворюють мережі солідарності, щоб працювати над трансформаційними змінами, формуванням інклюзивного та відповідального суспільства.

4. Сприяння праву на самовизначення

Соціальні працівники поважають і підтримують право людей приймати власні рішення та робити вибір, якщо це не загрожує правам та законним інтересам інших людей.

5. Сприяння праву на участь

Соціальні працівники працюють над зміцненням самооцінки та можливостей людей, сприяючи їх повній участі у всіх аспектах ухвалення рішень та дій, які впливають на їхнє життя.

6. Повага конфіденційності та приватності

6.1. Соціальні працівники поважають права людей на конфіденційність та недоторканість приватного життя, працюють у відповідності до цих прав, якщо тільки не існує ризику заподіяння шкоди собі самому чи іншим особам або інших обмежень, установлених законом.

6.2. Соціальні працівники інформують людей, з якими вони співпрацюють, щодо таких обмежень конфіденційності та недоторканості приватного життя.

7. Ставлення до людей як до цілісних індивідів

Соціальні працівники визнають біологічні, психологічні, соціальні та духовні аспекти життя людей, розуміють їх і ставляться до всіх людей як до цілісних індивідів. Таке визнання використовується для формулювання холістичних, цілісних оцінок, а також втручань з повною участю людей, організацій та громад, з якими співпрацюють соціальні працівники.

8. Етичне використання технологій та соціальних медіа

8.1. Етичні принципи цієї Декларації застосовують до всіх контекстів практики соціальної роботи, освіти та досліджень, незалежно від того, пов'язано це з прямим особистим контактом чи з використанням цифрових технологій та соціальних медіа.

8.2. Соціальні працівники повинні усвідомлювати, що використання цифрових технологій та соціальних медіа може загрожувати дотриманню багатьох етичних стандартів, зокрема, таких як повага приватності та конфіденційності, недопущення конфлікту інтересів, компетентність, належне ведення документації тощо, і тому повинні отримати необхідні знання та навички для протистояння неетичній практиці при використанні технологій.

9. Професійна доброчесність

9.1. Щоб відповідати цій Декларації національні асоціації та організації зобов'язані розробляти та регулярно оновлювати власні кодекси етики або етичні рекомендації з огляду на місцевий контекст. Національні організації також зобов'язані інформувати соціальних працівників та школи соціальної роботи про цю Декларацію етичних принципів та про свої етичні принципи. Соціальні працівники повинні діяти відповідно до чинного етичного кодексу або керівних принципів у своїй країні.

9.2. Соціальні працівники повинні мати необхідну кваліфікацію, а також розвивати та підтримувати необхідні навички та компетенції для виконання своєї роботи.

9.3. Соціальні працівники підтримують мир та ненасильство. Соціальні працівники можуть працювати разом з військовослужбовцями задля гуманітарних цілей, сприяти миру та відновленню. Соціальні працівники, які працюють у межах військового або миротворчого контексту, повинні завжди спрямовувати свої зусилля на підтримання гідності та самостійності людей. Соціальні працівники не повинні допускати, щоб їхні знання та навички використовувались для негуманних цілей, таких як катування, військовий нагляд, тероризм чи конверсійна (репаративна) терапія, і вони, виконуючи професійні чи приватні дії, не повинні використовувати зброю проти людей.

9.4. Соціальні працівники повинні діяти чесно. Це включає в себе не зловживання владними повноваженнями та відносинами довіри з людьми, з якими вони співпрацюють; вони визнають межі між особистим та професійним життям і не зловживають своїм становищем для отримання особистої матеріальної вигоди або наживи.

9.5. Соціальні працівники визнають, що в деяких культурах та країнах надання та отримання маленьких подарунків є частиною соціальної роботи та культурного досвіду. У таких ситуаціях це має бути згадано у кодексі етики країни.

9.6. Соціальні працівники зобов'язані вживати необхідних заходів, щоб професійно і особисто піклуватися про себе на робочому місці, у приватному житті та суспільстві.

9.7. Соціальні працівники визнають, що вони несуть відповідальність за свої дії перед людьми, з якими вони працюють; власними колегами; своїми роботодавцями; професійними асоціаціями, а також згідно із місцевим, національним та міжнародним законодавством; і ці різні зобов'язання можуть суперечити одне одному, що має бути обговорено задля мінімізації завдання шкоди всім особам. Рішення завжди повинні ґрунтуватись на емпіричних доказах; практичній мудрості; а також на етичних, правових та культурних міркуваннях. Соціальні працівники повинні бути готовими прозоро пояснити причини прийнятого рішення.

9.8. Соціальні працівники та їхні роботодавці працюють над створенням таких умов на робочому місці та в їхніх країнах, за яких можливі обговорення, оцінка та дотримання принципів, визначених цією Декларацією та національними кодексами. Для ухвалення етично обґрунтованих рішень соціальні працівники та їхні роботодавці беруть участь у дебатах і сприяють дискусіям.

Глобальна декларація етичних принципів соціальної роботи (Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи) [13]⁵

Ця Декларація етичних принципів (далі в тексті – Декларація)⁶ розроблена для того, щоб сприяти прагненням соціальних працівників⁷ дотримуватись найвищих можливих стандартів етичної практики завдяки постійним дебатам, саморефлексії, готовності мати справу з двозначностями та брати участь у етично прийнятному процесі ухвалення рішень для досягнення етичних результатів. Кожен із принципів цієї Декларації слід розглядати в комплексі з іншими, а не сам по собі.

Ця Декларація визначає нашу відданість цінності тих людей, з якими співпрацюють соціальні працівники. Ухвалюючи цю Декларацію, ми – практики соціальної роботи, викладачі, студенти та дослідники – підтверджуємо наші зобов'язання підтримувати основні цінності та принципи професійної соціальної роботи, викладені в цій Декларації. Такі документи, як ця Декларація, найкраще працюють, коли вони віддзеркалюють

⁵ Авторський переклад з англійської мови.

⁶ **Прим. в тексті оригіналу:** Ця Декларація є: а) результатом розгляду зворотного зв'язку, отриманого під час консультацій; б) спробою протистояти західній гегемонії в практиці соціальної роботи, освіти та дослідженні; і в) намаганням деколонізувати фахові пріоритети.

⁷ **Прим. в тексті оригіналу:** Поняття "соціальний працівник" включає викладачів соціальної роботи, студентів, дослідників та практиків; воно стосується тих категорій соціальних працівників, яких у різних контекстах називають по-іншому: молодіжні працівники, фахівці з розвитку громад, фахівці з опіки над дітьми, службовці пробації та службовці соціального забезпечення, за винятком випадків, коли такі категорії є окремими та незалежними від соціальної роботи, і можуть мати власні кодекси етики.

моральний імпульс соціального працівника; зобов'язання не зашкодити, сприяти соціальній справедливості; визнання природженої гідності людини, її універсальних і невід'ємних прав.

Визнаючи вразливість як власну, так і людей, з якими ми співпрацюємо або від імені яких ми працюємо, ця Декларація розроблена так, щоб охопити різні рівні відповідальності: перед особами, сім'ями, групами та громадами, з якими ми співпрацюємо; перед собою, організаціями, в яких ми працюємо; і ширшим суспільством, в якому здійснюються освіта, практика та дослідження соціальної роботи.

Ми усвідомлюємо потребу фундаментального, концептуального переходу від визначення людської гідності, насамперед у контексті автономії, до визнання інтерсуб'єктивності та взаємозв'язку людської гідності та прав людини. Ми як людські істоти є далекими від тих автономних та незалежних істот, якими нас конструюють ліберальні теорії, натомість ми вбудовані в суспільства та залежні від суспільних соціально-політичних, економічних та культурних структур та звичаїв. Вразливість є універсальною частиною людського стану. Це не заперечує здатності людей до визволення на особистому та політичному рівнях, а також відповідальності соціально-політичних, економічних та культурних систем у за забезпечення розвитку та добробуту.

Соціальні працівники визнають політичний вимір професії, який зумовлений владою та повноваженнями, наданими їм державою, для вчинення дій разом з людьми або від їхнього імені, в межах етичних принципів професії.

Соціальна робота як професія є динамічною, має критичний характер і пов'язана з людьми та різноманіттям їхнього оточення або середовища. Існує цілий шерег цінностей та етичних принципів, які інформують нас як соціальних працівників. Цю реальність визнано в глобальному визначенні соціальної роботи від 2014 року, яке дістало розвою та посилення на регіональному та національному рівнях. Так само ця Декларація може бути посилена та/або адаптована на національному та/або регіональному рівнях, якщо ці зміни відповідають намірам та духу цієї Декларації.

Для досягнення етичних імперативів організації роботодавців соціальних працівників, освітні та науково-дослідні установи повинні працювати над здійсненням заходів та над можливостями для розвитку. Не тільки соціальні працівники повинні дотримуватись етичної практики; організації повинні виконувати свої зобов'язання, підтримуючи етичну практику⁸.

⁸ *Прим. в тексті оригіналу:* Agius, A., & Jones, D. N. (2012). Effective and ethical working environments for social work: The responsibilities of employers of social workers. Bern: International Federation of Social Workers. Retrieved from <https://www.ifsw.org/effective-and-ethical-working-environments-for-social-work-the-responsibilities-of-employers-of-social-workers-2/>

Ця Декларація бере як відправну точку документ «Глобальне визначення соціальної роботи» за 2014 рік, в якому сказано: «Соціальна робота – це базована на практиці професія та академічна дисципліна, яка сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній згуртованості, активізації та звільненню людей. Центральне місце в соціальній роботі посідають принципи соціальної справедливості, прав людини, колективної відповідальності і поваги до різноманітності. Підкріплена теоріями соціальної роботи, соціальних і гуманітарних наук, а також місцевими знаннями, соціальна робота залучає людей і структури для вирішення життєвих проблем та покращення добробуту».

Принципи

1. Визнання гідності людини

1.1. Визнаючи природжену гідність усіх людей, соціальні працівники прагнуть до емпатійних відносин і буття для Іншого⁹ (людини, з якою соціальні працівники працюють або від імені якої діють) однією з основ етичної практики, де соціальний працівник надає унікальному Іншому ті права, якими він володіє Сам. Ідея полягає в тому, щоб поводитися з усіма людьми, як вони хочуть, щоб до них ставились, і як би ми хотіли, щоб ставились до нас.

1.2. Своїм ставленням, словами та вчинками соціальні працівники визнають і поважають природжену, невід’ємну гідність та цінність усіх людей. Це вимагає здатності відрізнити беззастережне позитивне ставлення до людей від ставлення до тих настанов і поведінки людей та/або соціально-політичних і культурних контекстів, які можуть потребувати змін. Ми поважаємо людей, але ми кидаємо виклик переконанням та діям тих людей, які знецінюють або стигматизують себе чи інших.

1.3. Соціальні працівники визнають, що необхідність диференціації, поясненої в п.1.2, вимагає критично рефлексивної практики. Як соціальні працівники, ми (як і люди, з якими ми спілкуємося) привносимо до робочих відносин нашу історію, біль і радість, цінності та наші релігійні, духовні та культурні орієнтації. Критичне відображення того, як особисте впливає на професіонала і навпаки, повинно бути основою повсякденної етичної практики.

⁹ **Прим. в тексті оригіналу:** Концепція запозичена з Еммануеля Левінаса. Для Левінаса відповідальність означає бути доступним для служіння *Іншому* таким чином, щоб власне життя було справді пов'язане з життям інших людей. Пояснення *Себе*, для Левіна, починається з *Іншого*; наші відповіді на виклик *Іншого* визначають *Нас*. Див. Levinas, E. (1985) *Ethics and Infinity* (Translated by R.A. Cohen). Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.

1.4. Визнання соціальними працівниками сильних сторін та природженої гідності, притаманних усім людям, супроводжується усвідомленням власної вразливості¹⁰ та вразливості тих людей, задля яких ми працюємо. Розкриття й визнання уразливостей та робота з ними є складовою сильних сторін, джерелом зростання, розвитку та людського процвітання.

2. Сприяння правам людини

2.1. Соціальні працівники визнають і підтримують фундаментальні та невід'ємні права всіх людей, як це відображено в документах та конвенціях з прав людини, таких як Загальна декларація прав людини; Конвенція про права дитини; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; Міжнародний пакт про економічні та культурні права; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права; Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Конвенція про права людей з інвалідністю; Конвенція про статус біженців; Декларація ООН про права корінних народів; Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудівників-мігрантів та членів їх сімей, а також у міжнародних стандартах праці.

2.2. Соціальні працівники поважають і захищають принцип неподільності прав людини та просувають усі громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні права.

2.3. Визнаючи, що культура іноді слугує виправданням для порушення прав людини, соціальні працівники відіграють роль культурних посередників у досягненні консенсусу, знаходженні належного балансу між конкуруючими правами людини та захищають права маргіналізованих, стигматизованих, відторгнених, експлуатованих та пригноблених осіб та груп.

2.4. Соціальні працівники визнають, що права людини мають співіснувати з колективною відповідальністю, а також усвідомленням, що окремі права людини можуть бути реалізовані лише на щоденній основі, коли люди беруть на себе відповідальність один за одного та за навколишнє середовище, і якщо вони працюють над створенням відносин взаємодії у межах спільнот.

2.5. Соціальні працівники надають людям інформацію щодо їхніх прав та підтримують зусилля людей у реалізації власних прав.

¹⁰ *Прим. в тексті оригіналу:* Люди не є розрізненими, ізольованими суб'єктами, де Сам вважається окремим і незалежним від ролей, які виконують люди. Завдяки буттю в світі всі люди мають різний ступінь вразливості. Цей принцип заперечує поняття соціального працівника як експерта, окремого і нейтрального, і підтримує ідею вразливості, спільної з усім людством.

2.6. Соціальні працівники визнають державу як ключового суб'єкта захисту, визнання та здійснення прав людини.

3. Сприяння соціальній справедливості

Соціальні працівники сприяють соціальній справедливості у суспільстві в цілому та стосовно людей, з якими вони працюють. Це означає:

3.1. Протистояння дискримінації та інституційному гнобленню

а) Соціальні працівники кидають виклик дискримінації, яка, зокрема, зумовлена: фізичними та / або розумовими здібностями, правоздатністю, віком, культурою, гендерною ідентичністю, сексуальною орієнтацією, расою, етнічною приналежністю, мовою, релігією, духовними настановами, політичними поглядами, економічним станом, бідністю, класом, структурою сім'ї, статусом відносин та громадянством (чи його відсутністю) тощо.

б) Соціальні працівники усвідомлюють, як ідеологія, закони, політика, нормативні акти, звичаї або практика можуть спричиняти нерівність та перешкоджати справедливому ставленню до членів певних груп.

в) Соціальні працівники працюють проти інституціоналізованої дискримінації та пригноблення у всіх їх формах.

3.2. Повага до різноманітності

а) Соціальні працівники працюють над посиленням інклюзивних громад, які поважають етнічну а культурну різноманітність суспільств, беручи до уваги індивідуальні, сімейні, групові відмінності та відмінності між громадами.

б) Соціальні працівники визнають, що повага і прийняття різноманітності не повинні використовуватися для розширення кордонів морального релятивізму аж до того моменту, коли порушуються права деяких груп осіб, зокрема право на життя (наприклад, жінок та представників сексуальних, етнічних і релігійні меншин). Соціальні працівники ставлять під сумнів та кидають виклик тим культурним практикам, які обмежують повне здійснення прав людини.

в) Соціальні працівники визнають, що виявлення та вирішення соціально-економічних проблем як проблем культури часто означає відмову або применшення основних структурних факторів, що сприяють психосоціальним викликам.

3.3. Доступ до справедливих ресурсів

а) Соціальні працівники, визнаючи, що нерівність разом із бідністю являє собою загрозу людському розвитку, захищають ідею справедливого розподілу ресурсів та багатства і працюють над тим, щоб забезпечити доступ до них.

б) Соціальні працівники підтримують право людей на стійкий дохід, який повинен забезпечуватися шляхом гідної праці та / або загального соціального забезпечення.

3.4. Протистояння несправедливій політиці та практиці

а) Соціальні працівники працюють, щоб привернути увагу своїх роботодавців, політиків та суспільства до тих ситуацій, коли політика та ресурси є неадекватними або коли політика та практика є жорсткими, несправедливими або шкідливими. При цьому соціальні працівники не повинні зазнавати покарань.

б) Соціальні працівники повинні знати про ситуації, які можуть загрожувати їхній власній безпеці, і в таких умовах повинні робити розумний вибір. Соціальні працівники не змушені діяти, коли опиняються у ситуаціях, що становлять для них ризик.

в) Глобальні організації, такі як МАШСР та МФСП, спільно з роботодавцями соціальних працівників та / або національними професійними / державними організаціями, зобов'язані оберігати та захищати соціальних працівників, яким під час професійної діяльності щось загрожує через їхню думку або коли вони привертають увагу до несправедливості

3.5. Розвиток солідарності

Соціальні працівники активно працюють у громадах та разом з колегами всередині та за межами професійного середовища утворюють мережі солідарності, щоб працювати над трансформаційними змінами, формуванням інклюзивного та відповідального суспільства.

4. Сприяння праву на самовизначення

4.1. Соціальні працівники визнають людей спроможними та самостійними.

4.2. Соціальні працівники поважають і заохочують права людей приймати власні рішення та робити вибір, якщо це не загрожує правам та законним інтересам інших людей.

4.3. Соціальні працівники визнають, що, хоча окремі особистості визначаються самостійно з тим, що вони думають (можливо, це є найбільш фундаментальна свобода, яку неможливо відібрати), свобода думки не гарантує здійснення права на самовизначення.

4.4. Соціальні працівники визнають, що само собою зрозуміле припущення стосовно права на самовизначення в багатьох ситуаціях заперечує ті соціокультурні, економічні та політичні чинники, які мають пригноблювальний, маргіналізаційний, експлуатаційний, насильницький вплив на людський розвиток та функціонування.

4.5. Соціальні працівники усвідомлюють становище людей, чиє самовизначення часто обмежене через різні чинники, зокрема через ті функції контролю, які соціальні працівники здійснюють у таких сферах, як захист дітей, кримінальне правосуддя, інвалідність та психічне здоров'я.

4.6. Соціальні працівники визнають, що здатність людей діяти стикається зі структурними умовами, і що для ідеального самовизначення потрібні такі ресурси, як гарна освіта, гідна зайнятість, доступ до медичної допомоги, безпечне та стабільне житло, безпека та гарантії, належні санітарні умови, чиста вода, вільне від забруднення навколишнє середовище та доступ до інформації.

4.7. Соціальні працівники визнають, що деякі упередження, а також пригнічення, маргіналізація, експлуатація, насильство та виключення із суспільства можуть бути зумовлені тими соціально-політичними та культурними дискусіями, які панують у суспільстві.

4.8. Соціальні працівники вважають, що основою щоденної етичної, антипригноблюваної практики є розробка стратегій розвитку критичного мислення, яке кидає виклик та змінює прийняті як належне припущення щодо самих себе та людей, з якими ми співпрацюємо.

5. Сприяння праву на участь

5.1. Соціальні працівники працюють над розвитком самооцінки та можливостей людей, сприяючи їхній повноцінній участі в суспільному житті, а також повній участі в ухваленні рішень та в діях, які впливають на їхнє життя.

5.2. Соціальні працівники сприяють створенню значущих просторів та процесів участі людей у формулюванні політики.

5.3. Соціальні працівники сприяють інклюзії людей, яких позбавляють можливості брати участь або отримувати вигоду від ресурсів за різними критеріями, відображеними в п. 3.1.а.

6. Повага конфіденційності та приватності

6.1. Соціальні працівники поважають права людей на конфіденційність та недоторканість приватного життя, працюють у відповідності до цього права.

6.2. Права на конфіденційність та недоторканість приватного життя може бути порушено, якщо існує ризик заподіяння шкоди самому собі або іншим.

6.3. Соціальні працівники визнають, що право певної людини на конфіденційність та недоторканість приватного життя обмежується певним нормами, установленими законом.

6.4. Соціальні працівники інформують людей, з якими вони працюють, щодо таких обмежень конфіденційності та недоторканості приватного життя.

6.5. У деяких культурних контекстах, що характеризуються зосередженням на спільності у громаді, соціальні працівники поважають і дотримуються права людей на спільну конфіденційність, приймають їхній вибір спільної конфіденційності, якщо це не порушує прав індивідів.

7. Ставлення до людей як до цілісних індивідів

7.1. Соціальні працівники визнають біологічні, психологічні, соціальні та духовні аспекти життя людей, розуміють їх і ставляться до всіх людей як до цілісних індивідів. Таке визнання використовується для формулювання холістичних, цілісних оцінок, а також втручань з повною участю людей, організацій та громад, з якими співпрацюють соціальні працівники.

7.2. Для досягнення цілісних, сприятливих результатів соціальні працівники співпрацюють з членами міждисциплінарних команд.

8. Етичне використання технологій та соціальних медіа

8.1. Етичні принципи цієї Декларації застосовують до всіх контекстів практики соціальної роботи, освіти та досліджень, незалежно від того, пов'язано це з прямим особистим контактом чи з використанням цифрових технологій та соціальних медіа¹¹.

8.2. Соціальні працівники повинні усвідомлювати, що використання цифрових технологій та соціальних медіа може стати певною загрозою принципам конфіденційності та приватності, а також вживати щодо цього потрібних запобіжних заходів. Поінформована згода має зробити зрозумілим такі можливі обмеження конфіденційності та приватності.

¹¹ **Прим. в тексті оригіналу:** Це включає, наприклад, консультування та дослідження через електронну пошту; відеоролики; он-лайн групи самодопомоги або використання Facebook і WhatsApp, які можуть бути використані як самі по собі або разом з особистою взаємодією.

8.3. Соціальні працівники вважають, що перевірка ідентичності користувачів онлайн-послуг, включаючи їх вік та географічне розташування, може стати проблемою, наприклад, коли вони зареєстровані та / або мають ліцензію на практику в одному місці, коли користувачі в режимі онлайн перебувають за межами юрисдикції, або важко забезпечити, щоб інформовану згоду надавала неповнолітня особа. Соціальні працівники повинні обговорювати прагматичні та етичні наслідки таких питань з реєстраційними та/або ліцензійними комісіями.

8.4. Соціальні працівники визнають можливі підводні камені асинхронного спілкування та неперевірену ідентичність осіб, з якими вони працюють, наприклад, коли розкриваються суїцидальні наміри, сексуальне насильство над дітьми чи насильство в сім'ї. Інтернет-консультування не виключає зобов'язання працівників соціальних служб звітувати згідно з національними законодавчими вимогами та захищати особу чи інших від потенційної шкоди чи небезпеки.

8.5. Використовуючи групові електронні технології соціальні працівники повинні забезпечити дотримання принципу інклюзивності (включення), щоб жодна особа не була виключена з участі через умисне упущення.

8.6. Соціальні працівники не публікують фотографії людей, з якими вони працюють, без їхньої згоди, і не повинні публікувати зображення дітей без згоди батьків чи законних опікунів.

8.7. Що стосується освіти в галузі соціальної роботи, як це відображено в п. 6.4 Глобальних стандартів освіти та навчання соціальної роботи, то викладачі повинні забезпечити якісну освітню програму незалежно від форми викладання. У випадку дистанційного чи змішаного режиму навчання, децентралізованого та/або Інтернет навчання, слід запровадити механізми навчання та нагляду на місцевому рівні, особливо в частині проходження практики.

8.8. Соціальний працівник несе відповідальність за надання доказів етичності практики незалежно від способу практики.

9. Професійна доброчесність

9.1. Щоб відповідати цій Декларації національні асоціації та організації зобов'язані розробляти та регулярно оновлювати власні кодекси етики або етичні рекомендації з огляду на місцевий контекст. Національні організації також зобов'язані інформувати соціальних працівників та школи соціальної роботи про цю Декларацію етичних принципів та про свої етичні принципи. Соціальні працівники повинні діяти відповідно до чинного етичного кодексу або керівних принципів у своїй країні.

9.2. Соціальні працівники повинні мати необхідну кваліфікацію, а також розвивати та підтримувати необхідні навички та компетенції для виконання своєї роботи.

9.3. Соціальні працівники підтримують мир та ненасильство. Соціальні працівники можуть працювати разом з військовослужбовцями задля гуманітарних цілей, сприяти миру та відновленню. Соціальні працівники, які працюють у межах військового або миротворчого контексту, повинні завжди спрямовувати свої зусилля на підтримання гідності та самостійності людей. Соціальні працівники не повинні допускати, щоб їхні знання та навички використовувались для негуманних цілей, таких як катування, військовий нагляд, тероризм чи конверсійна (репаративна) терапія, і вони, виконуючи професійні чи приватні дії, не повинні використовувати зброю проти людей.

9.4. Соціальні працівники повинні діяти чесно. Це включає в себе не зловживання владними повноваженнями та відносинами довіри з людьми, з якими вони співпрацюють; вони визнають межі між особистим та професійним життям і не зловживають своїм становищем для отримання особистої матеріальної вигоди або наживи.

9.5. Соціальні працівники визнають, що в деяких культурах та країнах надання та отримання маленьких подарунків є частиною соціальної роботи та культурного досвіду. У таких ситуаціях це має бути згадано у кодексі етики країни.

9.6. Соціальні працівники та їхні роботодавці визнають необхідність вживати заходів для професійного та особистого піклування про себе, щоб запобігти вигоранню, покращити робочі стосунки та результати роботи.

9.7. Соціальні працівники визнають, що вони несуть відповідальність за свої дії перед людьми, з якими вони працюють; власними колегами; своїми роботодавцями; професійними асоціаціями, а також згідно із місцевим, національним та міжнародним законодавством; і ці різні зобов'язання можуть суперечити одне одному, що має бути обговорено задля мінімізації завдання шкоди всім особам. Рішення завжди повинні ґрунтуватись на емпіричних доказах; практичній мудрості; а також на етичних, правових та культурних міркуваннях. Соціальні працівники повинні бути готовими прозоро пояснити причини прийнятого рішення.

9.8. Соціальні працівники та їхні роботодавці працюють над створенням таких умов на робочому місці та в їхніх країнах, за яких можливі обговорення, оцінка та дотримання принципів, визначених цією Декларацією та національними кодексами. Для ухвалення етично обґрунтованих рішень соціальні працівники та їхні роботодавці беруть участь у дебатах і сприяють дискусіям.

Прикінцеві міркування

Процес формування глобальних етичних принципів соціальної роботи не можна вважати лінійним. Він радше є синергетичним, адже етичні засади соціальної роботи обговорюють на різних інституційних рівнях – від конкретних соціальних закладів до міжнародних фахових утворень. Документи останніх стають основою для формування національних візій щодо професійної етики в соціальній роботі, і, навпаки, національні реалії (чи навіть особисті візії розробників текстів) впливають на міжнародні стандарти.

Співставлення міжнародних етичних стандартів, ухвалених у 1994, 2004 та 2018 рр., свідчить, що фахова соціальна робота в світі рухається за траєкторією розвиткової (девелопментської) моделі [20] та спирається на цінності, які Р. Інглеарт [16] відносив до постматеріалістичних, постмодерністських. Також більше уваги приділено питанням соціальної згуртованості, протидії суспільним стереотипам, запобіжним заходам під час використання новітніх технологій. Таким чином соціальна робота як професія прагне здолати свій «напівфаховий статус» допоміжної професії [28], яка подекуди демотивує клієнтів від змін [15]. Водночас нові етичні стандарти орієнтують на визнання локального контексту й звертають увагу на недоцільність сліпого копіювання закордонного досвіду, прямо (у версії МАШСР) чи опосередковано (у версії МФСР) протистоять «професійному імперіалізму» [21].

В нашій країні є чинним документ «Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України» (затверджений наказом Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту від 2005 р.), побудований ще на використанні етичних принципів документу 1994 р. Хоча визначені документом етичні принципи діяльності (повага до гідності кожної людини; пріоритетність інтересів кожної людини; толерантність; довіра і взаємодія у розв'язанні проблем клієнта; доступність послуг; конфіденційність; дотримання норм професійної етики) [6] у цілому видаються прийнятними, проте назагал вони консервують вітчизняну практику у парадигмі соціальної підтримки (того, що в закордонній літературі дістало назву «велфарізму» [24]) і цінностей матеріалістичних. Схожа ситуація спостерігається у країнах, де права людини, на яких ґрунтуються етичні стандарти як 2004 р., так і 2018 р., не визнаються як цінність і дороговкази в діяльності соціальних працівників [29; 30].

Пошук через Google не дає варіантів українського перекладу більш просунутих порівняно з документом 1994 р. міжнародних етичних стандартів 2004 р. Водночас російськомовний переклад доступний в окремих українських виданнях, причому практичних, а не академічних (див. як приклад [5]).

Отже, спостерігаємо в Україні певну відсталість від глобальних процесів впровадження нових етичних принципів соціальної роботи, які – до певної міри – змінюють ідеологію фаху, роблять його більш емансипативним і соціетальним. Хочеться сподіватись, що декларація МФСП і МАШСР не повторить долю документу

2004 р. і не буде проігнорована академічною спільнотою, а натомість увійде до навчальних програм і буде інтерналізована українським фаховим співтовариством.

Перелік використаної літератури та джерел інформації

1. *Вступ до соціальної роботи*: Навч. посібник / За ред. Семигіної Т. В., Миговича І. І. Київ: Академвидав, 2005. 304 с.
2. *Енциклопедія для фахівців соціальної сфери* / За заг. ред. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
3. Засць І. В. *Світоглядні детермінанти у роботі фахівця із соціального забезпечення*: Магістерська робота / Тернопільський національний економічний університет, 2018. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/27534/1/%D0%97%D0%B0%D1%94%D1%86%D1%8C.pdf> (дата звернення 1.10.2018)
4. Зогуляк-Случик Р., Радкевич О. Деонтологія соціальної роботи як складова професійно-етичної компетенції майбутніх фахівців // *Вісник Черкаського університету: педагогічні науки*. 2017. № 3. С. 36-41. URL: <http://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/1531> (дата звернення 1.10.2018)
5. *Крок назустріч: довідник для людей похилого віку*. Хмельницький, 2013. 108 с. URL: <http://www.hesedbesht.org.ua/wp-content/uploads/2016/01/9a6b1fa987156d6484e1048568f710b0.pdf> (дата звернення 15.10.2018)
6. *Про затвердження Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України*: Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту від 9.9.2005 р. № 1965. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05> (дата звернення 15.10.2018)
7. Семигіна Т. В. Глобальні пріоритети соціального розвитку: імперативи для політики і практики // *Наукові записки НаУКМА: Психологічні, педагогічні науки та соціальна робота*. 2013. Т. 149. С. 57-61.
8. Семигіна Т.В. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи // *Вісник АПСВ*. 2015. № 1-2. С. 6-11.
9. Шумик А.М., Тополь О.В. Етика професійного спілкування фахівця із соціальної допомоги // *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 9–10 квітня 2018 р. / редкол. : В. Л. Погребна, Н. В. Островська, І. Ю. Тонкіх та ін. Дніпро: ЛІРА, 2018. С. 553-557.
10. Burgos N. *Open letter* / Letter to members of the IASSW Board of Directors. 2018. 27 June [Unpublished].
11. *Ethics in Social Work, Statement of Principles* / IFSW, IASSW, 2004. URL: <https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2015/10/Ethics-in-Social-Work-Statement-IFSW-IASSW-2004.pdf> (дата звернення 15.10.2018)
12. *Global Definition of Social Work* / IFSW, IASSW, 2014. URL: <https://www.iassw-aiets.org/global-definition-of-social-work-review-of-the-global-definition/> (дата звернення 15.10.2018)
13. *Global Social Work Statement of Ethical Principles* / IASSW, 2018. URL: <https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2018/04/Global-Social-Work-Statement-of-Ethical-Principles-IASSW-27-April-2018-1.pdf> (дата звернення 15.10.2018)
14. *Global Social Work Statement of Ethical Principles* / IFSW, 2018. URL: <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles>
15. Illich I. *Disabling professions*. New Hampshire: Marion Boyars Publishers, 1977. 128 p.

16. Inglehart R.F, Welzel C. *Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence*. New York: Cambridge University Press, 2005. 344 p.
17. Interim Education Commission / IFSW. URL: <https://www.ifsw.org/ifsw-commissions/interim-education-commission/> (дата звернення 10.11.2018)
18. Klein K. J. Evolution of Social Work Ethics // *Social work*. 1999. Vol. 44(4). P. 397-398, DOI: 10.1093/sw/44.4.39
19. Lantos J. D. What We talk about When We talk about ethics // *Hastings Center Report*. 2014. Vol. 44(1). P. 40-44. DOI: 10.1002/hast.269.
20. Lovelock R., Lyons, K., Powel J. *Reflecting on Social Work - Discipline and Profession*. London: Routledge, 2017. 262 p.
21. Midgley J. Professional imperialism: Social work in the third world. London: Heinemann, 1981. 191 p.
22. *Radical Social Work Today: Social Work at the Crossroads*/ Ed. by M. Lavalette. Portland: Policy Press, 2011. 236 p.
23. Sewpaul V. *Letter to members of the IASSW Board of Directors*. 2018. 3 April [Unpublished].
24. Simpkin M. *Trapped within welfare: Surviving social work*. London, Macmillan, 1979. 171 p.
25. *The Ethics of Social Work – Principles and Standards* / IFSW, 1994. URL: <http://raulpage.org/koolitus/ethics1994.html/> (дата звернення 15.10.2018)
26. *The Role of Social Work in Social Protection Systems: The Universal Right to Social Protection* / IFSW, 2016. URL: <https://www.ifsw.org/the-role-of-social-work-in-social-protection-systems-the-universal-right-to-social-protection/> (дата звернення 15.10.2018)
27. *The social work role in building real democracy*: Statement / IFSW, 2016. URL: <https://www.ifsw.org/the-social-work-role-in-building-real-democracy/> (дата звернення 15.10.2018)
28. Toren N. *Social work: The case of a semi-profession*. Beverly Hills: Sage, 1972. 264 p.
29. Yu N. Interrogating social work: Philippine social work and human rights under martial law // *International Journal of Social Welfare*. 2006. Vol. 15. P. 257–263.
30. Yuen-Tsang A, Wang S. Tensions confronting the development of social work education in China: Challenges and opportunities // *International Social Work*. 2002. Vol. 45. P. 375–388.

Анна Собочан, Тереза Бертотті, Кім Стром-Готфрід (2019)

ЕТИЧНІ МІРКУВАННЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ¹²

Вперше переклад опубліковано:

Собочан А., Бертотті Т., Стром-Готфрід К. Етичні міркування у дослідженнях із соціальної роботи / Пер. з англ. Т. Семигіної // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2019. № 1. С. 86-101.

URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_1_2019--86-101.pdf

Вступ

Застосуванню етики до наукових досліджень приділяють багато уваги. Такі принципи, як автономія, благодіяння та справедливість операціоналізуються через інформовану згоду, чесність у проведенні дослідження, запобігання психологічній або фізичній шкоді, право на приватність особистої інформації, конфіденційність та зобов'язання збирати та представляти точні дані (наприклад, Banks, 1995; Gray, 2008; Panter & Sterba, 2011; Peled & Leichentritt, 2002). Проте занадто часто питання щодо етичності досліджень зосереджені на уникненні шахрайства або захисті людей. Побіжний огляд літератури засвідчує, що найчастіше повторювані дебати з етики досліджень точаться навколо регуляторних механізмів досліджень і дослідницьких процесів, що стосуються людей та тварин, а також цінностей у дослідженнях. Хоча ці акценти є життєво важливими в світлі злочинів, як-от тих, що засуджені Нюрнберзьким судом та в експериментах в Уїловбрук¹³ і Таскігей¹⁴ (DuBois, 2008), вони можуть

¹² Вперше опублікована як: Sobočan A. M., Bertotti T., Strom-Gottfried K. (2018): Ethical considerations in social work research, *European Journal of Social Work*, DOI: 10.1080/13691457.2018.1544117

¹³ Прим. переклад. : Медичний експеримент у США, що почався у 1950-х і тривав 15 років, під час якого у школі для дітей із затримкою психічного розвитку зумисне інфікували учнів гепатитом, що дало змогу виявити різновиди цього інфекційного захворювання та поліпшити діагностику. Зараз підхід, застосований доктором С. Кругманом, вважається неетичним (Джерело: <https://study.com/academy/lesson/willowbrook-hepatitis-experiments-bioethics-case-study.html>)

¹⁴ Прим. переклад. : Медичний експеримент у США, що тривав у 1932-1972 рр., в ході якого — під егідою центру громадського здоров'я — вивчалися стадії сифілісу. В експерименті брали участь бідні афроамериканці, у частини з яких був сифіліс, а у частині — ні. Дослідження відбувалось без інформованої згоди, учасники експерименту не отримали ані інформації про свою хворобу, ані лікування. Ідея дослідження полягала в тому, щоб відстежити розвиток хвороби аж до смерті досліджуваних. У 1973 р. експеримент був засуджений Конгресом США, у 1997 р. Президент Клінтон вибачився за це дослідження (Джерело: <https://www.cdc.gov/tuskegee/timeline.htm>).

заступити собою інші гострі та неприємні етичні дилеми процесу дослідження (Vanderpool, 2002).

Звертаючись до етики досліджень, Guillemin і Gillam (2004) окреслюють три її підтипи: процедурну етику (отримання від відповідного комітету з питань етики згоди на проведення дослідження), практичну етику (повсякденні етичні проблеми, що виникають при проведенні дослідження), а також дослідницьку етику (як це сформульовано в професійних кодексах етики або поведінки). Canella and Lincoln (2007) відзначають більш точно, що етичне дослідження можна розглядати як «регулювання, що створює ілюзію етичної практики, і як філософську проблему справедливості та нав'язування влади в рамках концептуалізації та практики самого дослідження» (р. 315). Звертаючи увагу на аспекти етики, які з легкістю можна не помітити, Canella та Lincoln (2007) пропонують низку питань для рефлексії, зокрема такі:

Чому я як дослідник обрав конкретну проблему, до якої я звертаюсь? Що є актуальним або що вважається дослідженням? Які дані чи інформація забезпечують його легітимність? Які методи дослідження є прийнятними та хто має право це вирішувати? Як отримуються та розподіляються ресурси для дослідження? Яким або чийм інтересам насправді служить дослідження?

Якщо поглянути на питання етики широко, то можна сказати, що вони невід'ємні від процесу дослідження – від рішення про те, що саме і як вивчати, до аналізу результатів і їхнього поширення. Етика ставить питання як стосовно доброчесності науковців, так і щодо добробуту досліджуваних груп.

Ця стаття пов'язана з Європейською конференцією з досліджень у соціальній роботі (ECSWR), під час якої відбувалися семінари, спрямовані на обмін думками дослідників соціальної роботи, подолання самотності дослідників під час вирішення дилем і розробку рекомендацій щодо прийняття надійних етичних рішень. З огляду на питання, які найчастіше поставали під час семінарів, ми обрали два окремих напрями етичних міркувань – стосовно незавдання шкоди та стосовно конфлікту інтересів, щоб вивчити ті дилеми, які можуть перебувати у тіні нормативного регулювання або бути неправильно визначені як суто методологічні проблеми. Окрім визначення дилем та наведення ілюстрацій до них, у цій статті також запропоновано теоретичні рамки та ресурси для надання допомоги дослідникам у сфері соціальної роботи для розв'язання етичних питань, що можуть виникнути впродовж усього наукового процесу.

Етика та дослідження у соціальній роботі

Для цілей цієї статті дослідження у соціальній роботі розуміються як такі, що проводяться професійно підготовленими чи уповноваженими соціальними

працівниками, або ж як проваджувані фахівцями інших спеціальностей, під час яких вивчають групи населення, проблеми та заклади, що зазвичай пов'язані з практикою соціальної роботи.

Етика стосується визначення того, що є правильним, а що – помилковим, і може бути описана певними принципами (благодіяння, справедливість, рівність тощо), законодавством, політикою чи професійними кодексами (DuBois, 2008). Вимога приділити увагу питанням етики постає в усіх дослідженнях: науковці повинні зважати на те, який вплив вони здійснюють на життя залучених до дослідження, на актуальність використовуваних методів, ролі, які відіграють дослідники, та все це обґрунтовувати (Jonsen, 1998). Увага до етики особливо важлива для досліджень у соціальній роботі через професійні вимоги, а також через групи людей і проблеми, які вивчають дослідники у соціальній роботі.

Етичні вимоги впливають з наявних стандартів дослідницької етики, а також з особливостей груп, проблем та умов, що вивчаються під час досліджень у соціальній роботі. Окрім цього професійні асоціації однозначно вимагають від соціальних працівників проводити дослідження, що ґрунтуються на професійних цінностях. Наприклад, Етичний кодекс Британської асоціації соціальних працівників (BASW) постулює: «Цілі та процес дослідження у соціальній роботі, зокрема, вибір методології та використання отриманих результатів, мають відповідати цінностям соціальної роботи – повазі до людської гідності, значущості соціальної справедливості та її дотримання» (BASW, 2002, р. 14). Відтак дослідникам слід

прагнути, щоб дослідження, в якому вони беруть участь, сприяло розширенню можливостей користувачів послуг, покращанню їхнього добробуту та поліпшенню їхнього доступу до економічних і соціальних ресурсів, а також прагнути працювати разом з безправними індивідами, групами, громадами над розробкою, формулюванням та реалізацією дослідницьких пріоритетів поваги до основних прав людини й досягнення соціальної справедливості (BASW, 2002, р. 14).

Документ «Етика соціальної роботи, декларація принципів» Міжнародної федерації соціальних працівників (ухвалений спільно з Міжнародною асоціацією шкіл соціальної роботи 2004 р.) однозначно утверджує, що завдання соціальної роботи полягає в сприянні соціальній справедливості. Це означає, що практики соціальної роботи (зокрема й викладачі та дослідники) повинні боротися з дискримінацією, визнавати різноманітність, справедливо розподіляти ресурси, протидіяти несправедливій політиці й практиці, працювати спільно з користувачами послуг (Statement, 2012). Документ Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи щодо досліджень у соціальній роботі (The IASSW statement, 2014) стверджує, що метою досліджень у соціальній роботі є розвиток знань задля підтримки місії та цілей соціальної роботи, і що такі дослідження мають

прикладний та розвивальний характер, розроблюються з користувачами послуг під час інтерактивного, діалогічного процесу і беруть до уваги конкретний контекст практики.

Однак, навіть за наявності нормативного врегулювання, взаємозв'язок між етикою та дослідженням не є простим чи очевидним. Звісно, такі дослідницькі підходи, як дослідження за участю, дослідження в дії чи критичні соціальні дослідження наближаються до ідеалів соціальної роботи стосовно соціальної справедливості (Humphries 2008). Проте Rommelspacher стверджує, що цінність соціальної справедливості для соціальної роботи ніколи фактично не запобігала відтворенню соціальних реалій з класовою нерівністю, гендерною ієрархією та поділом на «нас» та «їх» (2003, р. 205). Аналіз засвідчує, що дії соціальних працівників (включаючи дослідників) подекуди суперечать етичній практиці (Humphries, 2008; Jordan, 2004). І навіть коли соціальні працівники прихильні до впровадження етики, недостатньо покладання лише на етичні кодекси (які самі не є статичними або вільними від впливу цінностей), оскільки жоден кодекс не може охоплювати всі можливі ситуації або визначати будь-які аспекти поведінки.

Етичні кодекси не лише відбивають цінності професії, вони також пов'язані з зовнішніми факторами, як-от комплаєнс (відповідність вимогам, правилам і законам) та управління ризиками, а відтак стандарти зосереджуються на запобіганні скаргам на неетичну поведінку, неправомірним діям та дотриманні відповідальності, й це також може впливати на дослідження (ALLEA – All European Academies, 2017; Reamer, 2005). Наприклад, у Етичному кодексі Національної асоціації соціальних працівників Сполучених Штатів (NASW) містяться 17 досить наказових стандартів щодо досліджень, як-от:

Соціальні працівники ніколи не мають розробляти або проводити оцінювання чи досліджень, що не передбачають процедури інформованої згоди, наприклад, певних форм “природних” спостережень чи архівних досліджень, якщо ретельна і відповідальна перевірка такого дослідження не визнала його доцільним з огляду на перспективну наукову, освітню або прикладну цінність, або неможливо використати рівноцінно ефективні альтернативні процедури без відмови від інформованої згоди (2018, р. 5.02h).

Окрім цінностей та стандартів, що впливають на дослідження у соціальній роботі, слід відзначити, що у дослідників будь-якого напрямку, які вирішують вивчати певні групи населення, заклади та проблеми, виникають особливі міркування. Проблеми та люди, яких асоціюють з послугами соціальної роботи, часто пов'язані із соціальними та політичними негараздами, системним дисбалансом влади та стигматизованими статусами (Shaw & Holland, 2014). Тому логічно, що дослідження соціальних закладів чи користувачів послуг має етичну заангажованість. Незалежно від того, це оцінювання програми чи епідеміологічне дослідження, його визначає певна цінність, яку воно й

вивчає, його формують «особисті, професійні та суспільні погляди та норми» і воно має різноманітні наслідки для суспільства (Leviton, 2011, р. 242), а дослідники під час наукової роботи повинні бути сприйнятливими до етичних імперативів.

Етичні міркування в процесі дослідження

Зрозуміло, що етичні міркування виникають на кожному етапі дослідницького процесу. Початкові етичні проблеми пов'язані з підтримкою, фінансуванням та напрямками досліджень, коли можуть поставати питання про конфлікти інтересів та зв'язок між спонсорами та головним дослідником (McLaughlin, 2011, р. 59). З цим пов'язаний і вибір фокусу дослідження. Що буде лакмусовим папірцем при виборі того, що потрібно вивчати? «З огляду на місію соціальної роботи та етичні норми, наскільки результати дослідницького проекту можуть надати важливу інформацію, яка сприятиме посиленню етичної складової соціальної роботи щодо допомоги людям, які цього потребують?» (Reamer, 2001, р. 432). Відповіді на такі питання важливі для розробки дизайну дослідження і формування його вибірки. «Соціальні працівники повинні забезпечити репрезентативну вибірку ... що відображає різноманітні групи та клієнтів ... і відповідає вимогам етики соціальної роботи щодо дотримання різноманітності та соціальної справедливості» (Reamer, 2001, р. 434). Крім того, вибір методів може бути здійснений етично, якщо при цьому розглядаються методи дослідження, які «наснажують потенційних користувачів послуг (...), сприяють емансипаторним дослідженням та роботі з безправними групами, індивідами та громадами» (Butler, 2002, р. 245).

Конфлікти інтересів можуть бути наслідком репутаційних, фінансових, емоційних або професійних інтересів дослідника. Вони можуть також виникати з «ситуацій, у яких ми зважаємо на цінності, що водночас і привертають до одного і того ж питання, і відштовхують від нього» (Hugman, 2010, р. 153). Деякі теми, групи та заклади менше поширені, є менш бажаними або добре фінансуються чи є такими, до яких важко доступитися для вивчення. Дослідження щодо сексуального насильства може бути привабливою темою для науковця, але належати до тієї сфери, де підтримка, схвалення та можливості обмежені (Grady & Strom-Gottfried, 2011). Зацікавлені у кар'єрному зростанні науковці можуть бути змушені обирати між сферою, де існує значна потреба у поясненнях, і сферою, де наявні більші ресурси.

Дослідникам, чиї інтереси впливають з життєвого досвіду (як опікуна або користувача послуг, членства в територіальній громаді чи спільноті за інтересами), можливо, доведеться поратись з імовірними або фактичними конфліктами інтересів, що виникають внаслідок їхньої ідентифікації з досліджуваною проблемою (Konrad, 2005). Аналогічним чином дослідники, які є соціальними працівниками, можуть відчувати

напругу через конфлікт між ролями вченого та практика. Цей конфлікт може загостритись, коли виявлено шкоду або коли досліджувані очікують надання послуг після їхньої участі у розвідці (Orme, 2004; Shaw & Gould, 2001). З цією напругою пов'язані й конфлікти навколо конфіденційності та обмежень щодо обміну інформацією, зібраною під час дослідження. Якщо роль соціальної роботи полягає у втручанні та переадресації з огляду на отриману проблемну інформацію (наприклад, стосовно стану здоров'я або злочинної діяльності), роль дослідника не передбачає цих дій (і вони навіть можуть їй зашкодити).

На етапах розробки дизайну, формування вибірки та збору даних інформована згода слугує найкращим інструментом уточнення ролей і очікувань, що можуть виникнути під час дослідження. З усіх етичних міркувань дослідження інформована згода може бути найбільш відомою, оскільки законодавство зазвичай вимагає отримувати таку згоду як гарантію захисту суб'єктів дослідження від порушень конфіденційності чи іншої шкоди. Хоча специфічні стандарти можуть відрізнятися залежно від країни, досліджуваної групи, джерела фінансування чи типу дослідження, загальним сподіванням є те, що «учасники досліджень мають бути поінформовані про цілі, методи та ризики, пов'язані з дослідженням, і вони мають добровільно погодитися на участь» (Reamer, 2001, p. 434). Отримання інформованої згоди підпадає під дію культурних, мовних та соціальних чинників, і тому може бути етично та методологічно складною (Faden & Beauchamp, 1986; Israel & Nay, 2006). Керовані етичними принципами дослідники повинні відстоювати принципи справедливості, поваги та дотримання чеснот, для чого їм слід з'ясувати здатність учасників по-справжньому зрозуміти, що означає інформована згода, пояснити, що вони мають право відмовитися або відкликати свою згоду без жодних негативних наслідків.

Чимало етичних міркувань також виникає на завершальних етапах дослідження, коли поширюються та публікуються результати. Чи потрібно надавати досліджуваним доступ до даних або поширювати дані серед них? Які наслідки можуть мати нульові чи негативні результати для вірогідності публікації та репутації дослідника чи професії? Чи має право дослідник затримувати інформацію, яку він вважає невідповідною або шкідливою? Як структурні чинники впливають на упередження щодо публікації того чи іншого дослідження? (Dalton, Bolen, & Mascha, 2016; Franco, Malhotra, & Simonovits, 2014). Поширення та публікація підвищують ризик передачі «... несприятливих стереотипів ... або іншої згубної чи шкідливої репрезентації користувачів послуг», на що звертає особливу Етичний кодекс досліджень, в яких беруть участь люди, Британської асоціації соціальних працівників (Butler, 2002, p. 247).

Ілюстративні приклади

Етичні дилеми часто виникають унаслідок особливого фокусу досліджень у соціальній роботі, професійних етичних очікувань у сфері соціальної роботи та вимог до різних етапів дослідницького процесу. Кожному прикладу передусь огляд дотичних концепцій етики.

Не завдавати шкоди

«Не завдавати шкоди» – один із наріжних принципів етики. У контексті дослідження він змушує вчених уникати випадкового або навмисного завдання шкоди та мінімізувати ризик шкоди чи дискомфорту для досліджуваних (Beauchamp & Childress, 2001). Ця концепція особливо виразно виявляється в біоетиці та медичних дослідженнях, де фармакологічні експерименти та лікувальні процедури можуть бути інвазивними і небезпечними для життя, тому поняття шкоди може звужуватись до фізичного ушкодження, завдання болю або спричинення інвалідності. У дослідженнях із соціальної роботи поняття «шкода» є менш очевидним і може розглядатися як психологічна, соціальна та економічна шкода (ESRC, 2005). Відтак спектр можливих негативних наслідків може бути досить широким і включати такі аспекти, як вторгнення в приватне життя, соціальну відчуженість, емоційну шкоду, психологічний дискомфорт або порушення прав (Israel & Hay, 2006; McLaughlin, 2011). Кодекс Британської асоціації соціальних працівників вимагає, щоб суб'єкти дослідження були захищені від «фізичної та психічної шкоди, дискомфорту, небезпеки та необґрунтованого вторгнення в їхнє повсякденне життя та безпідставного порушення їхньої приватності» (Butler, 2002, p. 245).

Проте практично всі соціальні дослідження є до певної міри нав'язливими та експлуаторськими (Davidson & Layder, 1994). Це особливо актуально для досліджень, що прямо чи опосередковано стосуються особливо уразливих користувачів послуг, які мають менше влади, ніж дослідники або ті, під чиєю егідою проводиться дослідження. Для таких учасників шкода може виникати за простої участі в дослідженні, якщо дослідники недостатньо уважні до конфіденційності, впливу травматичного змісту або спогадів, можливостей помсти сім'ї чи спільноті тощо (Ellsberg & Heise, 2002; Mendis, 2009). Інші ризики заподіяння шкоди можуть виникати при публікації та поширенні результатів досліджень. Наскільки учасники дослідження були захищені й підтримувані в тому, щоб розкриватись не більше, ніж потрібно? Як вирішуються питання потенційної ідентифікації учасників при написанні звіту чи рукопису? Як дослідники уникають негативних відгуків після оприлюднення дослідження? Наскільки до уваги беруться очікування досліджуваних щодо впливу дослідження? Передбачається, що керовані етикою дослідники зважатимуть на наслідки своєї діяльності та знаходитимуть

правильний баланс між ризиками заподіяння шкоди та користю від дослідження для тих людей, які беруть у ньому участь, а також для суспільства.

Приклад

Перший приклад стосується оцінювального дослідження служби захисту дітей та сім'ї в Італії, яке проводилось громадською організацією для оцінки думки різних зацікавлених сторін щодо якості послуг. Дослідники запропонували оцінювальний дизайн, що відповідає багатостороннім та плюралістичним підходам до участі (Hall, 2004; Stame, 2016): опитування, кількісні методи та отримання порад від користувачів послуг. Дослідницька пропозиція була сформована з огляду на принципи справедливості та недискримінації, Проте її розробники зіткнулися з опором спонсорів дослідження, керівників служб і практиків. Проблеми були відкрито обговорені й прийнято рішення, що думки користувачів збиратимуться за допомогою методу фокус-груп.

Певну складність становило питання добору учасників. Учасники мають бути нинішніми чи колишніми користувачами послуг? Це мають бути ті, хто добровільно звертався за послугами, або ті, хто був змушений це робити? Які ризики та бар'єри для вільного висловлення думок можуть виникнути, якщо учасники все ще будуть відчутно залежними від соціальних працівників та занепокоєними стосунками з ними? Водночас потрібно було залучати тих людей, які могли б надавати значущі та релевантні відгуки, свідчити про якість допомоги без надмірної стурбованості або ворожнечі. Нарешті, певну двозначність спричиняв той факт, що потрібно запросити батьків, які приписом суду повинні доглядати за дітьми, але під час дослідження залишатимуть дітей вдома. Отже, у рішенні щодо учасників дослідження довелось балансувати між методологічними аспектами (збір даних від репрезентативної групи користувачів послуг) і етичними аспектами (справедливість, рівність, ризик шкоди).

Більше того, рішення щодо відбору учасників дослідження також розглядалось з урахуванням методології та проблем конфіденційності та вразливості. Зрештою, важливою була й доступність. Батьків запевнили щодо конфіденційності: дослідники не матимуть жодної інформації про сімейну історію, а соціальний працівник не матиме ніякої інформації про зміст інтерв'ю. Наголошувалось, що дослідження зосереджене на якості обслуговування, а не на їхніх сімейних історіях.

Під час вибору учасників фокус-групи також зважали на повагу до особистого життя та конфіденційності з урахуванням контексту невеликого міста. У своєму прагненні не завдати шкоди дослідники усвідомлювали, що батьки можуть бути принижені чи стигматизовані іншими, хто довідається про їхню участь у програмі захисту прав дітей. З огляду на це, дослідник під час першого контакту з учасниками пояснював їм протокол дослідження, що надавав батькам змогу відмовитись від участі в групі або залишити її,

навіть під час зустрічі, без жодних додаткових пояснень, якщо вони відчують, що стосунки з іншими суб'єктами дослідження є проблематичними. Повага до учасників також виявлялась у рішенні проводити зустрічі в такий час, щоб участь у фокус-групі не перешкождала повсякденному життю, не відривала від роботи та догляду за дітьми.

Ці дилеми були ідентифіковані до початку дослідження, але в процесі дослідження, зокрема під час фокус-груп та збору даних, виникли інші дилеми. Упродовж обговорення негативних аспектів послуг та коментування слабких сторін більш широкої системи захисту учасники розпочали жвавий обмін думками, презентували власний досвід, запитували та подавали один одному пропозиції, перетворивши інтерв'ю на щось на кшталт групи самодопомоги. Дослідники були спантеличені. З одного боку, вони були щасливі бачити, як батьки допомагають один одному, дають поради щодо подолання бюрократичних перешкод, висловлюють думки щодо захисту своїх дітей або описують проблеми, що виникають у поведінці їхніх партнерів. З іншого боку, імпровізована дискусія перешкождала дослідникам розглядати питання, що вважались важливими для оцінки послуги, цікавили громадську організацію та спонсорів дослідження. Їхні перші спроби ставити дослідницькі питання були притлумлені жвавими дискусіями учасників. Час вичерпувався. Що вони мали робити – зупинити обмін думками, поставити решту дослідницьких питань або дозволити вільну дискусію, а потім здійснити ретроспективний аналіз зібраних матеріалів з ризиком втрати важливої інформації? Дослідники зіткнулися з виразною ситуацією конфлікту переваг: з одного боку, вони мали зацікавленість у проведенні важливої частини оцінювального дослідження (і зборі даних у групі, з якою рідко проводяться консультації), але з іншого – це суперечило повазі до суб'єктів дослідження, які змінили порядок денний зустрічі на такий, що здавався однозначно кориснішим для них. Більше того, перериваючи групу як дослідники соціальної роботи, вони також могли зрадити деяким принципам професії, як-от повага, наснаження та самовизначення. Зроблений вибір полягав у тому, щоб прокоментувати, що відбувається, і запитати учасників, хотіли б вони продовжити дискусію чи завершити розгляд кількох питань, припинивши обговорення якості послуг. Хоч і без ентузіазму, але учасники обрали другий варіант.

Цей випадок спонукає до декількох міркувань щодо етики. Наскільки вибір методології фокус-груп як методу дослідження заохочував чи посилював активність батьків? Чи було забезпечено свободу висловлюватись і чи пом'якшено ізоляцію та безправ'я? Чи не виявилась мета незрозумілою, отже учасники розглядали зустріч як групу підтримки, а не як дослідницьку групу? Призвела спільна енергія та адвокація до вигідних чи до шкідливих наслідків для самих учасників та для громадської організації?

Рішення дослідників переорієнтувати групу на дослідницькі питання та дотримання батьками правил спричинило додаткові етичні роздуми. Скорочення дискусії завдало шкоди чи запобігло отриманню якоїсь користі? Чи було це зловживанням владою? Чи

свідчить цей приклад про напруженість між ролями вченого та практика, коли друга спонукає до розвитку соціальних мереж, а перша – до завершення дослідження без ризику для його результатів?

Роль дослідника

Попередній випадок відсилає нас до іншої дилеми досліджень у соціальній роботі, а саме до потенціального конфлікту ролей. Практика дослідження включає в себе відносини, отримання та заперечення певних знань, а також, як правило, побудову привілеїв (Lincoln & Cannella, 2009). На сучасні дослідження дедалі більше впливає наявність фінансування та його умови, які можуть визначити, що саме досліджується і як, хто буде проводити дослідження та як будуть використовуватися й поширюватися дані. Оскільки дослідницьке середовище стає більш ринковим і договірним, то постає питання щодо того, чиїм потребам насправді слугує дослідження і перед ким саме дослідник несе моральну відповідальність – перед собою, учасниками дослідження, суспільством чи кимось іще? (Aldred, 2008; Ferdinand, Pearson, Rowe, & Worthington, 2007; Fook, 2003). І окрім явного конфлікту ролей ще є питання, наскільки будь-яке дослідження може або повинно бути позбавленим впливу політики. Як стверджують Collins та Wray-Bliss (2005), дослідники є особистостями із сформованою громадянською та політичною позиціями. Вони мають власні погляди на мораль і свої цінності, котрі скеровують їхню поведінку в будь-якій конкретній ситуації. Зобов'язання щодо проведення дослідження зовсім не означають відстороненості від страждань людей. Під час дослідження несправедливі процеси ідентифікуються та «робляться відомими», а це гарантує, що голоси пригноблених не будуть вгамовані та непочуті; це «цілком узгоджується з найкращими традиціями строгих і систематичних дослідницьких підходів» (Humphries, 2008, p. 31).

Таким чином, етичний виклик для дослідників соціальної роботи може бути результатом накладання двох ролей – дослідників та агентів змін. Це часткове перетинання ролей однозначно знайшло відображення у глобальному визначенні соціальної роботи як академічної дисципліни, що «сприяє соціальним змінам (...), розширенню можливостей та звільненню людей», «залучає людей та структури до вирішення життєвих проблем і підвищення добробуту» (Global definition, 2014). Якою буде відповідальність дослідника як «свідка» та «експерта» після завершення дослідження? Чи краще буде, щоб дослідник соціальної роботи, здобувши дані від учасників дослідження і краще розуміючи проблему, розпочинав боротьбу за зміни? Проте яке право має дослідник виступати від імені інших? Наскільки далеко можуть зайти дослідники, вимагаючи голосу для учасників дослідження, і як вони вирішують питання стосовно небезпеки привласнення думок? Якщо дослідник претендує на те, щоб доносити думку уразливих груп, то це робить такі групи більше чи менше виключеними?

Це їх наснаження чи вияв патерналістичного ставлення? Як скерований етичними принципами дослідник має ставитись до проявів власної емпатії або відрази щодо учасників свого дослідження? Питання, чи повинен дослідник виходити за межі аналізу та поширення результатів досліджень, є особливо гострим у тих випадках, коли дослідження не розроблялись спеціально для отримання знань задля дій (як-от дослідження в дії, дослідження, що проводять користувачі, критичні соціальні дослідження) (Sobočan, 2010).

McLaughlin (2007) стверджує, що соціальній роботі, аби вижити, потрібно долучатись до сучасних дебатів і прагнути формувати зовнішні події, а не перебувати під їхнім впливом. Навіть якщо очікується, що дослідження буде неполітичним, цього важко досягнути на практиці. Чи етичним буде для дослідників, які мають певну владу, відмовитись від обов'язку протидіяти несправедливості, яку вони побачили під час дослідження? І навіть якщо дослідники бачать потенційний вплив свого дослідження на соціальну зміну, їм потрібно зважити, чи матиме ця дія позитивні або негативні наслідки для групи, чію ситуацію вони хочуть покращити. Складно передбачити, розрахувати, чи вплине дослідження на соціальну зміну або матиме негативний вплив. Дослідники не можуть контролювати змінні, що полегшують соціальні трансформації або їм запобігають. Однак, етична практика потребує розгляду, наскільки непередбачувані побічні ефекти дослідження або намір використати його результати задля певних соціальних змін сприятимуть або перешкоджатимуть поставленій меті (Mertens & Ginsberg, 2008).

Приклад

Другий ілюстративний випадок виник під час дослідження, присвяченого повсякденному життю одностатевих сімей. Виявлення того, що життя цих сімей може суттєво покращитись через законодавчі зміни, що стосуються партнерства, зумовлює питання стосовно обов'язку дослідника сприяти цьому поліпшенню. Дослідницькі інтерв'ю з учасниками виявили їхню готовність шукати рішення питань дискримінації, пов'язаної з їхнім сімейним життям (отриманням соціальних послуг, наданням права опіки, усиновлення, патронатного батьківства та багатьох інших). Виникли конфлікти інтересів стосовно ролі дослідника: чи слід просто поінформувати про результати або ініціювати соціальні зміни на основі дослідження?

Подвійність ролей посилювалась через характер самого дослідження та стосунки, налагоджені впродовж його проведення. Батьки, які були респондентами, запросили дослідницю взяти участь у їхній соціальній, спортивній та іншій діяльності, спрямованій на створення безпечного середовища для їхніх дітей. Дослідниця відповіла на ці запрошення, зокрема, задля того, щоб краще зрозуміти, проаналізувати та описати життєвий досвід, наративи і проблеми. Вона іноді зустрічалась з деякими респондентами

після завершення дослідження, і група батьків, яких вона вивчала, сприймала її як свою спільницю.

Методи дослідження та тема вимагали взаємовідносин поваги й довіри, і дослідниця із самого початку виявила себе як така, що підтримує рівні можливості й недискримінацію батьків-гомосексуалістів та їхніх дітей. Таким чином, коли почалися публічні дебати про права одностатевих батьків та були запропоновані законодавчі зміни, батьки очікували від дослідниці участі в цих подіях і відстоювання їхніх інтересів. Ці очікування підживлювались розвинутими в ході дослідження стосунками і були підсилені тим фактом, що батьки визнали у дослідниці додаткове «зобов'язання» захищати їхні права, оскільки вона є соціальною працівницею і гомосексуальною людиною. Наскільки було б правильно відповісти на ці очікування? Її палка прихильність позначилась на «об'єктивності» завершеного дослідження чи вона просто дотримувалася мандату соціальної роботи? Чи мала вона право говорити від імені всіх своїх досліджуваних, навіть якщо їй запропонували це зробити лише деякі респонденти? Чи було етично зосередити увагу саме на тих результатах дослідження, які служили інтересам захисту прав, та оминати деякі, що потенційно можуть спричинити негативний вплив? Звичайно, дослідницю могли сприйняти як (упереджену) захисницю прав, тому важливо, щоб у разі потреби вона змогла демонструвати ретельність дотримання методології. Мандат соціальної роботи та цінності соціальної справедливості вимагають від неї таких дій, що виходять за межі простої звітності про результати, при цьому вигоди для респондентів мають і надалі залишатися найголовнішими. Отже, вона може стати представницею інтересів цієї групи, але так, щоб її позиція чутливо відображала проблеми всіх респондентів, та з обережністю щодо висловлюваної інформації. Уроки цього досвіду засвідчують, що імовірно слід включити можливість адвокації, побудованої на результатах дослідження, у процес отримання інформованої згоди на участь у дослідженні.

Обговорення та рекомендації

Наведені вище приклади розглядають декілька аспектів етики та досліджень. Це нові варіації давніх ситуацій та проблем: уникнення шкоди, компроміс у балансуванні між суперечливими інтересами під час дослідження, протиріччя між ролями і досвідом науковця, з одного боку, та тематикою чи групою населення, які є фокусом дослідження, з іншого. Дослідники часто розглядають етичні проблеми, що постають під час дослідження, як такі, що є суто методологічними. Але рішення щодо методології – це також етичні рішення, що мають розглядатися продумано і спрямовано, з використанням специфічних інструментів, навичок та підходів (Panter & Sterba, 2011). Будь-яке методологічне рішення має потенціал для позитивного або негативного впливу на людську гідність учасників дослідження (DuBois, 2008). Якщо дотримуватись

етичних підходів, то слід розуміти, що будь-яке дослідження вимагає від дослідників окрім знань традиційних етичних принципів та процедур ще й особистої чесноти та їхньої чутливості до концепцій антидискримінаційної практики (DuBois, 2008). У цій частині статті ми описуємо стратегії покращення етичної спроможності дослідників та дослідницьких команд, зокрема, освітню підготовку, систематичну увагу до етики та опанування інструментів прийняття рішень.

Загалом, освітні програми ознайомлюють дослідників з етичними принципами (які дії є правильними, а які – ні) та вимогами щодо дотримання етичності дослідницьких процедур, як-от подання проекту до Комісії з етики (IRB) або інших органів, що займаються захистом людей як суб'єктів дослідження. Проте питання щодо цінностей, «внутрішнього відчуття справедливості, правильності та помилковості, зобов'язань та вимог» (Reamer, 1993, p. 80) можуть бути проігноровані під час дослідження, а відтак потребують більш цілеспрямованої уваги. Студенти повинні бути готові дослідити свої особливості та мотиви, щоб визначити, чи є вибір, який вони роблять, справді етичним, а не керованим егоїстичними або експлуатаційними намірами. Адже тиск стосовного наукової продуктивності у сучасній вищій освіті може сприяти прийняттю рішень, що є вигідними для дослідників і надають їм конкурентні переваги. Тому системи освіти та наставництва повинні виховувати дослідників з усвідомленням, бажанням і вмінням діяти чесно та кидати виклик дискримінаційним методам дослідження.

Під час аналізу 57 опублікованих досліджень із застосуванням якісних та змішаних методів, Peled і Leichtentritt (2002) виявили, що лише у кількох з них згадується справедливість або інші позитивні наслідки для учасників дослідження. Ігнорування цих питань виглядає дивовижним з огляду на те, що у дослідженнях із соціальної роботи часто наголошують на цінностях і на тому, що більше уваги слід приділяти етичним аспектам, що ці аспекти мають бути не менш важливими, аніж знання та навички, потрібні для збору даних, їх правильного аналізу й формулювання відповідних висновків та рекомендацій.

Урахування етичних питань під час розробки досліджень узгоджується з чутливістю до антидискримінаційних концепцій, які кидають виклик науковцям тим, що вимагають зважати на динаміку влади у процесі дослідження та те, як цей процес сам по собі може сприяти подальшій експлуатації та маргіналізації досліджуваних (Parada & Wehbi, 2017). Задля навчання студентів бути рефлексивними дослідниками, Silver змушує їх думати про концепції суб'єктивності, репрезентації та позиції, для цього вона ставить деякі базові питання. Для оцінювання суб'єктивності – «Як я історично, культурно, політично та інституційно позиціонуюся по відношенню до тих, кого я вивчаю?»; для розуміння репрезентації – «Кого я маю право представляти?» та «Наскільки моя діяльність з представлення когось є актом панування?»; для визначення позиції – «Яке право я маю, щоб увійти до громади, до якої я не належу?» та «Якими будуть наслідки використання

моєї дослідницької позиції для представлення «інших»? (Silver, 2017, p. 120). Ці питання підводять до важливих міркувань стосовно привілеїв, поваги, прав та влади в процесі дослідження. Вони також являють собою відхід від важливих, але більш технічних питань, як мінімізувати ризики та забезпечити інформовану згоду. Для ефективного вирішення питань дослідницької етики потрібно посилити як ціннісні, так і технічні аспекти, розглядати формування відповідних компетентностей як невід'ємну частину освітнього та наукового процесу.

Програми соціальної роботи та старші дослідники відіграють важливу роль у навчанні та плеканні вчених-початківців. Тому у своїй роботі вони повинні інтегрувати мову етики та міркування щодо протидії пригнобленню при вивченні та моделюванні наукового процесу. Їхня роль як голкіперів у захисті науки передбачає приділення уваги питанням цінності та доброчесності у відборі та навчанні майбутніх дослідників. Викладачі повинні також готувати дослідників-початківців з навичками саморефлексії та консультувати їх з питань привілеїв, влади, шкоди та очікувань. Важливим елементом цих процесів є комфорт та сміливість вести складні розмови з колегами, деякі з яких можуть мати різні повноваження та владу. Такі поняття, як сміливе наслідування та вдячне запитування можуть стати у пригоді членам дослідницької команди у разі, коли варто ініціювати складну дискусію (Chaleff, 2009). Занурені в ці процеси вчені набудуть здатності до глибшої саморефлексії, а також спроможні бути гарними слухачами для інших дослідників.

Ще одна можливість розвивати увагу до етики в дослідженні пов'язана з організаціями, що надають фінансування, професійними організаціями та науковими асоціаціями. Ці групи можуть відігравати важливу роль у реалізації освітніх програм, проведенні бесід та обміні ресурсами в електронному вигляді, на конференціях та на зустрічах з планування. Ці кроки могли б зробити неявну етику видимою, оскільки наразі приділяють увагу захисту людей. Завдяки їм можна забезпечити важливу підтримку та консультації дослідникам, коли вони стикаються з невеликою, але сутнісною етичною дилемою і відчують себе самотніми та збентеженими. Місцеві філії таких організацій також можуть забезпечувати зв'язки з групами споживачів, щоб переконатись, що внесок учасників дослідження та інших традиційно маргінальних груп повністю представлений у рішеннях дослідників.

На додаток до доброчесності, освіти, соціальної активності та консультацій, дослідник повинен мати навички, які допомагають приймати рішення в ситуації етичних дилем. Існує безліч теоретичних підходів, використовуваних для аналізу етичних проблем. Проте часто вони призначені для певного фаху і є надто детальними, що робить їх складними для запам'ятовування та обтяжливими у застосуванні (DuBois, 2008). Далі ми підсумовуємо елементи двох концепцій, які скеровують дослідників під час виявлення та вирішення дилеми (Childress et al., 2002; DuBois, 2008).

DuBois (2008) пропонує чотириточкову модель, відому за аббревіатурою SFNO (де S – stakeholders, зацікавлені сторони; F – facts, факти; N – norms, норми; O – options, варіанти). Ці ключові слова служать своєрідними підказками для кроків у процесі прийняття етичних рішень. Модель може бути використана як форма саморегуляції окремого дослідника, але надійнішим буде її використання групою. Такі групи можуть складатися з членів дослідницької команди, постійного комітету в університеті чи науково-дослідницькому середовищі, або тимчасової спеціальної групи, створеної дослідником з огляду на характер етичної дилеми. Ці групи можуть бути міждисциплінарними та включати користувачів послуг і фахівців з питань етики, не пов'язаних з дослідженням, які знаходяться під рукою. Кожна літера в аббревіатурі SFNO спонукає дослідників розглянути можливі етичні перешкоди (*табл. 1*).

У наведених вище ілюстративних випадках ця модель не застосовувалась, проте вона описує приклади того, як варто діяти дослідникам. У справі про благополуччя дитини дослідники усвідомлювали плюси й мінуси дизайну дослідження та плану формування відбору з огляду на кількість недобровільних користувачів послуг. Коли фокус-групи набули непередбачуваного розвитку дискусії, то команда продемонструвала гнучкість і увагу до норм та цінностей професії соціальної роботи. У вивченні одностатевих сімей дослідниця усвідомила наслідки особистої ідентичності та ступеня залучення, що вимагаються за проектом та метою дослідження, і, таким чином, вжила заходів для встановлення меж, участі в консультаціях і саморефлексії.

Модель SFNO надає можливість аналізувати випадки задля того, щоб усі відповідні етичні аспекти згадувались і розглядались. Проте рішення щодо того, чи слід продовжувати певну стратегію дослідження або змінити її в світлі етичних проблем, вимагає додаткових міркувань.

Табл 1. Модель SFNO

Зацікавлені сторони (Stakeholders)	* Хто має зацікавленість у прийнятті рішення? * На кого суттєво вплине прийняте рішення?
Факти (Facts)	* Які саме питання можуть спричинити розбіжності? * Які факти мають відношення до рішення?
Норми, правила (Norms)	* Які етичні принципи, норми чи цінності на кону? * Які з них є релевантними, а які можуть призвести до конфліктів чи зумовлювати незгоду?
Варіанти (Options)	* Які дії чи політика заслуговують серйозного розгляду? * Якщо етичний ідеал неможливий, які компромісні рішення є найбільш привабливими?

Модель «Дія – рішення» (Action-Decision), представлена у табл. 2, допомагає дослідникам переосмислити їхній методологічний вибір з урахуванням етичних міркувань (Childress et al., 2002; DuBois, 2008).

Табл. 2. Модель «Дія – рішення»

Необхідність (Necessity)	* Чи необхідно порушувати ті цінності чи норми, що обмірковуються, для завершення дослідження?
Ефективність, раціональність (Effectiveness)	* Чи буде методологія ефективною для досягнення мети дослідження?
Пропорційність (Proportionality)	* Чи є бажана мета настільки важливою, щоб виправдати переоцінку певного принципу чи цінності?
Найменше порушення (Least infringement)	* Чи розроблена методологія таким чином, щоб мінімізувати порушення принципів або цінностей, яким вона суперечить?
Належний процес (Proper proces)	* Чи приймалось рішення прозоро, за участю громади та з належними дозволами?

В ілюстративному прикладі щодо громадської організації, яка займається питаннями добробуту дітей, дослідники продемонстрували обізнаність стосовно етичних проблем та відкритість в узгодженні суперечливих імперативів для побудови фокус-груп. При цьому вони намагалися залучити користувачів послуг, не без поступок спонсорській організації. Проте під час самої групи, коли учасники захопились

взаємодопомогою, фасилітатори виявили свою владу, м'яко засвідчивши, що фокус дослідження важливіший за інтереси учасників дослідження.

У випадку одностатевого виховання дітей дослідниця виявила повагу до учасників дослідження та їхніх дітей, використавши поряд з опитуваннями етнографічний підхід, що занурював її у повсякденну діяльність домогосподарства. Безперервна рефлексія щодо належного процесу (як описано в табл. 2) у цьому випадку означала обґрунтовану методологію, отримання інформованої згоди від усіх осіб, з якими вона зустрічалася під час дослідження (а не тільки від респондентів), дотримання принципів справедливості, конфіденційності, поваги тощо. Вирішивши, що вона також буде діяти як представник інтересів, вона прагнула отримати схвалення на це протягом різних соціальних подій, в яких брала участь вже після завершення інтерв'ю. Вона також прийняла рішення провести ретельний аналіз (включаючи залучення інших дослідників, далеких від цього дослідження, для перевірки її даних та коментарів щодо її аналізу). Менш особистий підхід (подвійне сліпе кодування щоденників, які вели учасники дослідження, або записи відеокамер, що фіксували повсякденне життя) могли бути більш безпечним вибором з огляду на можливість звинувачення у прихильності та упередженості з боку тих спільнот, які не підтримують рівні права гомосексуальних людей. Але це відбувалося б за рахунок міжособистісних відносин, налагодження яких дозволило отримати глибші результати, а також права вести мову від імені дослідницької групи та одночасно перевіряти валідність аналізу.

У Сполучених Штатах Америки – завдяки Комісіям з етики – існує дуже добре розвинена система для захисту прав людей як учасників дослідження. Проте ці контрольні комісії не зважають, чи мають право голосу учасники дослідження під час його розробки та здійснення, і наскільки етичними є цілі дослідження, а саме кому від них більше користі – досліджуваним чи самому досліднику? Аналогічним чином, у фінансованій Європейським Союзом пошуковій діяльності, де етика є невід'ємною частиною досліджень від початку до кінця, більша частина етичної перевірки стосується відповідності законодавству, тоді як (етичні) дослідницькі наміри, як очікується, виходять за ці межі. Використання таких моделей, як SFNO або «Дія – рішення» вимагає від дослідників обмірковування низки питань та системних аспектів. Наприклад, пошук відповіді на питання про те, хто найбільше отримує користі від дослідження, при застосуванні SFNO або «Дія – рішення» може свідчити, що дослідження недостатньо поважає або винагороджує тих, хто бере участь у ньому, і тому має бути переглянute.

Розширення спроможності дослідників брати участь у широких етичних дискусіях вимагає підтримки та залучення всіх складових дослідницької діяльності. Ці зусилля можуть бути підкріплені та підтримані шляхом нормалізації обговорення питань етики, наприклад, шляхом регулярного обговорення в наукових журналах та на професійних зібраннях, розгляду питань етики та цінностей при плануванні фінансування, публікації чи презентації досліджень. Організації, які фінансують, контролюють та поширюють

дослідження, можуть сприяти підсиленню не лише їх методологічного, а й етичного підґрунтя. Європейська комісія та Європейська комісія з питань досліджень вже включили етичні питання в свій процес фінансування досліджень і розглядають їх при поданні заявок. Усвідомлення та прийняття цих інструментів має потенціал для вкорінення етичних міркувань у дослідження з соціальної роботи та інших сфер. Як демонструють наведені у цій статті ілюстративні випадки, імпліцитні етичні дилеми завжди становлять частину процесу дослідження. Для усунення цих проблем та подолання ізоляції дослідників, які стикаються з ними, потрібні посилені підтримка, відкритість та знання.

Подяки

Автори хотіли б подякувати професору, доктору Джулії Франц з Ганновера, Німеччина, яка була співавторкою семінару на 5-ій Європейській конференції з досліджень соціальної роботи, де й зародилась початкова ідея цієї статті. Анна Марія Собочан також хотіла б подякувати професору з соціальної роботи Вів'єн Крі та професору Джону Дівейні, Школа соціальних і політичних наук Единбурзького університету, Великобританія, за інституційну підтримку.

Фінансування

Частина цієї роботи (авторки Ани Марії Собочан) була підтримана словенською дослідницькою агенцією (Javna Agencija za Raziskovalno Dejavnost RS) [Грант № Z5-7192].

Перелік використаної літератури та джерел інформації

- Aldred, R. (2008). Ethical and political issues in contemporary research relationships. *Sociology*, 42(5), 887–903.
- ALLEA - All European Academies. (2017). *European code of conduct for research integrity*: Revised edition. Berlin: Author.
- Banks, S. (1995). *Ethics and values in social work*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (2001). *Principles of biomedical ethics*. New York, NY: Oxford University Press.
- British Association of Social Workers. (2012). *BASW code of ethics*. Retrieved from <https://www.basw.co.uk/codeofethics/>
- Butler, I. (2002). A code of ethics for social work and social care research. *The British Journal of Social Work*, 32(2), 239–248. doi: 10.1093/bjsw/32.2.239
- Canella, G. S., & Lincoln, Y. S. (2007). Predatory vs. dialogic ethics: Constructing an illusion or ethical practice as the core of research methods. *Qualitative Inquiry*, 13(3), 315–335. doi: 10.1177/1077800406297648
- Chaleff, I. (2009). *The courageous follower* (3rd ed.). San Francisco, CA: Berrett-Koehler.
- Childress, J., Faden, R., Gaare, R., Gostin, L., Kahn, J., Bonnie, R., ... Nieburg, P. (2002). Public health ethics: Mapping the terrain. *The Journal of Law, Medicine & Ethics*, 30(2), 170–178.
- Collins, H., & Wray-Bliss, E. (2005). Discriminating ethics. *Human Relations*, 58(6), 779–824.

- Dalton, J., Bolen, S., & Mascha, E. (2016). Publication bias: The elephant in the review. *Anesthesia & Analgesia*, 123(4), 812–813.
- Davidson, J. O., & Layder, D. (1994). *Methods, sex and madness*. London: Routledge.
- DuBois, J. M. (2008). *Ethics in mental health research: Principles, guidance, cases*. New York, NY: Oxford.
- Ellsberg, M., & Heise, L. (2002). Bearing witness: Ethics in domestic violence research. *The Lancet*, 359(9317), 1599–1604.
- ESRC (2005). *Framework for research ethics*. Retrieved from <https://esrc.ukri.org/files/funding/guidance-for-applicants/esrc-framework-for-research-ethics-2015/>
- Faden, R. R., & Beauchamp, T. L. (1986). A history and theory of informed consent. New York, NY: Oxford.
- Ferdinand, J., Pearson, G., Rowe, M., & Worthington, F. (2007). A different kind of ethics. *Ethnography*, 8(4), 519–543.
- Fook, J. (2003). Critical social work. *Qualitative Social Work*, 2(2), 123–130.
- Franco, A., Malhotra, N., & Simonovits, G. (2014). Publication bias in the social sciences: Unlocking the file drawer. *Science*, 345(6203), 1502–1505.
- Grady, M., & Strom-Gottfried, K. J. (2011). No easy answers: Ethical challenges working with sex offenders. *Clinical Social Work Journal*, 39(1), 18–27.
- Gray, M. T. (2008). Nursing experiences with the ethical dimensions of nursing education. *Nursing Ethics*, 15(3), 332–345.
- Guillemin, M., & Gillam, L. (2004). Ethics, reflexivity, and ‘ethically important moments’ in research. *Qualitative Inquiry*, 10 (2), 261–280.
- Hall, J. E. (2004). Pluralistic evaluation: A situational approach to service evaluation. *Journal of Nursing Management*, 12(1), 22–27.
- Hugman, R. (2010). *Understanding international social work: A critical analysis*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Humphries, B. (2008). *Social work research for social justice*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- International Association of Schools of Social Work. (2014). *The IASSW statement on social work research*. Retrieved from <https://www.iassw-aiets.org/the-iassw-statement-on-social-work-research-july-2014/>
- International Federation of Social Workers. (2012). *Statement of ethical principles*. Retrieved from <http://ifsw.org/policies/statement-of-ethical-principles/>
- International Federation of Social Workers. (2014). *Global definition of social work*. Retrieved from <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- Israel, M., & Hay, I. (2006). *Research ethics for social scientists*. London: Sage.
- Jonsen, A. (1998). *The birth of bioethics*. New York: Oxford.
- Jordan, B. (2004). Emancipatory social work? Opportunity or oxymoron. *The British Journal of Social Work*, 34(1), 5–19.
- Konrad, S. C. (2005). Mothers of children with acquired disabilities: Using the subjective voice to inform parent/professional partnership. *Omega-Journal of Death and Dying*, 51(1), 17–31.
- Leviton, L. C. (2011). Ethics in program evaluation. In A. T. Panter & S. K. Sterba (Eds.), *Handbook of ethics in quantitative methodology* (pp. 241–264). New York, NY: Taylor Francis.
- Lincoln, Y. S., & Cannella, G. S. (2009). Ethics and the broader rethinking/reconceptualization of research as construct. *Cultural Studies/Critical Methodologies*, 9(2), 273–285.
- McLaughlin, H. (2007). Ethical issues in the involvement of young service users in research. *Social Service Abstracts*, 1(2), 176–193.
- McLaughlin, H. (2011). *Understanding social work research*. London: Sage.

- Mendis, K. (2009). Collecting data from mothers who have experienced childhood family violence with the use of a feminist methodology. *Qualitative Social Work*, 8(3), 377–390.
- Mertens, D. M., & Ginsberg, P. E. (2008). Deep in ethical waters: Transformative perspectives for qualitative social work research. *Qualitative Social Work*, 7(4), 484–503.
- National Association of Social Workers. (2018). *Code of ethics*. Washington, DC: Author.
- Orme, J. (2004). 'It's feminist because I say so!' Feminist, social work and critical practice in the UK. *Qualitative Social Work*, 2(2), 131–154.
- Panter, A. T., & Sterba, S. K. (Eds.). (2011). *Handbook of ethics in quantitative methodology*. New York, NY: Taylor Francis.
- Parada, H., & Wehbi, S. (2017). *Reimagining anti-oppression social work research*. Toronto, Ontario: Canadian Scholars.
- Peled, E., & Leichtentritt, R. (2002). The ethics of qualitative social work research. *Qualitative Social Work*, 1(2), 145–169.
- Reamer, F. (2001). *Ethics education in social work*. Alexandria, VA: Council on Social Work Education.
- Reamer, F. G. (1993). *The philosophical foundations of social work*. New York, NY: Columbia University Press.
- Reamer, F. G. (2005). Social work values and ethics: Reflections on the profession's odyssey. *Advances in Social Work*, 6(1), 24–32.
- Rommelspacher, B. (2003). Social work as a human rights profession. *Socialno Delo*, 42(4–5), 205–209.
- Shaw, I., & Gould, N. (2001). *Qualitative research in social work*. London: Sage.
- Shaw, I., & Holland, S. (2014). *Doing qualitative research in social work*. London: Sage.
- Silver, S. (2017). Decolonizing a graduate research course: Moving away from innocence and ignorance. In H. Parada & S. Wehbi (Eds.), *Reimagining anti-oppression social work research* (pp. 99–113). Toronto, Ontario: Canadian Scholars.
- Sobočan, A. M. (2010). Ethics in/after social work research: Deliberation on the meaning of knowledge dissemination in social work research. In D. Zaviršek, B. Rommelspacher, & S. Staub (Eds.), *Ethical dilemmas in social work: International perspective* (pp. 169–187). Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana.
- Stame, N. (2016). *La valutazione pluralista*. Milan: Franco Angeli.
- Vanderpool, H. (2002). Physician and philosopher: The philosophical foundation of medicine: Essays by Dr. Edmund Pellegrino. *The New England Journal of Medicine*, 347(12), 952–953.

Переклад з англійської Тетяни Семигіної

До розділу 3

СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ЗНАННЯ, КОНЦЕПЦІЇ

1. Семигіна Т. (2012). *Теорії соціальної роботи*
2. Семигіна Т. (2018). *Розвиток власних теорій соціальної роботи: глобальні тенденції*
3. Семигіна Т. (2019). *Розвиток у сучасній соціальній роботі підходів, орієнтованих на сильні сторони клієнтів*
4. Ярошенко А., Семигіна Т. (2019). *Феміністична соціальна робота як професійне інвестування в жіночу солідарність*
5. Семигіна Т. (2018). *Чому соціальна робота набуває зеленого кольору?*
6. Лиховид Д., Семигіна Т. (2015). *Колективне наснаження і самоорганізація територіальної громади*

ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Вперше опубліковано:

Семигіна Т. В. Теорії соціальної роботи // Енциклопедія для фахівців соціальної сфери [заг. ред. І. Д. Зверєва]. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. С. 110-114.

ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ (далі *Т. с. р.*) – сукупність сформованих у процесі пізнавальної, практичної діяльності уявлень, концепцій, понять, які відображають закони, закономірності, принципи, тенденції розвитку соціальної роботи, обґрунтовують мо- делі практики і техніки втручання.

Процес соціальної роботи є складним, потребує різнопланових знань. До того ж сучасна соціальна робота поєднує різноманітні наукові школи, моделі практики, засновані на теоретичних поглядах різних шкіл. Це дає підстави охарактеризувати її як парадигмальну (засновану на різних наукових і науково-практичних парадигмах і підходах) теорію.

Соціальна робота, як і кожна наука, потребує теорії через низку причин: без теорії неможливо накопичити знання й покращити розуміння цієї діяльності; без теорії неможливо встановити відбір інформації, тобто визначити певні пріоритети, базис; без теорії неможливо сформулювати питання, які виходять за межі загальноприйнятих понять, вимагають незалежної основи. По відношенню до свого об'єкта – соціальної роботи – теорія покликана відповісти на запитання, чому і що необхідно зробити. Теорія дає методиці науковий фундамент, професійний спосіб мислення, набір ідей, закономірностей, які можна перевести на технологічний рівень для застосування в безпосередній практиці.

Соціальна робота вибудовує свою методологію на здобутих у процесі досліджень доказових знаннях, аналізі реальної практики з урахуванням специфіки її контексту. Важливими для неї є теоретичні пояснення природи соціальних проблем і контексту їх розв'язання, прийнятності застосування конкретних технік втручання, обґрунтування практичних дій соціальних працівників. Практичне здійснення соціальної роботи відбувається в єдності з її теоретичним аналізом, прогнозуванням, моделюванням тощо.

Теоретичне обґрунтування соціальної роботи постійно змінюється, розвивається у відповідь на трансформації потреб клієнтів, працівників і оточення. Розвиток теорій і моделей соціальної роботи зумовлений як досягненнями споріднених наук – психології, соціології тощо, так і набуттям соціальною роботою власних емпіричних даних із практики, відпрацювання власних методик роботи, поширенням філософії постмодернізму. Також на соціальній роботі суттєво позначилися ідеологічні та політичні концепції, особливо неолібералізм, який підносив свободу вибору як найвищу цінність, а також соціальні й суспільно-політичні рухи, які обстоювали права дискримінованих груп, і соціально-економічні кризи. Кожна з цих теоретичних концепцій привносила в практику соціальної роботи нові методи, технології, засоби впливу.

Одна з найбільш поширених у вітчизняній науковій літературі класифікацій *Т. с. р.* розглядає ці теорії за спорідненістю із соціально-гуманітарними науками. Цю класифікацію репрезентують: психологічно орієнтовані теорії; соціологічно орієнтовані теорії; комплексні (біопсихосоціальні) теорії.

Психологічно орієнтовані Т. с. р. – це сукупність теоретичних концепцій соціальної роботи, які ґрунтуються на пізнання закономірностей психологічного розвитку і статусу людини в суспільстві. Вони зосереджені на психологічних, емоційних, а не соціальних, структурних чинниках виникнення у клієнта складних життєвих ситуацій, відтак допомога клієнтові може відбуватися шляхом оптимізації його щодо використання особистісних і соціальних ресурсів для впливу на несприятливу ситуацію його життя.

Однією з найпоширеніших психологічно орієнтованих *Т. с. р.* є **психодинамічна теорія**, в основу якої покладено ідеї та техніки психоаналізу, обґрунтованого австрійським психологом і психіатром З. Фрейдом. Психоаналіз суттєво розширив уявлення про сутність допомоги у соціальній роботі. Психодинамічна *Т. с. р.* фокусується на внутрішньому житті індивіда, розглядає дії та поведінку людини як такі, що є наслідком процесу її мислення, а не особливостей міжособистісних відносин або навколишньої ситуації. Вона пропонує добре розроблені техніки діагностування соціального відхилення, дає змогу для прогнозування перспектив поліпшення стану. Представниками цього напрямку можна вважати К. Юнга, А. Адлера, К. Хорн, Е. Фромма, Е. Берна. Активну роль у становленні психоаналітичної *Т. с. р.* відіграла американка М. Річмонд.

Когнітивно-біхевіористська (лат. *cognio* – пізнання та англ. *behaviour* – поведінка) *Т. с. р.* ґрунтується на ідеї допомоги клієнтові, орієнтуючись на особливість його мислення, установки, які в кінцевому підсумку спрямовують його дії. Суть допомоги полягає у регуляції соціальної поведінки клієнта шляхом набуття навичок

відпрацьовувати механізми своїх вчинків адекватно до соціальних умов. Поведінкові теорії розвивали Дж.-Б. Вотсон, Б. Ф. Скіннер, А. Бандура, представниками когнітивної психології, що лягла в основу когнітивно-біхевіористської *Т.с.р.*, є: А. Елліс, А. Бек, В. Глассер. Сучасний розвиток когнітивно-біхевіористської *Т.с.р.* пов'язують з ім'ям американського фахівця Г. Голдстейна, який модифікував застосування когнітивної та біхевіористської психології для соціальної адаптації клієнтів.

Гуманістична теорія вбачає головні резерви в особистості самої людини, у початково закладених у неї силах добра, психічного здоров'я й бажання до самовдосконалення. Тому в рамках цієї *Т.с.р.* клієнтам відводять роль активних творців власного життя, стиль якого може бути обмежений тільки фізичними або соціальними впливами. Допомога у виборі стратегії дій для клієнта має орієнтуватися на його пошук власного життєвого призначення. Засновниками гуманістичного напрямку в психології вважають К. Роджерса, А. Маслоу, Ф. Перлза, В. Франкла та ін.

Соціологічно орієнтовані *Т.с.р.* – сукупність теоретичних концепцій соціальної роботи, основою яких є пізнання закономірностей соціального розвитку, структурування суспільства, взаємодії його соціальних інститутів. Ці теорії зосереджують увагу на фізичному й соціальному оточенні клієнта, соціальних нормах і соціальних патологіях, соціальному контролю за поведінкою клієнта, розглядають соціальні причини виникнення складних життєвих ситуацій. Фундаторкою соціологічного напрямку соціальної роботи вважають Дж. Адамс.

Системно-екологічна *Т.с.р.* є однією з найпопулярніших у сучасній соціальній роботі. Відповідно до неї суспільство розглядається як складна соціальна система, утворена із сукупності взаємопов'язаних елементів у вигляді соціальних організацій та інститутів, взаємодія яких впливає на життєдіяльність людини. Ґрунтується на ідеї, що задовільне життя людини залежить від систем, які її оточують, а сім'ю можна розглядати як систему, усередині якої існують відносини між подружжям, дітьми і родичами, а сама вона включена у взаємодію з різноманітними соціальними інститутами — державою, системою освіти й виховання, економічними та іншими організаціями. Допомога полягає у виявленні факторів оточення клієнта, фіксації впливу на нього інших людей, а також соціальних факторів. Зміст діяльності спеціалістів полягає в тому, щоб за допомогою активних методів адаптації і соціалізації клієнта досягнути особистісних змін задля досягнення відповідності між станом індивіда й вимогами навколишнього середовища, або у впливі на зміну умов оточення з тим, щоб соціальне і фізичне середовище якомога більше відповідало правам, потребам і життєвим цілям особистості. Зацікавленість теорією систем досягла апогею в 70 рр. ХХ ст. з опублікуванням праць американських фахівців із соціальної роботи Г. Голдстейна, Е. Мінахен, К. Гермейна, А. Гіттермана.

Соціально-радикальна Т.с.р. акцентує увагу на ідеї допомоги клієнтові в розвитку його соціальної самосвідомості, передусім її політичної та правової складових. Вона, спираючись переважно на ідеї марксизму і радикального фемінізму, ідеї А. Фрейре, кидає виклик психологічним поясненням проблем клієнтів і закликає до розгляду балансу влади, використання структурних засобів розв'язання проблем, колективних дій. Мета допомоги — підвищити рівень самоконтролю та особистої відповідальності клієнта, самоактуалізації його можливостей у захисті та обстоюванні прав, протистоянні дискримінації.

Теорія ролей і стигматизації, що активно використовується в соціальній роботі, ґрунтується на ідеї рольової поведінки клієнта, який будує свою поведінку відповідно до загальноприйнятих моделей, схем, що відтворюються індивідуальною свідомістю. Охоплює проблеми клієнта, пов'язані з очікуваною поведінкою і бажаним розвитком з урахуванням минулого досвіду, розуміння значущості актуальних подій і механізмів формування в людини уявлень про її роль у житті.

Комплексні (біопсихосоціальні) теорії — сукупність теоретичних концепцій соціальної роботи, які орієнтують на цілісне бачення проблем захисту життєвих сил людини як біопсихосоціальної істоти. Враховують психологічні й соціальні чинники виникнення в клієнтів складних життєвих проблем, ґрунтуються на теоретичних надбаннях і техніках з різних сфер людських знань і діяльності — педагогіки, соціальної психіатрії, психології, соціології тощо.

Теорія кризового втручання орієнтована на допомогу клієнтові, який перебуває в стані глибокої й гострої психологічної кризи і якому необхідне оперативне втручання для виведення з дезадаптивного стану. Соціальні працівники, які застосовують цю теорію, предметом своєї діяльності визначають не лише особу клієнта, але й психотравмуючу соціальну ситуацію в цілому.

Із практики і досліджень у соціальній роботі взяла свій початок **зосереджена на завданні модель**, яка пропонує концептуальну структуру діяльності — чітку послідовність діагностики проблеми клієнта та роботи з нею. Вона є однією із найбільш технічних теорій і допомагає практичним працівникам усвідомити, яким саме чином будувати процес безпосередньої роботи з клієнтом.

Сімейна терапія заснована на твердженні, що пояснення та вирішення людських проблем полягають у розумінні минулих і нинішніх взаємовідносин між людьми, близько пов'язаних між собою, а не в кожній конкретній людині. Ця теоретична модель, що спирається на ідеї різних наукових шкіл, пропонує соціальним працівникам низку специфічних технік для сімейного, а в деяких випадках, і індивідуального консультування. Зараз співіснують, доповнюючи один одного, три напрями сімейної терапії — екзистенціальний, стратегічний і структурний.

Останнім роками в західній соціальній роботі поширилася **психосоціальна терапія**, яка передбачає довготривалий соціальний супровід клієнта соціальним працівником і приділяє особливу увагу їх взаємостосункам. В основі теорії — прагнення вичленити проблеми із середовища, підсилюючи при цьому сильні сторони Я клієнта та механізми, за допомогою яких він може подолати проблеми самостійно за достатньої підтримки соціального працівника. Психосоціальна терапія спрямована на зміну особистості клієнта, стосунків та / або соціальної ситуації.

До теорій соціальної роботи відносять і **соціально-педагогічну теорію**, яка ґрунтується на ідеї допомоги шляхом виховного впливу на процес соціалізації індивіда або соціальної групи, який здійснюється через систему інститутів — сім'ю, школу, поза-шкільні заклади. Ці інститути мають коригувати формування соціальних якостей особистості відповідно до суспільно значущих цінностей, обмежувати або активізувати вплив тих чи інших факторів.

Література:

- Пейн М. *Сучасна теорія соціальної роботи*: Пер. з англ. Київ, 2000. 437 с.
- Соціальна робота з людьми, які живуть із ВІЛ/СНІДом*: Методичний посібник для проведення курсів підвищення кваліфікації / За ред. Семигіної Т. В. Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. 620 с.
- Соціальна робота. У 3-х ч. Ч. 2. *Теорії та методи соціальної роботи* / За ред. Семигіної Т. В., Григи І. М. Київ: Києво-Могилянська академія, 2004. 224 с.
- Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник*. Київ: УДЦССМ, 2002. 536 с.
- Теорії та методи соціальної роботи* / За ред. Семигіної Т. В., Миговича І. І. Київ: Академвидав, 2005. 328 с.
- Энциклопедия социальной работы*. Москва: Центр общечеловеческих ценностей, 1993.

РОЗВИТОК ВЛАСНИХ ТЕОРІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Вперше опубліковано:

Семигіна Т. В. Розвиток власних теорій соціальної роботи: глобальні тенденції // Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 березня 2018 року, Київ) / За ред. Ю.М. Швалба. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. С. 90-94.

Вітчизняна наукова та академічна література послуговується класифікацією теорій соціальної роботи за їх належністю до певної сфери знань. Зокрема, теорії соціальної роботи поділяють на психологічно-орієнтовані, соціологічно-орієнтовані та комплексні. При цьому теорія розуміється як сукупність сформованих у процесі пізнавальної, практичної діяльності уявлень, концепцій, понять, які з різною мірою наукової відповідності відображають закони, закономірності, принципи, тенденції розвитку соціальної роботи, обґрунтовують моделі практики та техніки втручання [1].

Між тим, у закордонній практиці спостерігається відхід від такого розуміння теорії соціальної роботи та її класифікації. Відтак ця розвідка має на меті окреслити динаміку розвитку уявлень щодо теоретичного підґрунтя соціальної роботи.

Згадаємо насамперед, що міжнародне визначення соціальної роботи, ухвалене в 2001 році Міжнародною федерацією соціальних працівників і Міжнародною Асоціацією шкіл соціальної роботи, наголошувало, що «використовуючи теорії поведінки людини та теорії соціальних систем, соціальна робота здійснює втручання у сферу взаємодії людей з їхнім оточенням» [2]. Це визначення віддзеркалювало тогочасну ситуацію, коли соціальна робота послуговувалась низкою міждисциплінарних теорій (наприклад, когнітивно-біхевіористською, соціально-екологічною тощо). Деякі з науковців вважали таке співіснування різноманітних теоретичних підходів, мультипарадигмальність соціальної роботи її слабкістю, бо у практичних соціальних працівників виникала потреба приймати рішення щодо того, який саме підхід слід застосовувати [3], а у науковців – запит на «теорію щодо теорій соціальної роботи» [4].

З того часу у науковій спільноті тривала жвава дискусія щодо соціальної роботи як науки та системи теоретичних знань. Наразі ухвалене у 2014 році глобальне визначення соціальної роботи стверджує, що вона має власні теорії і певні локальні

практики їх застосовування: «Підкріплена теоріями соціальної роботи, соціальними і гуманітарними науками, а також місцевими знаннями соціальна робота залучає людей і структури для вирішення життєвих проблем та підвищення добробуту» [5]. Хоча це визначення все ще перебуває під критикою й дискусією, але дебати стосуються більше вимірів соціальної справедливості та колективної відповідальності, конструктивістського підходу до визначення соціальних проблем, до певної міри – щодо «місцевих знань» [6], проте заперечень щодо наявності самостійних теорій соціальної роботи не лунає.

Аналіз сучасної закордонної літератури [7-9] дає підстави для виокремлення трьох ключових теоретичних напрямів сучасної соціальної роботи (англійською мовою часто вживають конструкт «perspective», протиставляючи його іншому конструкту «теорії, які використовують у соціальній роботі»).

Підхід, що базується на сильних сторонах клієнтів (Strength-Based Perspective). Він протистоїть традиційній дефіцитній моделі соціальної роботи. За цього підходу споживач послуги/індивідуум не тільки користується послугою, а й бере участь в ній, співпрацюючи з соціальними працівниками. Відбувається спільне формування цілей і завдань, а також визначення власних ресурсів і шляхів досягнення цілей. Такий підхід, зокрема, ефективний для поліпшення зв'язків у громадах, сприяє активності та стійкості громади, мотивує її членів до дій задля досягнення спільних цілей, сприяє добробуту та підвищенню якості життя.

Існують різні види втручань на основі підходу, що базується на сильних сторонах, наприклад, кейс-менеджмент на основі сильних сторін, терапія, зосереджена на рішенні (фокусується на тому, чого людина хоче досягти, а не на проблемі) тощо. Концепція резилієнс як певний підхід до формування стресо- та життєстійкості також часто розглядають у парадигмі підходу, що базується на сильних сторонах клієнтів.

Феміністська соціальна робота (Feminist Social Work Perspective). Цей підхід загострює питання розподілу владних стосунків між чоловіками та жінками. Він узгоджується з мультисистемним підходом, що доповнює і розширює соціальну роботу, орієнтовану на сильні сторони клієнтів, та передбачає проведення гендерного аналізу. Фокусування на жіночих питаннях допомагає розглянути витоки інтерналізованих стереотипів, при цьому соціальні працівники мають демонструвати прийняття поведінки клієнтів як такої, що спричинена соціальним контекстом, а не особистою «патологією». При цьому важливим видається те, що феміністська практика може стосуватися не тільки соціальної роботи з жінками, а й з чоловіками та сім'ями, оскільки в основі цього підходу – розуміння того, як гендер визначає баланс влади у різних стосунках.

Концепція зеленої соціальної роботи (Green Social Work Perspective). Вона спирається на філософію сталого розвитку та на структурний підхід до розв'язання проблем соціальної нерівності і бідності. Діяльність соціальних працівників у межах цієї концепції орієнтована на забезпечення гідних умов навколишнього середовища та екологічної справедливості, належного і рівного доступу до природних ресурсів. Концепція розглядає зміну соціального контексту та збереження довкілля, обґрунтовує специфічну практику втручання соціальних працівників в умовах екологічних та техногенних катастроф (збройні конфлікти теж належать до таких катастроф).

Отже, в останнє десятиліття оновлюється не лише репертуар тих технік та інтервенцій (організаційних процедур), які використовують соціальні працівники, а й теорія соціальної роботи як сукупність уявлень та концепцій, що відбивають тенденції розвитку професії. Фактично відбувається перегляд меж і функцій соціальної роботи як фаху. Видається природним, що глобальні тенденції повинні стимулювати в українському локальному академічному середовищі пошук відповідей на питання: Як ми, викладачі, дізнаємось про нові теоретичні концепції соціальної роботи? Які теорії мають вивчати наші студенти і де вони з ними можуть познайомитися? Як ми знаємо, які «рецепти», які втручання працюють в українському контексті? Якою може бути роль дисертаційних досліджень у розвитку теорій соціальної роботи і «місцевих знань»?

Перелік використаної літератури

1. *Теорія і методи соціальної роботи* / Ред. Семигіна Т.В., Мигович І. І. Київ: Академвидав, 2005. С.8-9, 13-14.
2. Семигіна Т. В., Брижовата О. С. Міжнародне визначення соціальної роботи // *Соціальна політика і соціальна робота*. 2002 . № 3-4. С.144-157.
3. Soifer S. Social work: a profession in search of a paradigm // *Indian Journal of Social Work*. 1999. Vol. 60(1). P. 50-56.
4. Göppner H. J. Epistemological issues of social work science as a transnational action science // *Research on social work science*. 2012. Vol. 22 (5). P. 542-547.
5. Семигіна Т. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи // *Вісник АПСУ*. 2015. № 1. С. 6-11.
6. Staub-Bernasconi S. The problem with 'social problems' as domain of social work: a critical approach to the Melbourne global definition of social work' of 2014 and constructivist theories of social problems // *European Journal of Social Work*. 2017. Vol. 20(6). P. 958-971.
7. Arnold EM, et al Strengths-based case management: Implementation with high-risk youth, Families in Society // *The Journal of Contemporary Social Services*. 2007. Vol. 88 (1). P. 86-94.
8. Zimmerman M. A. Resiliency Theory: A Strengths-Based Approach to Research and Practice for Adolescent Health // *Health Educ Behav*. 2013. Vol. 40(4). P. 381-383.
9. Lovelock R., Lyons, K., Powel J. *Reflecting on Social Work - Discipline and Profession*. London: Routledge, 2017. 262 p.
10. *Social Work Treatment: Interlocking Theoretical Approaches*/ Turner F.J., ed. 6th ed. Oxford: Oxford University Press, 2017. 648 p.

РОЗВИТОК У СУЧАСНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ ПІДХОДІВ, ОРІЄНТОВАНИХ НА СИЛЬНІ СТОРОНИ КЛІЄНТІВ

Вперше опубліковано:

Семигіна Т. В. Розвиток у сучасній соціальній роботі підходів, орієнтованих на сильні сторони клієнтів // *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society (1st ed.)*. Dallas: Primedia eLaunch LLS, 2019. P. 96-105.

Вступ

Теорія соціальної роботи розвивається. Це знайшло своє відображення в ухваленому у 2014 р. глобальному визначенні соціальної роботи, яке стверджує, що соціальна робота має власні теорії і локальні практики їхнього застосовування [12]. Це породжує логічне питання щодо власних теорій та впливу контексту на їх використання. Наразі у сучасній закордонній літературі [26] виокремлюють низку ключових напрямів (перспектив) сучасної соціальної роботи: підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів; феміністична соціальна робота; зелена соціальна робота тощо.

Підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів, набув у західній соціальній роботі значної популярності у 1990-х [22; 28], що зумовлено критикою медичної та дефіцитної моделей надання соціальних послуг [9], а також доведеною ефективністю підходів із розвитку ресурсів клієнтів [5]. Проте в Україні такий підхід все ще перебуває у зародковому плані як на рівні практики, так і теоретичного обґрунтування. Чинне законодавство спрямоване на прив'язку надання соціальних послуг до рівня доходу та спроможності задовольнити свої базові життєві потреби.

Ця стаття пропонує огляд ключових елементів підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів. Вона має на меті покращити поінформованість українських дослідників та практиків щодо принципів та технік підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів. Стаття ґрунтується на тематичному аналізі закордонної літератури та рефлексії власного досвіду апробації інтервенції, спрямованої на розвиток спроможності клієнтів, розроблену в межах проекту «Покращення ВІЛ-послуг для представників груп найвищого ризику в Україні».

Дефіцитна модель і модель сильних сторін

Тривалий час у професійній соціальній роботі домінувала дефіцитна модель, яка фокусується переважно на потребах і проблемах людей або допомагає людям уникнути ризиків, пов'язаних з негативними наслідками. Однак дослідження [5; 6; 9] засвідчують, що втручання, які базуються на ризиках, не забезпечують тривалих змін поведінки. Адже дефіцитна модель соціальної роботи базується на вирішенні проблеми в момент, коли вона вже існує, а не на роботі, щоб запобігти її виникненню. В даному підході громада/ сім'я/ індивід відіграють пасивну, «безпорадну» роль і повністю залежать від зовнішніх факторів та ресурсів [4].

Ще у 1950-1960-х роках у закордонній літературі та практиці з'явилися заклики до соціальних працівників зосередитися на сильних сторонах клієнтів. Так, американська дослідниця соціальної роботи Хелен Перлман (1957) [19], авторка підходу, зосередженого на вирішенні проблем, наполягала на необхідності допомагати клієнтам допомагати собі. Перлман описує кейс-менеджмент (соціальний супровід) як такий процес вирішення проблем, що має на меті залучити людину до роботи над труднощами, з якими вона стикається.

Фундаторка психосоціального підходу у соціальній роботі Флоренс Холліс (1966) [10] наголошувала, що відновлення, підтримка та зміцнення особистого і соціального функціонування індивідів має відбуватись шляхом: мобілізації сильних сторін; підтримки копінгових стратегій; піднесення самооцінки; зміни дисфункціональних моделей мислення і стосунків з іншими; зв'язування людей з необхідними ресурсами; і полегшення екологічних стресів.

Наприкінці 1980-х науковці Канзаського університету (США) Ен Вейк, Чарльз Репп, Пат Саліван, Уолі Кістхардт [28] вперше описали підхід, орієнтований на сильні сторони клієнта, як перспективу (напрямок) соціальної роботи. За твердженням авторів, у практиці соціальної роботи ця перспектива стала альтернативою поширенішому на той час патологічно-орієнтованому підходу (медичній моделі) допомоги клієнтам. Замість того, щоб зосередитися на проблемах і дефіциті клієнтів, перспектива сильних сторін сфокусована на здібностях, талантах і ресурсах клієнтів, допомогти клієнтам у досягненні своїх цілей. При цьому йдеться лише про внутрішньоособистісні та міжособистісні якості людини, а й ресурси у її оточенні [22]).

Основою підходу сильних сторін вважають гуманістичну філософію, теорії екосистеми та концепцію розширення можливостей (активізації, імпаурменту). Деякі науковці були натхнені теорією екосистем, яка послужила основою для інтегрованої загальної моделі соціальної роботи та відродила основну концепцію «людини в оточенні» [28].

Підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів, також спирається на розвивальну (девелопментську) теорію [17] соціальної роботи, тобто цілісний і прагматичний підхід до соціальної роботи, заснований на принципах прав людини та соціальної справедливості, який вирішує проблему бідності та соціально-економічної нерівності на рівні особистості, домогосподарств, громади та політики. У межах цього підходу використовують різні форми роботи, зокрема соціальні інвестиції, розвиток громади, розвиток потенціалу, які побудовані на інтеграції мікро- та макропрактики.

Нині підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів, який ґрунтується на ідеях наснаження (імпаурменту, активізації), вважають альтернативним методом роботи з індивідами, групами [8; 20], організаціями [7], а також із сім'ями [23] та громадами [17].

Складові підходу, різновиди втручань

За твердженням дослідників [8; 21; 28], підхід має шість основних складових: 1) орієнтація на цілі; 2) оцінка сильних сторін; 3) ресурси навколишнього середовища/ оточення людини; 4) оцінка сильних сторін з огляду на поставлену ціль; 5) взаємовідносини, розвиток сподівань/ очікувань клієнтів; 6) свідомий вибір. Споживач послуги/індивідуум не тільки користується послугою, а й бере участь у ній, співпрацюючи з соціальним працівником. Відбувається спільне формування цілей і завдань, а також визначення власних ресурсів та шляхів досягнення цілей, а відтак і імпаурмент (наснаження) клієнтів.

Один із ключових елементів цього підходу можна вважати конструювання позитивної ідентичності [14], тобто процес побудови сподіваної та наполегливої впевненості в собі більш очевидно пов'язаний із концепцією резілієнс (життєстійкості). Соціальні працівники ґрунтують свою діяльність з огляду на підтверджені дослідженнями [27] ідеї, що, попри труднощі, які зазнали ці клієнти, вони все ще здатні вистояти і вірити, що зможуть подолати шанси та досягти бажаного рівня успіху.

Цей підхід інколи вражають методом практики соціальної роботи, проте єдиної моделі немає. Навпаки, різні моделі практики можуть бути віднесені до підходу, орієнтованого на сильні сторони, якщо вони ґрунтуються на фундаментальному припущенні, що відносини соціального працівника з клієнтом – це співпраця. Відтак існують різні види втручань на основі підходу, що базується на сильних сторонах, наприклад, кейс-менеджмент на основі сильних сторін, терапія, зосереджена на рішенні (фокусується на тому, чого людина хоче досягти, а не на проблемі); нарративні втручання (відокремлення людини, її характеру, історії життя від проблеми); підтримане працевлаштування тощо [1; 3; 28].

Підхід ефективний для роботи з дітьми/ підлітками та сім'ями в цілому. Також його вдало використовують для роботи з особами, що вживають психоактивні речовини,

мають певні проблеми психічного здоров'я, зокрема, для учасників бойових дій і тих, хто пережив збройний конфлікт.

Цей підхід може бути ефективним для поліпшення зв'язків у громадах, бо він сприяє активності, мотивує до дій задля досягнення спільних цілей. У громадах застосовують: 1) модель розвитку активів громади (ABCD) [13]; модель сталого розвитку [11].

Ефективність підходу засвідчена численними дослідженнями. Так вивчення результатів інтервенцій для тих, хто має проблеми психічного здоров'я, показали, що підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів, позитивно впливає як на самопочуття, так і на лікування симптомів [16].

Інші дослідження свідчать, що клієнти, які пройшли інтервенції, ґрунтовані на розвитку сильних сторін, були більш незалежними у своєму щоденному житті. Встановлено, що вони ведуть більш цілеспрямоване життя та володіють більш ефективними життєвими навичками взаємодій у громаді [15].

Досвід апробації підходу в Україні

В Україні наявне впровадження інтервенцій, побудованих на ідеях підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнта, розвиткові їхньої самоефективності. Так, досвід реалізації «Майстерні можливостей», інтервенції розвитку економічної спроможності жінок, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, у цілому був позитивним, довів свою ефективність [2; 24].

Мета інтервенції полягала у покращенні якості життя, пов'язаної зі здоров'ям, у ВІЛ-позитивних жінок з дітьми від 0 до 6 років шляхом інтеграції медично та економічно спрямованих програм. Інтервенція також передбачала формування незалежності від послуг організації (це розумілось як сприяння самоефективності людини, вміння долати свої проблеми та складні життєві обставини, зменшення психологічної або фізичної залежності від організації; відсутність відчутної потреби у соціальному супроводі чи постійної підтримки соціальних працівників).

В основу інтервенції було покладено підхід сталого забезпечення засобів до існування (Sustainable Livelihoods Approach), розроблений у 1990-х у Великобританії і використовуваний організацією РАСТ, яка втілювала проект, у різних країнах світу [18]. У рамках цього підходу вирізняють п'ять типів активів (ресурсів), якими володіють окремі особи та домогосподарства: особисті (стан здоров'я, знання, навички тощо); соціальні (мережа підтримки та комунікації); фінансові (заробітки, прибутки від продажу продукції, кредити); природні (житло, земля, інша власність); фізичні (інструменти, обладнання, доступ до комунальної інфраструктури). Різні типи активів

взаємно посилюють один одного та впливають на здатність людини отримувати доступ до послуг, закладів, організацій, державних гарантій тощо, а це, у свою чергу, зумовлює посилення економічної самостійності. При розробленні інтервенції ми виходили з того, що піднесення економічного та соціального функціонування ВІЛ-позитивних жінок сприятиме мотивації турбуватися про власне здоров'я, проходити лікування, а також створюватиме належні умови для цього. Наша робота виходила з того, що клієнтки вже мають, а не того, що їм бракує, спиралась на кейс-менеджмент, орієнтований на сильні сторони клієнтів.

У межах впровадження проекту була розроблена інтервенція, яка передбачала такий пакет послуг:

1) послуги інтервенції «Школа пацієнта» (5 структурованих сесій і 3 місяці контролю прихильності до лікування АРТ); надалі соціальний працівник «Школи пацієнта» може брати участь у роботі команди, яка здійснює оцінку стану клієнтки та визначає план соціального супроводу;

2) зустрічі на початку інтервенції «Майстерня можливостей» із мультидисциплінарною командою для визначення рівня активів/ресурсів клієнтки та її проблем;

3) мінімум шість індивідуальних зустрічей із кейс-менеджером у рамках здійснення індивідуального соціального супроводу та можливість скерування на професійні курси, придбання потрібного для започаткування власної справи обладнання тощо (можливість фінансової підтримки дій клієнтки із покращення свого економічного становища);

4) 12 щотижневих сесій групової роботи, побудованою за методикою «90 днів»;

5) завершальна зустріч із мультидисциплінарною командою.

Досвід апробації втручання засвідчив, що форма оцінки активів клієнтки, яка мала не тільки інформативний, а й спонукальний характер, оскільки містила запитання про те, яким чином клієнтка готова працювати над розвитком тих чи інших власних активів, а також передбачала участь клієнтки в оцінюванні рівня розвитку п'яти типів власних активів за шкалою від 1 до 10.

У межах інтервенції використовувались інструменти, типові для підходів, орієнтованих на сильні сторони клієнтів.

- *Картка досягнення цілей (КДЦ).* У підході, орієнтованому на сильні сторони, обов'язково мати певний інструмент щоденного контролю виконання поставлених перед собою завдань. КДЦ вела для себе кожна клієнтка; під час групових занять кожна клієнтка мала сформулювати для себе три індивідуальні

цілі – стосовно щастя, здоров'я та добробуту на три найближчі місяці, визначати щоденні кроки із їх досягнення; варто відзначити, що кейс-менеджер також брала участь у щотижневих групових заняттях, і це давало змогу бачити розвиток і проблеми клієнтки, обговорювати завдання та ситуацію при індивідуальних зустрічах.

- *Призначення партнерки/напарниці* у групі. Перед партнеркою слід було звітуватись щовечора щодо виконання завдань.
- *Афірмації* (короткі фрази, що містять вербальну формулу, які при багаторазовому повторенні закріплюють необхідний образ «Я» або установку). Їх клієнтки формулювали для себе самостійно (наприклад, «Я з легкістю вирішую свої проблеми!», «Я люблю й сприймаю себе такою, якою я є!» тощо). За допомогою цих тверджень, а також медитативних вправ відбувалась реконструкція життєсмислів та формування позитивного образу «Я», піднесення самооцінки.
- *Домашні завдання*, що формують відповідальність та підзвітність (ведення фінансового щоденника та використання підходу «Чотири конверти» для розподілу місячного сімейного бюджету; спостереження за собою в конфлікті; підготовка власного резюме тощо).

Переваги та обмеження підходу

Перевагою цього підходу вважають повагу до клієнта соціальної роботи, ставлення до нього як до рівного професіонала. А от у дефіцитному підході професіонал сприймається більше як «обізнана» сторона, а клієнт – як та, яка очікує поради, що зумовлює асиметрію відносин у соціальній роботі.

З іншого боку, підхід має низку обмежень. Вони можуть стосуватися ставлення соціального працівника, адже ключовим завданням соціальних працівників є допомога клієнтові віднайти в собі внутрішні ресурси. Часом фахівцям може бути складно це зробити, особливо, якщо він чи вона працює з людьми, які здійснювали насильство, поводити себе деструктивно, мають залежність тощо. Критикують часом цей підхід і через те, що він нібито фокусується на так званому позитивному мисленні, що маскує реальні проблеми, водночас, не слід недооцінювати важливість катарсису через сум і плач, часом це потрібно клієнтам.

Існують також і інші теоретичні та практичні обмеження. Дослідники стверджують, що підхід, орієнтований на сильні сторони, є надто індивідуалістичним, мало зважає на соціально-колективістські дії [25]. А відтак до певної ігнорує структуралістську парадигму сучасної соціальної роботи.

Поширення у вітчизняному фаховому середовищі підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів, видається проблематичним також з огляду на відсутність відповідних

компетенцій у соціальних працівників, брак перевіреного, валідизованого інструментарію та технологій. Крім цього, у соціальних службах України, особливо у державних здебільшого дотримуються дефіцитного підходу, який інституціоналізовано державними стандартами надання послуг і посадовими обов'язками.

Висновки

Підхід, орієнтований на сильні сторони клієнтів, сформувався у закордонній практиці соціальної роботи у 1990-ті роки на протигау дефіцитній моделі соціальної роботи. Його переваги полягають у структурованому короткочасному втручанні, орієнтованому не стільки на розв'язання завдань за клієнтів чи передання їм знань, як на розвиток потенціалу, формування у них нових життєсмишлів, нових поведінкових практик і сприятливого середовища, які слугують основою для подолання власної негативної економічної ситуації та формування позитивної самооцінки. Перехід від дефіцитної моделі до підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів, потребує зміни фахової культури у вітчизняній соціальній роботі та належної підготовки соціальних працівників, здатних до формування партнерських відносин із клієнтами та застосування технік оцінки і розвитку ресурсів клієнтів.

Перелік літератури

1. Arnold, E.M, et al. (2007). Strengths-based case management: Implementation with high-risk youth, Families in Society. *Families in Society*, 88 (1), 86-94.
2. Barska, Y. et al. (2107). *Evaluation of the promising integrated intervention for people living with HIV*. Kyiv: USAID RESPOND Project.
3. Becker, D. R., Drake, R. E. (2003). *A working life for people with severe mental illness*. New York: Oxford.
4. Centre for child well-being (2011). Strengths-Based versus Deficit-Based Approaches. Retrieved from: <https://fromhungertohealth.files.wordpress.com/2016/02/strengthsvsdeficitrb.pdf>.
5. Courtney, M. E., Piliavin, I., Grogan-Kaylor, A., Nesmith, A. (2001). Foster youth transitions to adulthood: A longitudinal view of youth leaving care. *Child Welfare*, 6, 685-717.
6. Dubois, J., Trani, J. (2009). Extending the capability paradigm to address the complexity of disability. *ALTER-European Journal of Disability Research*, 3(3), 192– 218.
7. Engelbrecht, L. A. (2010). Strengths perspective on supervision of social workers: An alternative management paradigm within a social development context. *Social Work & Social Sciences Review*, 14(1), 47-58.
8. Gray, M. Collet van Rooyen, C. (2002) The strengths perspective in social work: Lessons from practice. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 38,3, 193-201.
9. Hillman, J., Ventura, M. (1992). *We've had a hundred years of psychotherapy – And the world's getting worse*. San Francisco, CA: Harper.
10. Hollis, F. (1966). *Casework: A psychosocial therapy*. New York: Random House.

11. Ife, J. W. (2013). *Community development in an uncertain world: Vision, analysis and practice*. Cambridge: Cambridge University Press
12. IFSW and IASSW (2014). *Global Definition of Social Work*. Retrieved from: <https://www.ifsw.org/global-definition-of-social-work>.
13. Kretzmann, J. P., McKnight, J. L. (1993). *Building communities from the inside out: A path toward finding and mobilizing a community's assets*. Evanston: Northwestern University.
14. Levitt, J. (2017). Developing a model of disability that focuses on the actions of disabled people. *Disability & Society*, 32(5), 735–747.
15. Macias, C., Farley, O. W., Jackson, R., & Kinney, R. (1997). Case management in the context of capitation financing: An evaluation of the strengths model. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 24(6), 535-543.
16. Macias, C., et al. (1994). The role of case management within a community support system. *Community Mental Health Journal*, 30(4), 323-339.
17. Midgley J. and Conley A., eds. (2010), *Social work and social development: theories and skills for developmental social work*. New York: Oxford University Press.
18. PACT (2009). *The PLHIV Entrepreneur Group Project Manual*. China: Yunnan.
19. Perlman, H. H. (1957). *Social Casework: A problem-solving process*. Chicago: The University of Chicago Press.
20. Pulla, V. (2017S). trengths-Based Approach in Social Work: A distinct ethical advantage. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 3(2), 97-114.
21. Rapp, C. A., Goscha, R. J. (2011). *The strengths model: A recovery-oriented approach to mental health services*. New York: Oxford University Press/
22. Saleebey, D. (2006). The strengths approach to practice. In D. Saleebey (Ed.), *The strengths perspective in social work practice* (4th ed., pp. 77-92). Boston, MA: Allyn & Bacon.
23. Sanders, J., Munford, R. (2009). *Working with Families: Strengths-based approaches*. Wellington: Dunmore Publishing.
24. Semigina, T., Tymoshenko, N. (2016). «I feel alive!» : Developing an empowering intervention for HIV-positive women in Ukraine. *Social Dialogue*, 14, 28–31.
25. Trani, J. et al. (2011). Disabilities through the capability approach lens: implications for public policies. *ALTER-European Journal of Disability Research*, 5(3), 143–157.
26. Turner F.J., ed. (2017). *Social Work Treatment: Interlocking Theoretical Approaches*. 6th ed. Oxford: Oxford University Press.
27. van Breda, A. D., Dickens, L. F. (2016). Young people transitioning from residential care in South Africa: Welfare contexts, resilience, research and practice. In P. Mendes & P. Snow (Eds.), *Young people transitioning from care: International research, policy and practice* (pp. 349-366). London: Palgrave.
28. Weick, A., Rapp, C., Sullivan, W.P., Kisthardt, W. (1989) A strengths perspective for social work practice. *Social Work*, 34, 6, 350-354.

Алла Ярошенко, Тетяна Семигіна (2019)

ФЕМІНІСТИЧНА СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК ПРОФЕСІЙНЕ ІНВЕСТИВАННЯ В ЖІНОЧУ СОЛІДАРНІСТЬ

Вперше опубліковано:

Ярошенко А., Семигіна Т. Феміністична соціальна робота як професійне інвестування в жіночу солідарність // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2019. № 1. С. 13-29.

URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_1_2019--13-29.pdf

Вступ

Соціальна робота – динамічний фах, що має постійно оновлюваний репертуар концептуалізацій та технік. Зумовлено це як внутрішнім розвитком професії, у якій зараз вважають стандартом ретельне вивчення дієвості втручань та поширення тих із них, які виявилися здатними ефективніше розв'язувати професійні завдання, так і суспільно-політичними змінами, що формують нові очікування від соціальної роботи як суспільного інституту. Динамічності цього роду діяльності сприяє і розвій гуманітарного знання, яке закладає світоглядні підвалини фаху. Такий складний характер сучасної соціальної роботи сповна віддзеркалений у її новому глобальному визначенні (2014) [1] та в нових етичних принципах соціальної роботи (2018) [2], які поцінують досягнення соціальної справедливості в суспільстві в цілому й емпauerмент (наснаження) конкретних клієнтів.

З-поміж тих напрямів соціальної роботи, які вже достатньо утвердилися в багатьох країнах світу, але ще не надто активно практикуються в Україні, відзначимо феміністичну соціальну роботу (англ. feminist social work). Ця сучасна концепція соціальної роботи почала набирати обертів у країнах Західної Європи, США й Канаді починаючи з 1970-х років. Її підхід базується на твердженні, що нерівний гендерний розподіл прав і можливостей зумовлює соціальні й особисті проблеми, з якими стикаються жінки і дівчата, включно з різними формами гноблення й утисків. Феміністична соціальна робота керується новим розумінням соціальної нерівності, соціальних норм та соціальних наслідків глобалізації [3-6], і являє собою, за твердженням С. Кемп, Р. Брандвейн (2010), «багатовимірний, динамічний, складний організм» [7, с. 341].

Наразі в Україні, попри наявність численних гендерних проблем (зокрема, епідемія ВІЛ серед жінок, високий рівень домашнього насильства тощо), теорія та практика феміністичної соціальної роботи недостатньо представлені у фаховій науковій літературі. Ця розвідка має на меті проаналізувати деякі аспекти феміністичної соціальної роботи та їхню реалізацію в практичній діяльності на прикладі інтервенцій із жінками, які отримують плату за надавані сексуальні послуги. У статті також розглянуто питання розвитку феміністичної соціальної роботи в Україні з огляду на національне сприйняття фемінізму й прихильність авторок до цього напрямку соціальної роботи.

Методологія дослідження

Збір даних для дослідження полягав у системному аналізові наявних джерел інформації. Пошук здійснювався за ключовими словами з використанням цільових сайтів ResearchGate, Google Scholar, Academia.edu; встановлюваного пошуку Google; в електронній базі авторефератів дисертацій Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, Київського національного університету імені Т. Шевченка, Національного університету «Києво-Могилянська Академія», Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова, Львівського національного університету імені І. Франка, Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка.

До уваги бралися також результати соціологічних і моніторингових досліджень; навчальні програми; напівструктуровані інтерв'ю з експертами/ками; інтерв'ю з активістками, опубліковані в засобах масової інформації. Серед джерел інформації – глибинне інтерв'ю з однією з лідерок українського феміністичного руху Л. Гейдар. Записані на диктофон або прослухані як подкасти інтерв'ю транскрибувалися і аналізувалися за основними темами.

У цій статті спиратимемося на визначення фемінізму, запропоноване Б. Гукс¹⁵ (2015): «Фемінізм – це рух задля того, щоб покласти край сексизму, сексистській експлуатації та гніту. <...> Це визначення вказує на те, що взагалі сексистські погляди та дії є проблемою, незалежно від того, хто їх увічнює: жінка або чоловік, дитина або дорослий. Воно [визначення] також досить широке, щоб включати розуміння системного інституціоналізованого сексизму» [8, с. 1]. У дослідженні враховано зауваження Міжнародного центру дослідження жіночої проблематики (англ. International center for research on women), згідно з яким феміністами/ками можуть бути як жінки, так і чоловіки. Крім того, феміністичними називають не просто програми з

¹⁵ Псевдонім американської письменниці, феміністки Г. Уоткінс.

підтримки жінок, а й такі, що мають на меті трансформацію гендерного дисбалансу у владних повноваженнях заради загальнолюдського блага [9].

Авторки поділяють позицію структури Організації Об'єднаних Націй із питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок «ООН-Жінки» щодо важливості розрізняти оплачуване надання секс-послуг, засноване на взаємній згоді, від торгівлі людьми й сексуальної експлуатації, які вважаються безумовним порушенням прав людини, і компроміс із якими неможливий. У багатьох випадках залучення жінок до секс-бізнесу не є повною мірою результатом їхнього вибору, а швидше спричинене бідністю, уразливістю, дискримінацією та може призводити до насильства по відношенню до них. Говорячи про доцільність боротьби зі структурними причинами проституції (сексуальної експлуатації) і секс-бізнесу, слід визнати права працівників цієї сфери на безпечні умови роботи, вільні від експлуатації, насильства та примусу. Водночас забезпечення права жінок секс-бізнесу на зміну професії потребує заохочення й схвалення зусиль, спрямованих на надання жінкам економічних альтернатив такому виду діяльності [10].

Звернення авторками до рекомендацій Організації Об'єднаних Націй (ООН) щодо урахування гендерної специфіки в усній та письмовій мові [11] створило орієнтири для використання гендерно-чутливих стратегій при написанні статті. Додатково було враховано рекомендації Об'єднаної програми Організації Об'єднаних Націй з ВІЛ/СНІДу (ЮНЕЙДС) щодо слововжитку на позначення жінок, задіяних у секс-індустрії. Згідно з ними під терміном «працівниці секс-бізнесу» розуміють жінок старше 18 років, які на добровільній основі регулярно або зрідка отримують гроші або товари в обмін на сексуальні послуги¹⁶ [12].

Основні результати дослідження

Фемінізм як соціальна практика

Однією з перших особливостей феміністичної соціальної роботи окреслила у 1980-х роках Б. Коллінз (1986), яка наголошувала на спільних цінностях фемінізму як напряму постмодерністської філософії й суспільно-політичного активізму та соціальної роботи. На її думку, як фемінізм, так і соціальна робота орієнтовані на емансипацію людей та досягнення рівності в суспільстві [13]. Майже одночасно Д. Ханмер та Д. Стетхем (1989) проаналізували практику соціальної роботи, зосереджену на жінках, і дійшли висновку, що такі інтервенції сприяють розумінню спільного та відмінного між жінками [14]. За твердженням Д. Орме (1998) ще з 1970-х років соціальна робота вивчала те, що означає

¹⁶ Якщо йдеться про малолітніх та неповнолітніх осіб до досягнення ними 18 років, вживається термін «сексуальна експлуатація дітей» [12].

бути жінкою, та специфічний досвід жінок, який можна вважати складовою феміністичного аналізу [15]. Феміністична практика в соціальній роботі розглядалася іншими дослідниками як «консультування жінок жінками для жінок» [16, с. 75], яке відповідає таким характеристикам: рівноправне, активне, відкрите, орієнтоване назовні, фокусоване на сьогоднішньому, включає поведінкові зміни.

Вагомий внесок у розвиток феміністичної соціальної роботи зробила Л. Домінеллі (1989, 2002), чії публікації сприяли інституціоналізації цієї структурної парадигми соціальних інтервенцій і відповідному теоретизуванню, включенню її до наукового дискурсу [17; 18]. На переконання Л. Домінеллі (2002), феміністична соціальна робота визначає жіночий досвід як вихідну точку аналізу, фокусується на зв'язку між положенням жінки в суспільстві та життєвими труднощами, з якими вона стикається, відповідає на конкретні потреби жінки, вибудовує егалітарні стосунки у взаємодії «клієнт – соціальний працівник» та звертається до структурних нерівностей [17].

Дослідження К. Горей (2002) переконує, що феміністичні методи втручання виявилися ефективнішими порівняно з інтервенціями інших теоретичних орієнтацій соціальної роботи [19]. Системно-структурні моделі феміністичної соціальної роботи (включно із екологічною, холістичною перспективою) підтримують спільні стратегії клієнта й соціального працівника для досягнення системних змін, що робить їх відмінними від підходів, зорієнтованих більше на особистісні перетворення (трансформацію власних почуттів, думок, поведінки та способу життя).

Попри співіснування двох ключових течій сучасної феміністичної соціальної роботи – ліберальної та радикальної – в цілому ця парадигма зосереджена на розподілі владних стосунків між чоловіками та жінками. Вона узгоджується з мультисистемним структуралістським підходом, що доповнює й розширює соціальну роботу, орієнтовану на сильні сторони клієнтів, та передбачає здійснення гендерного аналізу.

Наприклад, гендерний аналіз вважають сьогодні вихідною точкою в розробці заходів у відповідь на епідемію ВІЛ, які якнайкраще сприяють усуненню нерівності та задоволенню потреб різних груп населення. Його розглядають як необхідну основу для побудови всіх видів комунікації (зокрема стратегічної) у програмах профілактики, догляду та лікування у зв'язку з ВІЛ [20]. За твердженням ЮНЕЙДС, до керівних принципів гендерного аналізу програм і політик відносять: представницьку участь жінок і дівчат, реалізацію етичних заходів на основі рівності та справедливості, доказовий підхід, неупередженість і прозорість, сильне й сміливе лідерство тощо [21]. Гендерний аналіз також забезпечує фокусування на так званих жіночих питаннях, що дає змогу виявити витоки інтерналізованих стереотипів. При цьому соціальні працівники мають демонструвати сприйняття поведінки клієнтів як такої, що спричинена соціальним контекстом, а не особистою «патологією». Практичне застосування гендерного аналізу

уможливилося посилення феміністичної свідомості як терапевтичного інструменту та активності при визначенні потреб та розвитку послуг [22].

Ще один вимір феміністичної соціальної роботи – це робота через владні зв'язки, що передбачає аналіз владних відносин між соціальними групами та у площині міжособистісної взаємодії. Така робота спрямована на (1) збільшення автономії користувачів послуг, що відрізняє її від традиційних практик ведення груп (працівник – клієнт), (2) розкриття почуттів та емоцій, коли соціальний працівник є учасником терапевтичного процесу зі своїм досвідом та емоціями (працівник – клієнт), (3) упровадження спільного, неієрархічного, відкритого колегіального управління (колега – колега).

Феміністична соціальна робота розглядає послуги соціального забезпечення як структури пригноблення, що має вияв у бюрократії та довготривалих і неефективних процедурах надання послуг. Відтак зусилля соціальних працівників мають спрямовуватися на мінімізацію організаційних і бюрократичних перешкод в отриманні належних соціальних послуг [22]. У цьому контексті важливою видається й протидія явищу «набутої безпорадності» жінок, яка формується завдяки патерналістським підходам у соціальних закладах.

Використання феміністичної мови, яка є гендерно-чутливою й позбавленою гендерних стереотипів, також вважають невід'ємною складовою феміністичної соціальної роботи [17; 22]. Така мова покликана зменшувати наявний чи потенційний ризик стигматизації клієнтів соціальної роботи та уразливих груп суспільства.

Для відокремлення феміністичної соціальної роботи від такої, що не вважається феміністичною, але може включати її елементи, наведемо основні, з нашої точки зору, атрибути, які становлять її підґрунтя, водночас розкриваючи переваги такого підходу (рис. 1).

Феміністичні парадигми знаходять застосування не лише в практиці, а й у дослідженнях із соціальної роботи та в підготовці соціальних працівників [23; 24].

Рис. 1. Складові та переваги феміністичної соціальної роботи.

Джерело: побудовано авторками на основі проаналізованої літератури.

У лабіринті напрямів і підходів

Практикування феміністичного підходу в соціальній роботі вимагає від фахівця ґрунтовної теоретичної підготовки, адже термін «фемінізм» є парасольковим і покриває широке розмаїття течій жіночого політичного руху [25]. Кожна з ідеологічних гілок сучасного фемінізму по-своєму пояснює та інтерпретує події; до того ж бачення шляхів розв'язання проблем, реалізації соціальної політики й упровадження соціальних програм можуть суттєво різнитися [26]. Тож незбіги в судженнях про поняття рівності жінок і щодо того, які саме зміни в їхньому житті мають бути досягнуті, стають предметом дискусій у феміністичних колах.

З-поміж наявних підходів феміністичного континууму в соціальній роботі найпоширенішими вважають радикальний і ліберальний. Вказані феміністичні напрями спираються на майже однакові методи (розробка та лобіювання законів, організація груп підтримки, створення кризових центрів, притулків, консультування тощо), проте розходяться в базових твердженнях, оцінці причин проблем і фокусах інтервенцій (табл. 1).

Табл. 1. Ліберальний та радикальний напрями фемінізму

Напрямок фемінізму	Основні положення
Ліберальний <i>Рівність можливостей і автономія жінок</i>	Базові твердження. Свобода є фундаментальною цінністю, гарантом забезпечення якої виступає держава. Свобода жінок розглядається як особиста та політична автономія, що включає самостійний вибір способу життя, участь у процесах демократичного самовизначення, відсутність примусового втручання та можливість бути співтворцем власних життєвих умов. Причини проблем: дефіцит особистої та політичної автономії. Фокус інтервенцій: визначення широкого спектра умов, які забезпечують автономію жінкам, та сприяння йому; корекція індивідуального дефіциту.
Радикальний <i>Заміна патріархатних соціальних структур</i>	Базові твердження. Пригнічення жінок є фундаментальною, найбільш поширеною та глибоко вкоріненою формою утиску, яка слугує моделлю для інших форм дискримінації (наприклад расизму). Жінок розглядають як пригноблену соціальну групу. Жінки мають більше спільного з іншими жінками (навіть якщо вони належать до різних суспільних прошарків) ніж із чоловіками. Причини проблем: чоловіки³, патріархатні структури та інститути. Фокус інтервенцій: різноманітні втручання на рівні соціальних відносин, більших інституційних систем і структур патріархатного суспільства.

Джерело: складено авторками на основі літератури¹⁷ [19; 27; 28].

Соціальні працівники різних феміністичних течій під час розробки інтервенцій керуються підходами, які можуть мати принципові відмінності в розумінні ефективності втручання і того, які зміни в результаті повинні статися. Розгляньмо на прикладі ставлення радикальних і ліберальних феміністок до комерційного сексу, як саме теоретичні «лінзи» фахівців впливають на судження й послуги, які вони надають.

Одним із головних конфліктних «вузлів» у феміністичному дискурсі, який досить складно розв'язати і який впливає на стратегії втручання, є відмінність у поглядах на згоду продажу жінкою сексуального контакту (чи може бути така домовленість по-справжньому добровільною?).

Фахівці з радикальною позицією розглядають продаж жінкою сексу як порушення прав людини, незалежно від того, з власної волі чи з примусу вона була залучена до

¹⁷ Маються на увазі чоловіки як «bastion» патріархатних норм. Проте у нашому дослідженні ми спираємося на твердження Б. Гукс, що носіями сексистських поглядів та дій можуть бути як чоловіки, так і жінки [8].

сфери секс-індустрії. Їхні аргументи зводяться до того, що жінка залучається за певною зовнішньою причиною, зумовленою гендерною нерівністю і домінуванням чоловіків, які підтримують інститут сексуальної комерції. Радикальна феміністка К. МакКіннон (1989) стверджує, що в сучасному суспільстві сексуальність являє собою соціальний конструкт еротизації чоловічої влади й жіночого підкорення. Згода жінки на секс за таких умов є швидше «безвихідною реакцією при безнадійно нерівних шансах» [29, с. 168], тому скільки разів жінки мають сексуальний контакт із чоловіками через економічний або психологічний тиск, стільки разів вони зґвалтовані. Адже, за Р. Морган (1980), «наси́льство є складовою будь-якого статевого акту, якщо він не був ініційований жінкою з її власної справжньої прихильності й бажання» [30, с. 136].

Радикальні феміністки підтримують закони, що частково або повністю забороняють секс-бізнес. Так, «шведська модель» передбачає кримінальну відповідальність не жінок, які розглядаються як жертви гендерного насильства, а їхніх клієнтів і посередників. Тому серед соціальних послуг переважають такі, що сприяють виходу жінок із індустрії комерційного сексу. Проте, дослідники порушують питання оцінки такої моделі самими працівницями секс-бізнесу, які стверджують, що насильства стало більше, адже «збільшився відсоток «збочених» клієнтів, а «гарних і добрих» – зменшився» [31]. Однак радикальними феміністками позитивна характеристика споживачів сексуальних послуг може розцінюватися, скоріше, як наслідок віктимізації жінок у партріархатному суспільстві.

Ліберально налаштовані фахівці визначають економічний примус як такий, що спонукає обрати сферу секс-індустрії, проте не розглядають усіх працівниць секс-бізнесу як жертв. Вони не вітають закони, що забороняють секс-бізнес, а виступають за легалізацію й правове врегулювання надання сексуальних послуг, оскільки це дасть змогу легітимізувати професію й сприятиме подоланню негативних наслідків криміналізації: збільшення насильства по відношенню до жінок, їхньої стигматизації та дискримінації. Ліберальний підхід наголошує на праві жінки на особисту автономію, вибір способу життя. За жінкою визнається право самостійно вирішити, бути в професії, пов'язаній із продажем сексуальних послуг, чи залишити цю діяльність.

Такий погляд відображає ліберальні ідеали «індивідуалізму, рівності можливостей і вільного ринку сексуального життя» [32, с. 31]. Вибір сфери комерційного сексу розглядається як подібне на будь-яке інше рішення щодо зайнятості й не розцінюється як зґвалтування. Розмежування сексу і любові, на думку ліберальних феміністок, сприяє звільненню жінок. Вони не засуджують покупців сексуальних послуг, проте вважають, що саме реформа секс-індустрії, а не її криміналізація, забезпечить по-справжньому свідомий вибір. Працівниць секс-бізнесу зображають сильними й незалежними жінками, які отримують прибуток від продажу своєї сексуальності [32]. Більше того, на думку І. Тусі (2016), будь-яка форма криміналізації

(зокрема покупців послуг) та обговорення шкоди секс-бізнесу в радикальній феміністичній літературі самі по собі є відтворенням патріархату [33].

Крім радикальної та ліберальної концепцій, соціальні працівники можуть поділяти інші феміністичні погляди на проблеми та потреби жінок секс-бізнесу. Нижче (табл. 2) наведено приклади суджень фахівців, пов'язані з припущенням про можливість добровільного продажу жінками сексуальних послуг. Зауважимо таке: якщо жінка комерційного сексу розглядається як жертва, то соціальні працівники, як правило, виступають проти легалізації секс-бізнесу, а їхні соціальні втручання віддзеркалюють радикальну позицію. Коли ж соціальні працівники допускають, що жінка може бути вільна в ухваленні рішення про продаж сексу й зацікавлена у захисті своїх прав та розширенні можливостей як надавача сексуальних послуг, то стратегії ліберального підходу виявляються прийнятнішими.

Послуги й інтервенції із вразливими групами жінок у соціальній роботі різних феміністичних спрямувань можуть суттєво різнитися за змістом, проте бути дотичними на рівні ключових тверджень. Дослідниці С. Кемп, Р. Брандвейн (2010) окреслили п'ять переконань стосовно феміністичної теорії та активності у соціальній роботі, які з'являлися поступово, у різні хвилі фемінізму під впливом соціальних змін і можуть розглядатися як наріжні: зобов'язання щодо інклюзії та емпвауерменту жінок; особисте й професійне інвестування в жіночу солідарність; увага до розподілу влади та релевантності жіночого досвіду; відмова від бінарності (наприклад, між особистим і політичним, коли особисте є політичним); наголос на практиці, взаємозв'язку між щоденними діями, критичною рефлексією та соціальними змінами [7]. Таким чином, феміністичну соціальну роботу можна розглядати як професійний внесок у сестринство і процес викорінення сексизму.

Табл. 2. Приклади суджень у соціальній роботі щодо жінок секс-бізнесу

Напрямок фемінізму	Судження	Жінка як жертва	Легалізація секс-бізнесу
Ліберальний	Жінки мають право розпоряджатися власним тілом, у тому числі в питанні надання сексуальних послуг за плату.	ні	так
Радикальний	Секс-бізнес є сексуальною експлуатацією жінок унаслідок нерівного гендерного розподілу влади.	так	ні
Марксистський	Секс-бізнес є використанням найманої праці внаслідок класової нерівності в умовах існування капіталістичної системи.	так	ні
Соціалістичний	Дисбаланс економічних ресурсів між жінками та чоловіками призводить до задіяння жінок у секс-бізнесі.	так	ні
Культуральний	Витоками надання сексуальних послуг жінками є домінування чоловічої культури, пов'язаної з насильством та соціальним контролем.	так	ні
Екзистенційний	Секс-бізнес може розглядатися як економічна стратегія, спрямована на виживання та незалежність жінок від чоловіків.	ні	так
Постмодерний	Залучення до секс-бізнесу може відбуватися з різних причин, тому кожна жінка має свій власний наратив, почути який заважає стигматизація.	ні	так

Джерела: Складено авторками на основі літератури [34-36].

Сучасна феміністична теорія і практика в Україні

Упровадження і розвиток феміністичної соціальної роботи в Україні перетинається з траєкторіями соціальної роботи, фемінізму та жіночого руху, а відтак важливо розрізняти фемінізм і жіночий рух. Р. Брандвейн (1985) вбачає такі точки дотику між ними. Фемінізм являє собою теоретичні конструкти, які репрезентують альтернативні структури мислення, що кидають виклик панівній у суспільстві гендерній ідеології. Жіночий рух – це колективна спроба здійснити соціальні зміни, яка спирається на певну ідеологію та систему переконань. При цьому жіночий рух включає різноманіття організацій із відмінними цілями та стратегіями або навіть такими, що конфліктують [37]. Тому громадські організації з феміністичною ідеологією зазвичай беруть активну участь у жіночому русі, проте інші жіночі організації можуть бути в опозиції до феміністичних гасел або шукати точки дотику.

Дослідження, проведене в 2012 році, продемонструвало, що до феміністок зараховують себе 9% опитаних українських жінок. Водночас 48% респонденток заявили, що вони виступають за рівні права з чоловіками в деяких питаннях, проте не вважають себе феміністками [38]. Показово, що коли через п'ять років Український жіночий фонд

запропонував представницям 77 жіночих організацій і 38 активісткам та експерткам із різних регіонів країни взяти участь в оцінці жіночого/феміністичного руху в Україні, виявилось, що лише 10% організацій вважають себе феміністичними [39], хоча 73% респонденток охарактеризували свою роль у русі як таку, що має сприяти пробудженню громадянської свідомості й просвіти [40]. Наведені показники свідчать про те, що жіночий рух охоплює й ті громадські організації, що, за оцінкою М. Богачевської (2000), мають «феміністичні цілі без феміністичної риторики» [41, с. 10].

Аналіз українських авторефератів дисертацій електронних баз за ключовим словом «фемінізм» засвідчує, що за останніх десяти років розвідки, які формують феміністичний науковий дискурс, писалися здебільшого в царинах філології (О. Бажан, К. Козлова, Т. Кононенко, І. Матковська, В. Панченко, Ю.Писаренко, Л. Штохман), філософії (М. Бега, Л. Буланова-Дувалко, Н. Мікулак Е. Скиба, В. Суковата), політології (Г. Конціцка), мистецтвознавства (О. Шабаліна). Предмет їх дослідження безпосередньо не охоплює розв'язання різноманітних проблем людей, які потрапили в складні життєві обставини. Так само можна спостерігати, що коли доробки соціально-гуманітарних дисциплін, дотичних до соціальної роботи як відкритої системи, торкаються гендерних вимірів практичної соціальної діяльності, то вони, як правило, не включають феміністичну компоненту. Адже дослідники гендерних питань не завжди позиціонують себе як симпатики фемінізму, тоді як останні, навпаки, спираються на гендерний аналіз як необхідну складову.

Попри окреслені протиріччя, завдяки просвітницькій діяльності жіночих організацій українське суспільство здебільшого почало краще розуміти ідеї та цілі феміністичного руху. Це своєю чергою, зауважує О. Кісь (2015), зумовило зміну викривлених уявлень, які призводили в пострадянських країнах до «алергії на фемінізм» [42]. Наразі в Україні, за словами урядової уповноваженої з питань гендерної політики К. Левченко (2018), існує «сильний жіночий рух, сильне експертне середовище» [43]. Дедалі більше експерток та громадських активісток відкрито називають себе феміністками (Л. Гейдар, М. Дмитрієва, О. Кісь, Е. Ламах, М. Маєрчик, Т. Марценюк, С. Оксамитна, О. Плахотнік, М. Скорик та ін.), формуючи український «різноликий і різноголосий жіночий рух» [44, с. 98]. Можна говорити про те, що експертний потенціал як інтелектуальна основа для впровадження феміністичних ідей представлений потужною групою дослідниць другої і третьої хвиль українського фемінізму.

Проте, незважаючи на позитивні зрушення, поняття фемінізму дотепер стигматизоване. Феміністичний рух подекуди називають «неприроднім», феміністичне мислення – «нетрадиційним», «нетиповим для українських жінок», що призводить до порушення гармонійної єдності «чоловіче – жіноче» як основи людського буття [45]. *«Слово «фемінізм» лякає, бо його зробили одіозним», – запевняє М. Берлінська (2018). – Коли я говорю в своїх лекціях всі ті самі речі, але без слова «фемінізм», то в аудиторії*

сказане сприймають природно й схвально» [43]. Невипадково Т. Марценюк (2018) дала своїй книзі назву «Чому не варто боятися фемінізму?» [46] і наголосила, що феміністична тематика поступово долає певні страхи в українському суспільстві на шляху до входження в різні сфери суспільного життя [47].

У цілому визнаючи феміністичні цінності фактором гуманізації сучасного суспільства, деякі українські дослідниці закидають феміністкам, нібито вони мають погане уявлення про те, у яких умовах живе переважна більшість жінок, що належать до незахищених верств населення. «У них [жінок] абсолютно інші проблеми, ніж у тих людей, які говорять про фемінізм в Україні», – дійшла висновку О. Дутчак (2015) після проведення дослідження «Війна і трансформація повсякденності: жіночий погляд» [48]. Відсутність сполучної ланки між «академічним фаховим фемінізмом», що розвиває феміністичну суспільну теорію переважно в «теплих академічних умовах» [49, с. 67], та наданням соціальних послуг жінкам пов'язана не в останню чергу з тим, що фемінізм в Україні сьогодні майже не представлений науковцями професій, орієнтованих на надання практичної допомоги. Подібний стан речей С. Вайнгартен і М. Веллерсгофф (2000) характеризують наступним чином: «Академічний фемінізм буває, хай навіть на далеких від практики дослідних полях і теоретичних ділянках» [49, с. 62].

Проблемною залишається реалізація на практиці етичних принципів соціальної роботи, які вимагають нейтральної позиції фахівця та поваги до вибору клієнтів, що нерідко слугує стримувальним чинником для феміністок, задіяних у соціальній роботі. *«Фемінізм – це не модна церква, і я не є її проповідником, – пояснює свою позицію Л. Гейдар (2018). – Мої професійні обов'язки не повинні виходити за рамки посадових інструкцій та професійної етики, тому свої феміністичні погляди я не нав'язую клієнтам – вони нерідко залишаються “за кадром”»* [50]. Крім того, попри викладання у вищих навчальних закладах модулів із феміністичних аспектів соціальної роботи (наприклад, при підготовці бакалаврів соціальної роботи в Національному університеті «Львівська політехніка» [51]), даних про те, як саме отримані знання вплинули на погляди випускників щодо трансформації гендерних відносин та застосування феміністичних теорій у практичній діяльності, немає.

Аналіз видань українських громадських організацій, які працюють із жінками секс-бізнесу, показав, що програми втручання не містять слова «фемінізм» – частіше йдеться про впровадження гендерно-чутливих послуг та порушуються питання гендерних стереотипів соціальних працівників [52; 53]. До того ж трапляються твердження, які входять у протиріччя з радикальною феміністичною позицією, але для ліберальних феміністок є цілком прийнятними, як-от: програми, що допомагають жінкам залишити секс-роботу, не дають серйозних результатів [54]; проекти профілактики ВІЛ за необхідності включають співробітництво фахівців із сутенерами і посередниками, які можуть забезпечити захист та безпечні умови роботи для жінок [55].

Втручання із залученням посередників належать до гендерно-погоджувальних програм, які визнають гендерні відмінності. Такі програми спрямовані на зменшення шкоди, проте не на подолання гендерної нерівності, та звертаються до гендерних систем, які сприяють підтриманню несправедливого розподілу влади [56].

Огляд належних практик із надання соціальних послуг працівницям комерційного сексу у межах проекту Conecta в Україні [57] показав, що серед втручань переважають ініціативи, що відображають ліберальний підхід із акцентом на визнанні автономності жінок, задіяних у секс-бізнесі, в ухваленні рішень щодо власного життя: розширення прав та можливостей, адвокація та лобіювання, інклюзія, підтримка за принципом «рівний – рівному», а також ініціативи у сфері охорони здоров'я, зменшення шкоди тощо. Під розширенням прав та можливостей розуміють «процес набуття впевненості в собі, почуття власної гідності, розуміння і сили для того, щоб сформулювати проблеми, забезпечити проведення заходів щодо подолання проблем, а в більш широкому плані – щоб отримати контроль над своїм життям» [57, с. 10-11].

Емпauerмент у сучасних українських практиках соціальної роботи з працівницями секс-бізнесу здебільшого не передбачає допомогу у виході з професії, як це прийнято за радикального феміністичного підходу. Лише одна організація з описаних у проекті Conecta [57] серед послуг пропонувала проведення навчання на курсах перукарів та манікюрниць для набуття жінками додаткових навичок, що сприяють створенню альтернативних видів діяльності. Навпаки, за ідеал береться таке суспільство, де секс-бізнес є легалізованим і не переслідується законом, а особи, що надають сексуальні послуги, мають можливість робити це без насильства й дискримінації та активно залучатися до розв'язання проблем, які прямо стосуються їхнього життя та здоров'я [58].

З огляду на це представниці сфери комерційного сексу нерідко закидають радикальним феміністкам стигматизацію та недостатнє розуміння їхніх потреб та проблем. Прикладом може слугувати діалог двох українських активісток на «Громадському радіо» у травні 2018 р. Так, під час дискусії на заяву радикальної феміністки М. Дмитрієвої, мовляв, *«за умови легалізації [проституції] ви перетворюєтеся на вагіну на ніжках»* представниця організації працівників секс-бізнесу «Всеукраїнська Ліга “Легалайф”» А. Сарнацька зауважила: *«Суперечка в цілому з феміністками побудована на тому, що ми змішуємо абсолютно різні поняття: насильство, торгівлю людьми <...> з просто секс-роботою за згодою самої людини. Я зустрічала дівчат, які задоволені тим, чим вони займаються, які пишаються своїм професіоналізмом»* [59].

До того ж мають місце випадки, коли ініціативами в галузі прав жінок не охоплюються представниці цієї уразливої групи. Так, на сайті згаданої організації

«Легалайф» було опубліковано відкриту заяву, у якій активістки висловили свою занепокоєність тим, що на парламентські слухання на тему «Запобігання та протидія дискримінації жінок з вразливих соціальних груп» (жовтень 2018 р.) не були запрошені представниці неурядових організацій, які працюють із жінками, задіяними в секс-бізнесі [60]. Крім того, у своєму виступі на цих слуханнях Уповноважена Верховної Ради з прав людини Л. Денісова зазначила, що «найбільше страждають жінки з числа внутрішньо переміщених осіб, жінки з інвалідністю, сільські жінки, особливо похилого віку, а також жінки ромської національності» [61]. Феміністка Л. Гейдар (2018) прокоментувала таку заяву наступним чином: *«Складається враження, що уразливість жінок секс-бізнесу взагалі не визнається, тому що надання сексуальних послуг може бути добровільним, пов'язаним з отриманням сексуального задоволення і грошової винагороди, що, начебто, знімає відповідальність та виправдовує насильників. «Дівчині за викликом» співчують менше, ніж «нічному метелику» з Великої Окружної, проте наруга над ними вчиняється однакова»* [50]. Такі факти свідчать про значне розшарування українського гендерного мейнстріму – конфліктні погляди на теми уразливості, легалізації секс-бізнесу, одностатевого партнерства, репродуктивних прав тощо нерідко заважають реалізації спільних соціальних втручань.

Отже, в Україні, попри розвиток жіночого руху, існує страх фемінізму як соціального явища. Це, зокрема, відображається у тому що, по суті, (про)феміністичні інтервенції соціальної роботи реалізуються в парадигмі гендерно-чутливих послуг без згадування фемінізму як такого.

Обговорення результатів

Феміністична практика вимагає від соціального працівника бути відкритим та реляційним до інших способів пізнання та бачення, узгоджується з мультисистемним підходом у соціальній роботі, який доповнює та розширює перспективу сильних сторін [62]. Однак у багатьох випадках феміністична соціальна робота подібна до підходу резілієнс, за якого вона являє собою скоріше світогляд і політичну позицію соціального працівника по відношенню до клієнтських систем, аніж конкретний практичний інструмент для певного втручання [63].

Іншим питанням, яке постає на сучасному етапі розвитку цього напрямку соціальної роботи, зокрема в Україні, є таке: чи можна вважати соціальну роботу феміністичною, якщо вона має відповідні ознаки, проте самий соціальний працівник не вважає себе феміністом/кою? Ми поділяємо позицію М. Валентіч (2015), яка зазначає, що на початку 2000-х років багато з того, що раніше було предметом суспільних дискусій, стало панівною тенденцією, відтак молоді соціальні працівники не надто обізнані щодо еволюції в соціальній роботі, яка сталася в минулі десятиліття завдяки

включенню в неї феміністичної перспективи. Тому деякі з них більше не визнають впливу фемінізму на їхню практику, інші ж не вважають себе феміністками/тами [16]. Схожі думки висловлюють С. Дайер та Ф. Гард (2018), наголошуючи на тому, що, використовуючи інструменти феміністичної роботи, соціальні працівники не вважають себе феміністками/тами [64]. З іншого боку, розгляду потребують і такі актуальні для України психологічні аспекти феміністичної соціальної роботи, як внутрішні протиріччя, з якими стикаються в роботі з жінками уразливих груп ті соціальні працівники, які сформувалися як фахівці в гендерно-стереотипному дусі.

Аналіз досвіду використання феміністичної практики соціальної роботи в інтервенціях із працівницями комерційного сексу засвідчив, що незалежно від того, яких феміністичних поглядів дотримується фахівець, інклюзія самих жінок цієї уразливої групи в розробку й упровадження соціальних інтервенцій є необхідною компонентою соціального втручання. Побудова клієнтоорієнтованої позиції вимагає деконструкції обмеженої категоризації та бінарного розподілу залучених у секс-індустрію жінок на жертв і агентів. Натомість визнання парадоксальності й складності явищ проституції і секс-бізнесу дозволяє розглядати залучених до цієї сфери жінок як суб'єктів соціального втручання з власними інтересами та потребами [65]. Такий підхід співзвучний інтервенціям всесвітньої кампанії #ЧогоХочеЖінка (англ. #WhatWomenWant), спрямованим на підвищення гендерної інклюзивності у сфері розробки та впровадження політик і програм протидії епідемії ВІЛ [66].

З огляду на варіативність феміністичної практики слухним видається знаходження таких феміністичних рамок, які здатні солідаризувати соціальних працівників, уможливають спільні дії у поєднанні з визнанням різноманітності, а також порушують питання про створення адекватних інструментів для колективної співпраці [7]. Отже, толерантність до розмаїття досвіду й ідеологічних позицій соціальних працівників виявляється не менш значущою, ніж по відношенню до клієнтів соціальної роботи.

Треба зауважити, що феміністичну компоненту може містити і соціальна робота з чоловіками та сім'ями, оскільки в основі цього підходу лежить розуміння того, як гендер визначає баланс влади у стосунках між жінками й чоловіками та між самими жінками. На думку М. Кімела (2000), «настав час унаочнення гендеру для чоловіків» [70, с. 9]. Практики роботи з чоловіками протистоять патріархатній позиції маскулінного права, порушують питання впливу шкідливих версій мужності на міжгендерні відносини [67], сприяють руху в напрямку перетворювального партнерства, яке включає вирівнювання балансу не тільки владних повноважень, а й відповідальності [68; 69]. Варто нагадати й про те, що історія фемінізму була і залишається представленою не лише жінками, тому значущим фактором є задіяння чоловіків у феміністичній соціальній роботі як союзників жінок та розширення їхньої участі в гендерному мейнстрімі.

Висновки

Здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що феміністична соціальна робота є сучасним напрямом теорії і практики соціальної роботи, який спирається на такі наріжні камені: етика соціальної роботи, жіночий рух, феміністичні теорії, гендерний аналіз, жіночі питання. Незважаючи на наявність різноманітних відгалужень теорії фемінізму, що по-різному інтерпретують проблеми жінок та впровадження соціальних інтервенцій, можна окреслити твердження, які об'єднують фахівців різних спрямувань феміністичної соціальної роботи. Це урахування специфічного досвіду жінок; емпатермент, збільшення автономності й інклюзивності в ухваленні рішень («нічого про нас без нас»); трансформація гендерного дисбалансу у владних повноваженнях; підтримка рівноправних спільних стратегій на рівні фахівець – клієнт, колега – колега тощо.

Наразі в Україні бракує соціальних працівників, які б упроваджували феміністичну соціальну роботу. Відсутні також ґрунтовні наукові дослідження в галузі, хоча в окремих вишах викладаються навчальні курси з цього предмета. Українські дослідники, які відкрито позиціонують себе як феміністки/ти, як правило, представляють галузі знань, безпосередньо не пов'язані з наданням соціальних послуг уразливим групам жінок. На прикладі програм для працівниць секс-бізнесу можна констатувати, що має місце брак інклюзивності з обох боків – феміністки та представниці жіночого руху подекуди не враховують потреби жінок уразливих груп, а останні протиставляють себе феміністкам, звинувачують їх у стигматизації та не задіюють як експертку у розробці програм.

Саме поняття «фемінізм» до сьогодні наводить острах і не звучить у проектах із втручань, навіть якщо аналіз свідчить про профеміністичну ліберальну спрямованість описаних інтервенцій. Тому доцільним є підвищення рівня обізнаності соціальних працівників щодо різних підходів феміністичної соціальної роботи. Це дозволить їм обрати на феміністичному континуумі таке відгалуження, яке не суперечить їхньому світогляду й цінностям, що потягне за собою підвищення ефективності надання послуг уразливим групам із урахуванням їхніх специфічних проблем і потреб.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Семигіна Т. В. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи // *Вісник АПСБ*. 2015. № 1. С. 6-11.
2. *Global social work statement of ethical principles* // IASSW. 2018. 27 April. URL: <http://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2018/04/Global-Social-Work-Statement-of-Ethical-Principles-IASSW-27-April-2018-1.pdf> (дата звернення: 06.11.2018).
3. Fraser N. *Unruly practices: power, discourse, and gender in contemporary social theory*. 2nd ed. University of Minnesota press, 2008. 216 p.
4. Ferguson M. L. Neoliberal feminism as political ideology: revitalizing the study of feminist political ideologies // *Journal of political ideologies*. 2017. Vol. 22. Iss. 3 (II). P. 221-235.
5. Duggan L. *The twilight of equality?: neoliberalism, cultural politics, and the attack on democracy*. Boston: Beacon Press, 2004. 136 p.
6. Janebová R. Inspirace transnacionálního feminismu pro transnacionální feministickou sociální práci // *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. 2015. Vol. 16. No. 2. P. 17-29.
7. Kemp S. P., Brandwein R. Feminisms and social work in the United States: an intertwined history // *Journal of women and social work*. 2010. Vol. 25. No. 4. P. 341-364.
8. Hooks B. *Feminism is for everybody: passionate politics*. New York: Routledge, 2015. 138 p.
9. *Toward a more feminist United Nations*. Washington: International center for research on women, 2016. 12 p.
10. Доклады из тени: использование КЛДЖ для защиты прав и интересов секс-работников в странах Центральной и Восточной Европы и Центральной Азии. Будапешт: СВАН, 2013. 101 с.
11. *Руководство по учету гендерной специфики в устной и письменной речи* // ООН. URL: <http://www.un.org/ru/gender-inclusive-language/guidelines.shtml> (дата звернення: 06.11.2018).
12. *Руководство ЮНЭЙДС по терминологии*. Женева: ЮНЭЙДС, 2015. 70 с.
13. Collins B. Defining feminist social work // *Social work*. 1986. Vol. 31. No. 3. P. 214-219.
14. Hanmer J., Statham D. *Women and social work: towards a woman-centred practice*. 2nd ed. London: Palgrave, 1999. 192 p.
15. Orme J. Feminist social work // *Social work: themes, issues and critical debates* / Eds. R. Adams, L. Dominelli, M. Payne, J. Campling. London: Palgrave, 1998. P. 218-228.
16. Valentich M. Feminist social work in Canada: then and now // *Socijalne teme*. 2015. Vol. 1. No. 2. P. 67-90.
17. Dominelli L. *Feminist social work theory and practice*. London: Palgrave, 2002. 208 p.
18. Dominelli L., McLeod E. *Feminist social work: critical texts in social work and the welfare state*. London: Palgrave, 1989. 216 p.
19. Gorey K. M. The effectiveness of feminist social work methods: an integrative review // *Journal of social service research*. 2002. Vol. 29. Iss. 1. P. 37-55.
20. McKee N., Bertrand J. T., Becker-Benton A. *Strategic communication in the HIV/AIDS epidemic*. Thousand Oaks: Sage Publications. 2004. 351 p.
21. *Agenda for accelerated country action for women, girls, gender equality and HIV: operational plan for the UNAIDS action framework*. Geneva: UNAIDS, 2010. 28 p.
22. Eyal-Lubling R., Krumer-Nevo M. Feminist social work: practice and theory of practice // *Social Work*. 2016. Vol. 61. Iss. 3. P. 245-254.
23. Charter M. L., Mogro-Wilson C. Feminist attitudes and ideologies: an examination of a Northeastern US MSW program // *Social Work Education*. 2018. Vol. 37. Iss. 2. P. 139-156.
24. Lovelock R., Lyons K., Powell J. *Reflecting on social work: discipline and profession*. London: Routledge, 2017. 262 p.

25. Cott N. F. *What's in a name? The limits of «social feminism»; or, expanding the vocabulary of women's history* // Journal of American History. 1989. Vol. 76. Iss. 3. P. 809-829.
26. Valentich M., Gripton J. Ideological perspectives on sexual assault of women: implications for social work // *Social service review*. 1984. Vol. 58. Iss. 3. P. 448-461.
27. Baehr A. R. Liberal Feminism // *The Stanford encyclopedia of philosophy* / E. N. Zalta (ed.). Fall 2018 edition. URL: <http://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/feminism-liberal> (дата звернення: 06.11.2018).
28. Saulnier C. F. Incorporating feminist theory into social work practice: group work examples // *Social work with groups*. 2000. Vol. 23. Iss. 1. P. 5-29.
29. MacKinnon C. A. *Toward a feminist theory of the State*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1989. 330 p.
30. Morgan R. Theory and practice: pornography and rape // *Take back the night: women on pornography* / L. Lederer (ed.). New York: William Morrow & Co, 1980. P. 134-140.
31. Östergren P. *Sex workers critique of swedish prostitution policy*. URL: <http://www.petraostergren.com/upl/files/115326.pdf> (дата звернення: 06.11.2018).
32. Beran K. Revisiting the prostitution debate: uniting liberal and radical feminism in pursuit of policy reform // *Law & inequality: a journal of theory and practice*. 2012. Vol. 30(1). P. 19-56.
33. Thusi I. I. *Radical feminist harms on sex workers* / California western school of law. 2016. Research paper No. 17-13. 61 p.
34. Henley N. M., Meng K., O'Brien D., McCarthy W. J., Sockloskie R. J. Developing a scale to measure the diversity of feminist attitudes // *Psychology of women quarterly*. 1998. N. 22. P. 317-348.
35. LeBrun J. *Prostitute as sex worker: feminist theories contextualized* / Concordia University, Montreal. A thesis in the department of sociology and anthropology. 1999. 137 p.
36. Bromberg S. *Feminist issues in prostitution*. URL: <https://bit.ly/2U4PfiZ> (дата звернення: 06.11.2018).
37. Brandwein R. Feminist thought structure: an alternative paradigm of social change for social justice // *Toward social and economic justice* / D. Gil, & E. Gil (eds.). Cambridge: Schenkman, 1985. P. 167-182.
38. Отношение к феминизму жителей России, Украины и Беларуси: исследование Фонда «Интеграция» и агентства NewsEffector // *Гуманитарные технологии: аналитический портал*. 17.08.2012. URL: <http://gtmarket.ru/news/2012/08/17/4898> (дата звернення: 06.11.2018).
39. Марценюк Т. Інтерв'ю з Наталією Карбовською про феміністичний громадський активізм // *Гендер в деталях*. 19.06.2018. URL: <http://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/bezstrashni/interv-yu-z-natalieyu-karbovskoyu-pro-feministichniy-gromadskiy-aktivizm-134537.html> (дата звернення: 06.11.2018).
40. *Сучасний жіночий/феміністичний рух в Україні: погляд зсередини* // МБФ «Український жіночий фонд». URL: <http://www.uwf.org.ua/files/movementresults1310uwf-171013192818.pdf> (дата звернення: 06.11.2018).
41. Богачевська М. Націоналізм та фемінізм – одна монета спільного вжитку // *Незалежний культурологічний часопис*. 2000. № 17. С. 4-13.
42. Лазуркевич С. «Жінки часто мають алергію на фемінізм»: розмова з дослідницею-феміністкою Оксаною Кісь // *ZAXID.NET*. 29.10.2015. URL: http://zaxid.net/zhinki_chasto_mayut_alergiyu_na_feminizm_n1370972 (дата звернення: 06.11.2018).
43. Славінська І. 6 українських дівчат говорять про фемінізм // *L'Officiel-Україна*. 08.03.2018. URL: <https://officiel-online.com/lichnosti/stati/feminism-in-ukraine/> (дата звернення: 06.11.2018).
44. Павличко. С. Жіночий дискурс сучасної України // С. Павличко. *Фемінізм*. Київ: Основи. 2002. С. 91-99.

45. Применко О. Націоналізм vs фемінізм: чому українські націоналістки – не феміністки // *Жіноча січ*. 29.11.2012. URL: <http://zhsich.livejournal.com/15151.html> (дата звернення: 06.11.2018).
46. Марценюк Т. *Чому не варто боятися фемінізму?* Київ: Комора. 2018. 328 с.
47. Гончаренко Т. Інтерв'ю з Тамарою Марценюк: «Чоловіки бояться фемінізму, бо не хочуть втрачати свої привілеї». URL: <http://blog.yakaboo.ua/tamara-marcenuk> (дата звернення: 06.11.2018).
48. Жінки першими опинилися під ударом, – соціолог про повсякдення на тлі війни // *Ukrlife.tv*. 18.12.2015. URL: <http://www.youtube.com/watch?v=GJGhieTS7fM> (дата звернення: 06.11.2018).
49. Вайнгартен С., Веллерсгофф М.. Фемінізм без жіночого руху // *Незалежний культурологічний часопис*. 2000. № 17. С. 58-68.
50. Глибинне інтерв'ю з Л. Гейдар. Інформаційно-освітній центр «Жіноча мережа». Київ. 21.09.2018 [Не опубл.].
51. Феміністичні аспекти соціальної роботи // *Каталог освітніх послуг Львівської політехніки*. URL: <http://edu.lp.edu.ua/moduli/feministychni-aspekty-socialnoyi-roboty> (дата звернення: 06.11.2018).
52. Аналитический отчет по результатам формативного исследования гендерноориентированных программ, проектов, интервенций и услуг в сфере снижения вреда / Л. Шульга, М. Варбан, Є. Яременко, І. Демченко. Киев: МБФ «Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине». 2015. 120 с.
53. Гальчинська О., Семигіна Т. *Інтегрована програма з формування прихильності до АРТ у клієнтів ВІЛ-сервісних організацій та розвитку їхньої економічної самостійності*. В 3 ч. Ч. 3: Втручання з розвитку економічної самостійності «Майстерня можливостей». Київ: Поліграф-плюс, 2017. 224 с.
54. *Как сделать секс-работу безопасной*. Киев: МБФ «Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине». 2008. 119 с.
55. *Секс-бизнес, насилие и ВИЧ. Пособие для сотрудников программ, предназначенных для работников коммерческого секса*. Киев: МБФ «Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине». 2010. 32 с.
56. Ярошенко А. А. Жінки та ВІЛ: гендерні лінзи здоров'я // *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2018. № 2. С. 39-54.
57. *Посібник належних практик із секс-роботи: проект в Україні*. МФ «ТАМПЕП», Нідерланди. 2013. 52 с.
58. Всеукраїнська зустріч ВІЛ-сервісних організацій, що надають послуги працівникам секс-бізнесу // *Conecta*. 2012. Випуск № 1. URL: <http://tampep.eu/wp-content/uploads/2018/06/NEWSLETTER-1-UA.pdf> (дата звернення: 06.11.2018).
59. Проституція чи секс-робота: чи потрібна Україні «шведська модель»? // *Громадське радіо*. 25.05.2018. URL: <http://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/prostyuciya-chy-seks-robota-chy-potribna-ukrayini-shvedska-model> (дата звернення: 06.11.2018).
60. Парламентські слухання на тему «Запобігання та протидія дискримінації жінок з вразливих категорій» // БО «Всеукраїнська Ліга «Легалайф». 10.10.2018. URL: <http://www.legalife.com.ua/2018/10/10/parlamentski-slukhannia-na-temu-zapobihannia-ta-protydiia-dyskryminatsii-zhinok-z-vrazlyvykh-katehori> (дата звернення: 06.11.2018).
61. У Верховній Раді відбулися парламентські слухання на тему: «Запобігання та протидія дискримінації жінок з вразливих соціальних груп» // *Верховна Рада України: офіційний веб-портал*. 10.10.2018. URL: <http://iportal.rada.gov.ua/fsview/163086.html> (дата звернення: 06.11.2018).
62. Hyde C. A. Feminist social work practice // *Encyclopedia of social work*. June 2013. URL: <http://dx.doi.org/10.1093/acrefore/9780199975839.013.151> (дата звернення: 06.11.2018).

63. Van Breda A. D. Resilience assessments in social work: the case of the SA department of defence // *Social Work / Maatskaplike Werk*. 2011. Vol. 47. № 1. URL: <http://doi.org/10.15270/47-1-139> (дата звернення: 06.11.2018).
64. Dyer S., Hurd F. Changing perceptions about feminists and (still not) claiming a feminist identity // *Gender and education*. 2018. Vol. 30. Iss. 4. P. 435-449.
65. Kessler J. L., *The voices of sex workers (prostitutes?) and the dilemma of feminist discourse: graduate theses and dissertations*. University of South Florida. 2005. 64 p. URL: <http://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1721&context=etd> (дата звернення: 06.11.2018).
66. *WhatWomenWant: HIV prevention that works for adolescent girls and young women*. ATHENA Initiative. 2017. 26 p.
67. Ярошенко А. А. Шкідливі версії мужності та сталий розвиток: відмова як умова? // *Забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій: Збірник матеріалів конференції молодих науковців (м. Київ, 26 травня 2018 р.)*. Київ: АПСВТ, 2018. С. 86-87.
68. *Men, masculinities, and changing power: a discussion paper on engaging men in gender equality from Beijing 1995 to 2015*. MenEngage Alliance, UN Women, UNFPA, 2014. 58 p.
69. Pease B. Developing profeminist practice with men in social work // *Critical Social Work*. 2001. Vol. 2. No. 1. URL: <http://dro.deakin.edu.au/view/DU:30004302> (дата звернення: 06.11.2018).
70. Кімелл М. С. *Гендероване суспільство*. Київ: Сфера, 2003. 490 с.

Тетяна Семигіна (2018)

ЧОМУ СОЦІАЛЬНА РОБОТА НАБУВАЄ ЗЕЛЕНОГО КОЛЬОРУ?

Вперше опубліковано:

Семигіна Т. Чому соціальна робота набуває зеленого кольору? // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2018. № 2. С. 11-27.

URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_2_2018-11-27.pdf

Вступ

Соціальна робота, від моменту початку своєї професіоналізації наприкінці XIX століття, постійно розвивається. Оновлюється не лише репертуар тих технік та інтервенцій (організаційних процедур), які використовують соціальні працівники, а й теорія соціальної роботи як сукупність уявлень та концепцій, що відображають тенденції розвитку професії, обґрунтовують моделі втручання. Чинне глобальне визначення соціальної роботи, ухвалене 2014 р., наголошує на тому, що вона послуговується власними теоріями [7]; у той час як попереднє визначення стверджувало опертя соціальної роботи на теорії людської поведінки та теорії соціальних систем [8].

Однією з сучасних теорій (концепцій) соціальної роботи вважають «зелену соціальну роботу» (англ. – green social work). Ця теорія широко представлена у закордонній літературі, практиці та в навчальних дисциплінах. Проте в українському науковому дискурсі зелена соціальна робота допоки не обговорюється науковцями (за винятком А. Львовичкіної [6], котра зосереджує увагу на екологічній свідомості) належним чином. Хоча ідеї, на які спирається нова теоретична розробка, видаються цілком актуальними для України з огляду на її екологічні виклики [4; 9] та структурну нерівність [2].

Ця стаття має на меті розглянути передумови виникнення зеленої соціальної роботи як напряму теоретизування, окреслити стратегії, які пропонує ця теорія, проаналізувати їх втілення у практичній діяльності та під час навчання соціальних працівників.

Методологія роботи

Ця наукова розвідка ґрунтується на системному аналізі наукової літератури на основі пошукових запитів у GoogleScholar. Для пошуку використовувались ключові слова «green social work», «ecological justice and social work», «ecological perspective and social work», «green social work and education». Під час пошуку було обрано часовий інтервал 2000-2017 рр.

Під час пошуку було отримано понад 350 англомовних посилань на наукові публікації. Для аналізу відібрано ті повнотекстові статті та монографії, до яких наявний доступ через наукометричну базу даних EBSCO і які розкривали теоретичні та практичні аспекти реалізації зеленої соціальної роботи, її витоків (таких публікацій виявилось 67).

Слід зауважити, що для написання статті використано також окремі наукові роботи, опубліковані й до 2000 року, оскільки в них викладено парадигмальні засади, що сформували сучасні уявлення про зелену соціальну роботу, і це становило інтерес під час аналізу. Окрему увагу приділено стратегічним документам міжнародних організацій (ООН, Міжнародної федерації соціальних працівників, Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи тощо), національних асоціацій соціальних працівників тощо, у яких йшлося про екологічну складову діяльності соціальних працівників та сталий розвиток. Загалом було відібрано та проаналізовано 15 таких документів.

Концептуальною основою для проведення аналізу слугували: 1) структурний підхід, зокрема, соціальний конструктивізм П. Бурд'є [1], який обґрунтував важливість вивчення фізичного простору як необхідного елемента цілісного розуміння суспільства і соціальних процесів, що в ньому відбуваються, та 2) соціологія навколишнього середовища (environmental sociology), у витоків якої стояли соціологи Р. Данлеп та У. Кеттон, що звертає увагу на політичні, культурні та соціальні чинники використання природних ресурсів [34]. З огляду на такі методичні підходи у фокус уваги дослідження потрапила макропрактика соціальної роботи, тобто та діяльність соціальних працівників, яка спрямована на врегулювання відносин на рівні макросистем (економічний, культурний, політичний, соціальний контекст, екологія, суспільна дискримінація тощо) [47], а також деякі інтервенції на рівні мікропрактики.

Результати пошукової роботи та аналізу згруповані – на основі тематичного аналізу [38] – у блоки, що демонструють історичний процес від зародження ідей екологізму, їх впровадження у соціальній роботі і використання у навчальному процесі, що забезпечує інституціоналізацію практик та знань (рис. 1). У цій статті тематичні блоки зазнали подальшої агрегації. Відтак у роботі представлене авторське бачення: 1) історичного екскурсу, що передував появі концепції зеленої соціальної роботи; 2) аналіз визначень зеленої соціальної роботи, її теоретичного обґрунтування та зв'язків із концепцією

сталого розвитку 3) огляд інституціоналізованих форм зеленої соціальної роботи у вигляді макропрактик, конкретних інтервенцій та навчальних програм.

Рис. 1. Тематичні блоки дослідження, що віддзеркалюють процес становлення теорії і практики зеленої соціальної роботи з 1980-х років і до 2017 р.

Ключові результати

1. Передтечі появи концепції зеленої соціальної роботи

Екологічні підходи як такі не є новими для закордонної практики соціальної роботи. Ще півстоліття тому, у 1960-х роках почав розвиватися так званий екологічний підхід до мікропрактики соціальної роботи на індивідуальному рівні. Він спирався на концепцію екології людини (соціальну екологію), яка пояснювала закономірності взаємодії суспільства й навколишнього середовища, а також проблемами збереження довкілля. «Класичний» екологічний підхід у соціальній роботі виходить із ідеї «людини-в-оточенні», тобто того, що для допомоги особі подолати певні проблеми важливі взаємовплив оточення та людини, а також їх взаємообмін [43; 44]. У 1980-х у науковій літературі з'явилась критика цього підходу і розуміння, що соціальні працівники

повинні впливати на соціальне та фізичне середовище клієнта, аби воно більше відповідало правам, потребам і життєвим цілям особистості [90].

Вплив екологічної теорії на соціальну роботу не обмежується мікропрактикою. У 1980-1990-х у літературі із соціальної роботи [17; 18; 23; 54; 74; 80] дедалі більше уваги приділяли питанням, які опинились у тогочасному політичному порядку денному – глобальній екологічній кризі, зумовленій діяльністю людини та техногенними катастрофами, зокрема й Чорнобильській, проблемам зміни клімату та природнім стихійним лихам, наявному чи потенційному дефіциту природних ресурсів, урбанізації та масовій міграції.

Професійні дискусії почасти спирались на такий тогочасний напрям екологічної думки як «екологія людини» (антропоекологія), розроблений ще наприкінці 1970-х в дусі неодюркгеймівського напрямку з наголосом саме на соціальному, а не на індивідуальному споживанні ресурсів [62; 78]. З точки зору Ф. Баттела сформувалась «субкультурно-інвайронментальна» практика, за якою людство схильне використовувати природні ресурси у виробництві, у споживанні речей і послуг, в інституційній поведінці, особливо не замислюючись щодо їх вичерпування або про те, як це вплине на екосистему [20, с. 66]. І саме цій практиці кинули виклик соціальна екологія і соціальні рухи.

Наразі екологізм або інвайронменталізм (від англ. environment – довкілля, навколишнє середовище) поступово увійшов до сучасного політичного мислення [14; 27] та став основою соціального активізму [40; 81]. Як стверджує автор багатьох видань на тему екологізму Р. Екерслі, наприкінці 1990-х та на початку 2000-х критична політична екологія розширила межі громади. До громади почали відносити й навколишнє середовище, зокрема, природне довкілля [36]. Як свідчить аналіз наукових публікацій [50; 71], боротьба за збереження довкілля, чисте середовище стала різновидом активізму й увійшла до репертуару політичної діяльності, а згодом, із середини 2000-х, стала інструментом державної та наддержавної (глобальної) політики.

Р. Естес, який вивчав суспільні рухи, що сприяли розвиткові ідей екологізму (а опосередковано й зеленої соціальної роботи), виокремлює, починаючи з 1960-х років, щонайменше дев'ять подібних рухів: 1) ранні рухи екології навколишнього середовища і людини в Європі та Північній Америці; 2) антивоєнні та антиатомні рухи Європи та Північної Америки; 3) рух «світового порядку»; 4) рух «моделювання світової динаміки»; 5) європейський «зелений» рух; 6) рух «альтернативна економіка»; 7) жіночий рух у Північній Америці та Європі, а останнім часом – в Латинській Америці; 8) рух корінних народів в Латинській Америці, Азії та окремих районах Тихого океану; 9) світовий рух за права людини [40]. Ці та інші рухи, екоцентричність політики, «зелена політична перспектива» і посилення вимог щодо екологічної відповідальності [35]

сприяли впровадженню у практику концепцій «зелених технологій» (як-от, альтернативних джерел в енергетиці) [93] та «зеленої роботи» (за твердженням Л. Петтінгер, діяльності, що зменшує деградацію природи) [70].

У 2010-х розвитку дістали ідеї «зеленої економіки», яку Програма ООН з навколишнього середовища визначає як таку, що підвищує добробут людей і забезпечує соціальну справедливість, при цьому істотно знижує ризики для довкілля та збільшення бідності населення [86]. А оскільки зростання доходів і зайнятості забезпечується державними і приватними інвестиціями, що зменшують викиди вуглецю та забруднення середовища, підвищують ефективність використання енергії та ресурсів і запобігають втраті біорізноманіття та сприяють наданню екосистемних послуг, то ООН вважає, що ці інвестиції доцільно підтримувати за допомогою цільових державних витрат, реформ у сфері політики і зміни системи регулювання. Окрім цього, має бути впроваджений «зелений банкінг» [51], який заохочує сприятливі для довкілля ініціативи, проекти та інвестиції. Вбачається, що такий шлях розвитку повинен зберігати, збільшувати і, де це необхідно, відновлювати природний капітал як найважливіший економічний актив і джерело суспільних благ, особливо для бідних верств населення, джерела доходу і захищеність яких залежать від природи.

Розвиток політики екологічної відповідальності і впровадження зелених технологій супроводжувались формуванням екологічної культури і відповідного публічного та наукового дискурсу [12; 56]. В. Пламвуд цілком резонно стверджує, що така культура ґрунтується на визнанні дуалізмів природа-культура та потреби-культура. Цілком можна пристати до думки автора щодо наявності багаторівневих викликів матеріального і нематеріального характеру у ставленні до довкілля, до природи як данності, а не як до інструментального ресурсу [72, с. 4].

На особливу увагу в контексті аналізу історії розвитку концепцій соціальної роботи заслуговують питання «екологічної справедливості» та «екологічного расизму». Оскільки засадничим принципом соціальної роботи вважають опертя на соціальну справедливість [7], то питання справедливості у доступі до природних ресурсів та умов довкілля теж відіграють важливу роль у формуванні нових концепції соціальної роботи.

Зауважу, що ще у 1991 році на зустрічі представників національних меншин у США було ухвалено документ «17 принципів екологічної справедливості», в якому йшлося про те, що громади повинні мати рівномірний доступ до природних ресурсів і безпечного середовища [63]. Дж. Пітерз, аргументуючи соціальність проблем екології, слушно відзначає, що кліматичні зміни впливають на доступ до води та родючих ґрунтів, що у свою чергу сприяє появі так званих «екологічних біженців». Забруднення повітря та шум трафіку спричиняють різні захворювання, ціни на енергію, їжу та інші продукти збільшуються [67].

У 1990-ті Р. Буллард та інші науковці [88; 24] запропонували концепцію «екологічного расизму», який вони визначали через непропорційний вплив небезпек навколишнього середовища, особливо токсичних сміттєзвалищ та забруднюючих фабрик, на представників етнічних меншин та малозабезпечені громади. При цьому поживавлення академічного дискурсу у розвинених країнах відбувалось на тлі піднесення політичного активізму і мобілізації громад у захисті своїх екологічних прав [21; 27]. Зрештою у 1994 р. Президент США Білл Клінтон підписав розпорядження «Про екологічну справедливість для населення з низькими доходами та меншин». Цей документ спрямовує федеральні установи на досягнення екологічної справедливості шляхом виявлення та, за необхідності, мінімізацію непропорційно високого негативного впливу своєї діяльності на здоров'я людей або довкілля на представників етнічних меншин та малозабезпеченого населення [39]. Така інституціоналізація екологічної справедливості мала важливий вплив на соціальне конструювання динамічної взаємодії між суспільством та природнім середовищем. Науковці [58; 59] почали відзначати, що майбутнє здоров'я і виживання людства безпосередньо залежить від усвідомленого ставлення теперішнього покоління до довкілля.

Таким чином, появі зеленої соціальної роботи як теорії та практики передували формування екологізму як наряду соціологічного дискурсу та політичного мислення, а також соціальний активізм на рівні громад, привнесення питань екології у політичний порядок денний, зокрема артикуляція суспільних запитів на екологічну справедливість, і розвиток так званих зелених технологій у різних сферах. При цьому характер причинно-наслідкових зв'язків між цими складниками не має лінійної тяглості, адже ці процеси відбувались нерівномірно у різних країнах.

2. Концептуалізація зеленої соціальної роботи

Розвиток теоретичних концепцій зеленої соціальної роботи пов'язують з ім'ям Лени Домінеллі, яка є прихильницею структуралістських підходів до розв'язання соціальних проблем і активізації пригнічених груп населення. Лена Домінеллі – професор Даремського університету (Велика Британія). Наразі ця дослідниця посідає чільне місце у сучасній науковій думці із соціальної роботи. Вона авторка понад 500 наукових публікацій, колишній Президент Міжнародної Асоціації шкіл соціальної роботи, від 2008 р. очолює Комітет з питань сталого розвитку у цій Асоціації, відзначена за свою наукову діяльність і активізм багатьма міжнародними нагородами [73]. Теоретичні засади зеленої роботи викладено у її книзі «Зелена соціальна робота: від кризи навколишнього середовища до екологічної справедливості» (2012) [29]. Їй передували інші публікації цієї авторки, в яких обговорювалась роль соціальних працівників у сприянні захисту людей і громад від екологічних катастроф [28].

Метою зеленої соціальної роботи британська дослідниця вважає «роботу над реформуванням суспільно-політичного життя й економічних сил, які негативно впливають на якість життя бідних і маргіналізованих верств населення, сприяння безпечним політичним змінам та соціальним перетворенням, необхідним для посилення добробуту людей і планети сьогодні та в майбутньому» [29, с. 25].

Загалом, зелена соціальна робота охоплює дуже глобальні питання розвитку та життєдіяльності планети, не обмежуючись поняттями країн, держав чи суспільств, декларуючи необхідність рівного доступу до всіх ресурсів планети починаючи з природних і закінчуючи матеріальними благами: рівний доступ до питної води, продуктів харчування, чистого повітря, природних копалин, розподілу фінансових потоків тощо.

Домініеллі наполягає, що зберігаючи існуючу систему взаємовідносин, ми рухаємося в сторону деградації природного середовища, що веде до таких техногенних катастроф як бідність, збройні конфлікти, забруднення, надмірна урбанізація (мегаполіси, відсутність інфраструктури та комунальних та медичних послуг) [31].

Одночасно з Леною Домініеллі питання концептуалізації екологічно-орієнтованих практик соціальної роботи досліджували Джон Коатс (Канада) та Мел Грей (Австралія). Вони наголошували, що реагування на проблеми, пов'язані з руйнуванням довкілля, дозволило соціальній роботі як професії переглянути свої основні концепції та обов'язки перед людьми та громадами [23]. Однак, ці автори не послуговувались конструктом «зелена соціальна робота», а звертали увагу на міждисциплінарність екологічних підходів і на важливість широкої бази знань та взаємодії соціальних працівників з представниками інших професій, з тим, щоб ефективно реагувати на багато аспектів зміни клімату та деградації довкілля.

Сутнісний доробок у посилення теоретичного обґрунтування екологічної спрямованості сучасної професійної соціальної роботи зробив Джеф Пітерс (Бельгія). У своїх працях [67-69] він обстоює потребу у розвитку екосоціального підходу. На його думку, екосоціальна робота має три складові: активізація (наснаження, імпауермент), при чому йдеться переважно не про індивідуальний, а про колективний вимір, тобто про наснаження громад; соціальний капітал, знову ж таки як ресурс громади; життєстійкість (резилієнс) як здатність груп і громад протистояти викликам.

Пітерс виділяє кілька функцій екосоціальної роботи. Перш за все, соціальне навчання – поширення ідей розумного споживання та виробництва, з наголосом на значенні здорового довкілля для людського добробуту. По-друге, посилення соціального виміру сталого розвитку. При цьому сталий розвиток автор розглядає як інтеракцію в межах трьох вимірів: економічного, соціального та екологічного (процвітання, людина, планета) і відповідно як баланс капіталів: соціального, екологічного,

економічного, а також людського та фінансового. Фокус соціальної роботи на соціальній справедливості може сприяти раціональному розподілу ресурсів у межах процесів сталого розвитку. Йдеться також про формування нового розуміння добробуту, залучення людей до активної участі в житті громади. У сфері політики соціальна робота може сприяти розвитку громад не тільки через практику адвокатування певних рішень, а й через побудову мереж та коаліцій громадянського суспільства. Соціальні працівники завжди мають залишатися критичними в разі прийняття владою неетичних рішень в контексті сталого розвитку [67-69]. Таким чином, соціальні працівники можуть стати підтримкою або опозицією владі, залежно від характеру прийнятих рішень.

Ці ідеї співзвучні підходам інших авторів, які розглядають екосоціальну роботу [10; 53; 57; 77] або зелену соціальну роботу [13; 16]. Науковці доходять спільної думки в тому, що соціальні працівники – це адвокати змін та всіх аспектів соціальної справедливості, серед інших і теми довкілля, в якому живуть громади, а здорове довкілля розглядається ними як невіддільне право людини, складова людської гідності та недискримінації.

Дискусіям щодо того, чи є соціальна робота «зеленою професією», поклато край обговорення та підтримання ООН концепції сталого розвитку [26]. Міжнародні фахові організації соціальних працівників почали активно використовувати ідеї цієї концепції у своїх документах. Зокрема, документ «Світові пріоритети соціальної роботи і соціального розвитку: зобов'язання щодо дій» (ухвалений Міжнародною федерацією соціальних працівників, Міжнародною асоціацією шкіл соціальної роботи і Міжнародною радою соціального добробуту та оприлюднений 2012 р.) [84] з-поміж пріоритетів соціальної роботи визначає сприяння стабільності довкілля.

У 2015 р. після широкого обговорення документів, викладених у вільному доступі на сайті ООН, було ухвалено Глобальні цілі сталого розвитку [87]. І одразу після цього побачили світ наступні документи: 1) резолюція «Роль соціальної роботи в системах соціального захисту: універсальне право на соціальний захист» (Міжнародна федерація соціальних працівників, 2016) [85], яка розглядає значення соціального захисту задля сталого соціального розвитку; 2) заява «Сприяння екологічній та суспільній стійкості» (Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи, 2016) [45], яка визначає завдання соціальних працівників з огляду на потребу у забезпеченні сталого розвитку суспільства.

Наразі Глобальні цілі сталого розвитку і соціальна робота мають багато спільного. Наприклад, документ ООН використовує такі поняття, як людська гідність, повага до різноманітності, рівність і недискримінація, розширення можливостей, впевненість, самодопомога і реалізація повного потенціалу людини. Ці поняття важливі для практики соціальної роботи, адже вони становлять основу професійного світогляду соціальних працівників.

Отже, аналіз джерел свідчить, що попри термінологічну відмінність («зелена соціальна робота», «екосоціальна робота», «екологічна практика соціальної роботи») розвиток зеленої соціальної роботи відбувається у межах структуралістського, антидискримінаційного підходу до тріади відносин «людина – суспільство – природа» та посилюється тим, що концепція сталого розвитку, яка стала частиною глобальної, транснаціональної політики, має багато спільного з макропрактикою соціальної роботи.

Зелену соціальну роботу вважають інноваційним підходом до екологічних проблем. Ці нововведення включають: холістичний (цілісний) підхід до всіх народів, інших живих істот рослин та тварин, а також фізичної екосистеми; визнання взаємозв'язку між усіма цими складовими; переосмислення обов'язку піклуватися про інших, зокрема обов'язку піклуватися про планету. Водночас зелена соціальна робота продовжує традиції радикальної (критичної) парадигми соціальної роботи, яка протистойть неолібералізації та бездумній індустріалізації, ставленню людей до природи та планети як до засобу, який слід експлуатувати, щоб заробити прибуток для тих, хто любить розкішний і багатий спосіб життя [37]. Цінності зеленої соціальної роботи включають: сприяння рівності, соціальній інтеграції, справедливому розподілу ресурсів, зобов'язання не руйнувати ресурси, щоб вони могли бути збережені для майбутніх поколінь людей, тварин, рослин та планети Земля, а також права людей на те, щоб жити і задовольняти свої потреби.

3. Інституціоналізація зеленої соціальної роботи

Інституціоналізація зеленої соціальної роботи, як і будь-якої іншої парадигми соціальної роботи, відбувається через практику, академізацію та інтерналізацію професійною культурою. Розглянемо ці виміри інституціоналізації детальніше.

Аналіз наукових публікацій з тематики зеленої соціальної роботи дав змогу виокремити ключові стратегії практики соціальної роботи у рамках екологічної перспективи: випереджувальну та реагуювальну (див. табл 1). Слід зауважити, що запропонована класифікація є умовною, адже обидві стратегії спрямовані на соціальні зміни в громадах за участю її членів, використовують підхід, орієнтований на сильні сторони та розвиток стійкості (резилієнс).

Табл.1. Ключові стратегії практики соціальної роботи у рамках екологічної перспективи

Стратегія	Зміст	Публікацій, що описують стратегію
Випереджувальна	Боротьба за доступність ресурсів для всіх, формування раціонального споживання природних ресурсів; залучення громад та користувачів	Л. Домінеллі [29] А-Л. Матт'єс, К. Нархі та Д. Уорд [83]

	послуг до здобуття знань та навичок, які дадуть інноваційні, альтернативні рішення для подолання наявних чи потенційних екологічних криз	Д. Пітерс [67-69] Л. Степлс [81]
Реагувальна	Робота з тими особами, групами та громадами, які потерпіли від надзвичайних ситуацій (природних катастроф, стихійних лих, техногенних катастроф, війн абощо), над відновленням життєдіяльності громади та доступу до ресурсів	Л. Доміnellі [30] Д. Дролет [32] М.Д. Захур та Е.Б. Гаррел [95] Б. Р. Нікку [66]

Джерело: побудовано авторкою на основі вивчення літератури.

Як зауважує Дж. Пітерс [68], роль соціальної роботи – будувати соціальний капітал, базуючись на наснаженні та взаємодії між різними соціальними акторами. Відтак можна погодитися з думкою про те, що інтервенції зеленої соціальної роботи є різновидами антидискримінаційної наснажувальної практики в громаді та в ширшому суспільстві [48].

Згідно із літературою [29; 69; 83; 96] соціальні працівники мають бути активними суб'єктами викорінення соціальних та екологічних проблем, розв'язання структурних нерівностей, виконувати наступні завдання у межах роботи в громаді: 1) оцінка ризиків, необхідності певних втручань; 2) планування пом'якшення наслідків; 3) розробка конкретного плану дій соціально-економічного розвитку громади чи груп у ній; 4) впровадження плану дій, координація, доставка товарів та послуг, підтримка окремих людей у громаді для відновленні їхнього життя, розвиток стійкості та спроможності мінімізувати майбутні ризики, надання допомоги сім'ям у виконанні їхніх зобов'язань, підтримка самоорганізації в громаді тощо; 5) оцінка виконання плану, пропагування і лобіювання наступних змін. Відповідно соціальні працівники можуть діяти як консультанти, які допомагають людям впоратися з емоційними наслідками соціальної та екологічної несправедливості; фасилітатори; координатори; мобілізатори людей, ресурсів та систем; переговорники або брокери між громадами та різними рівнями державного управління; посередники між групами, що перебувають у конфлікті; консультанти державних та інших служб; захисники прав людини; тренери, які навчають, яким чином отримати доступ до певних ресурсів; аналітики; посередники між представниками різних професій (за висловом Л. Доміnellі, «міждисциплінарні перекладачі» [29, с. 34]).

Аналізуючи практику зеленої соціальної роботи, важко оминати доробки М. Унгара [89]. Саме він запропонував соціальним працівникам послуговуватись принципом екологічної перспективи, тобто розумінням, що сукупність ресурсів громади важливіша для її стійкості до викликів, аніж особисті якості кожного індивіда окремо. З-поміж

інтервенцій у межах екосоціальної роботи цей автор виокремлює: фасилітовану навігацію (допомогу громади в тому, щоб зробити доступним її ресурси для кожного її представника), фасилітовані переговори (допомога громади у тому, щоб її представники ефективно вели переговори за ресурси), диференційний вплив (чим більш вразливою є особа, тим позитивніше впливатиме ресурс на її чи його психосоціальний розвиток), комплексність (для забезпечення синергії ресурсів громади необхідно залучати одночасно багато взаємозалежних процесів).

Соціальні працівники беруть участь в екологічних рухах і спонукають громади обстоювати свої права на безпечне середовище, вимагають разом із громадами дотримання законів і норм [92].

Можна вести мову про те, що практика зеленої соціальної роботи демонструє багаторівневий системний підхід: соціальна дія має бути спрямована на всі рівні та зв'язки між ними одночасно, соціальна робота повинна будувати альянси з іншими сферами. Основа цього підходу – розвиток громад та побудова мережі, яка буде стійкою, але здатною до змін. Водночас до цієї роботи можуть бути залучені й соціальні працівники, які здійснюють індивідуальну чи групову соціальну роботу з окремими особами та сім'ями [67].

Строкатість і нелінійність екосоціальних інтервенцій, варіативність ролей соціальних працівників в обстоюванні екологічної справедливості обмежує виразне визначення практики зеленої соціальної роботи, породжує академічні дебати, зумовлює появу американської, австралійської, європейської (британської, скандинавської тощо), японської академічних шкіл зеленої соціальної роботи. Аналіз літератури доводить, що в навчанні зеленій соціальній роботі у різних країнах роблять неоднакові наголоси і приділяють «зеленим інтервенціям» різну увагу. В деяких випадках не йдеться про зелену соціальну роботу як таку, але університети приділяють неабияку увагу навчанню соціальних працівників діям в умовах стихійних лих та різного роду катастроф, тобто в екстремальних умовах [42]. Дослідники відзначають, що на особливу увагу соціальних працівників заслуговують ті, хто перебуває у невідгладному соціальному становищі, адже вони потерпають від лих найбільше, прикладом чого може слугувати Нью-Орлеан (США), ущент зруйнований ураганом Катарина. У найскрутнішому становищі тоді опинились мешканці бідних афро-американських кварталів, які були у вразливому становищі й до стихійного лиха. Відтак майбутні соціальні працівники мають вчитися протидіяти подвійній дискримінації, мати готовність протистояти лихам і розуміти зміну «нормальності» (в розумінні соціального конструктивізму) ситуації, координувати рятувальні програми і програми допомоги, надавати первинну психологічну допомогу жертвам лих та переселенцям [11; 94].

В інших навчальних закладах соціальні працівники опанують роботу із сільськими громадами щодо впровадження «зелених технологій» і розумного споживання природних ресурсів [25; 52]. Публікації також підтверджують, що підготовка соціальних працівників до роботи в рамках екологічних підходів відбувається з огляду на концепцію сталого розвитку, й саме ця концепція слугує парадигмальною основою відповідних навчальних курсів [65; 82]. Ці роботи доводять, що залучення студентів, підвищення обізнаності щодо їхньої ролі в захисті та збереженні довкілля критично важливі як для збереження ресурсів для прийдешніх поколінь, так і для професійного розвитку соціальної роботи.

Деякі автори ведуть мову про те, що все навчання соціальних працівників має бути наскрізно «зеленим», і пропонують різноманітні стратегії, як цього досягнути [33]. Наприклад, Е. Лукас-Дарбі [61] описує включення зеленої теми до семестрового курсу «Практична соціальна робота в громаді» для бакалаврів соціальної роботи. Студенти готують свої «зелені» проекти як обов'язкове завдання в межах курсу. На думку дослідниці, включення охорони довкілля до курсу допомагає студентам зрозуміти важливість цієї теми та визначити свою роль, яку вони можуть вже зараз виконувати задля збереження довкілля. Авторка також наводить попередні дослідження, де визначено, що такі сфери як транспорт, постачання енергії, будівництво, зменшення кількості відходів, мають безпосередній вплив на клієнтів соціальної роботи. «Зелений» підхід вона визначає як усвідомлення впливу діяльності людини на майбуття планети. Діяти в межах «зеленого» підходу – зменшувати негативні впливи на довкілля.

Авторка описує теоретичну базу курсу: декілька тем, що стосуються охорони довкілля, зеленої економіки та їхній вплив на клієнтів соціальної роботи. В межах курсу всі студенти мають обрати громаду, в якій працюватимуть, визначити в ній «зелену» проблему чи потребу, розробити план дій та практично допомогти втілити цей план за допомогою інструментів соціальної роботи. Проект має передбачати відповіді на низку запитань: чому була обрана відповідна проблема чи потреба, чому її розглядають як проблему чи потребу в громаді, якими були попередні спроби вирішення проблеми в громаді, якими є очікувані зміни, якими є сильні та слабкі сторони організації, планування зусиль щодо вирішення проблеми, якими є очевидні переваги втілення плану для громади, якою є роль соціального працівника, які лідерські навички (стратегії лідерства) потрібні для вирішення проблеми, якими є найраціональніші стратегії для вирішення соціальної проблеми. Таким чином, авторка детально описує «зелений» проект для студентів у межах курсу, спрямованого на практику соціальної роботи в громаді.

У табл. 2 узагальнено ідеї щодо навчання майбутніх соціальних працівників практичним аспектам соціальної роботи у рамках екологічної перспективи.

Окрім академізації зеленої соціальної роботи відбувається й її інтерналізація професійною спільнотою. Хоча етичні кодекси для фахівців соціальної роботи Британської асоціації соціальних працівників [15], Канадської асоціації соціальних працівників [22], Національної асоціації соціальних працівників США [64] не містять безпосередніх згадок про практику зеленої соціальної роботи, проте описи функцій та відповідальності соціальних працівників за викорінення структурних нерівностей, відповідальності перед суспільством цілком відповідають сучасним уявленням про роль соціальної роботи у забезпеченні сталого розвитку [19]. Це саме стосується й Глобального визначення соціальної роботи, ухваленого 2014 р. [46]. Водночас ще у 2009 році Національна асоціація соціальних працівників США ухвалила спеціальну заяву, якою визнала довілля сферою втручання соціальних працівників [79].

Важливим показником інституціоналізації нових екосоціальних підходів соціальної роботи на міжнародному рівні й нового бачення професії можна вважати той факт, що у 2018 році Всесвітній день соціальної роботи, який відзначається у другий вівторок березня, має гасло «Сприяння сталості громад та довілля» [91]. Глобальний форум соціальної роботи, який організовується щодвароки, у 2018 році має назву «Сталість довілля і громад: рішення людей у мінливому суспільстві» [55]. Ці кроки свідчать про просування ідей зеленої соціальної роботи від суто академічної концепції до глобального професійного тренду, перегляд меж і функцій соціальної роботи як фаху.

Табл.2. Підходи до навчання соціальної роботи у рамках екологічної перспективи

<i>Підхід</i>	<i>Зміст</i>	<i>Публікації, що описують підхід</i>
Підготовка до роботи в умовах катастроф	Координація програм допомоги, перша психологічна допомога потерпілим, протидія дискримінації, мобілізація громад на відновлення середовища	Т. Апатія-Вейг [11] П. А Фіндлі, К. Дж Поттик., С. Джордано [42] М. Закур [94]
Підготовка до роботи щодо соціально-економічного та екологічного розвитку громад	Зменшення екологічної несправедливості в громаді, формування готовності протидіяти екологічним викликам, навчання розумному споживанню, впровадження зелених технологій	Ф. Крауфорд та ін. [25] К. Харріс, Дж. Бодді [52] Е. Лукас-Дарбі [61] Д. Пітерс [69]
Підготовка до політичної соціальної роботи	Лобіювання інтересів громад і груп, які зазнають екологічної дискримінації, протидія структурній нерівності, вплив на урядові структури задля втілення ідей сталого розвитку	Дж. Дролет, Г. Ву, М. Тейлор, А. Деннех [33] А. Несмит, Н. Сміт [65] С. Тейшейра, А. Крінгс [82] Г. М. Ядама [92]

Джерело: побудовано авторкою на основі вивчення літератури.

Отже, проведений аналіз досліджень і документів міжнародних організацій засвідчує, що зелена соціальна робота або екосоціальна робота проходить процес поступової інституціоналізації. Вона в цілому орієнтована на активний розвиток і самоорганізацію громад.

Підсумкові міркування

Концепція зеленої соціальної роботи спирається на структурний підхід до розв'язання проблем соціальної нерівності та бідності, наголошує на потребі такої діяльності соціальних працівників, яка була б орієнтована на забезпечення гідних умов навколишнього середовища та екологічної справедливості, належного і рівного доступу до природних ресурсів, веде мову про зміну соціального контексту та збереження довкілля, обґрунтовує специфічну практику втручання соціальних працівників в умовах екологічних та техногенних катастроф.

Узагальнюючи проведений аналіз, можна визначити, що на сучасному етапі свого розвитку теорія і практика зеленої соціальної роботи характеризуються наступним:

1) зелена соціальна робота виходить із холістичної (цілісної) парадигми й пов'язана з радикальними (критичними) теоріями соціальної роботи та ідеями соціального конструктивізму;

2) вона вводить поняття «екологічної справедливості» в рамках концепції соціальної справедливості і ставить під сумнів несправедливий та нераціональний розподіл ресурсів, короткострокове планування і діяльність політичних структур, орієнтовану на підтримку неоліберальних моделей індустріалізації;

3) вона може вважатися мульти- чи трансдисциплінарною, оскільки інкорпорує знання та навички з різних сфер, а не тільки соціальної роботи, й передбачає взаємодію з представниками інших професій;

4) вона обстоює потребу у специфічних для місцевості, культурно відповідних підходах до зменшення ризиків та ліквідації наслідків стихійних лих, передбачає розвиток громади на основі підходу, орієнтованого на сильні сторони та розвиток соціального капіталу, за якого громада розглядається як співвиробник соціальних змін у подолання структурних нерівностей;

5) вона розширює поле діяльності соціальних працівників – з прав людини, роботи з уразливими, маргінальними групами населення, роботою над стигмою, дискримінацією тощо, до питання справедливості розподілу ресурсів навколишнього середовища, планети в цілому.

Концепції сталого розвитку, зокрема сталого соціального розвитку, знаходять дедалі більше поширення в документах професійних організацій, які визначають завдання соціальної роботи, а також у науковій літературі. Наразі формування ідей зеленої соціальної роботи (екологічних напрямів соціальної роботи) продовжує досить традиційну для соціальної роботи парадигму захисту прав людини та стійкого розвитку громад, які спираються на макропрактику соціальної роботи.

З огляду на наявні документи професійних організацій та проведені дослідження завдання зеленої соціальної роботи у контексті Глобальних цілей сталого розвитку [87] полягають у втіленні підходів, орієнтованих на забезпечення стійкого соціального розвитку людей та громад, у яких вони мешкають, обстоювання прав людини, зокрема на безпечне середовище. На практиці це реалізується через забезпечення прав людини і протидію бідності, макросистемну «політичну соціальну роботу» як відповідь на економічну кризу та політику економічної ощадливості, яка знайшла вираження у сутнісному перегляді соціальних програм [60].

Таке широке розуміння сучасної практики соціальної роботи протистоїть «дефіцитним», патерналістським моделям соціальної роботи, які властиві Україні, як і деяким іншим постсоціалістичним країнам, й фокусуються на патологіях, проблемах чи

відсутності у клієнтів потрібних ресурсів [76]. Ця новітня практика також протистоїть неоліберальним тенденціям зведення змісту практики соціальної роботи до короткострокового догляду за тими, хто не може обійтися без сторонньої допомоги. Вона також виходить за межі екологічної психології [3; 5], оскільки зелена соціальна робота передбачає вплив на соціальний контекст і владу в громадах.

Чи потрібна Україні зелена соціальна робота як різновид антидискримінаційної практики? Які уроки з фахових трансформацій міжнародної соціальної роботи може винести для себе українська професійна спільнота, що почасти перебуває під впливом традиційних пострадянських концепцій «соціального забезпечення»? Чи готові університети до викладання курсів для соціальних працівників із впровадження в громадах силами членів цих громад екологічних проектів та «зелених технологій» як основи соціально-економічного розвитку, а не лише курсів із формування екологічної свідомості? Напевне, як це було й раніше [76], саме університетське, академічне середовище має стати каталізатором осучаснення професії соціального працівника в Україні, привнесення у фах нових ідей і відпрацювання технік, що відповідають перспективним напрямкам розвитку професії.

Очевидно, що мало хто заперечуватиме: в країні, яка пережила дві хвили внутрішньої міграції (після Чорнобильської катастрофи та збройного конфлікту на території Донбасу), яка має райони із загрозами паводків та підтоплень, громади із вкрай несприятливою екологічною ситуацією, а також так звані депресивні райони, не кажучи вже про структурні нерівності в громадах і між громадами, стійку тенденцію урбанізації, слід було б більше уваги приділяти екосоціальним підходам і формуванню життєстійкості вразливих груп у громадах, а не обговоренню розмірів державних субсидій і матеріальної допомоги.

Подяка

Хочу подякувати студенткам програми підготовки докторів філософії за спеціальністю «Соціальна робота» Академії праці, соціальних відносин і туризму за наснаження. Саме ви своїми заповзятими дискусіями й вдумливими презентаціями стосовно ідей сталого розвитку, філософії зеленої соціальної роботи, особливостей підходу, орієнтованого на сильні сторони, та моделі резілієнс (стійкості), спонукали мене завершити цю наукову розвідку. Ви мали рацію, коли казали, що в Україні мало аналізують сучасні теорії соціальної роботи й тенденції розвитку її міжнародної практики, критикували україномовний академічний дискурс за відсталість, а мене за те, що не пишу про те, про що розповідаю на заняттях. Буду виправлятися!

Я надзвичайно вдячна Лені Домінеллі за змогу спілкуватись особисто, за співпрацю і за можливість долучитись до написання книжки «The Routledge Handbook of Green Social Work» [97] за її вимогливим редагуванням, яка має бути презентована на світовому конгресі із соціальної роботи в Ірландії влітку 2018 року.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Бурдьє П. *Соціальне пространство: поля и практики* / Сост. и пер. с фр. Н.А. Шматко. Ч. 1. Санкт-Петербург: Алетейя, 2007. 567 с.
2. Лібанова Е. М. Надмірна соціально неприйнятна нерівність: головний виклик для українського суспільства // *Вісник Академії наук України*. 2017. № (5). С. 22-25.
3. Льовочкіна А.М. *Психологічні засади формування еколого-орієнтованої свідомості*. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 422 с.
4. Люта Н. Г. Екологічний стан довкілля та європейські перспективи України // *Мінеральні ресурси України*. 2011. № 1. С. 6-11.
5. Потапчук Л.В. *Екологічна психологія*. Луцьк: Вежа-Друк, 2012. 212 с.
6. Програма XIII Міжнародної конференції з екологічної психології «Сучасні проблеми екологічної психології: Життєдіяльність особистості в умовах сучасного міста» // *Екологічна психологія в Україні*. 2017.12-13 травня. URL: http://ecopsy.com.ua/data/conf/program_2017.pdf (дата звернення: 11.10.2017).
7. Семигіна Т. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи // *Вісник АПСВ*. 2015. № 1. С. 6-11.
8. Семигіна Т. В., Брижовата О. С. Міжнародне визначення соціальної роботи // *Соціальна політика і соціальна робота*. 2002. № 3–4. С. 144–157.
9. Сотник І. М., Петухова А. Є. Проблеми і перспективи розвитку державної політики ресурсозбереження в Україні // *Регіональна, галузева та суб'єктна економіка України на шляху до євроінтеграції*: м-ли IX міжнар. наук.-практ. конф. Харків: ХНУБА, 2017. Ч. 1. С. 138–140.
10. Alston M. Social work, climate change and global cooperation // *International Social Work*. 2015. Vol. 58(3). P. 355-363.
11. Araithia-Vague T. A new kind of normality: The responses of young social workers to the Canterbury earthquake // *Social Dialogue*. 2013. Vol. 6. P. 56-61.
12. Bang M., Medin D. I., Atran S. Cultural mosaics and mental models of nature // *PNAS*. 2007. Vol. 104. P. 13868–13874.
13. Banks C. Green Social Work: From Environmental Crises to Environmental Justice // *Social Work Education*. 2013. Vol. 32(5). P. 692-693.
14. Barry J., Eckersley R. *The State and the Global Ecological Crisis*. MIT Press, 2005. 307 p.
15. BASW: *The Code of Ethics for Social Work. Statement of Principles* / British Association of Social Workers. URL: <https://www.basw.co.uk/resource/?id=501> (дата звернення 1.10.2017).
16. Beckett C. Green Social Work // *Practice*. 2013. Vol. 25(3). P. 213-215.
17. Berger R.M., Kelly J.J. Social Work in Ecological Crisis // *Social Work*. 1993. Vol. 38 (5). P. 521-526.
18. Besthorn F. H. Deep Ecology's contributions to social work: A ten-year retrospective // *International Journal of Social Welfare*. 2012. Vol. 21(3). P. 248-259.
19. Bowles W., Boetto H., Jones P., McKinnon J. Is social work really greening? Exploring the place of sustainability and environment in social work codes of ethics // *International Social Work*. 2016. Vol. 1. Doi:10.1177/0020872816651695.
20. Buttel F.H. Environmental and Resource Sociology: Theoretical Issues and Opportunities for Synthesis // *Rural Sociology*. 1996. Vol. 1. P.56–76.
21. Čapek S. M. The «Environmental Justice » Frame: A Conceptual Discussion and an Application // *Social Problems*. 1993. Vol. 40 (1). P. 5-24.

22. *CASW: Code of Ethics* // Canadian Association of Social Workers. URL: <https://casw-acts.ca/en/Code-of-Ethics> (дата звернення 1.10.2017).
23. Coats J., Gray M. The environment and social work: An overview and introduction // *International Journal of Social Welfare*. 2012. Vol. 21(3). P. 230–238
24. Cole L. W., Foster S. R. *From the Ground : Environmental Racism and the Rise of the Environmental Justice Movement*. NYU Press, 2001 - 244 p.
25. Crawford F., Augustine S. S., Earle L., Abubakar A. B. K., Luxford Y., Babacan H. Environmental Sustainability and Social Work: A Rural Australian Evaluation of Incorporating Eco-Social Work in Field Education // *Social Work Education*. 2015. Vol. 34(5). P. 586-599.
26. Dawn P., Reisch M. Rethinking Social Work's Interpretation of 'Environmental Justice': From Local to Global // *Social Work Education*. 2015. Vol. 34 (5). P. 471-483.
27. Dobson A. *Green Political Thought*. 3d ed. London: Routledge, 2000. 240 p.
28. Dominelli L. Climate change: social workers' roles and contributions to policy debates and interventions // *International Journal of Social Welfare*. 2011. Vol.20: 4. P. 30–38.
29. Dominelli L. *Green social work: From environmental crises to environmental justice*. Cambridge: Polity Press, 2012. 207 p.
30. Dominelli L. Mind the Gap': Built infrastructures, sustainable caring relations and resilient communities in extreme weather events // *Australian Social Work*. 2013. Vol. 66. P. 204-207.
31. Dominelli L. Promoting environmental justice through green social work practice: A key challenge for practitioners and educators // *International Social Work*. 2014. Vol. 57(4). P. 338-345.
32. Drolet J. et al. Women rebuilding lives post-disaster: innovative community practices for building resilience and promoting sustainable development. // *Gender & Development*. 2015. Vol. 23(3). P. 433-448.
33. Drolet J., Wu H., Taylor M., Dennehy A. Social Work and Sustainable Social Development: Teaching and Learning Strategies for 'Green Social Work' Curriculum // *Social Work Education*. 2015. Vol. 34(5). P. 528-543.
34. Dunlap R. E., Catton W. R. Environmental sociolog // *Annual Review of Sociology*. 1979. Vol. 5. P. 243-273.
35. Eckersley R. *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach*. MIT Press, 2005. 307 p.
36. Eckersley R. *The Green State: Rethinking Democracy and Sovereignty*. MIT Press, 2004. 348 p.
37. *Economy for the One Per Cent*. Oxford: Oxfam, 2014. URL: <https://policy-practice.oxfam.org.uk/our-work/inequality/an-economy-for-the-one-percent> (дата звернення 5.08.2017).
38. Engel R., Schutt R.K. *The practice of research in social work*. 3d ed. Thousand Oaks, CA: Sage, 2013. 504 p.
39. *Environmental Justice for Low Income & Minority Populations*: Executive Order 12898, 1994 // US Department of Homeland Security. URL: <https://www.fema.gov/executive-order-12898-environmental-justice-low-income-minority-populations-1994> (дата звернення 1.10.2017).
40. Estes R. J. Toward sustainable development: from theory to praxis // *Transnational Social Work Practice* / N. J. Negi and R. Furman (eds.). Columbia University Press, 2010. P. 76-108.
41. *Fairness and Futurity: Essays on Environmental Sustainability and Social Justice* / A. Dobson (ed.). Oxford University Press, 1999. 328 p.
42. Findley P. A., Pottick K. J., Giordano S. Educating Graduate Social Work Students in Disaster Response: A Real-Time Case Study // *Clinical Social Work Journal*. 2017. Vol. 45:2. P. 159-167.
43. Germain C. B., Gitterman A. *The Life Model of Social Work Practice*. New York: Columbia University Press, 1980. 376 p.

44. Germain C. B. The Physical Environment and Social Work Practice // *Promoting Competence in Clients: A New/Old Approach to Social Work Practice* / Ed by. A.N. Maluccio. New York: Free Press, 1981. P. 103-124.
45. *Global Agenda for Social Work and Social Development IASSW Statement Theme 3: Promoting environmental and community sustainability* / International Association of Schools of Social Work. URL: <https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2015/10/IASSW-Theme-3-Statement-24-August-2016.pdf> (дата звернення 1.10.2017).
46. *Global Definition of Social Work* / International Federation of Social Workers, International Association of Schools of Social Work. 2014. URL: <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work> (дата звернення 1.10.2017).
47. *Global social work education – crossing borders, blurring boundaries* / C. Noble, H. Strauss and B. Littlechild (eds.). Sydney: Sydney University Press, 2014. C. 40-68.
48. Goel K., Venkat P., Francis A. P. *Community Work: theories, experiences and challenges*. Bangalore: Niruta Publications, 2014. 262 p.
49. Goldblatt D. *Social theory and the environment*. Cambridge, UK: Polity 1996. 252 p.
50. Green A., Janmaat J. G. *Regimes of social cohesion : Societies and the crisis of globalization*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011. 248 p.
51. *Guide to Banking & Sustainability* /UNEP Financial Initiative. URL: http://www.unepfi.org/fileadmin/documents/guide_banking_statements.pdf (дата звернення: 1.09.2017).
52. Harris C., & Boddy J. The Natural Environment in Social Work Education: A Content Analysis of Australian Social Work Courses // *Australian Social Work*. 2017. Vol. 70 (3). P. 337-349.
53. Heinsch M. Getting down to earth: Finding a place for nature in social work practice // *International Journal of Social Welfare*. 2012. Vol. 21(3). P. 309-318.
54. Hoff M. D., Polack R. J. Social Dimensions of the Environmental Crisis: Challenges for Social Work // *Social Work*. 1993. Vol. 38(2). P. 204-211.
55. *Joint World Conference on Social Work, Education and Social Development (SWSD) «Environmental and community sustainability: human solutions in evolving societies»*. URL: <https://www.swsd2018.org> (дата звернення 5.10.2017).
56. Kates R. W., Parris T. M. Long-term trends and a sustainability transition // *PNAS*. 2003. Vol. 100. P. 8062–8067.
57. Kemp S. P. Recentring Environment in Social Work Practice: Necessity, Opportunity, Challenge // *British Journal of Social Work*. 2011. Vol. 41. P. 1198-1210.
58. Kihal-Talantikite W., Padilla C. M., Lalloué B., Gelormini M., Zmirou-Navier D., Deguen S. Green space, social inequalities and neonatal mortality in France // *BMC Pregnancy And Childbirth*. 2013. Vol.13. P. 191.
59. Latta A. Environmental citizenship: A model linking ecology with social justice could lead to a more equitable future // *Alternatives: Canadian Environmental Ideas & Action*. 2007. Vol. 33(1). P. 18-19.
60. Lombard A. Global agenda for social work and social development: A path toward sustainable social work // *Social Dialogue*. 2016. Vol. 14. P. 6-15.
61. Lucas-Darby E. T. The New Color Is Green: Social Work Practice and Service-Learning // *Advances in Social Work*. 2011. Vol. 12(1). P. 113-125.
62. Micklin M. The Ecological Perspective in the Social Sciences: A Comparative Overview // *Sociological Human Ecology* / M. Micklin and H. Choldin (eds). Boulder: Westview Press, 1984. P. 51 -90.
63. Miller S.E., Hayward R. A., Shaw T. V. Environmental shifts for social work: A principles approach // *International Journal of Social Welfare*. 2012. Vol. 21(3). P. 270-277.

64. *NASW Code of Ethics* / National Association of Schools of Social Work. URL: <http://www.socialworksearch.com/html/nasw.shtml> (дата звернення 1.10.2017).
65. Nesmith A, Smyth N. Environmental Justice and Social Work Education: Social Workers' Professional Perspective // *Social Work Education*. 2016. Vol. 34:5. P. 484-501.
66. Nikku B. R. Living through and responding to disasters: Multiply roles for Social Work // *Social Work Education*. 2015. Vol. 34:6. P. 601-606.
67. Peeters J. Social Work and Sustainable Development: Towards Social-Ecological Practice Model // *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*. 2012. Vol. 21(3). P. 5–26.
68. Peeters J. Sustainable development: a mission for social work? A normative approach// *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*. 2012. № 21(2). P. 5–22.
69. Peeters, J. The place of social work in sustainable development: Towards ecosocial practice // *International Journal of Social Welfare*. 2012. Vol. 21(3). P. 287-298.
70. Pettinger L. Green collar work: Conceptualizing and exploring an emerging field of work // *Sociology Compass*. 2017. Vol. 11(1). Doi:10.1111/soc4.12443.
71. Piers S., Barry J. Dobson A. Contemporary Environmental Politics: From Margins to Mainstream. Routledge, 2006. 320 p.
72. Plumwood V. *Environmental Culture: The Ecological Crisis of Reason*. London: Routledge, 2002. 291 p.
73. Professor Lena Dominelli / Durham University. URL: <https://www.dur.ac.uk/sociology/research/research/projects/?mode=staff&id=3635> (дата звернення 22.08.2017).
74. Rogge M. Environmental injustice: Social welfare and toxic waste // *The global environmental crisis: Implications for social welfare and social work* / M. Hoff and J. McNutt (eds.). Aldershot: Ashgate Publishers, 1994. P. 53-74
75. Schmitz C. L., Matyók T., Sloan L. M., James C. The relationship between social work and environmental sustainability: Implications for interdisciplinary practice // *International Journal Of Social Welfare*. 2012. Vol. 21(3). P. 278-286.
76. Semigina T., Boyko O. Social work education in post-socialist and post-modern era: case of Ukraine // *Global social work education – crossing borders, blurring boundaries* / C. Noble, H. Strauss and B. Littlechild (eds.). Sydney: Sydney University Press, 2014. P. 257 – 269.
77. Shaw T. V. Is social work a green profession? An examination of environmental beliefs // *Journal of Social Work*. 2013. Vol. 13(1). P. 3-29.
78. Shepard P., McKinley D. *The Subversive Science; Essays Toward an Ecology of Man* Boston. MA: Houghton Mifflin, 1969. 453 p.
79. *Social work speaks* : National Association of Social Workers policy statements, 2009- 2012 / National Association of Social Workers. Washington, D.C. : NASW Press, 2012. 409 p.
80. Soine L. Expanding the Environment in Social Work: The Case of Including Environmental Hazards Content // *Journal of Social Work Education*. 1987. Vol. 23(2). P. 40-46.
81. Staples L. Community Organizing for Social Justice: Grassroots Groups for Power // *Social Work with Groups*. 2012. Vol. 35(3). P. 287-296.
82. Teixeira S., Krings A. Sustainable Social Work: An Environmental Justice Framework for Social Work Education // *Social Work Education*. 2015. Vol. 34(5). P. 513-527.
83. The eco-social approach in social work / A.-L. Matthies, K. Narhi and Dave Ward (eds.) Jyvaskyla: SoPhi, 2001. 153 p.

84. *The Global Agenda for Social Work and Social Development* / International Federation of Social Workers. URL: <https://www.ifsw.org/social-work-action/the-global-agenda/> (дата звернення 1.10.2017).
85. *The Role of Social Work in Social Protection Systems: The Universal Right to Social Protection* (Adopted at the IFSW General Meeting 2016, Seoul, Korea) / International Federation of Social Workers. URL: (дата звернення 22.08.2017).
86. *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication* / United Nations Environment Programme. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/126GER_synthesis_en.pdf (дата звернення: 1.02.2017).
87. *Transforming our world: The 2030 Agenda for sustainable Development/ United Nations*. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld> (дата звернення 22.08.2017).
88. *Unequal protection: Environmental justice and communities of color* / R. D. a (ed.). San Francisco: Sierra Club Books, 1996. 400 p.
89. Ungar M. Community resilience for youth and families: Facilitative physical and social capital in contexts of adversity // *Children and Youth Services Review*. 2011. №33. P. 1742–1748.
90. Weick A. Reframing the Person-in-Environment Perspective // *Social Work*. 1981. Vol. 26(2). P. 140-145.
91. *World Social Work Day* // International Federation of Social Workers. URL: <http://ifsw.org/world-social-work-day-2018> (дата звернення 5.10.2017).
92. Yadama G. M. Environment, Social Work and Sustainable Development // *Social Dialogue*. 2013. Vol. 5. P. 10-21.
93. Yearley S. *The Green Case: A Sociology of Environmental Issues, Arguments and Politics*. London: HarperCollins, 1991. 208 p.
94. Zakour M. Social Work and Community Disaster Vulnerability and Resilience // *Social Dialogue* 2013. Vol. 6. P. 25.
95. Zakour M.J., Harrel E.B. Access to Disaster Services: Social Work Interventions for Vulnerable Populations // *Journal of Social Services Research*. 2004. Vol. 30(2). P. 27-54.
96. Zapf M.K. *Geography and Canadian social work practice* // *Social work practice: A Canadian perspective* / F.J. Turner (ed.). 2d ed. Toronto: Pearson Education, 2002. P. 69-83.
97. Dominelly, L., ed. *The Routledge Handbook of Green Social Work*. Abingdon: Routledge. 2018. 628 p.

Тетяна Семигіна, Дмитро Лиховид (2015)

КОЛЕКТИВНЕ НАСНАЖЕННЯ І САМООРГАНІЗАЦІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Вперше опубліковано:

Семигіна Т. В., Лиховид Д. О. Колективне наснаження і самоорганізація територіальної громади // Наукові записки НаУКМА. 2015. Т.175: Педагогічні, психологічні науки і соціальна робота. С.70-74. URL: <http://bit.ly/26xPYbD>

Постановка проблеми. В Україні поруйновано традиції взаємодопомоги, соціальної довіри і взаємоконтролю. Самоврядування у сучасних українських територіальних громадах мало спирається на ініціативу мешканців, використовує переважно державно-адміністративні важелі управління. За оцінкою Н. Ільченко [3], рівень організаційного розвитку територіальних громад та їх рівень соціального капіталу є низькими, рівень залучення населення до життя громади характеризується «відсутністю участі» та «видимістю участі». Загалом, не можна не погодитися з висновками автора стосовно недосконалого комунікаційного зв'язку між органами місцевого самоврядування та членами територіальної громади з питань інформування, консультування, залучення до прийняття рішень та контролю за їх виконанням. З огляду на це актуальними питаннями є активізація мешканців територіальної громади та їх самоорганізації. Однією зі стратегій самоорганізації громади можна вважати наснаження, що й зумовлює науковий інтерес до вивчення цього феномену, його теоретичного обґрунтування та практичного застосування.

Аналіз останніх публікацій. Поняття «empowerment» походить від англійського слова «power» – влада і може бути перекладене як «наділяти владою». Це поняття належить до багатозначних і таких, що становить предмет наукових дискусій в соціальній роботі, соціології, психології та інших науках. В українській професійній літературі із соціальної роботи на позначення «empowerment» вживають поняття «наснаження» або «активізація», у соціології послуговуються поняттями – активізація, мобілізація або розширення прав та можливостей, у соціальній психології – активізація або калькою – імпаурмент (чи навіть емпаурмент).

У кожному разі концепція наснаження (імпаурменту, активізації розширення прав та можливостей) виразно пов'язана із поняттям влади як можливістю розподіляти ресурси та впливати на навколишній світ [12; 20; 22]. Йдеться про владу, яка набувається

й розвивається. У процесі наснаження люди здобувають більший контроль на своїм життям самостійно або за допомогою інших.

Наснаження клієнтів слугує наріжним каменем сучасної соціальної роботи. Воно віддзеркалено у новому глобальному визначенні соціальної роботи, ухваленому влітку 2014 р. Міжнародною федерацією соціальних працівників та Міжнародною асоціацією шкіл соціальної роботи, у «Глобальних пріоритетах соціальної роботи та соціального розвитку» (2012 р.), а також у «Глобальних стандартах підготовки соціальних працівників» (2005 р.). Наснаження розглядається як іманентна складова діяльності соціальних працівників та тих, хто долучається до соціального розвитку.

В українській літературі (О. Безпалько, А. Довбах, Н. Кривоконь, Т. Сила) переважно обговорюють різні аспекти активізації клієнтів у процесі індивідуальної чи групової соціальної роботи. Проте питання застосування стратегії наснаження для роботи в громаді, зокрема, у територіальному колективі не знайшло належного місця у вітчизняних наукових працях із соціальної роботи, соціології чи психології.

Мета та методи дослідження. Ця стаття має на меті розглянути теоретичні обґрунтування концепції колективного наснаження та визначити, яким чином вона може бути застосована до роботи із територіальною громадою із розвитку процесів самоорганізації у громаді.

Дослідження ґрунтується на критичному аналізі відповідної літератури та результатів досліджень, проведених в Україні, а також інтерв'ю із фахівцями з розвитку громад ($n = 12$), проведених авторами статті в січні-травні 2015 р.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз зарубіжної літератури засвідчує, що теоретичне обґрунтування концепції наснаження розпочалось у 1970-х роках. Одна з перших авторок, яка її описувала, – Б. Соломон (1976) уважала розширення прав і можливостей методом соціальної роботи з пригнобленими афроамериканцями [21].

Прихильники гуманістичної соціології і конструктивістської парадигми П. Бергер та Р. Неухаус (1977) розглядали наснаження як спосіб поліпшення соціальних послуг за допомогою посередницьких соціальних інститутів [10].

Найбільший внесок у розвиток теоретичного обґрунтування наснаження зробив американський дослідник психології громад Дж. Раппапорт (1981). На думку цього вченого, наснаження виходить за межі соціальної роботи та є політичною концепцією, узasadженою в ідеях рівності та соціальної справедливості у розв'язанні суспільних проблем [17]. Фактично він представив цю концепцію як певний світогляд, з огляду на який формується соціальна політика та застосовується підхід до розв'язання соціальних проблем, що впливають з безсилля, відсутності влади у людини.

Л. Степлес зауважує, що наснаження стосується як процесу, так і результатів, коли люди отримують певний ступінь впливу на світ, що їх оточує [22]. У той час як Ш. Рамон вважає наснаження професійною цінністю, тобто базовим принципом діяльності соціальної роботи, який слід застосовувати до всіх клієнтів соціальної роботи – індивідів, груп, сімей, громад [16]. Деякі автори відносять наснаження до інноваційних методів соціальної роботи та діяльності із розвитку громад [13]. Інші – як стратегію економічного розвитку територіальної громади [24] чи як складову програм із профілактики захворювань на рівні громади [14].

Українська дослідниця Л. Найдьонова [4] звертається до концепції імпауерменту, розглядаючи соціально-психологічні особливості розвитку сім'ї у контексті територіальної громади. Наснаження (імпауермент) авторка вважає ресурсом ціннісних вчинків людини: почуваючись уповноваженим громади, людина отримує додаткову внутрішню силу впевненості, додатковий психологічний ресурс, наснажується у своїх діях владою громади (спільноти), з якою ідентифікується. Інший український науковець – Т. Сила [6] доходить висновку, що категорія «наснаження» може розглядатися: як концептуальна теоретична парадигма, що має інтегрований етико-філософський, політологічний, соціально-психологічний зміст; як цінність, принцип та імператив діяльності.

Отже, наснаження або активізація розглядається вченими і як певний професійний світогляд чи професійна цінність, і як метод роботи, і як результат діяльності. У цій статті наснаження розуміється як стратегія професійного втручання у ситуацію, що має на меті розширення повноважень клієнтів (індивідів, груп, громад) у розв'язанні власних проблем. У науковій літературі виділяють кілька різновидів наснаження. Насамперед ідеться про індивідуальне (інколи його ще називають психологічним) та колективне наснаження (інша назва – наснаження громади).

Індивідуальне наснаження зосереджене на особистісних чинниках життя людини. Воно передбачає підвищення впевненості і компетентності самооцінки клієнтів у відстоюванні власних прав. Відтак розвиток індивідуального наснаження виразно пов'язують із піднесенням самоефективності, вмінням самостійно долати свої проблеми, здійснювати позитивні зміни у своїй поведінці [15]. Самоефективність при цьому розуміється як віра індивіда у свою здатність змінити певну поведінку та позбутися чинників, що призводили до такої поведінки. Власне, ця концепція перебуває в основі навчання, орієнтованого на розвиток, соціального навчіння. Індивідуальне наснаження передбачає мотиваційну роботу, спрямовану на заохочення змін, а також надання більших повноважень і завдань у процесі роботи.

Колективне наснаження, на думку дослідниці Е. Садан [20], полягає у колективних процесах, спрямованих на зміни в громаді. Йдеться про отримання

контролю (повноважень) над ресурсами громади через різні форми суспільного впливу. Додамо, що в соціальній роботі під ресурсами розуміють можливості, засоби, джерела, які мають бути залучені для досягнення позитивних змін чи стабілізації скрутної ситуації клієнта (індивіда, групи, громади).

Також колективне наснаження допомагає групі в територіальній громаді усвідомити (ідентифікувати) себе як групу, власні інтереси та шляхи до їх задоволення. При цьому члени громади повинні самі визначати свої потреби, виявляти шляхи розв'язання проблем громади, встановлювати цілі діяльності і мобілізувати місцеві ресурси для досягнення цих цілей.

Ключовим моментом у колективному наснаженні є допомога людям в усвідомленні того, що завдяки спільним діям вони розв'яжуть не тільки чийсь, а й власні проблеми. Для цього соціальні служби, соціальні працівники повинні залучати людей до прийняття колективних рішень, розвивати в них нові навички; прищеплювати їм упевненість у здатності громади знайти потрібні ресурси і змінити життя на краще.

Найбільш ефективне використання колективного наснаження, за твердженням Дж. Рабіна [18], під час міжгрупових конфліктах, пов'язаних з діями місцевої влади, які порушують права мешканців громади. Наснаження пов'язує особисте і політичне, підвищує рівень соціального капіталу в групі – внутрішньогрупову довіру, а також мобілізує групу для розв'язання конфлікту без консенсусу, тобто шляхом задоволення інтересів однієї групи без врахування інтересів іншої групи. В цьому випадку відбувається мобілізація мешканців громади задля відстоювання своїх прав, можуть виникати нові групи, форми взаємодії та зростає соціальний капітал усередині таких груп.

Колективне наснаження спирається на низку теоретичних концепцій. Зокрема, колективне наснаження виступає складовою соціально-радикальної моделі соціальної роботи, описаної С. Алінським [8], Д. Расселс-Ерліхом та Ф. Ріверою [19]. Ця модель, маючи в своїй основі марксизм і радикальний фемінізм, заперечує психологічні пояснення проблем клієнтів і закликає до розгляду балансу влади, використання структурних засобів розв'язання проблем, колективних дій. Діяльність соціальних працівників розглядається в цьому контексті як чинник, що сприяє здійсненню спільних колективних дій, спрямованих на розвиток самосвідомості клієнта, позитивні зміни в суспільстві.

Колективне наснаження також пов'язують з ідеями бразильського активіста і філософа П. Фрейре (1968) [7]. Цей автор описав дилему, яку переживають пригноблені люди. Вони розглядають себе як «нижчу» категорію, а тих, хто їх пригнічує – як «вищу». Унаслідок цього вони з якогось часу починають сприймати тих, хто над ними, як своїх, тобто гнобителів стає моделлю гуманності, зразком для наслідування. Страх свободи з її

відповідальністю спонукає пригнобленого до пошуку протекції гнобителя. Така двоїстість, за твердженням П. Фрейре, є стабільним станом у дискримінаційному суспільстві. І доки цей «внутрішній гнобитель» залишатиметься нерозпізнаним, пригноблена людина не зможе розвивати ні свою свідомість, ні свою *самість* (цілісну сутність своєї особистості). З огляду на цю ідею протидії пригнобленню, зміни соціальних практик у територіальних громадах ефективними формами роботи в громаді можуть бути навчальні групи, гуртки, клуби, товариства, діяльність яких сприяє підвищенню свідомості індивіда, утвердженню на новому якісному рівні його особистісної і соціальної свободи.

Колективне наснаження також розглядають у контексті феномену «залучення громадськості», який, зокрема, вивчав Ш. Арнштейн, котрий запропонував своєрідну «піраміду участі» – ієрархічний перелік можливих форм непротестної, демократичної участі членів громади у розв'язанні місцевих проблем через різноманітні механізми всіх стадій управління: планування, організації, реалізації та контролю [9]. У цьому сенсі колективне наснаження належить до складових громадянського суспільства і демократичного урядування, в основі якого перебуває виразна горизонтальна площина суспільно-політичних відносин.

Колективне наснаження перебуває у фокусі уваги тих соціологів, які вивчають соціальні практики та владу у громадах, часто у межах конфліктологічної парадигми [11] або антропологічного підходу [23]. Останні наполягають на тому, що колективне наснаження сприяє розвитку в спільній діяльності почуття належності до громади, яке зміцнює відчуття безпеки й актуалізує взаємні зобов'язання.

У тій літературі, які визнає колективне наснаження як певний динамічний процес, що відбувається у територіальній громаді, виокремлюють певні стадії.

Так, Е. Садан [20], одна з ізраїльських дослідниць наснаження у територіальній громаді, вважає, що можливо виділити сім етапів: 1) відкриття (люди дізнаються про те, що вони не одинокі у своїх проблемах та потребах); 2) налагодження партнерства між людьми; 3) самовизначення (стадія ідентифікації спільної проблеми); 4) самопредставництва (члени громади усвідомлюють, що вони можуть представляти свої проблеми самостійно, без посередників чи професіоналів); 5) опору чинній політиці (активісти вже навчилися, як можна протистояти чинній політиці і як слід боротися за зміни); 6) представлення альтернативи; 7) оцінки ситуації (визначення результатів та меж можливостей впливу громади на ситуацію). Проте для колективного наснаження важливими є ще й такі складові, як формування ініціативної групи в громаді, зростання її компетентності, та й власне безпосередньо діяльнісний етап (етап певної соціальної дії) із впровадження змін у громаді.

Р. Лабонте [12], науковець з Канади, пропонує інший погляд на процес наснаження громади, який вона розуміє як певний континуум між індивідуальними та колективними діями: 1) дії індивідів із захисту своїх прав та зміни становища; 2) формування груп взаємодопомоги; 3) формування організацій у громаді; 4) формування партнерств, коаліцій; 5) соціальні та політичні колективні дії. Схожих поглядів дотримується Р. Уїлсон [24], котрий наголошує на тому, що індивідуальний розвиток та наснаження слугують передумовою соціальних змін і колективних дій у громаді.

Ідеї Р. Лабонте та Р. Уїлсон підтверджуються результатами опитування, проведеного авторами цієї статті. Для самоорганізації громади важливі й індивідуальні форми наснаження, і робота ініціативних груп та груп самодопомоги, і організації громади, і спільні дії. Наразі рівень самоорганізації громад не надто високо оцінювався респондентами, які вказували на потребу здобуття членами громади нових прав та повноважень.

Як свідчать дослідження [1; 2; 5], жодну із визначених чинним українським законодавством форм самоорганізації не можна назвати ідеальною з погляду ефективного залучення громад до місцевого розвитку, бо вони не забезпечують громаду повноцінним інструментарієм для її активної участі в розподілі місцевих ресурсів.

Фактично йдеться про те, що члени територіальних громад в Україні не мають належної змоги (влади) управляти ресурсами своєї території і невмотивовані це робити. Це підтверджується й результатами проведених авторами статті інтерв'ю із фахівцями з розвитку громад. Аналіз цих інтерв'ю засвідчує потребу не лише законодавчих змін з метою розвитку місцевого самоврядування, а й системної роботи із колективного наснаження членів територіальних громад, розвитку активності громад у захисті своїх прав і розв'язанні проблем громади, стимулювання непротестних колективних дій у громаді, залучення внутрішніх ресурсів громади.

На основі проведених інтерв'ю та з огляду на закордонний досвід до методів колективного наснаження, що можуть бути застосовані для українських громад, можемо віднести: інформування (зокрема, про позитивний досвід інших громад, які самоорганізувались для розв'язання своїх проблем); підтримка ініціативних груп та альтернатив, запропонованих громадою; використання ідей соціального планування, яке переважає активну участь членів громади у визначенні пріоритетів розвитку громади та шляхів діяльності із досягнення цих пріоритетів; навчальні та просвітницькі заходи, тренування – як колективне, так і індивідуальне тощо. Впровадження тих чи інших програм та проєктів громади, орієнтованих на залучення до них місцевих мешканців, також може сприяти мобілізації громади, її наснаженню на подальші колективні дії.

Застосування цих методів обмежується не тільки законодавчими та фінансовими рамками, а й тим, що в Україні не приділяється належної уваги професійній підготовці фахівців з розвитку громади, які знають методи мобілізації громади на конструктивні спільні дії, мають знання ресурси громади, осіб чи структури, які ними володіють, та як цими ресурсами можливо управляти. Важливим для таких фахівців слід вважати й розуміння співвідношення між індивідуальним та колективним наснаженням.

Висновки. Науковці (соціологи, психологи, політологи, соціальні працівники тощо) характеризують колективне наснаження з огляду на особливості наукових підходів, у рамках яких вони досліджують цей складний феномен. У цілому воно розуміється як теорія та суспільна практика, що має на меті розширення повноважень клієнтів (індивідів, груп, громад) у розв'язанні власних проблем. Колективне наснаження має в своїй основі такі колективні дії та колективні процеси у територіальних громадах, що спрямовані на участь у плануванні та перерозподілі ресурсів. Це призводить до виникнення і диференціації соціальних відносин у певній громаді для практичного забезпечення спільних інтересів, тобто того, що можна визначити як самоорганізацію населення.

Колективне та індивідуальне наснаження взаємопов'язані, і останнє деякі автори вважають передумовою першого. Обидва з них відносять до соціально-радикальної парадигми соціальної роботи.

В Україні, де зруйновано традиції колективних дій у громаді та низький рівень соціального капіталу, потрібні як спеціальні заходи для стимулювання самоорганізації громад, так і підготовка фахівців, здатних до втілення сучасних підходів активізації громади у розв'язанні своїх проблем. Зміст такої підготовки може становити предмет для подальших досліджень у цій сфері.

Список літератури та джерел інформації

1. Бондаренко В. Д. Інститут самоорганізації населення як елемент місцевого самоврядування // *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2009. Вип. 2(8). С. 351-355.
2. Борода М., Татаревський О., Шевляков І. *Місцевий розвиток, орієнтований на громаду: умови та перешкоди*. Київ: Міжнар. центр перспект. досліджень, 2011. 57 с.
3. Ільченко Н. В. *Комплексна система забезпечення та підтримки розвитку територіальних громад в Україні*: Дис. ... канд. наук з держ. упр., спец.: 25.00.04 – місцеве самоврядування. Київ, 2011. 258 с.
4. Найдюнова Л. Розвиток сім'ї в контексті територіальної спільноти: ресурси та обмеження культурно-контекстуального підходу // *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2005. Вип. 11(14). С. 3–18.
5. Паніотто В. *Місцевий розвиток за участі громад: Результати соціологічного дослідження «Оцінка впливу підходу до місцевого розвитку за участі громад, реалізованого в Україні у*

- проектах ПРООН, що фінансувалися Європейським Союзом та іншими донорами» / Паніотто В. та ін. Київ.: КМІС, 2011. 108 с.
6. Сила Т. І. Міждисциплінарний зміст категорії наснаження // *Вісник Чернігівського національного педагогічного ун-ту ім. Т.Г.Шевченка*. Вип. 82: Психологічні науки. 2010. С. 194–197.
 7. Фрейре П. *Педагогіка пригноблених*. Київ : Юніверс, 2003. 166 с.
 8. Alinsky S. *Rules for Radicals : a Pragmatic Primer for Realistic Radicals*. New York : Random House, 1971. 224 p
 9. Arnstein S. R. A ladder of citizen participation // *Journal of the Royal Town Planning Institute*. 1971. April. P. 176–182.
 10. Berger P. L., Neuhaus R. J. *To Empower People, the Role of Mediating Structures in Public Policy*. Washington, DC: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1977. 45 p.
 11. Brake R., Deller U. *Community development: a European challenge*. Farmington Hills, MI: Ridgebrook, 2008. 320 p.
 12. Labonte R. Health promotion and empowerment: Reflections on professional practice // *Health Education Quarterly*. 1994. Vol. 21(2). P. 253-268.
 13. Laverack G. An identification and interpretation of the organizational aspects of community empowerment // *Community Development Journal*. 2001. Vol. 36(2). P. 40-52.
 14. Lomas J. Social capital and health: implications for public health and epidemiology // *Social Science and Medicine*. 1998. Vol. 47. P. 1181-1188.
 15. Ozer E. M., Bandura A. Mechanisms Governing Empowerment Effects: A Self-efficacy Analysis // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1990. Vol. 58 (3). P. 472–486.
 16. Ramon Sh., Maglajlic R. A. Social Work, Political Conflict and Displacement // *The SAGE Handbook of International Social Work*. London, SAGE, 2012. P. 311–324.
 17. Rappaport J. In Praise of Paradox: A Social Policy of Empowerment Over Prevention // *American Journal of Community Psychology*. 1981. Vol. 9 (1). P. 1–25.
 18. Rubin H. J., Rubin I. S. *Community organizing and development*. 2d ed. New York : Maxwell Macmillan, 1992. 497 p.
 19. Russel-Erlich J. L., Rivera F. G. Community Empowerment as a Non-problem // *Journal of Sociology & Social Welfare*. 1986. Sept. P. 491-506.
 20. Sadan E. *Empowerment and Community Planning: Theory and practice*. Tel Aviv: HakibbutzHameuchad Publishers, 1997. 188 p.
 21. Solomon B. B. *Black Empowerment: Social Work in Oppressed Communities*. New York: Columbia University Press, 1976. 438 p.
 22. Staples L. H. Powerful Ideas About Empowerment // *Administration in Social Work*. 1990. Vol. 14(2). P. 29–42.
 23. Völker B., Flap H., Lindenberg S. When Are Neighbourhoods Communities? Community in Dutch Neighbourhoods // *European Sociological Review*. 2007. Vol. 23(1). P. 99-114.
 24. Wilson P. Empowerment: Community economic development from the inside out // *Urban Studies*. 1996. Vol. 33(4-5). P. 617-630.

До розділу 4

СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ПРАКТИКА, ВТРУЧАННЯ

1. Столярик О., Семигіна Т. (2020). *Допомога сім'ям, які виховують дітей з аутизмом: що можуть соціальні працівники?*
2. Каркач А., Семигіна Т. (2019). *Подолання цифрової нерівності як виклик для сучасної соціальної роботи з літніми людьми*
3. Землянська Н., Семигіна Т. (2019). *Зміст соціальної роботи з трудовими мігрантами з огляду на специфіку мобільності робочої сили*
4. Семигіна Т. (2017). *Психосоціальна реабілітація комбатантів: міжнародна та вітчизняна практика*
5. Семигіна Т., Чистякова А. (2019). *Спортивно-дозвілєві практики у соціальній інтеграції дітей із порушеннями розумового розвитку*
6. Скрипка І., Семигіна Т. (2014). *Практика колективного представництва інтересів в Україні (на прикладі людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом)*
7. Лиховид Д., Семигіна Т. (2015). *Колективне наснаження і самоорганізація територіальної громади*
8. Семигіна Т., Лиховид Д. (2015). *Як перетворити населення на спільноту? (соціально-технологічні аспекти розвитку територіальної громади)*
9. Семигіна Т. (2016). *Он-лайн технології у практичній соціальній роботі*

Ольга Столярик, Тетяна Семигіна (2020)

ДОПОМОГА СІМ'ЯМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ: ЩО МОЖУТЬ СОЦІАЛЬНІ ПРАЦІВНИКИ?

Вперше опубліковано:

Столярик О.Ю., Семигіна Т. В. Допомога сім'ями, які виховують дітей з аутизмом: що можуть соціальні працівники?// *Pedagogical concept and its features, social work and linguology*. Dallas: Primedia eLaunch LLS, 2020. DOI: <https://doi.org/10.36074/pcaifswal.ed-1.02>

Вступ

Стрімке поширення народжуваності дітей з розладами спектру аутизму (надалі в тексті – РСА) несе за собою низку соціальних проблем, яке стосується не лише дитини з аутизмом, а й її близького оточення, як-от сімей. Це вимагає від практиків соціальної роботи розробки нових методів, форм втручань для підтримки життєстійкості сімей, де виховується дитина з РСА, як способу покращення якості їхнього життя.

РСА – неврологічне захворювання, яке характеризується низкою симптомів, зокрема, дефіцитом соціальної взаємодії, повторюваною поведінкою та стереотипією мислення, пізнавальних інтересів, рухової активності, ехोलалією. Складність діагнозу та труднощі адаптації дитини з РСА в суспільстві стають непосильною ношею для близького оточення дитини, зокрема членів їхніх сімей, що в свою чергу впливає на батьківську компетентність, життєстійкість (резілієнс) та їх соціалізацію [1].

В українській науковій літературі із соціальної роботи наявні лише окремі праці, які розглядають специфічні проблеми осіб із РСА та родин, що їх виховують [2; 3;]. Наразі бракує системного вивчення інтервенцій соціальної допомоги родинам, де є особа з РСА.

Ця робота має на меті систематизувати втручання соціальної роботи, покликані допомогти сім'ям, які виховують дитину з РСА, справлятися з кризовими та стресовими умовами їхньої життєдіяльності, мобілізувати сімейні та особистісні ресурси задля покращення якості життя сім'ї.

Основна частина

Методологія дослідження. Ця робота ґрунтується на аналізі наукової літератури на основі пошукових запитів у GoogleScholar. Для пошуку використовувались ключові слова «intervention of social work», «family quality of life», «autism», «ASD». Під час пошуку обрано інтервал 2005-2020 рр. Було отримано понад 6000 посилань на різні публікації. Для аналізу відібрано ті 22 повнотекстові статті, до яких наявний доступ через наукометричні бази даних і які розкривали механізми та інструменти інтервенцій соціальної роботи, специфіку дизайну та особливості змістовного їх наповнення, представляли результати емпіричних досліджень.

Під час аналізу використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, узагальнення. Параметрами аналізу виступали: методи та зміст інтервенцій соціальної роботи; характеристики дизайну та основні сфери функціонування сім'ї, що потребують втручання.

Проблеми сімей, де є діти з РСА, крізь лінзи соціальної роботи. Соціальна робота зосереджує свою увагу на вирішенні проблем, які знижують адаптивний потенціал сімей та життєстійкість, погіршують якість їхнього життя крізь призму соціально-економічної нерівності, гендерної несправедливості. Для того, щоб розуміти форми та методи соціальної роботи з конкретною соціальною групою, варто узагальнити основний спектр проблем, навколо яких зосереджене життя сім'ї.

Аналіз літератури свідчить, що специфіка дитячого аутизму визначає декілька основних соціальних проблем сім'ї. Так, дослідження виявили, що більшість батьків, які досягли 50-річного віку, все ще змушені проживати разом із особою з РСА, через нездатність цієї особи піклуватись про себе [4]. Це свідчить про зміну етапів функціонування сім'ї, відрив їх від звичних суспільних шаблонів та фіксацію на батьківських ролях наставника та опікуна. Сім'ї, що виховують дітей з РСА, мають розмите бачення майбутнього дитини, адже досі не відпрацьована системна підтримка проживання дорослих осіб з РСА в суспільстві, без допомоги найближчого мікросоціального оточення, як-от батьки або опікуни [5]. Ці проблеми знижують *батьківську самоефективність*.

У віці до трьох років розвиток дитини з РСА, може не відрізнятись від розвитку нормотипових дітей або різниця буде не суттєвою, що не привертає уваги батьків, медиків. Це створює труднощі у забезпеченні раннього втручання, спрямованого на розвиток дитини, та впливає на процес адаптації батьків. Як наслідок, батьки фіксуються на стадії неприйняття або заперечення діагнозу та пошуку «дивовижної пігулки», яка здатна допомогти дитині [6]. Це формує стресові умови життєдіяльності сім'ї, погіршує *ментальне здоров'я* батьків, їх психологічне самопочуття [7]. Дослідники [8; 9]

зазначають, що окрім погіршення психічного благополуччя, страждає і *фізичне самопочуття*, можуть виникати психоактивні залежності та шкідливі звички.

У фокусі сімейного життя – проблеми дитини з аутизмом, що наскрізно впливають на всі сфери сімейних рутин та стає джерелом *стресу*. Серед чинників стресу науковці [10; 11] відзначають такі, як: проблемна поведінка дитини, функціональна залежність від батьків, низька комунікативна діяльність, несформовані навички самообслуговування, стереотипії та ритуали в щоденних рутиних та харчуванні, труднощі статевої ідентифікації, відсутність чіткого життєвого маршруту, суспільна ізоляція.

Окрему увагу слід звернути на проблему системної підтримки сімей, що виховують дітей з РСА, на рівні соціальної політики держави. Також постає проблема гендерної несправедливості, оскільки існує нагальна потреба постійного догляду за дитиною, яка, як правило, лягає на плечі дружини, що ускладнює працевлаштування, професійне зростання, соціальну активність. Унаслідок захворювання дитини, працевлаштованим є, як правило, лише один з членів родини, а витрати на забезпечення повноцінних умов реабілітації дитини вимагає значних фінансових ресурсів [12]. Доступ до послуг також має певні бар'єри. Серед них дослідники [13; 14] виділяють такі, як: фінансова спроможність (більшість якісних послуг є платними, а ті, які надають безкоштовно – не здатні задовольнити потреби дитини та сім'ї), час (внаслідок догляду, у членів сім'ї є брак особистого часу), проблема стигматизації. Ці фактори впливають на вибір *копінг-стратегій* життєстійкості сімей, вміння знаходити джерела *соціальної підтримки*.

Крім цього науковці [15] окреслюють спектр труднощів у взаємостосунках всередині сім'ї, які виховують дитину із РСА, зокрема: проблеми синхронізації батьківських поведінкових реакцій з реакціями дитини, гіпер- чи гіпопротекція; самотаврування; емоційна відчуженість дитини або надмірно близькі, залежні стосунки дитини з одним із батьків, які крізь лінзи соціальних шаблонів можна вважати патологічними. Дослідження [16] доводять, що рівень розлучень у сімей, що виховують дітей з РСА, значно вищий ніж у сімей, що виховують нормотипових дітей.

Узагальнюючи, відзначимо, що до чинників, які впливають на подружні взаємостосунки у родинах, де є дитина з РСА, можна віднести такі, як: фінансові труднощі, низька соціальна активність, гендерна несправедливість, зіткнення інтересів та потреб подружжя з потребами дитини, конфлікти, брак часу на спільне дозвілля, зниження якості статевого життя, нерівномірний розподіл домашніх обов'язків та рутин догляду за дитиною. Наявність цих проблем зосереджує увагу практиків соціальної роботи на розробці довгострокових цілей подолання соціальної, економічної несправедливості, досягнення яких, як стверджують учені [12], можливе через

короткострокові цілі – розробку програм втручань соціальної роботи щодо покращення якості життя сімей, що виховує дітей з аутизмом.

Отже, при розробці програм інтервенцій соціальної підтримки сімей, які виховують дітей з РСА, можна виділити низку визначених науковцями сфер життя сім'ї, на які слід спрямувати допомогу (**рис.1**). Всі ці сфери впливають на якість життя сім'ї як цілісної системи.

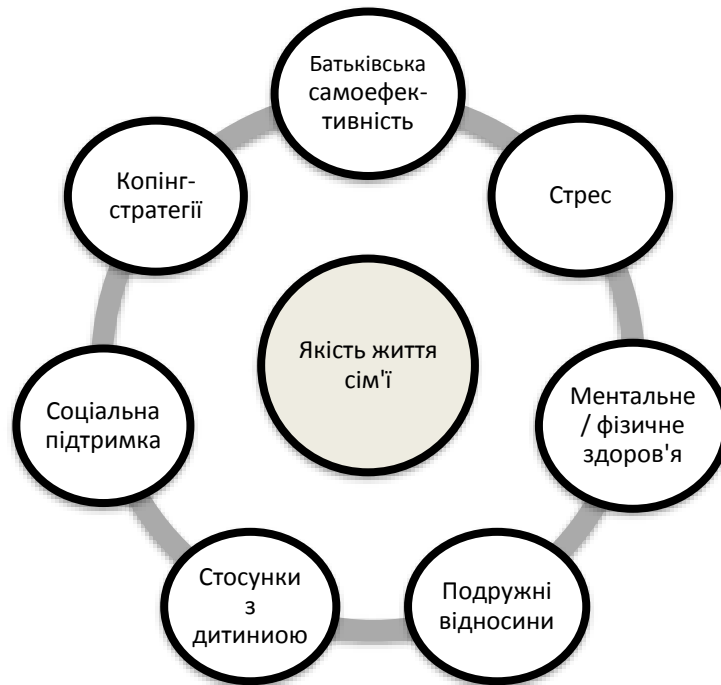

Рис.1. Соціальні проблеми сім'ї, де виховують дитину з РСА

Дані сформовано за [4-16].

Ключові інтервенції соціальної роботи. Аналіз наукової літератури, в якій представлені результати емпіричних досліджень, дає змогу визначити, що до основних методів, які використовують у соціальній роботі з сім'ями, які виховують дитину з РСА, можна віднести:

- 1) психологічну едукацію /просвіту [17; 18];
- 2) когнітивно-поведінкову терапію [19; 20];
- 3) майндфулнес-практики, в основі яких лежить принцип усвідомлення («тут і тепер») [21];
- 4) структуровану сімейну терапію, зосереджену на реструктуризації організації сім'ї, яка внаслідок зниження сімейних ресурсів стає структурою, яка не здатна забезпечити потреби всіх її членів[22];
- 5) прогнозування та планування для уникнення відчуття невизначеності, яке багато батьків визначають як основну проблему [23] тощо.

Таким чином, соціальна робота з сім'ями, які виховують дитину з РСА, спирається передовсім на системний підхід, що розглядає сім'ю як цілісну систему, так і підхід з позиції сильних сторін, покликаний мотивувати сім'ю до позитивних змін і мобілізації ресурсів, посилення її самоефективності. Фокус соціальної роботи – вирішення наявних проблем сім'ї, бажано самою сім'єю, для чого вона потребує навчання та розвитку.

Узагальнення викладених раніше ідей науковців дає підставити виокремити різнопланові інтервенції соціальної роботи із сім'ями, які виховують дитину з РСА, та навести приклади технік, практичного наповнення програм підтримки (*табл.1*).

Таблиця 1

Зміст соціальної роботи із сім'ями, які виховують дітей з РСА

Практики	Призначення інтервенції	Техніки
Практики зниження стресу	Усвідомлення та розуміння природи власного стресу, знання фізичної, емоційної, психологічної напруги, збереження ментального здоров'я	Саногенне мислення, дихальні, релаксаційні техніки, афірмації, автогенне тренування, медитація, арт-терапія, аналіз стресу.
Практики імпаверменту (наснаження)	Пошук сенсу травматичних подій у життєвому сценарії сім'ї, формування навичок життєвого конструювання, концептуалізація і аналіз життєвих цінностей, мотивація до змін, активізація життєвої позиції.	Вправи на позитивну ідентифікацію (методика «виміри власного «Я»); рефлексивні техніки усвідомлення власного досвіду; вправи на активізацію; мотивуючі методики; трансформаційні бесіди; методика «колесо життєвого балансу».
Практики самоменеджменту	Мобілізація наявних ресурсів та формування вмінь правильного формування цілей; навичок раціонального планування; управління власними/сімейними можливостями; розподілу сімейних обов'язків тощо.	Навчання тайм-менеджменту та самоорганізації, фінансової грамотності, медіаграмотності; техніки постановки цілей.
Практики рефлексивної взаємодії	Формування у членів сім'ї відповідальності одне за одного, розвиток продуктивної взаємодії, планування побуту та сімейних традицій, способи вирішення конфліктних ситуацій, визначення цінностей та потреб сім'ї, формування гендерної рівності.	Активне слухання, інтерпретація групових подій, відображення почуттів; вираження емпатії; реагування на події (психодрами, символ-драми), дискусійні панелі, гендерні практики, інтерактивні вправи; вправи на

		згуртування та зворотній зв'язок, парафрази.
Практики формування соціальної активності	Розвиток лідерських, комунікативних навичок, способів взаємодії з іншими, розвиток ініціативності, усвідомлення відповідальності за прийняті рішення, подолання проявів самотигматизації, зниження відчуття особистісної безпорадності.	Цілісне мислення, активізація особистості, нарощування емоційного інтелекту, обговорення життєвих історій, методики прийняття рішень.
Практики батьківської самоефективності	Формування позиції усвідомленого батьківства, позитивних сімейних ритуалів, прийняття власної дитини, вибір оптимального стилю та прийомів виховання дитини, навичок взаємодії та спілкування з дитиною, співставлення батьківських очікувань та можливостей дитини	Техніки формування взаємодії «батьки-дитина» (стиль виховання); техніки батьківської ідентифікації, асоціативні ігри, робота з метафоричними картами, методи казкотерапії, методи відеокорекції, методи гри, метод аналізу вчинків, метод розігрування сімейних ситуацій.
Практики копінг-стратегій	Розвиток навичок гнучко реагувати на внутрішні та зовнішні зміни, вміння бачити позитивні моменти та дивитись на майбутнє з оптимізмом	Мозкові штурми, криголами, «снігові кулі», асоціативні карти, метод брейнрайтінгу, метод ліквідації безвихідних ситуацій.

Сформовано за [17-25].

Викладені в табл. 1 техніки можуть слугувати основою для розробки програм втручання соціальної роботи із сім'ями, що виховують дітей з аутизмом та з іншими порушеннями розвитку.

Варто зауважити, що проведений аналіз не дає підстав для визначення ефективності тієї чи іншої інтервенції, представленої в цьому розділі. Основні перешкоди, які виникали у ході дослідження: невеликі розміри вибірки (оскільки соціальна група батьків, що виховують дитину з РСА, є специфічною, за своїми ознаками і не є масовою), не завжди поряд з експериментальною групою вивчалась контрольна (проблема кількості вибірки), що накладає певні обмеження на достовірність результатів. При цьому інтервенції, спрямовані на дітей та молодь з РСА [26; 27], можна вважати більш дослідженими і експериментально обґрунтованими.

Можливості та перешкоди використання закордонних підходів. Щоб оцінити потенційні можливості та загрози використання в Україні закордонних практик, здійснено SWOT-аналіз позитивних та негативних факторів впливу (**Рис.2**). Для оцінки взято як особистісні чинники, так і фактори середовища, в якому функціонує сім'я, визначені під час емпіричних досліджень та рефлексії науковців [1; 2; 6; 19; 20; 21; 22; 24].

Аналіз внутрішніх (сильні та слабкі сторони сім'ї) і зовнішніх (можливості та ризики) показників свідчить, що використання одного із підходів буде не достатньо, тому варто комбінувати інтервенції задля мінімізації загроз, що можуть виникнути та оптимізації ресурсів, якими володіє сім'я.

Висновки

Проведений аналіз літератури свідчить про те, що питання змістового наповнення, дизайну інтервенцій соціальної роботи при роботі із сім'ями, які виховують дитину з РСА, вивчено не достатньо. Однак більшість дослідників поділяють бачення щодо тих сфер функціонування сім'ї, що потребують втручання соціальної роботи: батьківська самооефективність, управління стресом, ментальне/фізичне здоров'я батьків, взаємостосунки з дитиною, подружні відносини, соціальна підтримка, копінг-стратегії виживання, які використовує сім'я, сімейні/особистісні ресурси.

Узагальнення результатів вивчення літератури дає змогу виокремити з-поміж інтервенцій соціальної роботи такі: практики формування резилієнсу/стресостійкості, практики імпаверменту (вплив на ментальне/фізичне самопочуття шляхом мобілізації сімейних/особистісних ресурсів), практики самоменеджменту (формування навичок цілепокладання, прогнозування, планування, тайм-менеджменту, фінансової грамотності, раціонального використання часу, енергії, ресурсів), практики рефлексивної взаємодії (в системах «чоловік-дружина», «батьки-дитина»), практики формування соціальної активності, практики формування адекватних копінг-стратегій.

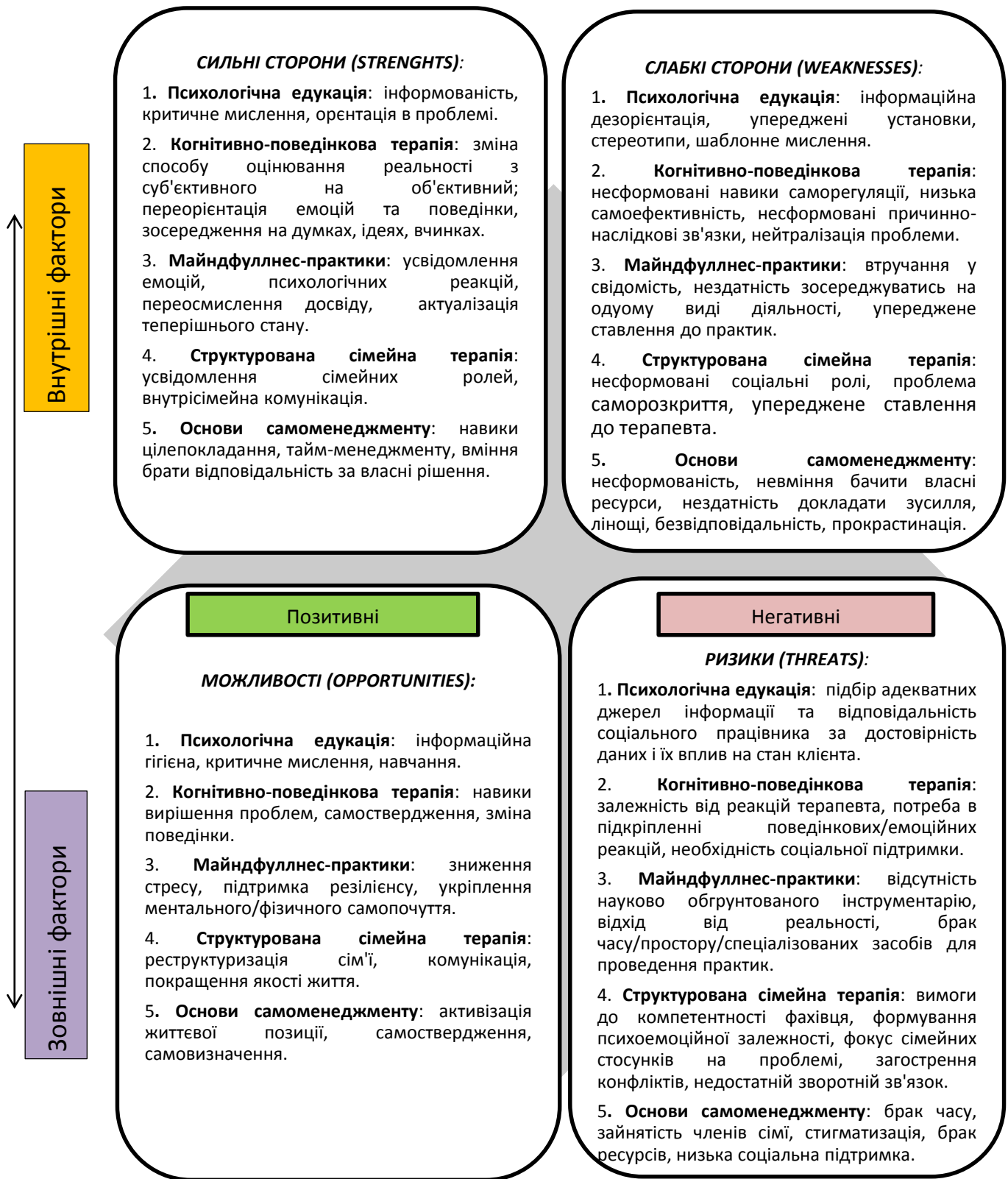

Рис. 2. SWOT-аналіз ефективності використання інтервенцій соціальної роботи

References

1. Tarver, J., Palmer, M., Webb, S., Scott, S., Slonims, V., Simonoff, E., & Charman, T. (2019). Child and parent outcomes following parent interventions for child emotional and behavioral problems in autism spectrum disorders: A systematic review and meta-analysis. *Autism*, 23(7), 1630–1644.
2. Gurzhiy, N. (2017). Consumer awareness on non-medical interventions for autistic children and adults in Ukraine. *Visnyk Akademiyi pratsi, sotsial'nykh vidnosyn i turyzmu*, 3, 48-56.
3. Obychivska, A., ed. (2015). *Psykhologo-pedahohichnyy suprovid sim'yi u roboti psykhologo-medyko-pedahohichnoyi konsul'tatsiyi* [Psychological-pedagogical support of the family in the work of psychological-medical-pedagogical consultation]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Seltzer, M., Greenberg, J. S., Floyd, F. J., Pettee, Y., & Hong, J. (2001). Life course impacts of parenting a child with a disability. *American Journal on Mental Retardation*, 106(3), 265. doi: 10.1352/0895-8017(2001)1062.0.CO;2.
5. Mackintosh, V. G., Goin-Kochel, R. P., & Myers, B. J. (2012). “What do you like/dislike about the treatments you’re currently using?”: A qualitative study of parents of children with autism spectrum disorders. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 27(1), 51–60.
6. Grant, N., Rodger, S., & Hoffmann, T. (2016). Intervention decision- making processes and information preferences of parents of children with autism spectrum disorders. *Child: care, health and development*, 42(1), 125-134.
7. Ekas, N. V., Lickenbrock, D. M., & Whitman, T. L. (2010). Optimism, social support, and well-being in mothers of children with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 40, 1274–1284.
8. Smith, I. M., Koegel, R. L., Koegel, L. K., Openden, D. A., Fossum, K. L., & Bryson, S. E. (2010). Effectiveness of a novel community-based early intervention model for children with autistic spectrum disorder. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 115(6), 504–523.
9. Miles, J. H., Takahashi, T. N., Haber, A., & Hadden, L. (2003). Autism families with a high incidence of alcoholism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 33(4), 403–415.
10. Brown, H. K., Ouelette-Kuntz, H., Hunter, D., Kelley, E., Cobigo, V., & Lam, M. (2011). Beyond an autism diagnosis: Children’s functional independence and parents’ unmet needs. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41, 1291–1302.
11. Hall, H. R., & Graff, J. C. (2011). The relationships among adaptive behaviors of children with autism, family support, parenting stress, and coping. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 34, 4–25.
12. Bishop-Fitzpatrick, L., Dababnah, S., Baker-Ericzen M. J., Smith, M. J., & Magaña, S. M. (2019). Autism spectrum disorder and the science of social work: A grand challenge for social work research. *Social work in mental health*, 17(1), 73–92.
13. DuBay, M., Watson, L. R., & Zhang, W. (2018). In search of culturally appropriate autism interventions: Perspectives of Latino caregivers. *Journal of autism and developmental disorders*, 48(5), 1623-1639.
14. Dababnah, S., Rizo, C. F., Campion, K., Downton, K. D., & Nichols, H. M. (2018). The relationship between children’s exposure to intimate partner violence and intellectual and developmental disabilities: a systematic review of the literature. *American journal on intellectual and developmental disabilities*, 123(6), 529-544.
15. Hoffman, C. D., Sweeney, D. P., Hodge, D., Lopez-Wagner, M. C., & Looney, L. (2009). Parenting stress and closeness: Mothers of typically developing children and mothers of children with autism. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 24(3), 178–187. doi:10.1177/1088357609338715

16. Freedman, B. H., Kalb, L. G., Zaboltsky, B., & Stuart, E. A. (2012). Relationship status among parents of children with autism spectrum disorders: A population-based study. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42, 539–548.
17. Al-Khalaf, A., Dempsey, I., & Dally, K. (2014). The effect of an education program for mothers of children with autism spectrum disorder in Jordan. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 36(2), 175–187.
18. Chiang, H. (2014). A parent education program for parents of Chinese American children with autism spectrum disorders (ASDs): a pilot study. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 29(2), 88–94.
19. Anclair, M., Lappalainen, R. Muotka, J. & Hiltunen, A. J. (2017). Cognitive behavioural therapy and mindfulness for stress and burnout: a waiting list controlled pilot study comparing treatments for parents of children with chronic condition. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 32, 389-396, doi: <https://doi.org/10.1111/scs.12473>.
20. Izadi-Mazidi, M., Riahi, F., & Khajeddin, N. (2015). Effect of cognitive behavior group therapy on parenting stress in mothers of children with autism. *Iranian Journal of Psychiatry and Behavioral Sciences*, 9(3), e1900. <http://doi.org/10.17795/ijpbs-1900>
21. Neece, C. L. (2014). Mindfulness-based stress reduction for parents of young children with developmental delays: implications for parental mental health and child behavior problems. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 27(2), 174–186.
22. Parker, M. L., & Molteni, J. (2017). Structural family therapy and autism spectrum disorder: Bridging the disciplinary divide. *The American Journal of Family Therapy*, 45(3), 135-148.
23. Rabba, A. S., Dissanayake, C., & Barbaro, J. (2019). Parents' experiences of an early autism diagnosis: Insights into their needs. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 66, 101415.
24. Todd, S. et al. (2010). Using group-based parent training interventions with parents of children with disabilities: a description of process, content and outcomes in clinical practice. *Child and Adolescent Mental Health*, 15(3), 171–175.
25. Whittingham, K., Sofronoff, K., Sheffield, J., & Sanders, M. R. (2009). Stepping stones triple P: An RCT of a parenting program with parents of a child diagnosed with an autism spectrum disorder. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37(4), 469–480. doi:10.1007/s10802-008-9285-x.
26. White, W. S., Keonig, K., & Scahill, L. (2007). Social skills development in children with autism spectrum disorders: A review of the intervention research. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37, 1858–1868.
27. Wong, C., Odom, S.L., Hume, K.A. et al. (2015). Evidence-Based Practices for Children, Youth, and Young Adults with Autism Spectrum Disorder: A Comprehensive Review. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45(7), 1951-1966.

Андрій Каркач, Тетяна Семигіна (2019)

ПОДОЛАННЯ ЦИФРОВОЇ НЕРІВНОСТІ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛІТНІМИ ЛЮДЬМИ

Вперше опубліковано:

Каркач А.В., Семигіна Т.В. Подолання цифрової нерівності як виклик для сучасної соціальної роботи з літніми людьми // *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society (1st ed.)*. Dallas: Primedia eLaunch LLS, 2019. P. 96-105.

Вступ

Соціальна робота за своєю суттю орієнтована на протидію чинникам соціального виключення і соціальній нерівності, спрямована на забезпечення справедливіших відносин у суспільстві. Зміна соціокультурних практик, зумовлена явищем стрімкої діджиталізації (цифровізації), висуває соціальним працівникам нові вимоги щодо подолання так званої цифрової нерівності (англ. – digital inequality [9]) та цифрового розшарування, цифрового розриву (англ. – digital divide) [12].

За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, питання цифрової нерівності особливо гостро стоїть для людей літнього віку [22]. Дослідники [2] доводять, що люди цієї вікової групи мають вищі ризики почуватися виключеними з онлайн середовища (англ. – «E-excluded»).

В Україні процеси діджиталізації відбуваються у багатьох випадках на тлі збереження патерналістських підходів до організації соціальних послуг для людей похилого віку, що лише поглиблює цифрову нерівність у суспільстві, робить літніх людей більш залежними від фахової допомоги.

Ця робота – на основі аналізу закордонної літератури та рефлексій власного досвіду організації навчання для літніх людей – ставить за мету окреслити явище цифрової нерівності та цифрової інклюзії, обговорити їхню специфіку в контексті соціальної роботи з людьми похилого віку.

Уявлення про цифрову нерівність

Сучасний світ характеризується повсюдним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Як справедливо зауважує І. Лапшин, «кілька

десятиліть тому комп'ютери та комп'ютерні мережі слугували здебільшого як неонов'язковий засіб для полегшення якоїсь рутинної процедури, як елемент престижу та засіб розваги. Сьогодні у дуже багатьох ситуаціях або не можна уникати користування послугами Інтернету, або це уникнення коштуватиме занадто багато зусиль» [10]. Справді, користування «Е-сервісами» (онлайн послугами – банківськими, консультаційними, інформаційними тощо) стало звичною для багатьох справою. Навіть онлайн соціальні послуги набувають дедалі більшого поширення [8].

Водночас використання ІКТ зумовлює проблему доступності таких сервісів для різних груп населення як з огляду на вартість пристроїв, що забезпечують користування такими сервісами, так і потребу в постійному опануванні новими навичками, необхідними для виконання подекуди базових дій (онлайн запис до лікаря, передання інформації про показники лічильників абощо). Це все й формує цифрову нерівність, тобто нерівність між тими, хто може активно і успішно користуватись ІКТ, і тими, хто такої змоги немає.

Цифрова нерівність винесена на порядок денний політичних, соціальних та наукових дискусій, була предметом низки наукових досліджень, зокрема й у соціальній роботі [16; 17; 18; 20]. Науковці звертали увагу на те, що така нерівність зменшує соціальну згуртованість суспільства й посилює соціальне виключення (ексклюзію) тих, хто не є учасником інформаційного, мережевого суспільства. Тут особливо важливо згадати ідеї М. Кастельса [5] щодо мережевого суспільства, його аналіз соціокультурних наслідків інформаційного капіталізму. Включення в мережу, на думку Кастельса, слугує необхідною умовою, щоб мати можливість брати участь у житті суспільства. За словами Кастеллса, в епоху інформації надання доступу до ІКТ слід розглядати як певне право громадян. Поділяючи думку цього дослідника, зауважимо, що таке право належить до так званих позитивних прав, тобто до тих, для реалізації яких мають бути зроблені певні кроки з боку держави, і роль соціальних працівників може бути критичною.

Протидія цифровій нерівності

Цифрова нерівність ставить особливі завдання про соціальною роботою як фактом щодо виявлення її вимірів, складників, причин, а також технологій подолання. Аналіз літератури [10; 11; 13] доводить, що усунення цифрової нерівності можливе на макро-, мезо- та макрорівнях. На кожному із цих рівнів всіляко заохочують «Е-інклюзію» (англ. – digital inclusion [19]), подолання технологічних і психологічних бар'єрів у використанні людьми новітніх інформаційно-комунікаційних засобів.

Слід відзначити, що з одного боку, цифрова інклюзія може бути частиною більш широких політичних заходів, спрямованих на включення всіх громадян у суспільство та сприяння соціальній згуртованості [4]. За визначенням Європейської Комісії (2001) [7], таке включення має два виразні аспекти. По-перше, воно зосереджено на запобіганні цифровому виключенню. Це означає, що політичні заходи повинні запобігати тому, щоб соціально уразливі групи не залишалися позаду в розвитку інформаційного суспільства. По-друге, цифрова інклюзія – це використання нових можливостей для кращого залучення в інформаційне суспільство всіх людей. З іншого боку, цифрова інклюзія має спиратись на індивідуальну підтримку конкретної людини, її зв'язків із середовищем, забезпечення соціалізації та ресоціалізації [10; 13].

Окрім подолання нових соціальних нерівностей, цифрове включення сприяє соціальній включеності настільки, наскільки люди, яким загрожує відчуження, можуть бути наділені повноваженнями через ІКТ. Соціальні медіа можуть підтримувати соціальний капітал людей, адже такі медіа забезпечують взаємодію у режимах онлайн і офлайн, збагачення соціальних відносин, сприяють розвитку культурного капіталу людей, що перебувають у неблагополучному стані, бо розширюють доступ до цифрового контенту та інших можливостей, що полегшують (неформальні) процеси навчання [1; 19].

Відтак, на нашу думку, соціальні працівники мають звертати особливу увагу на колективну, групову та індивідуальну підтримку тих людей, які є соціально виключені через цифрову нерівність.

Цифрова інклюзія та ресоціалізація літніх людей

За визначенням К. Бім, існують чотири когнітивних процеси, що впливають на навчання цифровим компетентностям: розуміння тексту, робоча пам'ять, візуально-просторові здібності, швидкість обробки інформації [3]. Усі ці здібності схильні до зниження після 60-ти років, що в свою чергу сприяє соціальній ізоляції, цифровій ексклюзії і зниженню якості життя літніх людей.

Вагомим бар'єром виступає також стрес, пов'язаний з оволодінням Е-технологіями, своєрідна Е-тривожність. Наразі літні люди більш уразливі у стресових ситуаціях, ніж представники молодших вікових груп, вони демонструють негативнішу емоційну реакцію на помилки у роботі з комп'ютером і рідше здійснюють спроби виправити ситуацію, аніж молодь [11].

Слід взяти до уваги те, що цифрова соціалізація може бути дуже різною і багато в чому залежить від віку людей, які соціалізуються: молоді люди набагато більше схильні ставати «цифровими громадянами», тоді як літні люди відчувають труднощі

або виявляються стійкими до деяких аспектів цифрової соціалізації [10].

У європейських країнах впроваджують інтервенції, спрямовані на заохочення літніх людей до використання ІКТ у своєму щоденному житті, подолання цифрової нерівності між різними соціально-економічними групами. До таких інтервенцій відносять менторські міжгенераційні програми та спеціальне навчання людей літнього віку, впровадження інклюзивного онлайн середовища, що бере до уваги різні психофізіологічні особливості користувачів, котрі мають певні обмеження, тощо [6; 11].

Дослідження доводять, що з віком соціальна активність людей, зазвичай, знижується, відбувається наростання проблем, пов'язаних з фізичними та психічними змінами в організмі, що зумовлюють руйнування «самості» в особистості літньої людини. Це призводить до соціального відчуження літніх людей від навколишньої їх дійсності і часто – від самих себе, виникнення проблем психічного здоров'я [21]. Подолання такого відчуження (десоціалізації) потребує групових та індивідуальних інтервенцій, що мають забезпечити процес ресоціалізації літніх людей як окремої сфери соціальної роботи [6; 8; 14]. Засобом такої ресоціалізації можна вважати те, що за оцінками дослідників [10], люди похилого віку дедалі активніше втягуються в цифрове життя. Це змушує літніх людей все більше звикати до спілкування в Інтернеті, іноді не дозволяючи їм бачити різницю між спілкуванням у реальному житті та розмовами в Інтернеті.

Як стверджують дослідники, опанування літніми людьми новими технологіями також зумовлене мотивами афіліації, самореалізації, співпраці, пізнавальними та рекреаційними мотивами [11].

Уроки для України

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, яке є демографічно старіючим, освіта літніх людей набула особливого значення, її важлива роль полягає у ресоціалізації літніх людей: зміні ціннісно-нормативної системи діяльності та новому сприйнятті реальності. Наразі знання основ персонального комп'ютера, Е-технологій в наші дні стають необхідною умовою для орієнтації в інформаційному потоці і успішної ресоціалізації та адаптації літньої людини у сучасному суспільстві, подолання цифрової нерівності.

В Україні елементи роботи із «Е-інклюзії» літніх людей можна побачити в університетах третього віку, які, зокрема, впроваджують освітні програми, що підвищують цифрову грамотність і розвивають цифрові компетентності, створюють інклюзивне навчальне середовище, що дає змогу долати психологічні бар'єри. Одним з найбільш ефективних напрямків використання можливостей цифрових технологій у

ресоціалізації літніх людей є навчання з використання технологій мобільного зв'язку, Інтернету, електронної комерції (взаємодії з Інтернет-магазинами), електронного уряду, що забезпечують взаємодію населення з органами влади, з організаціями житлово-комунальної сфери, транспорту тощо, а також використання цифрових пристроїв, що забезпечують можливість користування вказаними технологіями. Проте, організуючи навчання літніх людей, слід пам'ятати, що користувачі цієї демографічної групи розглядають цифрові технології як спосіб прояву і розвитку власних інтелектуальних і творчих можливостей, відзначають наявність самоствердження і комунікативного мотиву.

У цілому, надшвидкий розвиток ІКТ вимагає від соціальних працівників, які допомагають літнім людям, розуміння особливостей культури споживання літніх людей та сучасних умов цифрової ресоціалізації. Відтак актуальними стають технології формування такої інклюзивної компетентності соціальних працівників як суб'єктів соціальної роботи з літніми людьми, яка братиме до уваги цифровізацію сучасного інформаційного простору, трансформацію соціально-педагогічної практики і ідеї навчання впродовж життя, особливості соціальних відносин мережевого суспільства.

Наразі основною функцією соціальної роботи з літніми людьми під час освоєння е-сервісів постає фасилітаційна. Фасилітація (від англ. facilitate – полегшувати, допомагати, сприяти) – обумовлений соціальним контактом взаємовплив людей, що підвищує їх активність. Фасилітація проявляється у поліпшенні результатів діяльності людини, полегшенні її реакцій в умовах, коли вона взаємодіє з іншими людьми.

Взаємодія соціальних працівників із клієнтами будується на основі діалогу, який передбачає наступні особливості спілкування: рівність сутнісних позицій тих, хто спілкується (суб'єкт-суб'єктні відносини); довірливу взаємну відкритість обох сторін; відсутність оцінювального, «вимірювального» у відносинах до будь-яких сторін індивідуальності партнера; прийняття іншого як неповторної і цінної людини. У певному сенсі ці особливості можна розглядати як правила, вимоги, що пред'являються професійною етикою до соціальних працівників при роботі з літніми людьми. Такий підхід соціальних працівників до навчальної діяльності в університеті третього віку сприяє зняттю психологічних бар'єрів, що виникають під час навчальної взаємодії із освоєння нових цифрових компетентностей; позитивно позначається на перцептивному аспекті спілкування, тобто поліпшенні сприйняття і розуміння літніми людьми не тільки один одного, а й особливостей засвоєння ІКТ; сприяє реалізації продуктивних стратегій взаємодії, таких як компроміс і співробітництво на відміну від уникнення, пристосування і суперництва, що у значній мірі сприяє утворенню позитивного адаптивного середовища на заняттях університету третього віку та ефективно знижує рівень Е-тривожності і, як наслідок, зменшення цифрового розшарування серед літніх однолітків [19]. При цьому позиція соціальних працівників

багато в чому визначається емпатією – розумінням емоційного стану слухача університету третього віку, якому надається допомога. Емпатію не можна вважати результатом інтелектуальних зусиль, вона формується унаслідок професійного емоційного розвитку особистості. Ця риса детермінує фасилітаційні відносин між соціальними працівниками і літніми користувачами цифрових технологій.

У цілому, фасилітацію як технологію соціальної роботи з літніми людьми здійснюють при реалізації гнучких підходів, що враховують різноманіття факторів, пов'язаних з культурою, традиціями, регіональними умовами, гендерними відмінностями, віком і етнічними особливостями літніх клієнтів соціальної роботи. Вплив певних чинників у кожному випадку визначають соціальні працівники при реалізації діагностичної функції [8].

Висновки

Соціальна робота з людьми похилого віку має брати до уваги специфіку становища цієї соціально-демографічної групи в суспільстві, зокрема, вищі ризики зазнати цифрової нерівності та цифрової ексклюзії, цифрового виключення. Протидія цифровій нерівності має проводитись на макро-, мезо- та мікрорівнях, і передбачати як системні політичні заходи із запобігання цифровому виключенню (соціально-колективістські підходи), так і формування у літніх людей цифрових компетентностей з урахуванням їхніх психофізіологічних особливостей і мотиваційних установок, забезпечення цифрової ресоціалізації (групова та індивідуальна робота).

References:

1. Ala-Mutka, K., Broster, D., Cachia, R., Centeno, C., Feijóo, Aché, A., Kluzer, S., Lindmark, S., Lusoli, W., Misuraca, G., Pascu, C., Punie, Y. & Valverde, J.A. (2009). *The Impact of Social Computing on the EU Information Society and Economy*.
2. Luxembourg: Office for Official Publication of the European Communities
3. Amaro, F., Gil, H. (2011). The «info-(ex/in)-clusion» of the elderly people: Remarks for the present and for the future. *Proceedings of ED-MEDIA 2011-World Conference on Educational Multimedia, Hypermedia & Telecommunications* (pp.1024-1030). Lisbon.
4. Bean, C. (2003). Meeting the Challenge. Training an Aging Population to Use Computers. *The Southeastern Librarian*, 51(3). Retrieved from: <https://digitalcommons.kennesaw.edu/seln/vol51/iss3/6>
5. Cammaerts, B., Van Audenhove, L., Nulens, G., & Pauwels, C. (2003). *Beyond the Digital Divide: Reducing Exclusion, Fostering Inclusion*. Brussels: VUB University Press.
6. Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford, New York: Oxford University Press.
7. Cavallero, P., Morino-Abbele, F., Bertocci, B. (2007). The social relations of the elderly, *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 44 (Suppl), 97-100.

8. European Commission (2001). *E-inclusion: The Information Society's Potential for Social Inclusion in Europe*. Retrieved from:
https://ec.europa.eu/information_society/activities/ict_psp/documents/pollink_brochure_einclusion.pdf
9. Greene, R. R., Cohen, H. L. (2005). Social work with older adults and their families: Changing practice paradigms. *Families in Society*, 86(3), 367-373.
10. Hechavarria, L. M. S. (2017). E-Inclusion and Public Libraries: A Literature Review. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries*, 1, 111-127.
11. Lapshin, I. (2018). Digital Resocialization of Elderly People. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 283. Retrieved from: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/cesses-18/25906669>
12. Lee, E.-K. O., Kim, D.-H. (2019). Bridging the Digital Divide for Older Adults via Intergenerational Mentor-Up. *Research on Social Work Practice*, 29(7), 786-795.
13. López Seguí, F. et al. (2019). An Intergenerational Information and Communications Technology Learning Project to Improve Digital Skills: User Satisfaction Evaluation.
14. JMIR Aging, 2(2). Retrieved from: <https://aging.jmir.org/2019/2/e13939>.
15. Mishna, F. et al. "It just crept in": The Digital Age and Implications for Social Work practice. *Clinical Social Work Journal*, 40 (3), 277-286.
16. Pambudi, W.E., Dewi, E.I, Sulistyorini, L. E. (2015). The effect of socialization group activity therapy (SGAT) to social interaction abilities of elderly with loneliness. *2nd International nursing conference "Nursing role for sustainable development goal achievement based on community empowerment"* (pp 175-183). Retrieved from: <https://repository.unej.ac.id/handle/123456789/79996>
17. Sandhu, J., Damodaran, L., Ramondt, L. (2013). ICT skills acquisition by older people: motivations for learning and barriers to progression. *Int. J. Educ. Ageing*, 3(1), 25–42.
18. Selwyn, N. & Facer, K. (2007). Beyond the Digital Divide: Rethinking Digital Inclusion for the 21st Century. *Open Education Series*. Retrieved from
<https://www.nfer.ac.uk/publications/FUTL55/FUTL55.pdf>
19. Steyaert, J., Gould, N. (2009). Social Work and the Changing Face of the Digital Divide. *British Journal of Social Work*, 39 (4), 740-475.
20. van Dijk, J. A. G. M. (2005). *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. London: Sage.
21. Verdegem, P. (2011). Social Media for Digital and Social Inclusion: Challenges for Information Society 2.0 Research & Policies. *TripleC*, 9 (1), 28-38.
22. Warschauer, M. (2003). *Technology and Social Inclusion: Rethinking the Digital Divide*. Cambridge: MIT Press World Health Organization (2017). *Mental health of older adults*. Retrieved from: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs381/en/>
23. World Health Organization (2018). *World report on Ageing and Health*. Retrieved from
https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/186463/9789240694811_eng.pdf;jsessionid=A818FAD52775072FC1E56C66DCA17D05?sequence=1.

Наталія Землянська, Тетяна Семигіна (2019)

ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ТРУДОВИМИ МІГРАНТАМИ З ОГЛЯДУ НА СПЕЦИФІКУ МОБІЛЬНОСТІ РОБОЧОЇ СИЛИ

Вперше опубліковано:

Землянська Н., Семигіна Т. Зміст соціальної роботи з трудовими мігрантами з огляду на специфіку мобільності робочої сили // Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи: м-ли Всеукр.наук.-практ. конф. (Умань, 11 жовтня 2019 р.). Умань : ВІЗАВІ, 2019. С. 50-53.

Згідно із міжнародними статистичними даними, у світі 285 мільйонів мігрантів мешкають за межами країни свого походження, при цьому понад 80% загальної міжнародної міграції припадає на трудову міграцію [13]. Міжнародна (зовнішня) трудова міграція розглядається науковцями як складова руху робочої сили або її мобільності, самостійне економічне явище або складова глобалізаційних процесів [5]. Водночас, як доводять дослідження [2; 3], міжнародна трудова міграція може інтерпретуватись як соціокультурне явище та питання соціальної безпеки держави. А оскільки трудові мігранти та їхні родини мають високі ризики зазнати трудової експлуатації, дискримінації та насилля [10], то протидію такій дискримінації та допомога тим, хто її зазнав, вважають сферою втручання соціальних працівників [12].

У цій роботі ми розглянемо ключові форми соціальної роботи з трудовими мігрантами з огляду на різновиди трудової міграції та структуру міграційного процесу.

Соціальним працівникам під час роботи із мігрантами доводиться брати до уваги, що міжнародну трудову міграцію поділяють на легальну та нелегальну. Однак, слід розрізняти (легальний-нелегальний в'їзд в країну) і легальне/нелегальне працевлаштування [5]. В офіційних документах ООН для позначення трудових мігрантів, які працюють у країні прибуття, порушуючи її закони, використовують термін «неврегульована міграція» [11, с. 34]. Ця ознака “легальність/нелегальність” (врегульованість/неврегульованість) є однією з найважливіших як із точки зору продукування зовнішніх ефектів міжнародної трудової міграції в країні-донорі та країні-реципієнті робочої сили, так і соціальної захищеності трудівників-мігрантів, їхнього соціального статусу.

Крім цього міжнародна трудова міграція може бути тимчасовою, циклічною або маятниковою чи постійною (за іншою класифікацією – поворотною чи безповоротною). При цьому мобільність робочої сили може мати як організований (програми,

замовлення), так і спонтанний (робітники самостійно пропонують себе на сучасному світовому ринку праці) характер [4]. Трудові мігранти можуть перебувати в країні-реципієнті з родиною або самі (будучи одинаками чи залишивши родину в рідній країні).

Для розрізнення міжнародної трудової міграції від інших форм руху чи мобільності населення часто звертаються до тристадійної моделі трудової міграції, в якій є зв'язані між собою стадії: початкова – процес формування територіальної рухливості населення; основна – власне процес переселення; завершальна – адаптація мігрантів на новому місці проживання [8]. Адаптація, облаштування мігрантів може відбуватися у різний спосіб: 1) пристосування новосела до нового соціально-демографічного середовища місця переселення; 2) пристосування до нового соціально-економічного статусу населеного пункту; 3) біологічне пристосування або медико-біологічна адаптація – коли переселення відбувається в населені пункти з іншими природними умовами [6]. У міграційному процесі можлива й така стадія як рееміграція (реадмісія, повернення), яка може бути добровільною або примусовою, планованою або непланованою. Втім, ця стадія може наступити й після процесу переселення, коли людина ще не стигла адаптуватись до нового середовища.

Деякі дослідники [7] вважають, що найбільшу кількість проблем породжує безповоротний тип міграції і саме він є ключовим об'єктом соціальної роботи. Проте соціальна робота з тими, хто лише обмірковує можливості трудової міграції, або з тими мігрантами, які стали жертвами трудового рабства чи були депортовані з країни, є не менш важливою. Діяльність соціальних працівників може бути скерована на самого мігранта-трудівника, родину, дітей мігрантів, соціальне оточення чи на макрорівень соціальної системи. У табл. 1 представлено узагальнення ідей наукової літератури [1; 7; 9; 12] щодо змісту соціальної роботи з трудовими мігрантами на різних стадіях міграційного процесу.

Отже, соціальна робота з трудовими мігрантами має бути орієнтована на протидію дискримінації трудівників та їхніх родин, брати до уваги неоднозначність та складність процесів регульованої і нерегульованої міграції, специфіку стадій міграційного процесу, складнощі процесів соціокультурної та медико-біологічної адаптації мігрантів до нових умов.

Табл.1. Соціальна робота з трудовими мігрантами на різних стадіях міграційного процесу

Стадія міграційного процесу	Форми соціальної роботи
Початкова	Інформаційно-профілактичні кампанії, тренінги, цикли занять, впровадження проектів у громадах, консультаційна робота
Переселення	Консультаційна робота, працевлаштування із супроводом, забезпечення транзитним житлом, реагування на факти трудового рабства та насильства
Адаптація (не обов'язкова)	Соціальний супровід, корекційно-терапевтична робота, представництво інтересів, консультаційна робота, робота з громадами
Повернення (не обов'язкова)	Соціальний супровід, представництво інтересів, реабілітація

Література та джерела інформації

1. Бандура Р. Соціальна робота з мігрантами // *Нова педагогічна думка*. 2014. № 1. С. 81-84.
2. Біль М. М. Стратегічні імперативи соціального захисту мобільних громадян України // *Modern Economics*. 2018. № 11. С. 26-33.
3. Касьянова М. М. Моделі соціальної адаптації українських мігрантів у країнах Східної Європи кінця ХХ–початку ХХІ ст. // *Гілея*. 2016. Вип. 110. - С. 373-376.
4. Корчевська Л.О. *Інтеграція України до світового ринку праці через використання трудового потенціалу*: автореф. дис. ... канд. екон. наук.. Донецьк: Донецьк. нац. ун-т., 2006. 20 с.
5. Мойсей В. І. Зовнішні економічні ефекти міжнародної міграції робочої сили: автореф. дис. ... к. е. н., спеціальність 08.00.02. Львів, 2015. 235 с.
6. Ромащенко Т. І. Особливості міжнародної міграції висококваліфікованих працівників в умовах глобалізації // *Проблеми и перспективы сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках ЧЭС и ГУАМ*. 2008. Т. 1. С. 339–344.
7. Русанов М. В. *Соціальна робота з сім'ями трудових мігрантів* : дипломна робота бакалавра. Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2017. 70 с. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/16468?show=full>
8. Рыбаковский Л. Л. *Миграция населения. Три стадии миграционного процесса (Очерки теории и методов исследования)*. Москва: Наука, 2001. 114 с.
9. Семигіна Т., Землянська Н. (Не)безпечна трудова міграція і профілактика торгівлі людьми // *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2018. № 16. С. 163-166.
10. Anderson B. Migrant domestic workers: good workers, poor slaves, new connections // *Social politics*. 2015. Vol. 22 (4). P. 636-652.
11. Hanson G.H. *The Economics and Policy of Illegal Immigration in the United States*. Washington, DC: Migration Policy Institute. 2009. 19 p.
12. Fernando Chang-Muy, JD, Elaine P. 2d ed. NY: Springer, 2016. 450 p.
13. *The Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration* / UN. 2018. URL: https://refugeesmigrants.un.org/sites/default/files/180711_final_draft_0.pdf.

Тетяна Семигіна (2017)

ПСИХОСОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ КОМБАТАНТІВ: МІЖНАРОДНА ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

Вперше опубліковано:

Семигіна Т. Психосоціальна реабілітація комбатантів: міжнародна та вітчизняна практика // Актуальні проблеми соціально-правового статусу осіб, постраждалих під час проведення АТО: Зб. матеріалів всеукр.наук.-практ. конф. (19 квітня 2017 р.) [упор. Журавель Я. В., Хопун О. С.; заг.ред. Семигіної Т. В.]. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2017. С. 78-81.

URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/tezy_konf_19042017.pdf

Постановка проблеми. Збройний конфлікт на території України зумовив появу значної кількості людей, які потребують психосоціальної реабілітації. Наразі можливості отримати таку реабілітацію обмежені. Оскільки система підтримки тих, хто постраждав під час конфлікту, орієнтована на модель «соціального забезпечення» (надання пільг та соціальний контроль за хворобами). У той час як сучасна соціальна робота найбільше поціновує здатність клієнта до відновлення своїх функцій, перехід до самостійного життя без допомоги.

Мета. Ця розвідка покликана окреслити стратегії психосоціальної реабілітації, насамперед, учасників бойових дій (комбатантів), та визначити зміни, потрібні на рівні державної політики для впровадження сучасних підходів.

Основні результати. У міжнародному досвіді з тими, хто постраждав унаслідок збройних конфліктів, застосовують:

- 1) короткострокові інтервенції – кризове соціальне втручання; аутріч- робота (мобільна, виїзна робота), підхід, орієнтований на завдання (task- centred approach); первинну психологічну допомогу;
- 2) довгострокові втручання – стратегії, орієнтовані на системно-екологічну модель роботи (відновлення ресурсів особистості, економічної спроможності, зв'язків із оточенням), стратегії, орієнтовані на розвиток громад, сімейно-орієнтовані стратегії роботи, довгострокові психосоціальні програми, довгостроковий соціальний супровід та психологічна підтримка [1; 2].

Специфічно для комбатантів, особливо на нинішньому етапі затяжного конфлікту, слід визначити стратегії: 1) профілактичні, які реалізуються у межах базової підготовки всіх військовослужбовців до участі в бойових діях; 2) психосоціальна допомога під час проходження служби; 3) допомога після

повернення із зони збройного конфлікту, зокрема, забезпечення родини та друзів засобами, необхідними для надання допомоги близьким у тому, щоб ефективніше долати травматичний або тривалий стрес. Такі стратегії спрямовані на реалізацію «моделі навчання психологічній стійкості та пружності», тобто формування та зміцнення стресостійкості комбатантів [3].

В Україні немає сучасної системи психосоціальної реабілітації комбатантів, та й інших груп населення також. Та реабілітація, що доступна зараз, є досить медикалізованою, адже вона повинна (згідно із чинним законодавством) надаватися лікарями та здебільшого у лікувальних чи санаторних закладах у дуже короткі терміни. Ба більше розвиток психосоціальної підтримки стримується нормами, пов'язаними з лікуванням у зв'язку із проблемами психічного здоров'я, які встановлюють певні обмеження для подальшого життя тих, хто пройшов лікування з приводу проблем психічного здоров'я.

На часі – зміна вектора соціальних програм із суто соціального забезпечення пільгами учасників АТО та членів їх сімей на біопсихосоціальний підхід, зокрема, соціально-психологічну адаптацію до нових умов, підтримку реалізації економічного потенціалу, сприяння піднесенню економічної спроможності та розвиток особистісних ресурсів.

Більше того вкрай актуальним видається забезпечення профілактики психічних розладів під час виконання бойових дій: розвиток у військових частинах психологічної та соціальної допомоги, програм підготовки до високостресових ситуацій.

Наразі у соціальних закладах України, у військових частинах, військоматах немає фахівців, підготовлених до втілення сучасних підходів до формування стресостійкості та психосоціальної реабілітації з метою подолання посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Це висуває завдання перегляду змісту програм навчання психологів, лікарів та соціальних працівників, підготовки працівників до роботи з новими групами клієнтів, застосування нових методик, зокрема, протидії проявам ПТСР, а також розвитку потенціалу людей із порушеною «соціальною екологією» та долучення вже навчених за міжнародними стандартами психотерапевтів до системи психологічної реабілітації.

Нагальними кроками державної політики, спрямованої на створення в Україні належної психосоціальної підтримки тим, хто зазнав впливів збройного конфлікту, видаються:

- ухвалення Стратегії розвитку психосоціальної реабілітації учасників антитерористичної операції (учасників бойових дій), яка забезпечить формування сталої та узгодженої державної політики щодо психосоціальної підтримки тих, кому доведеться чи довелося брати участь у бойових діях;

- модернізація української нормативно-правової бази, що уможливить впровадження принципово нових підходів, які враховують комплексний біопсихосоціальний характер інтервенцій, спрямованих на адаптацію та ресоціалізацію тих, хто пережив психотравмівні події.

Список використаних джерел

1. Semigina T., Gusak N. Armed conflict in Ukraine and social work response to it: What strategies should be used for internally displaced persons? // *Social, Health, and Communication Studies Journal*. 2015. Vol. 1(2). С. 1-23.
2. Гусак Н. Є., Семигіна Т. В., Трухан С. О. Стратегії та виклики соціальної роботи із внутрішньо переміщеними особами / // *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія «Політологія. Соціологія. Право». 2014. № 2(22). С. 168-176.
3. Casey G. W., Jr. Comprehensive soldier fitness: A vision for psychological resilience in the U.S. Army // *The American Psychologist*. 2011 Vol. 66(1). P. 11–3.

Анастасія Чистякова, Тетяна Семигіна (2019)

СПОРТИВНО-ДОЗВІЛЛЄВІ ПРАКТИКИ У СОЦІАЛЬНІЙ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

Вперше опубліковано:

Семигіна Т.В., Чистякова А.О. Спортивно-дозвілєві практики у соціальній інтеграції дітей із порушеннями розумового розвитку // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2019. № 18. С. 90-94.

Вступ. Частка дітей із порушеннями розумового розвитку у загальній дитячій популяції дорівнює близько 2,5% [5]. Відомо, що порушення розумового розвитку впливає на соціальну інтеграцію дитини та сім'ї, що виховують таких дітей [13], і ставить завдання перед соціальними працівниками щодо пошуку сучасних ефективних технологій соціальної інтеграції, а також організаційних форм її здійснення.

У процесі соціальної інтеграції дітей із порушеннями розумового розвитку та їхніх батьків вагому роль відіграють як інклюзивні, так і спеціальні спортивні і рекреаційні заклади, якими, зокрема, опікуються соціальні працівники, спрямовуючи свою діяльність на подолання перешкод для людей із інвалідністю, їхнє залучення до різного роду заходів [18]. Адже дозвілля вважають важливою складовою життя всіх людей, зокрема, й тих, які мають порушення розумового розвитку.

В Україні різні аспекти допомоги дітям із порушеннями розумового розвитку вивчала низка науковців та практиків, зокрема О. Боряк, О. Гаврилов, Р. Кравченко, В. Синьов. Специфіка виховного процесу в освітньо-реабілітаційних закладах розкрита в роботах В. Бондаря, О. Вержиховської, А. Висоцької, В. Нечипоренко, А. Шевцова та ін. У розробку теоретико-методичних засад корекційного виховання дітей з обмеженнями життєдіяльності та їхньої інклюзивної освіти значний внесок зробили І. Вдовиченко, С. Гайдукевич, А. Колупаєва, О. Нагорна, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін. Водночас тема спортивно-рекреаційної діяльності як складової соціальної інтеграції дітей із порушеннями розумового розвитку є малодослідженою сферою у нашій країні, майже відсутні розробки щодо організації спортивної реабілітації, реабілітації засобами фізкультури, оздоровлення із включенням елементу інклюзії. Хоча елементи такої діяльності наявні і відповідають ключовим положенням чинного законодавства,

наприклад Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю» [11]. Це актуалізує потребу у подальшому вивченні характеристик спортивно-рекреаційної діяльності як складової соціальної інтеграції та реабілітації осіб з ментальною інвалідністю.

Мета дослідження – охарактеризувати спортивно-рекреаційну та дозвілєву складову соціальної інтеграції дітей з порушеннями розумового розвитку, визначити вплив спортивних занять на таких дітей і їхні родини. Методологія дослідження – системний аналіз вітчизняної та закордонної літератури, а також опитування фахівців, які працюють у громадській організації «Дитячий фізкультурно-оздоровчий реабілітаційний центр інвалідів «Соціум». Це єдина організація в Києві, яка повноцінно займається фізкультурно-спортивною і фізкультурно-оздоровчою реабілітацією дітей з інвалідністю, керівниками і організаторами якої, є сім'я, що має дитину з синдромом Дауна. Наразі у квітні 2019 р. було проведено шість напівструктурованих інтерв'ю з тими, хто понад п'ять років залучений до надання відповідних послуг.

Основні результати. У цілому соціальна інтеграція дітей із порушеннями розумового розвитку має спиратись на культурну модель інвалідності [12] і виходити з того, що суспільство вже накопичило чималий соціокультурний досвід щодо адаптування осіб з порушеннями розумового розвитку до достойних форм життя у громаді. Свідченням цього можна вважати створення мережі реабілітаційних та навчальних закладів, систему підготовки фахівців різних спеціальностей, а також започаткування виробництва певного приладдя, іграшок, книжок тощо.

Аналіз літератури дає підстави для віднесення до складових соціальної інтеграції дітей з порушеннями розумового розвитку наступних складових:

1) залучення дітей із порушеннями розумового розвитку до спортивних занять, які надають можливість корекції та компенсації наявних психофізичних порушень у розумово відсталих дітей [7];

2) формування практики свідомого батьківства, що зменшує рівень прояву агресивної поведінки у дітей та підвищує рівень задоволеності батьків процесом виховання й взаємодії з дітьми [16];

3) впровадження дошкільної, шкільної та позашкільної інклюзивної освіти [4], систему психолого-педагогічної підготовки дітей та підлітків із порушеннями розумового розвитку [1];

4) анімаційно-ігрові технології [8], спрямовані на розвиток та соціалізацію дитини, протидію можливій дискримінації, спільну діяльність дітей із з порушеннями розумового розвитку та нормотипових дітей, включення всіх дітей у громаду [10];

5) рекреаційно-дозвілєва діяльність з дітьми, які мають проблеми зі здоров'ям [6; 14; 15], спортивну анімацію та інклюзивний туризм [2; 9] тощо.

До системи соціальної інтеграції та комплексної реабілітації дітей із порушеннями розумового розвитку відносять і соціокультурну реабілітацію, яка виступає одним із засобів привчання людей з інвалідністю до активного життя у суспільстві, з одного боку, і зміни ставлення суспільства до осіб з інвалідністю з іншого. Соціокультурна реабілітація дітей із порушеннями розумового розвитку передбачає їх залучення до культурних, духовно-моральних цінностей, здорового способу життя, гармонійного розвитку на основі включення в світ мистецтва і культури [13]. Проте таке визначення реабілітації більше видається схожим на «абілітацію» – набуття навичок для проживання в суспільстві, інтеграції в нього.

Комплекс втручань із соціальної інтеграції дітей із порушеннями розумового розвитку на рівні індивіда, сім'ї, громади та суспільства (мікро-, мезо- та макрорівнях), як свідчать дослідження [3], має призводити до зменшення стигми і дискримінації, що, в свою чергу, впливає на зменшення тиску на родини, які виховують таких дітей. Але головне – вони мають сприяти соціалізації самої дитини.

Слід відзначити, що втручання, здійснювані центром «Соціум» на момент проведення дослідження, орієнтовані передовсім на макрорівень, тобто на роботу з дитиною та її сім'єю. Центр надає послуги, орієнтовані на спортивну та соціокультурну абілітацію, тобто набуття фізичних та соціальних навичок, необхідних для проживання в суспільстві. На даний час в організації займається понад 100 дітей віком від 1 до 14 років, з різними видами порушень психічного і розумового розвитку. Заняття проводяться на п'яти спортивних майданчиках Києва, включаючи басейни, за рахунок добродійних і членських внесків. Тренерсько-викладацький склад складається з п'яти дипломованих фахівців з різних видів спорту, фахівців із фізичної реабілітації та соціальної роботи.

Під час проведеного нами опитування фахівці позитивно оцінили вплив занять спортом на соціалізацію дитини із порушеннями розумового розвитку. В ході напівструктурованих інтерв'ю вони висловили наступні думки:

- *«Оскільки активні фізичні вправи покращують фізичний стан дитини, то від цього вона впевненіше відчуває себе у житті. Чим впевненіше дитина відчуває себе, тим краще проявляє себе у соціумі»;*
- *«Завдяки спортивній інклюзії дитина має змогу спілкуватись із іншими дітьми, що сприяє адаптації в соціумі, формується командний дух»;*
- *«Відвідуючи спортивні заняття, дитина контактує з багатьма людьми: інструктором, фахівцями, іншими дітьми, батьками та батьками інших дітей. Діти вчаться вітатись, прощатись, нормам поведінки»;*

- *«Спорт дає можливість працювати в групі, розвиває навички взаємодії. Дитина вчиться способам зняття скутості та сором'язливості, набуває комунікативні уміння»;*
- *«Завдяки заняттям спортом діти з проблемами розумового розвитку знаходять собі друзів, спілкуються з іншими дітьми».*

Також, на думку респондентів, позитивним можна вважати вплив занять спортом на психологічний стан дитини та її батьків:

- *«Заняття спортом впливають на психологічний стан, розвиваються такі якості, як: цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, сміливість, ініціативність, самостійність, витримку, володіння собою. Від цих якостей відносини між батьками та дітьми будуть ближчі і стабільніші»;*
- *«Батьки спілкуються між собою та із спеціалістами, знімають психологічну напругу, стають більш відкритими»;*
- *«Психологічний і фізичний стани здоров'я тісно пов'язані. Коли людина добре почувається, то і настрій у неї відповідний»;*
- *«Систематичні спортивні заняття разом з дітьми поступово навертають до ведення здорового способу життя. Спільні переживання невдач і успіхів привчає батьків і дітей ставати більш стресостійкими, ставити досяжні цілі і перемогати, орієнтуватись на власні досягнення. Батьки вчать радити успіхам інших, підтримувати один одного, обмінюючись позитивними емоціями»;*
- *«Заняття спортом сприяють підвищенню самооцінки, впевненості у власних силах. Розкривають потенціал дитини, сприяють розвантаженню і зняттю психологічної напруги».*

При цьому, на нашу думку, абсолютно взаємопов'язаними є ідеї спортивної підготовки, соціокультурної реабілітації та інклюзивного простору. Результату спортивної та соціокультурної реабілітації не можна досягнути без включення дитини до інклюзивного середовища. У цьому сенсі показовими отримані нами оцінки експертів стосовно впливу інклюзивного спорту на реабілітацію дитини з розумовою відсталістю:

- *«Сам по собі спорт спрямований на розвиток особистих якостей, які допомагають особистості розкритись та проявити себе в соціумі. Діти з розумовою відсталістю, як ніхто інший потребують уваги, як у фізичному, так і в соціальному плані. Саме інклюзивний спорт цьому сприяє»;*
- *«Спорт, зокрема плавання, сприяє схудненню, лікуванню хребта та опорно-рухового апарату, суглобів, серцево-судинних захворювань, загартуванню організму. Інклюзивне включення сприяє мотивуванню дитини до роботи і конкуренції, покращує показники на тренуваннях, соціалізує дитину і батьків»;*

- *«Спортивна реабілітація має широкий спектр корективних якостей, що впливають на розвиток дитини з розумовою відсталістю, особливо в інклюзивному середовищі. Вплив на фізичний розвиток (координація, м'язовий корсет, дрібна та велика моторика). Нормалізується психо-емоційний стан (зменшуються прояви гіперактивності, покращується концентрація та фокус уваги). Мовленнєва діяльність покращується завдяки укріпленню язикового м'язу та прикладу НТ дітей»*
- *«Систематичні фізичні вправи покращують загальний стан дитини, забезпечуючи гарний обмін речовин і добре живлення клітин головного мозку. Виконуючи рухи, дитина покращує навички орієнтування у своєму тілі і просторі, вчиться контролювати свої довільні рухи. Дитина поступово вчиться чути і сприймати інструкцію фахівця і батьків, що є основою подальшого успішного навчання. Використовується принцип «від простого до складного». Все вищезазначене сприяє розвитку артикуляційної моторики також»;*
- *«Спорт, зокрема інклюзивний, розвиває моторику, рівновагу, просторову орієнтацію, підвищує тонус»;*
- *«Інклюзивний спорт розслабляє дитину і при цьому виховує її характер».*

На думку респондентів, удосконаленню моделі інклюзивної реабілітації дітей з проблемами розумового розвитку, яку зараз впроваджує центр «Соціум», сприятиме запровадження посад соціальних працівників, реалізація програми літнього оздоровлення, можливість спільного проведення дозвілля з інклюзивним компонентом та розширення спектру спортивних послуг.

Отриманні нами під час опитування оцінки позитивного впливу послуг центру «Соціум» суголосні даним досліджень, проведених у різних країнах, які доводять ефективність занять спортом та організованого дозвілля для забезпечення соціалізації та соціальної інтеграції дітей із порушеннями розумового розвитку [17; 19], соціальної адаптації родин, які виховують таку дитину [20]. Результати дослідження свідчать про потребу подальшого розгортання спортивних і дозвіллевих заходів як інклюзивного, так і спеціалізованого призначення для дітей з порушеннями розумового розвитку.

Зауважимо, що при використанні у соціальній роботі з дітьми із порушеннями розумового розвитку сучасних спортивних та рекреаційно-дозвіллевих практик соціальні працівники можуть відігравати ролі аніматорів, персональних асистентів, менеджерів, адвокатів прав клієнтів, а також тренерів (за умови відповідної спортивної кваліфікації) чи творчих наставників. На такий аспект діяльності соціальних працівників слід звернути увагу під час їхньої підготовки у закладах вищої освіти, де мають бути сформовані відповідні компетентності і психологічна готовність до надання послуг у межах спортивних та рекреаційно-дозвіллевих практик.

Висновки. Спортивні та дозвілєві заходи відіграють важливу роль у соціальній роботі з дітьми із порушеннями розумового розвитку та їхніми родинами, оскільки сприяють формуванню не тільки фізичної витривалості і набуттю соціокультурного досвіду, а й соціалізації, соціальній інтеграції та подоланню дискримінації.

Проведене нами опитування підтвердило, що існують переваги включення елементу інклюзії у процес надання спортивно-реабілітаційних послуг для дітей із порушеннями розумового розвитку та їхніх родин. Цілеспрямоване спілкування з однолітками поліпшує когнітивний, моторний, мовний, соціальний та емоційний розвиток дітей, а інші діти та фахівці вчаться розумінню і толерантності.

Подальшого вивчення потребують: чинники, які впливають на впровадження спортивно-рекреаційної діяльності; ефективні моделі і методики здійснення такої діяльності в українському контексті; підготовка соціальних працівників до спортивної та соціокультурної абілітації.

Література та джерела інформації

1. Бойко Г. М. Система психолого-педагогічної підготовки підлітків із синдромом Дауна до психосоціальної інтеграції в суспільство. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2004. № (3). С. 147. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/390> (дата звернення 20.10.2019).
2. Віндюк А. В., Захаріна А. Г., Захаріна Є. А. *Організація спортивної анімації*. Запоріжжя : КПУ, 2014. 176 с.
3. Галецька І., Влох О., Животовська Л. Психологічні аспекти стигми психічних розладів. Львів: Вид-во Романа Романка, 2007. С. 60-96.
4. Данілавічюте Е. А. Діти з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2018. №3 (87). С. 7-19.
5. Докшина Н., Самбурська Л. Діти, які мають особливості психофізичного розвитку. *Психолог*. 2004. №45. С. 22-27.
6. Кот Ю. Соціально-педагогічна характеристика форм та методів організації дозвілля у дитячих лікувальних закладах. *Актуальні проблеми соціальної сфери*. Житомир, 2014. С. 7-9.
7. Коштур Я. Корекційна спрямованість занять плаванням із розумово відсталими підлітками. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 5 (79). С. 398–408.
8. Лесіна Т. М. Анімація як інноваційний напрям соціально-педагогічної роботи в Польщі. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 2. С. 101–106.
9. Макаренко С. В. Інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм – новий вид реабілітації інвалідів в Україні. *Матеріали I Міжнародного симпозіуму інклюзивного туризму. 27–29 жовтня 2016 р.* URL: <https://udpu.org.ua/files/news/2016/11/03/file/6-7-8-9.pdf>
10. Максимовська Н. О. Антидискримінаційні практики в соціальній роботі: анімаційний підхід. *SOCIOПРОСТІР*. 2019. № 8. С. 20-24.
11. *Про реабілітацію осіб з інвалідністю*: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
12. Семигіна Т. Типологізація моделей інвалідності та їх врахування при працевлаштуванні. *Актуальні проблеми професійної самореалізації осіб з особливими потребами на ринку праці: зб. наук. праць*.

- Київ: ПІК ДСЗУ, 2008. С. 70-75.
13. *Соціальні послуги на рівні громади для осіб з інтелектуальною недостатністю* / За ред. Синьова В. М. Київ: Джерела, 2004. 311 с.
 14. Фаласеніді Т. Соціально-культурні центри для дітей з особливими потребами. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. № 3. С. 191-197.
 15. Bullock C. C., Mahon M. J. *Introduction to Recreation Services for People With Disabilities A Person-Centered Approach*. 4th ed. Urbana: Sagamore Publishing, 2017. 380 p.
 16. Cassidy T. Leisure, coping and health: The role of social, family, school and peer relationship factors. *British Journal of Guidance and Counseling*. 2005. Vol.33(1). P. 51–65.
 17. King G.A, Law M., King S. et al. Measuring children's participation in recreation and leisure activities: construct validation of the CAPE and PAC. *Child Care Health and Development*. 2007. Vol. 33(1). P. 28–39.
 18. Leitner M. J. The use of leisure counselling as a therapeutic. *British Journal of Guidance & Counselling*. 2005. Vol. 33 (1). P. 32-35.
 19. Ogg-Groenendaal M., Hermans H., Claessens B. A systematic review on the effect of exercise interventions on challenging behavior for people with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*. 2014. Vol. 35. P. 1507–1517.
 20. Tsai E. H-L., Fing L. Parents' Experiences and Decisions on Inclusive Sport Participation of Their Children with Intellectual Disabilities. *Human Kinetics Journal*. 2009. Vol. 26(2). P. 151-171.

Ірина Скрипка, Тетяна Семигіна (2014)

ПРАКТИКА КОЛЕКТИВНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ЖИВУТЬ З ВІЛ/СНІДОМ)

Вперше опубліковано:

Скрипка І. В., Семигіна Т. В. Практика колективного представництва інтересів в Україні (на прикладі людей, які живуть з ВІЛ/СНІДОМ) // Наукові записки НаУКМА. 2014. Т. 162 : Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. С. 62–67.

Попри численні намагання громадських та державних організацій змінити ставлення суспільства до проблеми ВІЛ/СНІДу, люди, які живуть із цією хворобою, вже понад 20 років продовжують піддаватися стигматизації та дискримінації, що обмежують їхні права та свободи [5, с. 3; 6, с. 7–8]. Водночас більшість людей, які живуть з ВІЛ/СНІДОМ (далі – ЛЖВС) в Україні, не знають про специфічні права та механізми їхнього захисту. Дослідження, проведені в Україні [2–5; 10], та звіт правозахисної організації «Гельсінська спілка» [6] підтверджують існування потреби в захисті прав та представленні інтересів ЛЖВС.

Практику представництва та захисту інтересів клієнтів соціальної роботи розкрито в публікаціях О. Брижоватої та О. Волгіної [1], Ж. Петрочко [7], О. Стецькова, В. Турського та ін. [6; 8; 9]. Проте специфічні різновиди та практики представництва інтересів, зокрема інтересів ЛЖВС, досі не здобули належної уваги науковців.

За мету дослідження, результати якого подано в цій статті, було поставлено з'ясувати основні характеристики колективного представництва інтересів людей, які живуть з ВІЛ/СНІДОМ. У дослідженні використано такі методи збору даних, як фокус-група та напівструктуроване інтерв'ю. Загалом протягом січня – квітня 2014 р. було проведено три фокус-групи на базі ВІЛ-сервісних організацій м. Києва. У них узяло участь 27 осіб, які живуть з ВІЛ/СНІДОМ і є клієнтами цих організацій. Вибірка експертів формувалася із використанням методу снігової кулі. Протягом березня – квітня 2014 р. було опитано вісім представників громадських та державних соціальних служб м. Києва – працівників Всеукраїнської благодійної організації «Всеукраїнська мережа ЛЖВ» та її Київського міського відділення; Благодійного фонду «Дорадча рада спільнот з питань лікування (ЮКАБ)»; громадської організації «Клуб Еней»; громадської організації «Фонд допомоги Життя»; благодійної організації «Допоможи

життю»; Київського міського центру соціальних служб для дітей, сімей та молоді.

Аналіз наукової літератури стосовно розуміння колективного представництва інтересів демонструє, що таке представництво як метод соціальної роботи ґрунтується на «теорії змін», яка розглядає конкретні стратегії і заходи для досягнення бажаних соціальних змін [13, с. 3; 18]. Соціальні зміни відбуваються шляхом зміни курсу політики, коли влада вимушена діяти в ім'я народу. Отже, головна ідея колективного представництва – вплив на державну політику і рішення, що стосуються розподілу ресурсів та/ або законодавства, задля досягнення реформи соціальної справедливості. Цей метод використовують з метою змінити або зберегти наявні звичаї, норми і системи цінностей, вплинути на ставлення, переконання і закони [17; 18].

Проведене авторами статті дослідження засвідчило, що в Україні як клієнти, так і працівники ВІЛ-сервісних організацій розуміють колективне представництво інтересів як механізм або інструмент, що допомагає розширити доступ до послуг та перелік необхідних послуг для людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом. Представники українських ВІЛ-сервісних організацій вважають колективне представництво інтересів одним із дієвих механізмів лобіювання і захисту прав та інтересів ВІЛ-позитивних людей у соціальних агенціях. На їхню думку, колективне представництво інтересів може виявитися інструментом впливу на політичну та суспільну думку з метою подолання проблем стигматизації та дискримінації ЛЖВС з боку працівників правоохоронних органів, закладів охорони здоров'я та закладів освіти. Один із опитаних експертів зауважив, що колективне представництво інтересів слугує інструментом впливу на державні структури з метою покращення якості життя ЛЖВС. Активне використання цього методу від імені громади ВІЛ-позитивних людей може впливати на законодавчу та виконавчу владу в напрямі зміни системи надання послуг та доступу до суспільних благ. Тому, на думку експертів, важливо запроваджувати та поширювати нові практики та форми захисту прав, проводити інформаційні кампанії для подолання наслідків та попередження поширення епідемії ВІЛ/СНІДу.

Таким чином, в Україні сформувалось дещо звужене уявлення про колективне представництво інтересів, хоча в цілому воно відповідає сучасним обґрунтуванням цього методу соціальної роботи на макрорівні.

Колективне представництво інтересів, як і більшість методів соціальної роботи, проходить через низку етапів: збір даних, розробка плану дій, безпосередні дії, оцінка та моніторинг [20, с. 47]. Процес колективного представництва інтересів вважається успішним, якщо пройшов від етапу дослідження проблеми до розробки та впровадження заходів підтримки змін.

Практика колективного представництва інтересів тісно пов'язана із вивченням потреб клієнтів та тенденцій їхніх змін, конкретних випадків, документів, практик і,

відповідно, виокремлення конкретних причин. Під час інтерв'ю експерти зазначили, що в Україні здійснення адвокаційних заходів є переважно ситуаційними або символічними (традиційними). Серед символічних причин зазвичай згадувались такі знакові події, як день пам'яті померлих від СНІДу, Всесвітній день боротьби з ВІЛ/СНІД, Всесвітній день боротьби з туберкульозом тощо. А з-поміж ситуаційних причин найчастіше називалися: масові порушення прав на отримання медичних послуг та лікування ЛЖВС, пов'язані зі зміною нормативних актів та практик у сфері соціального захисту та допомоги, викриття корупційних зв'язків у сфері надання медико-соціальних послуг ЛЖВС.

Хоча в Україні проводяться дослідження потреб ЛЖВС, проте експерти поставили під сумнів їхню корисність для здійснення колективного представництва. Адже в таких дослідженнях беруть участь ті, хто вже користується послугами ВІЛ-сервісу, а ті, хто не став клієнтами, в поле зору дослідників не потрапляють. Наразі група ЛЖВС є маргіналізованою і закритою для отримання нових даних. Тому експерти не можуть визначити, наскільки достовірними щодо всієї громади ВІЛ-позитивних людей та їхнього оточення можна вважати наявні дані. Важливо зауважити, що учасники фокус-груп наголошували, що їхні інтереси часто не беруться до уваги, а пакет послуг, що їм надають соціальні установи, формується переважно з досвіду надавачів послуг та можливостей організації. Попри те, що надання послуг у громадських та пацієнтських організаціях часто здійснюється за принципом «рівний – рівному», респонденти наголошували на певних бар'єрах у спілкуванні з надавачами послуг та обмеженнях у роботі організацій. Отже, процес збору даних для колективного представництва інтересів ЛЖВС в Україні не можна вважати таким, що відбувається на належному рівні.

Дослідження доводять, що сучасним рухам представництва прав клієнтів притаманний процес «глобалізації знизу», за якого люди для забезпечення своїх прав починають діяти з найнижчих рівнів, шляхом створення груп односторонців, але в процесі колективних дій їхня ідея виходить за межі локальної, досягаючи глобального рівня [14, с. 1043]. Про подібні тенденції в Україні повідомили інформанти з числа експертів ВІЛ-сервісних організацій. Перші прояви колективного представництва інтересів в Україні у сфері ВІЛ/СНІДу починалися з окремих ініціатив активістів руху за доступ до медичних послуг та безкоштовного лікування. Представник однієї з найчисельніших ВІЛ-сервісних організацій м. Києва пояснив практику колективного представництва інтересів таким чином: *«Колись перед нами була чітка мета – отримати доступ до медичних препаратів (АРТ-терапії). Люди, які жили з ВІЛ, об'єдналися заради цієї мети і робили все можливе. Так виникла ідея створення “Мережі”. Напевно, це найяскравіший приклад практики колективного представництва інтересів в Україні»*.

Майже в усіх організаціях, представники яких узяли участь у дослідженні, не

створено окремих відділів чи структур, безпосередньо відповідальних за представництво інтересів. Лише один респондент повідомив про існування такого відділу у своїй організації. Так само до цієї діяльності не завжди долучаються експерти чи спеціалісти в галузі захисту прав.

Так, четверо з восьми респондентів повідомили про використання сил «рівних» та залучення волонтерів для запровадження колективного представництва інтересів. Це може бути виправдано специфікою клієнтської групи та принципами роботи у сфері ВІЛ/СНІДу. У науковій літературі також стверджується, що відправною точкою для багатьох рухів за права людини стали групи самодопомоги та групи за інтересами [17, с. 37; 8, с. 75]. У матеріалах Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) наголошується на тому, що у світовій практиці представництво інтересів починалося тоді, коли група зацікавлених людей вирішувала, що слід надати гласності проблематичній ситуації, у якій вони опинилися, з метою вирішення цієї проблеми [12, с. 15]. Таким чином, українська практика представництва інтересів ЛЖВС цілком відповідає світовій практиці колективного представництва, власне, її раннім етапам.

Двоє з восьми експертів відзначили недостатнє забезпечення кадрами у сфері адвокатування та захисту прав ЛЖВС, що негативно впливає на якість та ефективність практики представництва інтересів. Один із експертів розповів: *«Наразі ми зрозуміли, що керівник нашої організації виконує одночасно і функцію представника інтересів організації і клієнтів, і функцію менеджера, управлінця. Гадаю, це занадто важке навантаження, що впливає на якість роботи нашого колеги»*. Крім того, це зумовлює несистематичність колективних заходів та відсутність виразної лінії дій організації.

Опитані експерти в галузі захисту прав ЛЖВС зазначили про те, що мета та завдання деяких заходів із представництва інтересів можуть змінюватися в процесі діяльності або «підганятися» під запити клієнтів, прямуючи до конкретно поставленої мети, їм часто доводилося відволікатися на інші завдання. Відповідно, важко виділити критерії оцінки та моніторингу практик колективного представництва. Жоден з експертів під час інтерв'ю не зміг розповісти про систему оцінки та моніторингу ефективності практик колективного представництва інтересів.

Отже, процесові колективного представництва інтересів, здійснюваному українськими ВІЛ-сервісними організаціями, бракує послідовності та системності, професійних підходів до планування та здійснення відповідних заходів, контролю за тим, чи є колективні заходи ефективними.

Класичними стратегіями колективного представництва інтересів вважаються акції протесту, лобіювання, допомога у самопредставництві, робота із ЗМІ, інформаційні кампанії, звернення до судової системи та свідчення в судах за клієнтів, представництво інтересів родин, збір підписів під петиціями [15, с. 10]. Вибір стратегій

колективного представництва інтересів залежить від культурних, етнічних, соціальних, політичних та інших чинників, які характерні для кожного регіону та країни [12, с. 16; 13, с. 2].

Наприклад, у Північній Африці під час боротьби за доступність безкоштовного лікування ефективною виявилася стратегія конфронтації, реалізована завдяки організації профспілок та гей-активізму. Ця стратегія була реалізована через колективні акції та протести, а також залучення до вирішення проблемних ситуацій ключових політичних партій та ЗМІ, поширення освітніх інтернет-програм та програм правової допомоги [19, с. 66]. До обрання цих методів підштовхнула нестабільна політична ситуація і численні народні хвилювання, що сприяли мобілізації на класовій основі та використанню радикальних форм колективного представництва інтересів [14, с. 1044]. А от у Танзанії остракізм та моральне відторгнення хвороби в середині країни не дали змоги вдатися до конфронтації. Але успішною виявилася стратегія співпраці, коли на локальному рівні почали утворюватися групи самодопомоги, члени яких самостійно вчилися процесу представництва власних інтересів та звернення до медичних та соціальних інституцій, а в подальшому навчали владні структури та ЗМІ щодо особливостей епідемії ВІЛ, поширювали дестигматизаційні програми та намагалися запровадити нові підходи в наданні послуг, формуванні локальної та державної політики стосовно епідемії ВІЛ/СНІДу [15, с. 10–13].

У країнах зі слабкою судовою системою (якот Венесуела, Індія) ефективною виявилась організація правничих клінік та юридичних підрозділів, представники яких не тільки представляють справи клієнтів у суді, а й проводять для них лекції про основні права та свободи людини, навчають крокам, які важливо виконати під час вчинення незаконних діянь з боку правоохоронних органів проти ЛЖВС, вчать, як оформлювати судові позови та представляти себе в суді, а також поширюють антидискримінаційні програми серед суддів та чиновників [19, с. 58–65].

В Україні колективне представництво інтересів ЛЖВС відбувається переважно у формі масових протестних (активістських) заходів та акцій підтримки. На думку респондентів, перевага цих методів полягає в доступі до широкої громадськості. Для активістів громадських організацій використання масових протестних акцій асоціюється із єдиним можливим способом тиску на владні структури завдяки можливості співпраці із засобами масової інформації. Крім того, представники як державних, так і громадських організацій зазначили про важливість участі в подібних акціях клієнтів соціальної роботи, що, своєю чергою, насажує ЛЖВС та їхнє близьке оточення до подальших самостійних дій.

Водночас серед учасників дослідження виявилася непопулярною стратегія написання петицій та відкритих листів, листів-звернень до державних структур.

Представники громадських організацій зауважили, що при сучасній системі виконавчої та судової влади такий метод неефективний, занадто працемісткий, більше того, витрати сил та часові затрати не завжди співвідносні з отриманим результатом.

Така стратегія колективного представництва інтересів, як навчання та інформування в ході представництва інтересів, теж була досить скептично оцінена учасниками дослідження. Респонденти згадали про важливість навчання представників державних структур та клієнтів темам, пов'язаним з епідемією ВІЛ/СНІДу. Однак опитані не вважають доречним використання цієї стратегії в процесі колективного представництва інтересів.

Зіставлення світової та української практики свідчить про те, що в Україні поки що використовується обмежений перелік стратегій колективного представництва інтересів, що значною мірою зумовлено специфікою української судової системи, її неорієнтованістю на захист прав людей.

Під час дослідження було виявлено низку обмежень у використанні стратегій колективного представництва інтересів. Ці обмеження зумовлені як специфічним українським контекстом (політичною культурою, особливостями державного управління), так і загальними проблемами захисту прав ЛЖВС, які залишаються маргіналізованою групою в суспільстві.

Так, експерти з числа представників громадських та пацієнтських організацій передовсім звертали увагу на труднощі, викликані корумпованістю та бюрократизованістю системи державних служб та установ. Можливості порушувати законні механізми надання допомоги ЛЖВС, профанації в діяльності державних органів та ухиляння від букви закону зводять нанівець усі намагання громадських активістів та захисників прав. Крім того, респонденти повідомили, що звернення громадян – попри вимоги чинного законодавства щодо порядку розгляду таких звернень – часто залишаються поза увагою державних структур.

Для представників державних структур викликом виявилася недостатність ресурсів, насамперед фінансових. Припинення цільового програмного фінансування стало ударом по системі державних соціальних установ, які не займаються фандрейзингом. Це вплинуло не тільки на зниження якості послуг, про що повідомили опитані представники групи ЛЖВС, а й на скорочення практик колективного представництва інтересів державними структурами, відмову від запровадження нових методів і стратегій роботи.

Викликом для колективного представництва інтересів є використання соціальних медіа. Новітні інформаційні технології сприяють легкості і швидкості мобілізації учасників акцій. Завдяки їх використанню помітно зросла можливість обмінюватися

інформацією та брати участь у колективних діях. Проте експерти в ході інтерв'ю критично поставилися до використання соціальних мереж для активізації суспільства. Адже соціальними медіа подекуди поширюється непідтверджена та необґрунтована інформація, що, на думку опитаних, може зумовити негативне сприйняття певних тем (як-от ВІЛ/СНІДу), призвести до зміцнення позицій стигматизуючих громадських рухів та глибшої маргіналізації вразливих груп. Водночас зміцнення соціальних рухів у межах інтернет-простору не обов'язково приведе до готовності людей вчиняти фактичні дії.

Залишається відкритим і питання використання «традиційних» ЗМІ у ході реалізації практик колективного представництва. З одного боку, ЗМІ слугують необхідною зв'язковою ланкою між громадським сектором та суспільством. А з другого – рівень толерантності та освіченості представників ЗМІ з питань ВІЛ/СНІДу залишається невисоким, як і бажання висвітлювати об'єктивно це питання. Як зауважив один із респондентів: *«Засоби масової інформації мають свої конкретні цілі стосовно теми ВІЛ. І вони аж ніяк не соціальні»*. Крім того, утворилося певне замкнуте коло, за якого ЛЖВС не бажають виступати прилюдно, показати своє обличчя – через побоювання розкрити свій ВІЛ-позитивний статус, стигматизацію та дискримінацію, у той час як активісти громадських організацій наполягають, що лише поширення інформації про конкретних персоналій, обговорення реальних життєвих історій ЛЖВС допоможе знизити рівень стигматизації та дискримінації в середині суспільства.

Висновки. Колективне представництво інтересів вважають одним із методів соціальної роботи на макрорівні. Цей метод спрямований на зміну чинних норм і системи цінностей, суспільного ставлення до певних проблем, законодавчого регулювання та перерозподіл суспільних ресурсів. Дослідження, проведене 2014 р. у ВІЛ-сервісних організаціях м. Києва, виявило, що процесові колективного представництва інтересів, здійснюваному цими організаціями, бракує системності, професійних підходів до планування та здійснення заходів контролю за ефективністю діяльності. Ключовими стратегіями колективного представництва є масові протестні і символічні акції.

Узагальнюючи викладене в статті, можемо сказати, що колективне представництво інтересів широко застосовують у сучасній практиці соціальних установ для захисту прав та інтересів ЛЖВС, висвітлення їхніх нагальних потреб та інформування державної системи. Використання колективного представництва інтересів сприяє підвищенню поінформованості стосовно базових та специфічних прав людей, задоволенню потреб та впровадженню антидискримінаційних практик серед надавачів медичних, соціальних, психологічних та інших послуг ЛЖВС та групам ризику. Потребу в такій діяльності підтверджують численні дослідження щодо порушення прав ВІЛ-позитивних людей, проведені в Україні.

Водночас слід зауважити, що українські ВІЛ-сервісні організації не завжди дотримуються коректної технології колективного представництва інтересів як методу соціальної роботи на макрорівні. Колективне представництво має несистематичний, ситуаційний характер, воно переважно не ґрунтується на інформації, отриманій у ході оцінки потреб клієнтів та досліджень тенденцій зміни епідемій ВІЛ/СНІДу. Обмеженнями у застосуванні стратегій колективного представництва є також характер судової та загальнополітичної культури, в якій немає поціновування прав людини.

Для вдосконалення роботи з колективного представництва доцільно долучати ЛЖВС на всіх етапах планування, реалізації та оцінки роботи програм та заходів, оскільки саме клієнти є цінним джерелом інформації. Також потрібна подальша робота із ЗМІ та методичне поширення інформації соціальними мережами, що, зокрема, позитивно вплине на імідж ВІЛ-сервісних організацій.

Список літератури

1. Брижовата О., Волгіна О. Роль соціального працівника у представництві інтересів вразливих верств населення та зокрема осіб, які мають алкогольну та наркотичну залежність // *Соціально-психологічна реабілітація людей із залежністю від наркотичних речовин*. Київ: Граффіті Груп, 2003. С. 69–75.
2. *Виявлення потреб ЛЖВ, котрі не користуються послугами проектів з догляду та підтримки : аналітичний звіт за результатами операційного дослідження*. Київ: МБФ «Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом», 2010. 46 с.
3. Демченко І., Артюх О., Белоносова Н. та ін. *Визначення ступеню «дружності» до клієнтів послуг, що надаються ЛЖВ в різних закладах соціальної та медичної сфери : аналітичний звіт за результатами операційного дослідження*. Київ, 2012. 91 с.
4. Демченко І. Л., Артюх О. П., Сосідко Т. І. *Показник рівня стигми ЛЖВ – Індекс Стигми : аналітичний звіт за результатами дослідження*. Київ: Інжиніринг, 2011. 89 с.
5. Демченко І., Іванченко С., Костенко К. та ін. *Проблеми дискримінації в Україні: правова експертиза та соціальний аналіз: аналітичний звіт*. Київ: ВБФ «Коаліція ВІЛ-сервісних організацій», 2006. 133 с.
6. *Захист прав ВІЛ-інфікованих осіб у суді : наук.-практ. посібник для суддів / За ред. М. В. Буроменського*. – Київ : ПРООН, 2009. – 110 с.
7. Петрович Ж. В. *Основи соціально-правового захисту особистості*. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2009. 320 с.
8. *Представництво інтересів соціально вразливих дітей та сімей / За ред. Т. В. Семигіної*. Київ : Четверта хвиля, 2004. 206 с.
9. Стецков О. В., Турський В. М. *Представництво прав та інтересів клієнтів соціальних установ*. Київ : Спілка матерів «Сонячний промінь», 2001. 113 с.
10. Шульга Л., Варбан М., Погорелая Н. и др. *Изучение поведения и распространенности ВИЧ-инфекции среди потребителей наркотиков-стимуляторов*. Київ: Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине, 2010. 34 с.

11. Щорічні доповіді про права людини // Права людини в Україні-2012. Доповіді правозахисних організацій / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://helsinki.org.ua/richni-zvity-2/>
12. *Advocacy guide: HIV/AIDS prevention among injecting drug user*. Geneva: World Health Organization, 2004. 112 p. URL: https://www.who.int/hiv/pub/priority_interventions_web.pdf.
13. Alinsky S. *Rules for Radicals: A Pragmatic Primer for Realistic Radicals*. New York: Random House, 1971. 224 p.
14. Beckmann N., Bujra J. The “Politics of the Queue”: The Politicization of People Living with HIV/AIDS in Tanzania // *Development and Change*. 2010. Vol. 41 (6). P. 1041–1064.
15. Crean P., Baskerville M. A. Community advocacy – a social work role? // *Aotearoa New Zealand Social Work Review*. 2007. Vol. 19 (4). P. 3–10.
16. O’Gorman A., Moore K. *Mapping Study of Drug Policy Advocacy Organisations in Europe*. Dublin : School of Applied Social Sciences University College, 2012. 112 p.
17. Hoefer R. *Advocacy Practice for Social Justice*. 2d ed. Chicago : Lyceum Books, 2011. 256 p.
18. Klugman B. Is the policy win all? A framework for effective social justice advocacy // *Foundation Review*. 2010. № 2 (3). C. 93–107.
19. *Protocol for the identification of discrimination against people living with HIV*. Geneva: UNAIDS, 2000. 44 p. URL: http://data.unaids.org/publications/irc-pub01/jc295-protocol_en.pdf.
20. Weafer J. *Jigsaw of advocacy: A research report*. Comhairle, 2003. 80 p. URL: <https://www.yumpu.com/en/document/view/34647775/jigsaw-of-advocacy-research-report-2003-citizens-information->

Тетяна Семигіна, Дмитро Лиховид (2015)

ЯК ПЕРЕТВОРИТИ НАСЕЛЕННЯ НА СПІЛЬНОТУ? (СОЦІАЛЬНО-ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ)

Вперше опубліковано:

Семигіна Т. В., Лиховид Д. О. Як перетворити населення на спільноту? (соціально-технологічні аспекти розвитку територіальної громади) // Наукові записки НаУКМА. 2015. Т. 174 : Соціологічні науки. С. 81-85.

Вступ

Актуальність дослідження. У сучасному українському суспільному та науковому дискусії широко обговорюються питання децентралізації. До складових процесів децентралізації, особливо її адміністративної форми, слід віднести розвиток місцевих територіальних громад і максимізацію залучення громадян до ухвалення місцевих рішень, а також до розв'язання місцевих проблем (на чому наголошують Ш. Арнстейн, Д. Вілцокс, Дж. Крецман, Дж. Макнайт, Р. Патнам, А. де Токвіль та ін.).

Актуалізація проблематики децентралізації зумовлює потребу в осмисленні теоретичних підходів до розвитку громад та відповідних соціальних практик, зокрема процесів, норм, правил та технологій самоорганізації локальних територіальних громад.

Мета статті. Ця стаття – на основі аналізу наукової літератури та вивчення матеріалів реалізації міжнародних проектів (підтримуваних ЄС, ПРООН, Міжнародною організацією міграції тощо), спрямованих на підтримку в Україні місцевого розвитку, орієнтованого на громаду, рефлексії власного досвіду участі в проектах із розвитку громад має на меті визначити ключові характеристики розвитку територіальної громади та розкрити особливості різнопланових соціальних технологій, спрямованих на посилення самоорганізації населення громади. При цьому соціальні технології розуміються як «сукупність наукових знань, засобів, прийомів, методів та організаційних процедур, спрямованих на оптимізацію процесу впливу» [7, с. 437].

Виклад основних результатів

Насамперед, слід відзначити, що в літературі сформувалась низка підходів до розуміння поняття «розвиток громади» (англ. «community development»). На думку авторів монографії «Місцевий розвиток за участі громади», таке поняття можна розглядати у двох вимірах: 1) як стратегію вирішення локальних соціальних проблем; 2) як принцип пояснення історії суспільств [5]. Перший із цих вимірів видається надто вузьким, таким, що надміру зосереджений на соціальному й нехтує іншими локальними проблемами, а другий – загальнофілософським, досить абстрактним. Ці ж автори, а також проект ПРООН/ЄС «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду», що впроваджується в Україні з 2007 р., послуговуються дефініцією «розвиток, орієнтований на громаду», однак це лише довільний переклад поняття «community development». Відповідно до програмних документів проектів ПРООН, загальна мета підходу полягає у створенні сприятливого середовища для забезпечення довгострокового сталого соціально-економічного та суспільного розвитку на місцевому рівні шляхом сприяння ініціативам самоврядування і таким ініціативам, які втілюються місцевими громадами, які робитимуть внесок у загальний розвиток людства й допомагатимуть досягненню Цілей розвитку тисячоліття [6].

Досить прагматичного погляду на розвиток громади дотримуються філіппінські науковці Е. Луна та ін., які характеризують його через такі соціальні практики: 1) навчання, просвітництво в громаді; 2) організація громади (переважно на спільні дії); 3) управління ресурсами громади, насамперед для вирішення таких суспільних проблем, як бідність та низька продуктивність сільського господарства [12]. Ці автори розглядають самоорганізацію громади як спосіб впровадження нововведень у суспільстві. Така позиція збігається з поглядами тих, хто наголошує на важливості підходу знизу догори у своєчасному та ефективному розв'язанні суспільних проблем (див., наприклад, міркування Д. Едвардса [10]). Наголос при цьому робиться на інноваційних практиках у громадах.

Досить вичерпною видається характеристика розвитку громади, подана в Будапештській декларації (2004), де такий розвиток розуміється як спосіб зміцнення громадянського суспільства через визначення пріоритетів дій у громаді та планування місцевої соціальної, економічної та екологічної політики. Відбувається це, як визначено в документі, через активізацію громадянської позиції людей і їх здатність брати участь у групах та організаціях у громаді, посилення можливостей інституцій та агентів громади працювати в діалозі з місцевими мешканцями для визначення потрібних змін у громаді [9]. Тобто йдеться як про самоорганізацію, мобілізацію населення, так і практику діяльності місцевих органів влади та інших агентів розвитку громади, що привертає увагу до рутинного, сталого характеру відповідних соціальних технологій розвитку територіальної громади.

Вивчення українського [2; 5; 6] та румунського досвіду [14] розвитку громади дає підстави для виокремлення низки етапів у такій діяльності. Наприклад, українські фахівці [5] пропонують вирізняти такі етапи в процесі розвитку територіальної громади: 1) мобілізація громади; 2) формування інституційних механізмів ефективного управління на місцевому рівні (створення організацій громади та розбудова їхнього потенціалу); 3) спільне планування і визначення пріоритетів; 4) інституціоналізація механізмів спільного прийняття рішень на місцевому та субнаціональному рівні; 5) мобілізація ресурсів і впровадження проектів; 6) сталість результатів, тобто перетворення інновації на рутинну соціальну практику. У цьому процесі важливу роль відіграють саме інституціоналізовані практики участі громадян у вирішенні проблем громади. Інші українські дослідники [2] пропонують дещо відмінну послідовність дій із розвитку громади: 1) створення організації (що дає змогу залучати ресурси, необхідні для вирішення місцевих проблем, та співпрацювати з іншими організаціями); 2) обрання компетентних лідерів; 3) збір коштів, необхідних для функціонування організації; 4) визначення пріоритетних місцевих проблем, які люди вважають за потрібне вирішити передовсім для поліпшення свого життя; 5) оцінка можливості вирішення цих проблем, визначення їхньої вартості і складання плану дій; 6) залучення ресурсів, необхідних для виконання організацією визначених пріоритетів; 7) збереження здобутих результатів; 8) лобіювання інтересів у різних органах влади.

Зауважимо, що в обох цих алгоритмах в основу покладено створення в громаді певної організації, формалізованої структури для представлення інтересів населення. За чинним українським законодавством, передбачено такі механізми прийняття рішень щодо місцевого розвитку, як місцевий референдум, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання. Законодавством України також визначено, що формальні організації в громаді можуть функціонувати як: громадські або благодійні організації; органи самоорганізації населення (що мають досить складну процедуру створення); об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ), кооперативи. При цьому, як наголошують автори звіту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду: умови та перешкоди» [2], жодну з цих форм самоорганізації не можна назвати ідеальною з погляду ефективного залучення громад до місцевого розвитку, бо вони не забезпечують громаду повноцінним інструментарієм для її активної участі в місцевому розвитку. Для формалізації діалогу між громадськими організаціями та місцевою владою в рамках проектів ПРООН/ЄС, що впроваджувались в Україні, створювались форуми місцевого розвитку (ФМР), до участі в яких залучали представників місцевої влади, громадських організацій; приватного сектору, компаній, що надають комунальні послуги, тощо. Проте діяльність таких форумів не інституціоналізована й перебуває за межами національного правового поля.

Румунські науковці [14], описуючи процес розвитку громади, оминають ідею створення організації громади (формалізованої структури) й пропонують такий

алгоритм дій: 1) початкова оцінка ситуації щодо можливості змін; 2) вивчення взаємин між людьми в громаді; 3) підготовка паспорта (опису) громади; 4) планування дій; 5) колективні дії громади; 6) стратегічне планування розвитку; 7) впровадження стратегічного плану; 8) оцінювання зробленого. У цьому алгоритмі ключову роль відведено так званому соціальному плануванню знизу догори і не зазначено суб'єктів чи агентів змін у громаді. Однак дослідники [13] зауважують, що розвиток громади може відбуватися не тільки на основі добровільної участі населення в ньому та активізації членів громади, така участь може бути напівдобровільною або вимушеною (недобровільною), ініційованою згори. Технологічно залучення громади до колективних дій і спільних рішень може відбуватися із використанням директивних (коли рішення ухвалюють лідери громади) та недирективних (коли мешканці громади самі визначають проблеми, ухвалюють щодо них рішення і самі їх виконують) [17]. У другому випадку йдеться про активізацію громади, надання їй додаткових повноважень (імпаурмент), що сприяє перерозподілу суспільних ресурсів і соціальних благ.

Український науковець О. Лиска [4] вважає, що в Україні слід застосовувати такий підхід до розвитку територіальних громад, який передбачає розгляд членів громад як партнерів органів місцевого самоврядування, а не пасивних споживачів послуг. Головним ініціатором та суб'єктом розвитку, на думку цього автора, повинна бути саме громада, а не органи влади чи їх посадові особи. О. Лиска пропонує створити центри розвитку громад та забезпечити підготовку відповідних фахівців – консультантів з розвитку громад, налагодити партнерські відносини між населенням та органами місцевого самоврядування, вести серед мешканців інформаційну та просвітницьку діяльність щодо їхньої можливості вирішувати питання місцевого значення. Інші українські дослідники [2] рекомендують іти шляхом налагодження діяльності ресурсних центрів із розвитку громад як складових відповідних органів місцевого самоврядування. У зарубіжній практиці також активно використовують такі форми організації громади, як фонди розвитку громад, філантропічні організації та соціальне підприємництво [14], впровадження інвестиційних проектів [15].

Водночас досвід, набутий авторами статті під час реалізації та оцінювання проектів Українського фонду добробуту дітей та Міжнародної організації міграції, свідчить, що важливим початковим кроком у діяльності з розвитку громади стає поява та розвиток потенціалу певної ініціативної групи, що може утворитися довкола неформального лідера громади або у зв'язку з потребою реалізації міжнародного проекту. При цьому дії цієї ініціативної групи можуть мати конвенціональний та неконвенціональний, протестний характер. За твердженням американського дослідника Д. Ротмана, під час розвитку місцевої громади можливо використати чотири стратегії роботи з організації членів територіальної громади: 1) зустрічі в домівках, наприклад, вечірні зібрання зацікавлених; 2) організаційні зв'язки (створення структур, які мають

довіру членів громади, наприклад, клубів); 3) модель коаліцій, зосереджену на мобілізації та інформаційній кампанії; 4) модель соціальних мереж (засновану на релігійних традиціях) [15]. Як бачимо, тут наголос зроблено на неформалізованих структурах громади. Відтак не дивно, що розвиток громади виразно пов'язують із громадянським суспільством. При цьому розвиток локальної громади, зокрема її самоорганізація, слугують відповіддю на глобальні тиски і є ресурсом перетворювальної діяльності громадянина. Більше того, завдяки такому розвитку представники уразливих груп отримують змогу брати участь у вирішенні власних проблем і висловлювати свою позицію [8; 13]. Якщо справді розглядати розвиток територіальної громади в межах становлення громадянського суспільства, то очевидною стає потреба в наявності соціальних стимулів та інституціоналізації механізмів реалізації групових інтересів, тобто в певних умовах для розвитку.

Так, Б. Фолькер та ін. описують такі чотири ключові умови, що сприяють розвитку громади, посилюють та мотивують його: 1) наявність можливостей для організації зустрічей; 2) мотивація для людей інвестувати в групові взаємини (яка залежить від економічного та соціального статусу, освіти, способу життя); 3) досягнення індивідуальних цілей; 4) взаємозалежність [16]. Інші науковці – Д. Брінкерхоф та О. Азфар – звертають увагу на такі елементи: 1) можливість груп у громаді досягти до інформації, культура комунікації в громаді; 2) участь у форумах та дебатах, де обговорюються спільні проблеми, питання місцевого бюджету та політики; 3) заохочення місцевої влади до ухвалення рішень в інтересах громади; 4) наявність у членів громади ресурсів для висловлення своїх інтересів [8]. Д. Фернбек відзначає роль соціальних медіа у формуванні почуття належності до громади та стимулювання колективних дій [11]. Відтак стратегії та технології розвитку громади повинні зважати як на технічні (приміщення, інформування, ресурси), так і соціальні (мотивація та взаємозв'язки членів громади та владних структур громади) чинники.

Вивчення результатів діяльності чотирьох проектів ПРООН дало підстави для визначення факторів, що мають позитивний вплив на впровадження підходу до місцевого розвитку за участю громад: тривалість інституційної підтримки зовнішніх агентів змін (міжнародних донорів); обсяг залучення коштів і людських ресурсів на одиницю території одну громаду, інтенсивніше залучення місцевої влади як партнерів, робота в сільських громадах, де спостерігалася більша єдність членів громад іще до проекту [6]. Ці твердження закріплюють ідею важливості соціального капіталу як першооснови ефективного розвитку громади, висловлену низкою вчених [1; 3], та привертають увагу до низького рівня суспільної довіри в українському суспільстві.

Висновки та рекомендації

Розвиток територіальної громади розглядають у контексті соціальних практик громадянського суспільства і розуміють як ініціативи, що втілюються місцевими громадами задля забезпечення довготривалого та стійкого покращення їх соціально-економічного, екологічного тощо стану. Місцевий розвиток може відбуватися на основі самоорганізації громади або директивним шляхом, чи за принципом згори донизу.

Розвиток громади може відбуватися через формалізовані утворення в громаді: представницькі органи, органи самоорганізації населення, фонди розвитку громади, кооперативи, громадські та благодійні організації, ресурсні центри, соціальні підприємства тощо; або ж через неформалізовані структури: ініціативні групи (сталі або ситуативні) чи протестні рухи.

Аналіз літератури та вивчення сучасних соціальних практик розвитку та (само)організації територіальної громади дає підстави для виокремлення різнопланових технологій такого розвитку, які можна умовно згрупувати таким чином:

- 1) комунікативні технології (інформування населення та забезпечення доступу до інформації, що стимулює когнітивний та афективний компонент відчуття належності до громади, привертає увагу до наявних проблем, які потребують колективних дій);
- 2) технології залучення населення до місцевого розвитку й розв'язання місцевих проблем (зокрема, через унормування повноважень формальних організацій та органів у громаді, створених знизу догори чи згори донизу; дотримання ключових принципів соціального планування згори донизу);
- 3) технології активізації (імпаурменту) громади, спрямовані на перерозподіл суспільних ресурсів у громаді.

В Україні поки що бракує стратегічного підходу до впровадження сучасних соціальних технологій розвитку громади. Держава не спромоглась створити регулятивні та інституційні рамки для підтримки місцевого розвитку. А члени територіальних громад звикли до патерналізму держави й демонструють доволі низький рівень соціальної довіри (соціального капіталу).

Складовою соціальної технології розвитку громади в Україні має бути унормування відносин на мікрорівні політики. Ідеться про перегляд власних та делегованих повноважень органів місцевого самоврядування, делегування належних прав організаціям громади і формування механізмів громадського контролю.

Усе це має увійти в політику адміністративної децентралізації. Доцільними також видаються зміни в рівні доступності членів громади до представників влади в ній, що зумовить піднесення рівня суспільної довіри і полегшить колективні дії, спрямовані на реалізацію місцевих ініціатив.

Список літератури

1. Абрамов Л. К., Азарова Т. В. *Центр місцевої активності на базі будинку культури: методологія та технологія розвитку територіальної громади*. Кіровоград : ІСКМ, 2010. 116 с.
2. Борода М., Татаревський О., Шевляков І. *Місцевий розвиток, орієнтований на громаду: умови та перешкоди*. Київ: Міжнар. центр перспект. досліджень, 2011. 57 с.
3. Гугнін Е., Чепак В. Феномен соціального капіталу // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 1. С. 49–56.
4. Лиска О. Г. Сучасні підходи до розвитку територіальних громад // *Актуальні проблеми державного управління*. 2007. Вип. 3. С. 208–214.
5. *Місцевий розвиток за участі громади* [у 2 т.]. Т. 1 : *Теоретичні основи сталого місцевого розвитку, орієнтованого на громаду* / Заг. ред. Ю. М. Петрушенко]. Суми: Університетська книга, 2013. – 352 с.
6. *Місцевий розвиток за участі громад. Результати соціологічного дослідження «Оцінка впливу підходу до місцевого розвитку за участі громад, реалізованого в Україні у проектах ПРООН, що фінансувалися Європейським Союзом та іншими донорами»* / В. Паніотто, Д. Хуткий, А. Грушецький, В. Кісіль. Київ : КМІС, 2011. 108 с.
7. Холостова Е. И. *Социальная работа*. 7-е изд. Москва: Дашков и К, 2010. 798 с.
8. Brinkerhoff D., Azfar O. *Decentralization and Community Empowerment. Does Community Empowerment Deepen Democracy and Improve Service Delivery?*. Washington : RT International, 2006. 41 p.
9. *Declaration of the Fourth Ministerial Conference on Environment and Health* (Budapest, Hungary. EUR/04/5046267/6). URL: <http://bit.ly/1k7kPX7>.
10. Edwards G. *Implementing Public Policy*. Washington DC: Congressional Quarterly Press, 1980. 148 p.
11. Fernback J. Information technology, networks and community voices // *Information, Communication & Society*. 2005. № 8 (4). P. 482–502.
12. *Guidelines for implementing the integrated community disaster planning model* / Eds. E. M. Luna, K. Falk. Diliman : College of Social Work & Community Development, 2003. 76 p.
13. Manor J. Democratization with Inclusion: Political Reforms and People's Empowerment at the Grassroots // *Journal of Human Development*. 2004. № 5 (1). P. 5–29.
14. Stănică V. *Community development: case studies*. Cluj-Napoca : Accent, 2014. 200 p.
15. *Strategies of community intervention* / Eds. J. Rothman, J. Erlich, J. Tropman. 7th ed. Peosta: Eddie bowers publishing company, 2008. 562 p.
16. Völker B., Flap H. Lindenberg When S. Are Neighbourhoods Communities? Community in Dutch Neighbourhoods // *European Sociological Review*. 2007. Vol. 23 (1). P. 99–114.
17. York A. S. Directive & Non-directive Approaches in Community Social Work // *Journal of Social Work and Policy in Israel*. 1990. № 3. P. 39–52.

ОН-ЛАЙН ТЕХНОЛОГІЇ У ПРАКТИЧНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Вперше опубліковано:

Семигіна Т.В. Он-лайн технології у практичній соціальній роботі // «Інтернет-освіта-наука-2016», Десята міжнародна науково-практична конференція ІОН-2016, 11-14 жовтня, 2016 : Збірник праць. Вінниця : ВНТУ, 2016. С. 119-121.

Вступ

Соціальна робота, за своєю суттю, є гнучкою професією. Репертуар її форм, методів та технологій постійно оновлюється. Розвиток ідей інформаційного суспільства та відповідних інформаційних засобів також зумовив осучаснення практики соціальної роботи.

Мета цієї роботи – охарактеризувати напрями використання он-лайн технологій у соціальній роботі, визначити їх переваги та обмеження. Робота побудована на вивченні закордонного досвіду та рефлексії участі в проекті «Покращення ВІЛ-послуг для представників груп найвищого ризику в Україні», у межах якого впроваджувались інтервенції в чотирьох організаціях, де надають соціальні послуги. У рамках цієї роботи он-лайн технології розумілись як сукупність методів та інструментів (ресурсів), що є доступними під час підключення до мережі Інтернет, і за допомогою яких здійснюється отримання, зберігання, обробка та передача інформації між користувачами мережі Інтернет в режимі реального часу [1].

Результати

У сучасній закордонній літературі із соціальної роботи питання використання он-лайн технологій активно обговорюється упродовж останніх двадцяти років.

Якщо ще на початку 2000-х науковці дискутували щодо страхів соціальних працівників стосовно застосування сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ) та он-лайн технологій для управлінських та моніторингових цілей [2], то в публікаціях 2013-2016 років мова ведеться про он-лайн соціальну роботу [3], інтервенції соціальної роботи, засновані на ІКТ [4], телесоціальну роботу [5], цифрове психосоціальне консультування [6].

Така робота спрямована на те, щоби:

- 1) проводити профілактичну роботу серед молоді, наприклад, для запобігання захворюванням, що передаються статевим шляхом, формування здорових звичок тощо;
- 2) надавати дистанційні консультаційні послуги тим, кому незручно в силу різних причин, зокрема, фізичних обмежень, далеких відстаней, потрапити на особисту зустріч до соціального працівника;
- 3) проводити тренінгів, вебінарів та інших навчальних заходів;
- 4) здійснювати дослідження (он-лайн опитування клієнтів, представників цільових груп, наративні дослідження);
- 5) здійснювати дослідження (он-лайн опитування клієнтів, представників цільових груп, наративні дослідження);
- 6) реалізовувати програми адвокації, захисту прав конкретних людей або цільових груп.

В Україні використання ІКТ у соціальних службах або ж для потреб соціальної роботи є предметом нечисленних публікацій [7; 8]. Фахівці визначають використання он-лайн технологій для профілактики соціально негативних явищ як сучасний та доцільний інструмент. Такі тенденції зумовлені насамперед особливостями аудиторії Інтернет-простору, яка складається переважно з молоді [11]. Найпоширенішими он-лайн технологіями для заохочення Інтернет користувачів до здорового способу життя та профілактики соціально негативних явищ, є веб-сайти, соціальні медіа (соціальні мережі, мікроблоги, блоги, відеохостінги, інтерактивні он-лайн платформи), рідше використовуються розсилки електронною поштою.

У практиці діяльності українських організацій з Дніпра, Полтави, Черкас та Чернігова, які брали участь у проекті «Покращення ВІЛ-послуг для представників груп найвищого ризику в Україні», он-лайн технології використовувались для:

- 1) ведення уніфікованих баз клієнтів, зберігання та обміну управлінською інформацією, планування зустрічей із клієнтами;
- 2) демонстрації матеріалів з Інтернету під час групових занять;
- 3) надання клієнтам можливостей для неформального підтримувального спілкування між собою та із працівниками організації (через закриті групи у соціальній мережі «Вконтакті»;
- 4) надання професійної взаємопідтримки працівниками організацій (через закриту групу в соціальній мережі Фейсбук; конференції у Скайпі та комунікацію у Вайбері).

Такі практики сприяли вищій залученості клієнтів до нової інтервенції, давали змогу корегувати апробацію нових підходів, підтримувати психологічну налаштованість фахівців на ефективну роботу із впровадження незнайомої для них методології роботи.

Слід зауважити, що сторінки організацій у соціальній мережі Фейсбук виконували здебільшого представницькі функції та використовувались для комунікації з партнерами, журналістами та співробітниками організації, в той час як сторінки і групи у соціальній мережі «Вконтакті» призначались для комунікації з клієнтами, що зумовлено тим, що основні цільові аудиторії організацій спілкуються саме в цій соціальній мережі.

До переваг он-лайн технологій, які використовують для профілактичної соціальної роботи, можна віднести таке: 1) економічна вигідність; 2) одночасне охоплення великої аудиторії користувачів; 3) швидке розповсюдження інформації; 4) підтримання двостороннього діалогу з цільовою аудиторією. З-поміж обмежень он-лайн технологій можна виокремити: 1) значну кількість часу для підтримки життєдіяльності ресурсів; 2) неможливість зміни поведінки лише через надання інформації; 3) складність використання одного ресурсу для різних цільових аудиторій.

До переваг он-лайн технологій у консультуванні належать: 1) доступність; можливість надання послуг особам, що не є клієнтами організації; 3) можливість залучення нових клієнтів до організації; 4) комфортність для клієнта внаслідок віддаленості консультанта; 5) анонімність.

До обмежень он-лайн технологій у консультуванні належать: 1) необхідність постійно бути присутнім он-лайн; 2) складність залучення клієнта до очних консультацій у фахівця; 3) складність у відстеженні реакції клієнта; 4) незручність уточнення деталей ситуації клієнта.

Он-лайн технології змінюють традиційну практику соціальної роботи, систему взаємодії із клієнтами та цільовими групами. Водночас посилення використання он-лайн технологій у практиці соціальної роботи породжує низку етичних питань щодо стосунків між фахівцями та клієнтами, професійних меж, забезпечення конфіденційності інформації тощо. Деякі зарубіжні науковці вважають, що виникає «сіра зона етики» [7], бо стосунки, що базуються на он-лайн технологіях, не регулюються наявними етичними кодексами чи професійними правилами або стандартами. А дехто навіть стверджує, що соціальні мережі зумовлюють новий етичний простір у соціальній роботі [8] та нову соціальну нерівність [9].

Поява нових практик соціальної роботи, які ґрунтуються на он-лайн технологіях, та етичних дилем із цим пов'язаних вимагають від навчальних закладів, які готують соціальних працівників, впровадження у навчальних процес курсів та тем, які

забезпечать студентів знаннями та навичками для надання соціальних послуг в умовах інформаційного суспільства.

Висновки

Он-лайн технології змінюють практику соціальної роботи. Вони слугують не тільки управлінським задачам та виступають доповненням до традиційних методів роботи, а й формують принципово нові форми профілактичної, консультативної та представницької роботи. Це породжує не тільки технологічні, а й етичні питання, а також ставить нові завдання перед навчальними закладами, які готують соціальних працівників.

Список використаних джерел:

1. *Новітні медіа та комунікаційні технології : комплекс навчальних програм спеціальностей «журналістика», «видавнича справа та редагування», «реклама та зв'язки з громадськістю»* / За заг. ред. В.Е. Шевченко. Київ, 2012. 412 с.
2. Parrot L., Madoc-Jones I. Reclaiming Information and Communication Technologies for Empowering Social Work Practice // *Journal of Social Work*. 2008. Vol.8. P. 181-197.
3. van de Luitgaarden G., van der Tier M. Establishing working relations in online social Work // *Journal of Social Work*. 2016. Doi: 10.1177/1468017316654347.
4. Chan C. ICT-supported social work interventions with youth: A critical review // *Journal of Social Work*. 2016. Doi: 10.1177/1468017316651997.
5. Bryant L., Garnham B., Tedmanson D., Diamandi S. Tele-social work and mental health in rural and remote communities in Australia // *International Social Work*. 2015. Doi: 10.1177/0020872815606794.
6. Mishna F., Levine D., Bogo M., Van Wert M. /Cyber Counselling: An Innovative Field Education Pilot Project // *Social Work Education*. 2013. Vol. 32(4). P. 484- 492.
7. Скоромна О. П. Використання медіа технологій у роботі студентської соціальної служби // *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. №13. С. 61- 8.
8. Степанченко Д. *Результаты исследования “Он-лайн технологии аутич- консультирования для профилактики ВИЧ/ИППП среди групп риска в Украине”*. Потребители инъекционных наркотиков // Ресурсний центр «Молодь за здоров'я». URL: <http://www.mzz.com.ua/rezultaty-issledovaniya-on-lajjn-tekhnologii-autrich-konsultirovaniya-dlya-profilaktiki-vichipp-sredi-grupp-riska-v-ukraine-potrebiteli-inekcionnykh-narkotikov.html#more-2210>.
9. Дані досліджень інтернет-аудиторії України (січень 2014) // *Інтернет Асоціація України*. – URL: <https://inau.ua/proekty/doslidzhennya-internet-audytoryi>.
10. Mishna F., Bogo M., Root J., Sawyer J.-L., Khoury-Kassabri “It just crept in”: The Digital Age and Implications for Social Work practice // *Clinical Social Work Journal*. 2012. Vol. 40 (3). – P. 277-286.
11. Boddy J., Dominelli L. Social Media and Social Work: The Challenges of a New Ethical Space // *Australian Social Work*. 2016. Doi: <https://doi.org/10.1080/0312407X.2016.1224907>
12. Steyaert J., Gould N. Social Work and the Changing Face of the Digital Divide/ // *British Journal of Social Work*. 2009. Vol. 39 (4). P. 740-475.

Перелік використаної літератури

1. *Вступ до соціальної роботи* /Ред. Семигіна Т.В., Мигович І.І. Київ: Академвидав, 2005.
2. Гальчинська О., Семигіна Т. *Інтегрована програма з формування прихильності до АРТ у клієнтів ВІЛ-сервісних організацій та розвитку їхньої економічної самостійності*. В 3 ч. Ч.1: Інтеграція програм формування прихильності до АРТ та розвитку економічної самостійності. Київ: Поліграф-плюс, 2017.
3. Землянська Н., Семигіна Т. Зміст соціальної роботи з трудовими мігрантами з огляду на специфіку мобільності робочої сили // *Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи*: м-ли Всеукр.наук.-практ. конф. (Умань, 11 жовтня 2019 р.). Умань : ВІЗАВІ, 2019. С. 50-53.
4. Каркач А.В., Семигіна Т.В. Подолання цифрової нерівності як виклик для сучасної соціальної роботи з літніми людьми // *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society* (1st ed.). Dallas: Primedia eLaunch LLS, 2019. Р. 96-105.
5. Купенко О. В. *Соціальна робота: від теорії до практики*. Суми: Сумський державний університет, 2019.
6. Лаврецький Р.В., Лоза А.С. Етичні дилеми в соціальній роботі // *Young Scientist*. 2017. № 12 (52). С.81-86.
7. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. *Соціальна робота: теорія і практика*: Підручник. Київ: Каравела, 2015.
8. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. *Соціологія соціальної роботи* // Психологія і суспільство. 2014. № 1. С. 107-149.
9. Наместникова И. В. *Этические основы социальной работы*. Москва: Юрайт, 2019.
10. *Про затвердження Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України*: Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту від 9.9.2005 р. № 1965. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05>
11. *Про соціальні послуги*: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
12. *Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю*: Закон України № 2558-III від 21.06.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>
13. Семигіна Т. В. Розвиток власних теорій соціальної роботи: глобальні тенденції // *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології* : м-ли IV Міжнар. наук.-практ. конф. (15–16 березня 2018 року, Київ) / За ред. Ю.М. Швалба. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. С. 90-94.

14. Семигіна Т. В. Розвиток у сучасній соціальній роботі підходів, орієнтованих на сильні сторони клієнтів // *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society* (1st ed.). Dallas: Primedia eLaunch LLS, 2019. Р. 96-105.
15. Семигіна Т. В., Лиховид Д. О. Як перетворити населення на спільноту? (соціально-технологічні аспекти розвитку територіальної громади) // *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Т. 174 : Соціологічні науки. С. 81-85.
16. Семигіна Т. Завдання соціальної роботи у контексті Цілей сталого розвитку// *Цілі сталого розвитку: глобальні та національні виміри*. М-ли міжнар.наук.-практ. конф (5-6 квітня 2017 р.) [За заг. ред. Семигіної Т.В.]. Київ: АПСВТ, 2017. С. 138-141.
17. Семигіна Т. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи // *Вісник АПСВ*. 2015. № 1-2. С. 6-11.
18. Семигіна Т. Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи // *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2019. № 1. С.70-85.
19. Семигіна Т. Психосоціальна реабілітація комбатантів: міжнародна та вітчизняна практика // *Актуальні проблеми соціально-правового статусу осіб, постраждалих під час проведення АТО*: Зб. матеріалів всеукр.наук.-практ. конф. (19 квітня 2017 р.) [упор. Журавель Я. В., Хопун О. С.; заг.ред. Семигіної Т. В.]. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2017. С. 78-81.
20. Семигіна Т. Чому соціальна робота набуває зеленого кольору? // *Вісник АПСВТ*. 2018. № 2. С. 11-27.
21. Семигіна Т. В. Соціальні послуги у територіальних громадах України: інновації правового регулювання // *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2019. № 4. С. 65-75. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_4_2019-65-75.pdf.
22. Семигіна Т. В. Теорії соціальної роботи // *Енциклопедія для фахівців соціальної сфери* / Заг. ред. І. Д. Зверєва. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012.С . 110-114.
23. Семигіна Т. В., Брижовата О. С. Міжнародне визначення соціальної роботи // *Соціальна політика і соціальна робота*. 2002. № 3-4. С.144-157.
24. Семигіна Т. В., Лиховид Д. О. Колективне насаження і самоорганізація територіальної громади // *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Т.175: Педагогічні, психологічні науки і соціальна робота. С.70-74. URL: <http://bit.ly/26xPYbD>
25. Семигіна Т.В. Он-лайн технології у практичній соціальній роботі // *«Інтернет-освіта-наука-2016»*, Десята міжнар. наук.-практ. конф. ІОН-2016, 11-14 жовтня, 2016: Зб. праць. Вінниця : ВНТУ, 2016. С. 119-121.
26. Семигіна Т.В. Сучасна соціальна робота: чи виправдане стирання меж? // *Перспективи розвитку соціальної педагогіки в Україні*: Матеріали круглого столу (24 травня 2018 року, Київ) / за ред. О. В. Чуйко. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. С. 84-89. URL: <https://bit.ly/2AyaOBy>
27. Семигіна Т.В., Грига І.М. та ін. *Введення у соціальну роботу*. Навч. посібник.Київ: Фенікс, 2001.
28. Семигіна Т.В., Чистякова А.О. Спортивно-дозвілєві практики у соціальній інтеграції дітей із порушеннями розумового розвитку // *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2019. № 18. С. 90-94.

29. Скрипка І. В., Семигіна Т. В. Практика колективного представництва інтересів в Україні (на прикладі людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом) // *Наукові записки НаУКМА*. 2014. Т. 162 : Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. С. 62–67.
30. *Словник української мови*. URL: <http://sum.in.ua>
31. *Словник.Ua*: URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%9A%D0%BB%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%82>
32. Собочан А., Бертотті Т., Стром-Готфрід К. Етичні міркування у дослідженнях із соціальної роботи / Пер. з англ. Т. Семигіної // *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2019. № 1. С. 86-101.
33. *Соціальна робота в Україні: перші кроки* / За ред. В. І. Полтавця. Київ: КМ Академія, 2000.
34. *Соціальна робота з людьми, які живуть із ВІЛ/СНІДом: Метод. посібник для проведення курсів підвищення кваліфікації* / Ред. Семигіна Т. В. Київ: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2006.
35. *Соціальна робота: В 3-х ч. Ч. 1. Основи соціальної роботи* / За ред. Т. Семигіної, І. Григи. Київ: Києво-Могилянська академія, 2004.
36. Столярик О.Ю., Семигіна Т. В. Допомога сім'ями, які виховують дітей з аутизмом: що можуть соціальні працівники? // *Pedagogical concept and its features, social work and linguology*. Dallas: Primedia eLaunch LLS, 2020. DOI: <https://doi.org/10.36074/pcaifswal.ed-1.02>
37. *Теорія і методи соціальної роботи* / Ред. Семигіна Т.В., Мигович І. І. Київ: Академвидав, 2005.
38. Тюття Л. Т., Іванова І. Б. *Соціальна робота: теорія і практика*. Київ: ВМУРОЛ, 2004. С. 7-22.
39. Фирсов М.В. Студенова Е.Г. *Теория социальной работы*. Москва: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2000.
40. Шанін Т. Соціальна робота як культурний феномен сучасності // *Соціальна політика і соціальна робота*. 1998. №1-2. С.39-67.
41. Шардлоу С. Определение социальной работы // *Что такое социальная работа?*. Київ: Ассоциация психиатров Украины, 1995. С. 6-9.
42. Ярошенко А., Семигіна Т. Феміністична соціальна робота як професійне інвестування в жіночу солідарність // *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2019. № 1. С. 13-29.
43. *Code of Ethics* / CASW. 2005. URL: https://nlasw.ca/sites/default/files/inline-files/Ethical_Decision_Making_Framework.pdf
44. Costanza R. et al. An Integrative Approach to Quality of Life Measurement, Research, and Policy // *S.A.P.I.E.N.S.* Vol. 1.1. URL : <http://journals.openedition.org/sapiens/169>
45. Dolgoff R., Loewenberg D., & Harrington F. *Ethical Decisions for Social Work Practice*. 9th ed. Belmont: Brooks/Cole, 2012. P. 56-64.

46. *Ethics in Social Work, Statement of Principles* / IFSW, IASSW, 2004. URL: <https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2015/10/Ethics-in-Social-Work-Statement-IFSW-IASSW-2004.pdf>
47. *Global Definition of Social Work* / IFSW, IASSW. 2014. URL: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
48. *Global social work education- crossing borders blurring boundaries* /Eds. C. Noble, H. Strauss and B. Littlechild. Sydney: Sydney University Press, 2014. ** с.
49. Goud N., Taylor I. *Reflective Learning for Social Work: Research, Theory and Practice*. Routledge, 2017, 176 p.
50. *International Social Work: Issues, Strategies, and Programs* /Ed. by D. Cox, M. Pawar. 2d ed. Thousand Oaks, CA: Sage, 2012. 640 p.
51. Kamara J. K., Agho K, Renzaho A. Understanding disaster resilience in communities affected by recurrent drought in Lesotho and Swaziland – A qualitative study // *PLoS ONE*. 2019. Vol. 14(3). URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0212994>
52. Lovelock R., Lyons, K., Powel J. *Reflecting on Social Work - Discipline and Profession*. London: Routledge, 2017. 262 p.
53. Payne M. *Modern Social Work Theory* London: Macmillan, 1991. P. 7-9.
54. Richard C. Cabot . <https://www.unz.com/print/author/CabotRichardClarke/>
55. Semigina T. Is Zero Discrimination possible? Voices from Ukraine // *Getting to zero: Global social work responds to HIV* /Henrickson M., et al. (Eds.). Geneva: UNAIDS and IASSW, 2017. P. 255-280.
56. *Social Work Treatment: Interlocking Theoretical Approaches*/ Turner F.J., ed. 6th ed. Oxford: Oxford University Press, 2017. 648 p.
57. *The Code of Ethics for Social Work* / British Association of Social Workers. 2012. URL: http://cdn.basw.co.uk/upload/basw_112315-7.pdf
58. *The Code of Ethics for Social Work*/ British Association of Social Workers. 2012. URL: http://cdn.basw.co.uk/upload/basw_112315-7.pdf
59. *The Ethics of Social Work – Principles and Standards* / IFSW, 1994. URL: <http://raulpage.org/koolitus/ethics1994.html>
60. Wieler J. Alice Salomon // *Jewish Women's Archive*. URL: <https://jwa.org/encyclopedia/article/salomon-alice>
61. Yanicki S.M., Kushne K. E., and Reutter L. Social inclusion/exclusion as matters of social (in)justice: a call for nursing action // *Nursing Inquiry*. 2015. Vol. 22. P. 121– 133.

Академія праці, соціальних відносин і туризму

Електронне навчальне видання

Підписано до друку 22 травня 2020 року

Формат видання — 21,59х27,94

31,65 ум. друк. арк.

Сучасна соціальна робота

Комп'ютерна верстка — ФОП Самсон О.М.

Свідоцтво В01 №566073 від 04.11.2002 р. тел. 050-355-21-20

Видавництво «Академія праці, соціальних відносин і туризму»

Свідоцтво КВ № 21787-11687ПР від 21.12.2015 р.

м. Київ, Кільцева дорога, 3-А, Київ-187,

МСП, 03187, Україна, тел./факс (044) 526-15-45; e-mail: edit@socosvita.kiev.ua

Тетяна Семигіна – вчена і педагог, експертка з соціальних питань, докторка політичних наук, професорка

Закінчила магістратуру (спеціальність «Соціальна робота») та докторантуру (спеціальність «Політичні інститути та процеси») Національного університету «Києво-Могилянська академія».

З 2013 року працює професоркою кафедри соціальної роботи та практичної психології Академії праці, соціальних відносин і туризму, викладає різноманітні дисципліни для майбутніх соціальних працівників, керує роботою аспірантів. У 2016-2020 роках була проректоркою із наукової роботи.

Авторка понад 400 наукових праць, зокрема у виданнях, що індексуються наукометричними базами Scopus та Web of Science. Головна редакторка наукових журналів «Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму», «Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін». Членкиня редколегій журналів: «Czech and Slovak Social Work» (Чехія), «Social Policy and Social Work in Transition» (Великобританія), «Social Work Chronicle» (Індія), «Social Work and Education» (Україна), «Соціальна робота і соціальна освіта» (Україна).

Брала участь у роботі Науково-методичної комісії з соціального забезпечення Міністерства освіти та науки України, експертної ради Міністерства праці та соціальної політики України, громадської ради Міністерства охорони здоров'я України. Працювала консультанткою проєктів Європейського Союзу, Програми розвитку ООН, Світового Банку, USAID, Міжнародної організації міграції тощо, брала участь у міжнародних дослідницьких проєктах. Проходила стажування у США, Великобританії, Нідерландах, Болгарії, Угорщині та інших країнах.

У 2011-2018 рр. обиралась до Ради директорів Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи (у 2012-2016 виконувала обов'язки виконавчої секретарки асоціації).

У 2019 р. обрана до складу Національного агентства кваліфікацій.